This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

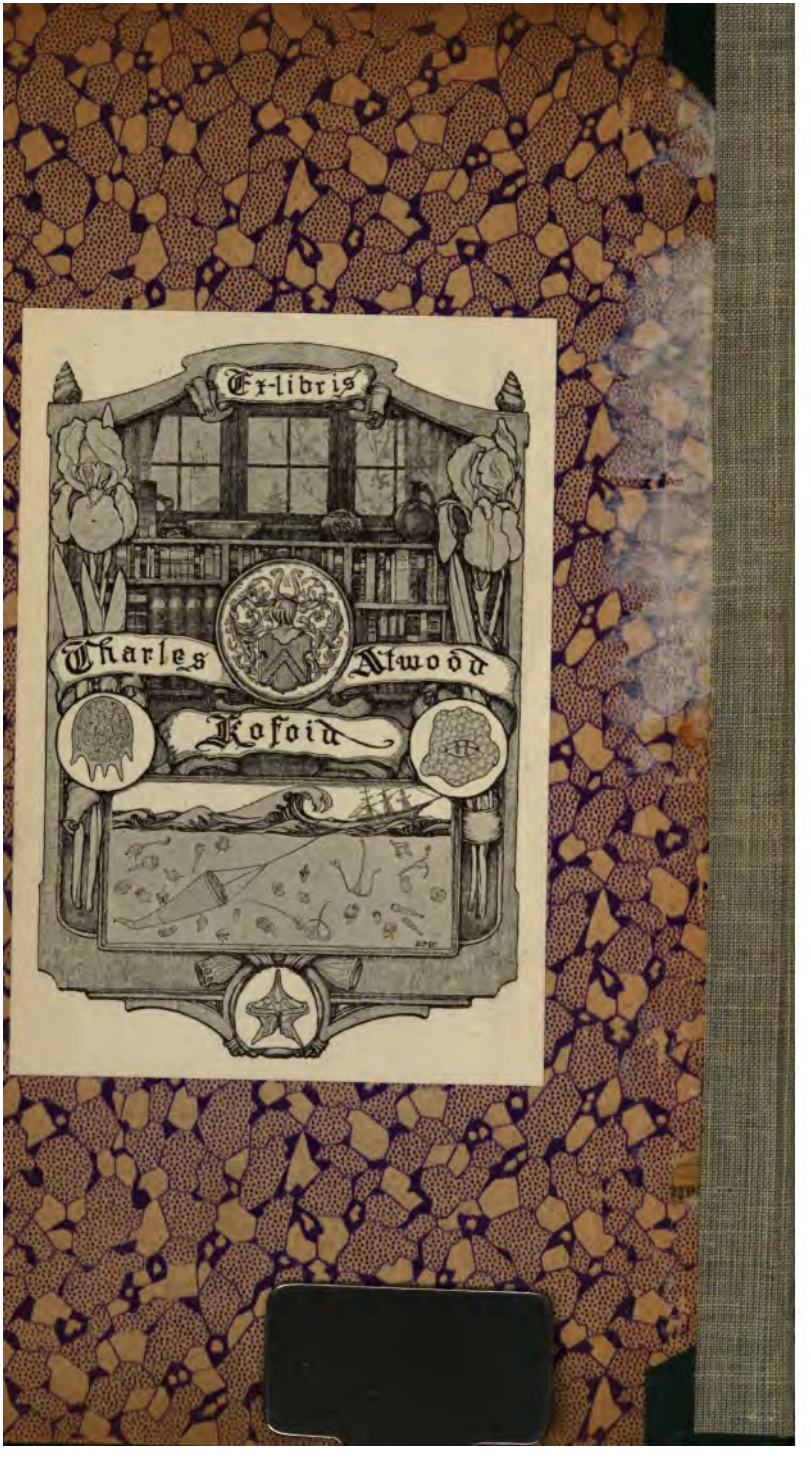
Ex-libris
Charles Atwood
Kofoid

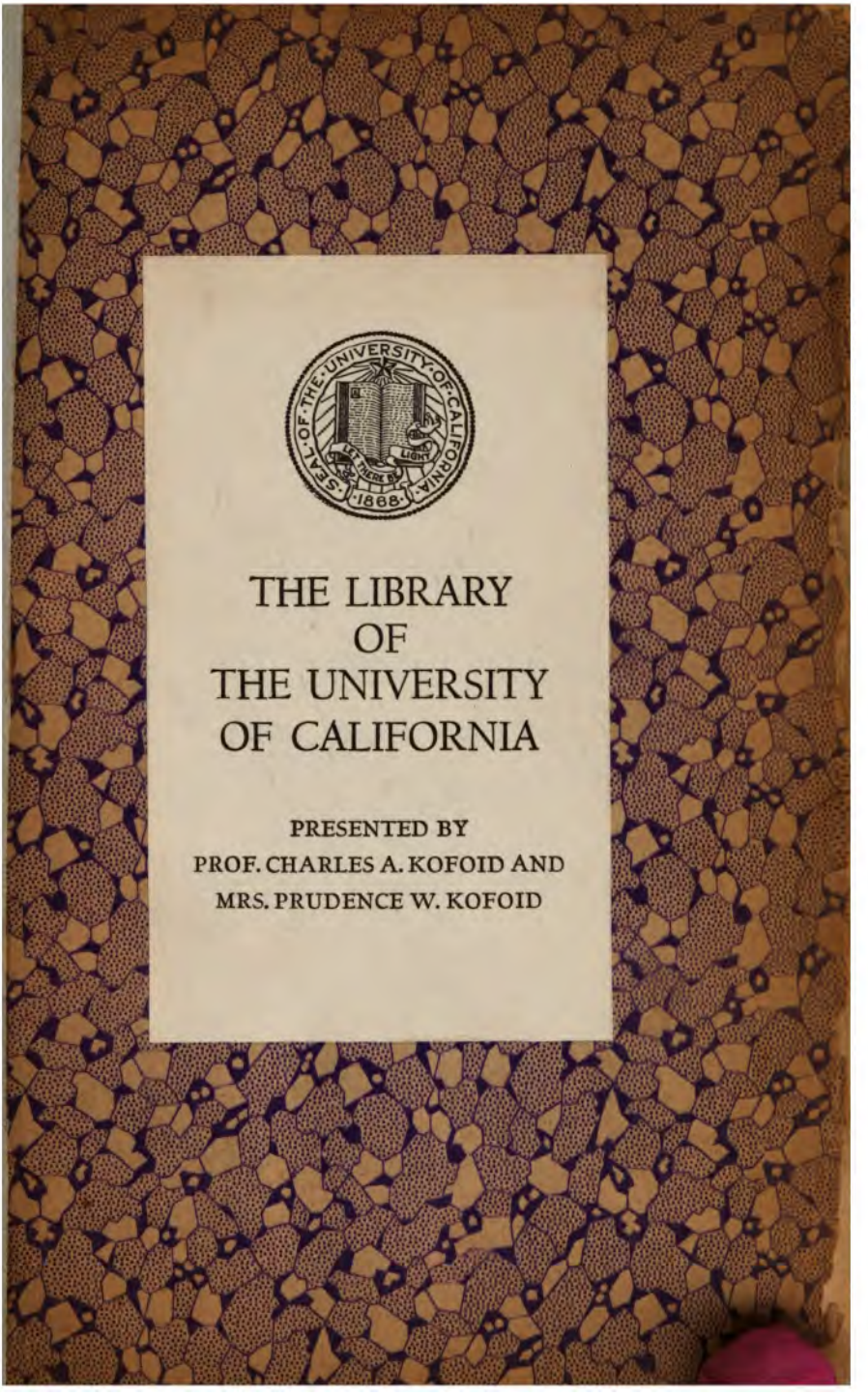
SEAL OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA
1868
THE LIBRARY
OF
THE UNIVERSITY
OF CALIFORNIA
PRESENTED BY
PROF. CHARLES A. KOFOID AND
MRS. PRUDENCE W. KOFOID

360

SPINOZA.

SPINOZA

DOOR

BERTHOLD AUERBACH.

NAAR DE VIERDE HOOGDUITSCHE UITGAAF BEWERKT
MET TOESTEMMING VAN DEN SCHRIJVER.

's-HERTOGENBOSCH — VAN HEUSDEN
1875

B3997
A8
1875

EERSTE HOOFDSTUK.

AKOSTA.

Op een vrijdagnamiddag in de tweede helft der maand April van het jaar 1647, was men in een afgelegen hoek van de jodenbegraafplaats bij de Oude Kerk te Amsterdam ijverig in de weer, om een zoo even neergelaten kist met aarde te bedekken. Geen treurende stond daarnevens. De omstanders waren in verschillende groepen verdeeld en spraken met elkaar, nu over de nieuwtjes van den dag, dán over het leven en sterven van dengeen, wiens stof hier aan de aarde werd toevertrouwd. Ook de doodgravers zelf haastten zich zwijgend en tamelijk onverschillig met hun arbeid, daar de zon reeds naar het westen begon te neigen en hen herinnerde, dat het spoedig tijd was »het aangezicht des sabbats te begroeten." Slechts aan het boveneind van het graf stond een jongeling, die met bleek gelaat en peinzenden blik de bruine aardklompen in de groef zag verdwijnen. Werktuigelijk ontbladerde hij met de linkerhand eenige knoppen, die zich reeds aan de geschoren beukenhaag vertoonden.

»Mijn jonge vriend," dus sprak een vreemde den jonge-

M368283

ling in de Spaansche taal aan, »waarschijnlijk zijt gij de eenige bloedverwant van den man, die daar begraven i. Uit de uitdrukking van uw gelaat maak ik op, dat gij hem goed gekend hebt en gij zult mij dus zeer verplichten met mij te zeggen, wie het eigenlijk is, die hier als een melaatsche onder den grond wordt gestopt, zonder lijkrede, zonder beklag, zonder zucht. Ik ben hier vreemd."

»Ik ben niet meer met hem verwant dan gij," antwoordde de aangesprokene na een oogenblik aarzelens, »indien gij ten minste, zooals ik vermoed, ook tot den stam Israëls behoort. Wél moet ge vreemd en uit verre landen gekomen zijn, als gij niets van dien ongelukkigen man hebt gehoord. O, hij was zoo groot en voortreffelijk en hoe is hij nu ten grave gedaald!"

»Wat ik u verzoeken mag," viel de vreemdeling hem in de rede, »doe niet als al de anderen, die ik reeds om inlichtingen vroeg, terwijl ik herwaarts kwam; deel mij in korte woorden mede —"

»Kent gij de familie da Costa uit Oporto?" vroeg de jongeling.

»Wie zou in Spanje gewoond hebben en dat roemrijk geslacht niet kennen? De aanzienlijkste ridders droegen dien naam. Miguel da Costa, na wiens dood de geheele familie uit Oporto verdween, was een der krachtigste en fierste ridders, die ik op de tornooien te Lissabon gezien heb; vroeger was hij een ijverig aanhanger van onze geheime gemeente geweest."

»De man, die hier nu eindelijk rust in het graf heeft gevonden, was zijn zoon," begon de jongeling, »en mijn vader heeft mij dikwijls gezegd, dat hij in zijn voorkomen het volmaakte evenbeeld zijns vaders was. Gabriël, zóó

heette hij, was in alle ridderlijke kunsten, zoowel als in de wetenschappen ervaren. De rechtsgeleerdheid was zijn hoofdvak. Hoewel reeds vroeg door godsdienstige twijfelingen vervolgd, had hij toch op zijn vijf en twintigste jaar de betrekking van rentmeester van de domkerk op zich genomen; doch eindelijk ontwaakte de ijver voor den godsdienst zijner vaderen met alle kracht in zijne ziel en verliet hij met zijne moeder en broeders het land, waar het gebeente rust van zoovele martelaren van ons geloof, waar tal van joden voor beelden neerknielen en beelden kussen, die zij —" Hier hield de jongeling eensklaps op, om naar het gesprek te luisteren, dat de beide doodgravers voerden.

»God vergeve 't mij!" zeide de een, »maar ik blijf er bij, dat die schelm niet verdiend had, nog op vrijdagavond begraven te worden; nu is hij, omdat de sabbat invalt, van de eerste hellepijn verlost. Als zijne ziel nu ginds aankomt, mag ze aan de gedekte tafel komen, in plaats van terstond de gehenna (de hel) binnen te gaan; want op den sabbat mogen immers alle boosdoeners van hun kwalen uitrusten. Men had hem tot zondag morgen moeten laten liggen; dan was 't nog vroeg genoeg geweest voor het lot, dat hem wacht, en nu zal hij ons nog na zijn dood verleiden, een gat in den sabbat te werken. Haast u dus, dat we gereed komen."

»Ja, ja," antwoordde de ander, »hij zal vreemd opzien, als hij ginds aankomt en de worgengelen hem met vurige roeden geeselen; dan zal hij toch eindelijk wel gelooven, dat er nog een andere wereld is, waaraan hij levenslang getwijfeld heeft. Dunkt u ook niet?"

»Wees zoo goed met uw verhaal voort te gaan," verzocht de vreemdeling.

»Ge hebt gehoord, wat die mannen zeiden," antwoordde de jongeling, »en die kleine daar, met dien hoogen rug, die thans zoo op hem schimpt, heeft veel goeds van hem genoten, want zijne milddadigheid was onbegrensd. Gabriël kwam hierheen, onderwierp zich aan alle voorschriften en werd in ons geloof opgenomen. Hij heette van nu af Uriël Akosta en volbracht ijverig wat er geschreven staat: »Gij zult daarin overdenken dag en nacht." Men heeft mij dikwijls verteld, dat het aandoenlijk was om aan te zien, hoe de aanzienlijke man het niet beneden zich achtte, zich zelfs door een kleinen jongen in het Hebreeuwsch en in de Heilige Schrift te laten onderrichten. Spoedig echter is er een onheilige geest in hem gevaren en begon hij onze vrome rabbijnen te bespotten. Gij hebt het zoo even gehoord, dat hij een dergenen was, die de oude leerstellingen loochenen; hij heeft die zondige denkbeelden in geschriften verbreid en zich hierbij op het woord Gods durven beroepen. Rabbi Salomo de Silva, onze beroemde geneesheer, heeft zijn dwaalleer weerlegd. Akosta werd in den ban gedaan en om zich hiervan te bevrijden, herriep hij alles wat hij gezegd had. Maar die herroeping was niet oprecht gemeend; niet alleen verzette hij zich tegen onze heilige godsdienstvormen, daar hij, zooals zijn eigen neef van hem getuigde, den sabbat ontwijdde, allerlei verboden spijzen gebruikte en twee Christenen, die tot het jodendom wilden overgaan, dit ten sterkste afraadde, maar hij liet zich ook in het openbaar als een echt godloochenaar uit. Zeven jaren lang weigerde hij, de

voorschriften van onzen godsdienst op te volgen en zich aan de boetedoening te onderwerpen, die hem opgelegd werd. Nu zou hij in den grooten ban gedaan en voor eeuwig uit onze gemeente verwijderd worden. Op raad van zijn voormaligen vriend, den vromen rabbi Naphthali Pereira, onderwierp hij zich aan de uitspraak van het Beth-Din, (kerkelijke rechtbank van rabbijnen) en liet zich al de harde straffen welgevallen, die men hem oplegde. Mijn vader heeft dikwijls gezegd: »had Akosta voor onzen godsdienst mogen strijden, dan zou hij daarvoor gaarne in den dood zijn gegaan; maar voor dien godsdienst leven, kon hij niet." Huiselijke teleurstellingen, het verbreken zijner verloving met de dochter van Jozua di Leon, deden hem het laatste overblijfsel van zijn gezond verstand verliezen. Hij heeft een levensbeschrijving nagelaten, waarin hij zich tracht te verdedigen; doch indien gij een poos te Amsterdam blijft, kunt ge allerlei mondelinge bijzonderheden van hem vernemen. In tegenstelling met zijn vroegere gewoonte, sprak hij sedert langen tijd geen woord meer tegen iemand; sommigen meenden hierin een bewijs van zijn berouw te zien, maar eigenlijk broedde hij op iets nieuws. Onder anderen vermeed hij thans rabbi Naphthali Pereira, daar hij dezen voor den bewerker van al zijn ongeluk hield. Gisteren ochtend, terwijl de rabbi uit de synagoge huiswaarts keert en Akosta's huis voorbijkomt, schiet de afvallige met een pistool op den braven man. Hij moet goed met wapens kunnen omgaan en daarvoor in zijn vaderstad beroemd zijn geweest, maar ditmaal schijnt een engel zijn arm te hebben tegengehouden, want tot ieders verbazing, is de vrome man ongedeerd gebleven. Alles

schijnt met voorbedachten rade te zijn geschied, want onmiddellijk daarop greep hij een tweede geladen pistool en schoot zichzelf een kogel door het hoofd. Daarom wordt hij nu zoo zonder eenig eerbetoon —"

»Baruch," dus viel een jong man van een slanke gestalte, die ongemerkt nader was getreden, den jongeling in de rede, »kom Baruch, 't is afgeloopen, we gaan naar huis."

»Ik kom, Chisdai," antwoordde Baruch, boog voor den vreemdeling en begaf zich naar de plek, waar de omstanders het in de Arameesche taal opgestelde gebed voor de opstanding der dooden en de wederopbouwing van Jerusalem prevelden. Bij het verlaten van den godsakker rukte ieder drie malen eenig gras uit den grond en wierp dit over zijn hoofd naar achteren, in het Hebreeuwsch de woorden sprekende: »Dorre plaatsen bloeien als het welig kruid der aarde." (Ps. 72, 16.) 1). Bij den uitgang van het kerkhof wiesch men zich met water, dat hier gereed werd gehouden, drie malen de handen, om zich te reinigen van de besmetting der booze geesten, die op de begraafplaats hun verblijf hielden. Hierbij moest men het vers (Jes. 25, 8): »Hij doet den dood te niet," uitspreken. Thans eerst begaf men zich huiswaarts, hoewel Ps. 90, 15 en Ps. 91 onderweg nog drie malen moesten opgezegd worden. Het gebruik bracht mede, dat men zich bij den aanhef op een steen of grasveld

---

1) In afwachting van de nieuwe bijbelvertaling, gebruiken wij voor deze en de volg. teksten uit het O. T. de overzetting van Van der Palm. Vert.

nederzette; had men het eerste vers ten eind gebracht, dan ging men weder biddend voorwaarts. En zoo wandelden nu ook Baruch en Chisdai naar huis, met hun leermeester, rabbi Saul Morteira, tusschen hen in.

»Zóó moeten al uwe vijanden omkomen, Heer!" (Richt. 5, 31) zeide Chisdai eindelijk. »Het goddelijk strafgericht heeft zich aan dien trotschen man weer in al zijn kracht geopenbaard. Gij hebt zijn boetedoening niet gezien, Baruch, en ik hoop ook, nooit van mijn leven weer iets dergelijks te zullen bijwonen. Een verkeerd geplaatst medelijden maakte zich eerst van mij meester, doch spoedig had ik daarover berouw en zag in, dat de menschen wel verplicht zijn, den geesel Gods te zwaaien. Alles is mij onvergetelijk in de herinnering. Ik zie den afvallige nog vóór mij, zooals hij in zijn wit doodshemd ten aanhoore van de toegestroomde schare in de synagoge zijne schuldbelijdenis voorlas, doch toen klonk zijn stem niet meer zoo gebiedend als anders, toen droeg hij het hoofd niet meer zoo fier omhoog. Wat hielp het echter, dat hij, zooals de profeet Jesaja zegt, zijn hoofd boog als een riet? 't Staat mij nog even duidelijk voor den geest, alsof het eerst gisteren is geschied, hoe hij daarop naar een hoek werd gevoerd, hoe men zijn Simsonsarmen aan de pilaren vastbond en zijn breeden rug ontblootte. De Chacham stond naast den koster en sprak het vers (Ps. 78, 38): »De barmhartige vergeeft de zonden, is verschoonend in zijn toorn, smoort zijn gramschap." Driemalen sprak hij deze dertien woorden en bij ieder woord gaf de koster den afvallige een slag op zijn ontblooten rug. Geen enkele kreet van smart kwam hem over de lippen en toen hij

het bepaalde aantal slagen reeds lang ontvangen had, bleef hij nog altijd onbewegelijk liggen met zijn mond op den grond gedrukt, dien zijn voet geweigerd had te betreden. Eindelijk werd hij weer aangekleed en naar den uitgang der synagoge gevoerd; hier, op het portaal, moest hij neerknielen en terwijl de koster zijn hoofd vasthield, zette ieder, die de synagoge verliet, den voet op zijn met builen en striemen bedekten rug en stapte zóó over hem heen; ik deed mijn best, mij dubbel zwaar te maken, zoodat hij mijn voet ook terdege zou voelen. Hoe jammer, dat gij toen juist met uw vader op reis waart! Ik heb ook nog gezien, hoe hij, nadat alle menschen vertrokken waren, met moeite opstond, nogmaals de synagoge binnentrad, de heilige arke driftig openrukte en een geruime poos op de rollen der wet bleef staren, totdat de koster hem aanspoorde, om heen te gaan. »Zijn de poorten des hemels mij nu weer ontsloten?" vroeg hij met een schellen hoonlach, die mij door merg en been drong. Hij hulde zich in zijn mantel en sloop naar huis. Gods wegen zijn rechtvaardig. Hij is in den kuil gevallen, dien hij voor anderen heeft gegraven. Zóó moeten alle zondaars vergaan. Hij is hier en ginds verloren." Chisdai wierp een zijdelingschen blik op zijn leermeester, in de hoop, een goedkeurenden glimlach over zijn heiligen ijver op diens gelaat te lezen; deze schudde echter bedenkelijk het hoofd en was bovendien nog in zijn gebeden verdiept.

Baruch had reeds twee malen den mond geopend, om zijn medescholier te antwoorden, doch uit vrees, dat hij den zondaar uit mededoogen met zijn lot te zeer in zijn bescherming zou nemen, had hij tot dusver gezwegen.

Toen hij nu echter de weinige ingenomenheid van Morteira met het gesprokene bemerkte, schepte hij moed en zeide: »Gij schijnt het voorbeeld der vrouw van rabbi Mejir niet te willen navolgen." — Hiermede doelde hij op het verhaal in den Talmud, waar de vrouw in het vers (Ps. 104, 35): »De zondaars zullen van de aarde worden uitgeroeid en de goddeloozen niet meer zijn," het woord zondaars in zonde veranderde. — »Wie is zoo deugdzaam op aarde, dat hij goeddoet en nooit zondigt?" (Pred. 7, 20) ging hij voort. »Ook ik verfoei die leeringen, die den dwazen Uriël verleid hebben."

»Ge moogt zijn naam zelfs niet meer noemen, deze is voor goed uitgewischt," viel Chisdai hem in de rede.

»Zijn leer is door hem zelf geoordeeld geworden, daar ze hem tot zelfmoord heeft gevoerd," vervolgde Baruch. »Toen hij nog leefde, hebben de menschen gericht over hem gehouden; nu hij dood is, mag alleen God hem richten."

De rabbi knikte Baruch toe, zonder zich in het gesprek te mengen, daar hij nog altijd bezig was met het opzeggen van den psalm.

»Daar staat immers ook geschreven," zeide Chisdai, zijne streng vasthoudende (Spr. 10, 7): »De naam der goddeloozen verrot."

Zwijgend ging het drietal nog een poos nevens elkander voort, ieder in zijn eigen gedachten verdiept. Eindelijk nam de leermeester het woord en verklaarde, dat de geopenbaarde wet geene afvalligheid daarvan duldt; God heeft haar met zijn eigen vingeren geschreven en aan ons overgeleverd, opdat wij allen daarnaar leven zouden. Wie

meent, volgens de ingeving van zijn verstand te kunnen leven, loochent hiermede de noodzakelijkheid der openbaring, loochent hare waarheid en hoont hiermede tevens de wet, die hem straffen moet. »Er zijn wel menschen," besloot de rabbi, »die zeggen: laat ieder denken en gelooven, zooals hij 't voor zich zelf verantwoorden kan — doch deze zijn reeds, zonder 't zelf te weten, afvalligen geworden. Wij mogen niemand, die in ons geloof geboren is, aan zijn verderf overlaten, dat ook ons verderf zou zijn. Kunnen we hem door kracht van redenen tot berouw en boete brengen, dan zingen we Halleluja; blijft hij verstokt en weerspannig, dan verscheuren we onze kleederen: hij is dood, hij moet sterven of den satan in zijn hart dooden. Wij dwingen hem met al de macht, die God ons gegeven heeft."

»Men dwingt hem, totdat hij zegt: ik wil," dus kwam Chisdai hier met de woorden uit den Talmud tusschenbeide, en de rabbi vervolgde:

»Kunnen we den leugengeest niet van hem verwijderen, dan verdelgen we hem zelf te gelijk met zijn satan. Waar geen woorden meer van kracht zijn, heeft de Heer ons steenen gegeven om te steenigen. Laat u niet verleiden door degenen, die thans verteederd zijn door het eind van gindschen afvallige en medelijdend zeggen: men had hem wat moeten ontzien en de zaak niet zoo ver moeten drijven. — Ik beschouw het als een geluk, dat hij nu niet langer kan zondigen."

Baruch's gedachten schenen een zonderlingen loop te nemen, want na een korte pauze vroeg hij eensklaps:

»Waar is in de heilige schrift de zelfmoord verboden?"

»Hoe komt ge nu aan die dwaze vraag?" antwoordde de rabbi wrevelig en Chisdai voegde er bij:

»Daar staat immers in het zesde gebod: gij zult niet doodslaan — zonder nadere omschrijving, en dat wil dus zeggen: noch een ander, noch uzelf."

»Gij komt mij van daag al met zonderlinge vragen aan boord," zeide de rabbi op terechtwijzenden toon tot Baruch. Deze kon zich geen rekenschap geven van wat er in zijn gemoed omging. De vreemdeling had hem gestoord in ernstige overpeinzingen, terwijl hij bij het graf van den ketter stond en in den kuil staarde, waarin men het lichaam nederliet; het was hem, alsof zijn eigen lichaam daar werd begraven en zijn geest door de wereld doolde, klagend en vragend: is dát het lot van den afgedwaalde, dat men hem in den afgrond stoot? Wie kan den geest van een ander, wie zijn eigen geest gebieden, dat hij rechts noch links van den voorgeschreven weg afwijke? Hoe onwrikbaar moest de overtuiging zijn geweest van den man, die daar begraven was, dat hij ter wille daarvan een ander had willen dooden en zichzelf om het leven had gebracht? Wie mocht hier oordeelen en veroordeelen?

Indien het gesprek met den vreemdeling deze ernstige overpeinzingen voor het oogenblik verstoord had, zoo hadden de woorden van den rabbi op de terugwandeling al die bedenkingen op nieuw wakker geroepen, en thans stond hem plotseling een tooneel uit vroeger tijden voor den geest: jaren geleden, toen hij hier voor de eerste maal tusschen de grafheuvels had gestaan, was het hart van den knaap met diepen weemoed vervuld geweest. Men had toen zijn oom Immanuël begraven, die altijd ziekelijk en aan

huis gebonden, zich veel met de kinderen bemoeide en door hen zijne wenschen aan de buitenwereld kenbaar liet maken. Toen nu alle omstanders het kerkhof verlaten hadden, de een naar de school, de ander naar de haven of de beurs, weer anderen naar hunne werkplaatsen of winkels teruggekeerd waren, en het in de stad even druk en woelig was, alsof er niets gebeurd was, toen werd het hart van den knaap ontroerd en drong de vraag zich aan hem op: hoe kan alles zoo zijn ouden gang gaan, daar oom immers niet meer thuis is? Uren lang zat het kind te weenen in de leege kamer van den afgestorvene, waarvan de vensters nu zoo wijd open stonden, als vroeger nooit het geval was geweest, en maakte zich boos op de menschen, die den zieken man daar buiten lieten liggen en deden, alsof oom nooit had bestaan. Zijne moeder — aan zijn vader durfde hij zijn leed niet klagen — trachtte hem gerust te stellen en aan het verstand te brengen, dat oom niet meer ziek en ook niet alleen was, maar dat hij nu gezond en wel bij God en al zijne voorvaders en alle goede menschen in den hemel leefde. Het kind kon dat echter niet begrijpen en riep maar altijd: »gij hebt 't niet gezien, hoe ze hem in een diepen kuil gelegd en een menigte zand boven op de kist geworpen hebben, waarin hij lag te slapen; zeker is hij wakker geworden en kan er nu niet meer uit." Zijne moeder poogde den knaap uit te leggen, dat alleen het lichaam begraven, doch de ziel bij God was. Allengs werd hij kalmer, maar weken en maanden lang schoot hem telkens bij storm en onweer de gedachte te binnen: hoe zou oom het daar buiten in den grond nu wel maken? —

Sedert dien tijd had hij aan het graf zijner moeder ge-

staan en zich haar vertroostende woorden herinnerd. Heden echter, bij Akosta's graf, waren de kinderlijke denkbeelden, die door de begrafenis van zijn oom in zijn ziel waren gewekt, op nieuw bij hem ontwaakt. De afvallige, dien men hier onder de aarde wegborg, had zijn geheele leven dat smartelijk gevoel met zich omgedragen.

Hoe komt het, dat dezelfde vragen zich aan kinderen en godloochenaars opdringen? Is het, omdat de eenen nog niets afweten van de geopenbaarde leer en de anderen haar vrijwillig verwerpen en meenen, die vragen zelf te kunnen oplossen? Wie kan, wie mag dat streven laken?

»Wees niet rechtvaardig boven mate en wees niet overbodig wijs; waarom zoudt gij verwoesting over u brengen?" Dit woord van den Prediker (7, 16) herhaalde Baruch bij zichzelf en kwam hierdoor tot kalmte.

Aan de woning van den rabbi gekomen, herinnerde deze zijne leerlingen met een veelbeteekenend gebaar, dat het den volgenden dag de zesde Ijar was. Men scheidde, en ieder begaf zich naar zijn eigen huis, om schielijk van kleederen te verwisselen en zich vervolgens naar de synagoge te spoeden.

In de omgeploegde vore valt een zaadkorrel, een klomp aarde verbrokkelt en bedekt haar; voor elks oog verborgen, ontkiemt zij en slaat allengs haar wortels uit. Ook het menschelijk leven kan met zulk een verborgen wasdom vergeleken worden, en de wetten, volgens welke deze ontwikkeling plaats heeft, zijn nog minder bekend; wij zien slechts de uitkomst, niet de wijs, waarop deze wordt verkregen; elk onderzoek op dit punt heeft ons tot dusver nog geen enkele schrede verder gebracht.

Ook ontstaat er geene vrucht als zoodanig uit eene andere; de zaadkorrel moet al de wisselingen des levens doorloopen, ze moet ontkiemen en uitspruiten, halm, struik en boom worden, om zeven- en honderdvoudige vruchten te dragen, die wederom op hare beurt het leven hernieuwen en in stand houden.

TWEEDE HOOFDSTUK.

EEN VRIJDAG AVOND.

In de zijkamer van het hooge hoekhuis met de breede vensters en den rijk versierden gevel, dat op den burgwal, niet ver van de synagoge stond, heerschte op dezen avond een buitengewone pracht. Zij was schitterend verlicht. De zilveren lamp, die midden in de kamer hing en wier zonderlinge arabesken gewoonlijk met een krippen sluier bedekt waren, schitterde en straalde nu, en kaatste duizendvoudig de zeven lichten terug, die in een kring rondom haar brandden. Zij beschenen tal van heerlijkheden bovendien: de kussens der kunstig gebeeldhouwde zetels waren van hunne alledaagsche grijze overtrekken ontdaan en spreidden al de kleurenpracht der met goud en zijde geborduurde bloemen en vogels ten toon, zoodat het bonte tapijt op den grond, hoe fraai ook, nauwelijks in het oog viel. De blinkende drinkschalen en roemers, ordelijk in de glazen kasten gerangschikt, weerkaatsten het licht met al de kleuren van den regenboog. Uit de kachel steeg een zachte geur van sandelhout op, die zich door het vrij ruime vertrek verspreidde, in welks midden, juist onder de lamp, een

ronde tafel stond, met een gebloemd linnen kleed overdekt. De zilveren bekers en kannen, die hierop gereed waren gezet, deden de komst van een klein, vroolijk gezelschap vermoeden. Aan den muur, tegen het oosten, hing eene op geel perkament vervaardigde teekening, waarboven met vergulde letters in het Hebreeuwsch stond geschreven: »Van deze zijde waait de adem des levens." Een door ouderdom bruin geworden lijst omsloot de half uitgewischte plaat, waaruit nog slechts met moeite de zwakke omtrekken eener stad te herkennen waren; onderaan stonden de Hebreeuwsche woorden: »En de volken, die rondom u zijn overgelaten, zullen weten, dat Ik, de Heer, wat geslecht was, weer opbouw, en wat tot een wildernis geworden was, weer beplant. Ik, de Heer, heb het gesproken en zal het doen." (Ezech. 36, 36). Het was de oude godsstad, Jerusalem, en zeker had menigeen, wiens gebeente nu reeds lang tot stof vergaan was, den blik met diepen weemoed of zoet verlangen op dat geel geworden perkament laten rusten. Het was de eenige schilderij, die tegen de met tapijtstof bekleede wanden was aangebracht. Op de sofa zat, of liever lag een jong meisje, het kleine hoofd lusteloos met de rechterhand steunende, welker vingers zich in de zwarte, vrij langs hals en schouders zwierende lokken verscholen. Een gebedenboek lag vóór haar, doch ze scheen aan iets anders te denken; hare oogen staarden althans onbewegelijk voor zich uit. Waren het vrome overpeinzingen, was het de gedachte aan God, die haar bezig hield? Was 't een gelukkige herinnering, die voor haar geest oprees, of waren 't illusiën voor de toekomst, die haar hartje binnendrongen, dien lieven lach om

haar lippen te voorschijn riepen en haar pols sneller deden kloppen? Wellicht verkeerde zij in dien onbewusten en toch zoo zaligen toestand van wakend droomen, die het tot jonkvrouw rijpende meisje zoo dikwijls overvalt en met nameloos zoete gedachten en verlangens vervult? — Sabbatsrust lag over de gansche omgeving uitgebreid.

»Ik geloof, dat ge moe zijt, Mirjam, en geen wonder!" dus klonk een stem met een onaangenaam neusgeluid haar in de ooren, terwijl een zonderlinge gedaante de kamer binnentrad. Mirjam sprong haastig op, streek zich het haar van het voorhoofd, drukte een kus op het gebedenboek, legde het op de vensterbank en bracht snel de kussens van de sofa in orde.

»Nu, ge behoeft niet zoo te schrikken! Dacht ge dat er een tooverheks binnenkwam? 't Is waar, men zou er mij op 't oogenblik voor kunnen aanzien; ik heb nog geen tijd gehad, mij voor den sabbat te kleeden. Is dát werken!" zóó sprak de oude Chaje en inderdaad, haar voorkomen rechtvaardigde den titel, dien zij zichzelve gaf. Een muts, die door rook en stof hare eerste frischheid had verloren, bedekte slechts gedeeltelijk haar grijze haren, terwijl enkele losbandige vlokken hier en daar als herfstdraden over haar gerimpeld gelaat vielen. Een zwarte streep over de linkerwang en de helft van den neus was Mirjam terstond in het oog gevallen en Chaje was thans voor den spiegel ijverig in de weer, deze met haar keukenschort af te wisschen. »Ge hebt groot gelijk," ging zij voort, »dat ge hier een poosje op de sofa hebt uitgerust. Waartoe staat dat ding het geheele jaar daar in dien hoek, als 't nooit gebruikt wordt? Ik wilde ook wel terstond in mijn

bed kruipen, al was 't zonder iets gegeten te hebben, zóó moe ben ik; ja, als men achttien jaren in één dienst heeft doorgebracht, valt het werk een mensch niet zoo gemakkelijk meer. Gij zult ook uw armen en beenen voelen; ge hebt wel tien malen nu naar boven en dán naar beneden geloopen, alles zelve opgeruimd en het bed van den onverwachten gast opgemaakt, en dat is voorwaar geen kleinigheid! Maar nu is alles ook in volmaakte orde en zal hij geen aanmerkingen kunnen maken. Hoe goed is het, dat gij die visch nog gekocht hebt. Wijn, visch en vleesch, dat heeft de armste onder de armen iederen sabbat; 't staat immers ook in de Thora, dat 't zonder visch geen rechte sabbat is. Ge zijt zulk een goede huisvrouw, dat ge spoedig moogt trouwen, en dan verzoekt ge mij immers op de bruiloft? Zorg maar, dat ge niet zoo'n kleinen schelm krijgt als uwe Rebekka. — Hebt ge wel opgemerkt, hoe Baruch er vandaag weer uitziet? Alsof hij al tien jaren onder den grond had gelegen. Ik vrees, ik vrees, dat al dat leeren nadeelig op zijn gezondheid zal werken. Altijd maar leeren en leeren — waar moet dat heen? Mijn broer Abraham heeft een zoon gehad, een jongen zoo knap als Ristoteles, maar deze heeft ook zooveel geleerd, dat hij in 't eind zijn geheele verstand kwijt was. Maar stil, ik geloof, dat de synagoge uit is en voor geen geld ter wereld wil ik iemand onder de oogen komen, zooals ik er nu uitzie — daar zijn ze al bij de stoep —" en hiermede snelde zij de deur uit.

Mirjam was blijde, de vervelende babbelaarster te zien heengaan. Haar vader, een vreemdeling, dezelfde dien

wij op het kerkhof met Baruch in gesprek hebben gezien, en Baruch traden binnen. Mirjam ging haar vader te gemoet en boog voor hem; hij legde de beide handen op haar hoofd en gaf haar zijn zegen, zeggende: »De Heer make u gelijk aan de aartsmoeders Sara, Rebekka, Rachel en Lea!" Ook zijn zoon Baruch zegende hij met de woorden: »De Heer make u gelijk aan Ephraïm en Manasse." (Gen. 48, 20). Vervolgens hief Baruch met zijn vader een kort gezang aan, waarmede zij de schaar der engelen begroetten, die op den sabbat in het huis van iederen jood hun intrek nemen. De stem van den ouden man trilde, toen hij daarop, als naar gewoonte, met zijn zoon den lof der vrouw (Spr. 31, 10 enz.): »Wie vindt een brave vrouw? Hare waardij gaat paarlen ver te boven," zong. Het huis was nog even rein en ordelijk als voorheen, de geest der huisvrouw bleef hier voortleven, zijzelve was hem echter door den dood ontvallen. Dubbel smartelijk viel hem haar aandenken gedurende de vreugde van den sabbat. De vreemdeling beschouwde onderwijl de schilderij aan den muur.

»Kent ge haar nog, Rodrigo?" vroeg de gastheer, nadat hij zijn gebeden ten einde had gebracht, »'t is een oud erfstuk en hing in vroegeren tijd in onze keldersynagoge te Guadalajara; ik heb het met levensgevaar gered."

Terwijl beide mannen zich aldus in hunne vroegere samenkomsten verdiepten, stonden Baruch en Mirjam aan het andere eind van de kamer.

»Gij ziet er vandaag weer vreeselijk somber en neergedrukt uit," zeide Mirjam, terwijl ze haar broeder met zachte hand de haren van het voorhoofd streek, »kijk eens

in den spiegel!" Baruch nam de hand zijner zuster in de zijne, doch sprak geen woord, daar hij met gespannen aandacht naar het gesprek der beide anderen luisterde.

»'t Is werkelijk een beschikking van de Voorzienigheid, dat ik u op straat ontmoette en terstond herkende," zeide Baruch's vader tot zijn gast; »en ge hebt dus ook al kennis met mijn zoon gemaakt? Zie, dat is mijn jongste dochter. Hoe oud zijt ge nu, Mirjam?"

»Maar één jaar jonger dan Baruch," antwoordde het meisje, hoog blozend.

»Dat's een dwaas antwoord," hernam haar vader. »Zij is, meen ik, veertien jaren oud. Ik heb ook nog een oudere dochter, Rebekka, die hier in de stad getrouwd is."

»Ik heb twee kinderen," zeide Casseres. »Mijne Isabella is omstreeks even oud als gij, Mirjam, en mijn zoon zal nu twintig jaren worden. Ik hoop, dat als mijne kinderen hier komen, gij hen met het een en ander zult willen terecht helpen, vooral wat onzen heiligen godsdienst betreft, want hierin zijn zij nog zeer onervaren. Doch wezenlijk," ging hij voort, terwijl hij met over elkaar geslagen armen vóór Baruch ging staan, »als ik uw jongen nu aanzie, is het mij onbegrijpelijk, dat ik hem niet onmiddellijk op het kerkhof herkend heb: die eigenaardige bruine gelaatskleur, die lange, eenigszins saamgetrokken, zwarte wenkbrauwen, evenals de uwe in uw jonge jaren, als gij het een of ander schelmstuk in den zin hadt, ook die rimpel op het voorhoofd, — dit alles herinnert mij aan u; en daarentegen dat zwarte kroeshaar, die fijn besneden lippen, — o, hoe engelachtig lief kon Manuëla met die lippen glimlachen —

die uitdrukking van trots op zijn gelaat geeft hem een ietwat Moorsch voorkomen en dat heeft hij van zijne moeder. Och, als deze nog leefde, zou ze zich zeker verheugen, mij hier te zien."

Baruch hoorde deze beschrijving van hemzelf met tegenzin en niet zonder ontroering aan. Toen hij nu van zijn half Moorsche afkomst hoorde gewagen, herinnerde hij zich weer, dat Chisdai hem op school hiermede geplaagd had en was boos op zijn vader, dat deze er hem nog nooit iets van had medegedeeld. De oude man merkte de verlegenheid van zijn zoon en zeide lachend tot den vreemdeling: »Ge kunt het niet verbergen, Rodrigo, dat ge een leerling van Silva Velasquez zijt en u aan het Spaansche hof met de dames in de kunst oefent, om de mindere of meerdere schoonheden van anderen te ontleden. Baruch, ge moet morgen uw teekeningen eens aan mijnheer laten zien. Kijk maar niet zoo benauwd, er is immers niets gebeurd."

»Neen, neen," zeide Casseres, terwijl hij den jongeling de hand toestak, »ik hoop, dat we goede vrienden zullen worden. Hebt ge mijn neef, den geleerden Jakob Casseres niet gekend?"

»Hemzelf niet," was het antwoord, »maar ik ken zijn boek: »De zeven dagen der week bij de schepping der wereld."

Ondertusschen had men zich aan tafel gezet, den zegen over wijn en brood uitgesproken en den sabbat ingewijd.

»'t Is toch zonderling," zeide de heer des huizes, na afloop van het dankgebed, »anders heb ik nauwelijks den laatsten beet genuttigd, of ik verlang al weer naar een

sigaar 1); maar op sabbat is het juist alsof al onze neigingen zich minder krachtig openbaren; dan denk ik niet aan rooken en kost het mij volstrekt geen moeite, dat gebod niet te overtreden. Maar wat zie ik? —" ging hij voort, »houdt gij u nog aan de gewoonte van uw eigen land, om water in den wijn te doen? Ik verzeker u echter: blijft ge hier in het nevelachtig noorden, op den bodem, dien men met geweld aan de zee ontwoekerd heeft en voortdurend daartegen beschermen moet; in het land, waar zes maanden van de twaalf de grond is bevrozen en het blauwe hemelgewelf steeds met wolken bedekt is; waar men in plaats van de liefelijke geuren van kruiden en planten slechts rook en vochtigheid inademt; hier in deze stad, waar geen bron ontspringt en waar men het drinkwater van elders moet laten komen; waar het klimaat zelf de menschen zoo kalm en bedaard maakt, en voorzichtigheid en geduld, die hun land in het aanzijn hebben geroepen en behouden, ook de karaktertrekken der bewoners zijn; blijft ge hier, zeg ik u, dan gewent ge u ook, onvervalscht druivennat te gieten in uw met de jaren steeds langzamer kruipend bloed, zoodat het wat schielijker door de aderen vloeit. O, 't is een heerlijk en prachtig land, ons Spanje, een Eden, maar door duivels bewoond. Nu ik weldra mijn vermoeid hoofd in den schoot der aarde te rusten zal leggen, eerst nu gevoel ik, dat het niet vaderlandsche grond is, die mij opneemt."

»Gij oordeelt eenzijdig," antwoordde zijn vriend. »Nu,

1) Deze dichterlijke vrijheid laten wij voor rekening van den schrijver; de sigaren zijn eerst in de 19de eeuw in Europa ingevoerd. Vert.

terwijl ge hier onbezorgd in uwe woning zit en niet behoeft te vreezen, dat uw vertrouwde vriend of zelfs uw eigen kind morgen, door het berouw daartoe gedreven, den priester biechten zal, dat gij in het geheim den God van Israël vereert, — ten gevolge waarvan de gloed van den brandstapel en niet die van den parelenden wijn uwe oude ledematen zou verwarmen, — nu denkt ge alleen aan de voorrechten van uw vaderland en vergeet den marteldood, die ons overal aangrijnsde; *ons* zouden die prachtige kastanjebosschen met hun lommerrijk gebladert niet tot rusten, noch de met overvloed van wild bevolkte wouden niet tot het jachtvermaak uitnoodigen; morgen kon iedere boom onzen houtstapel, morgen konden wij zelf het opgejaagde wild zijn. Waarlijk, als ik u op die wijs hoor praten, zou ik die ijveraars bijna gelijk geven, die al de ellenden, waaronder wij gebukt gaan, daaraan toeschrijven, dat wij al te zeer waren ingenomen met ons dierbaar vaderland en het aanzien, dat wij dáár genoten."

»In den grond van de zaak hebt ge gelijk," stemde zijn gastheer hem toe, »doch laat ons thans de blijdschap des wederziens door geen droeve herinneringen storen! Kom, drink eens! Doch neen, Mirjam, geef ons de bekers van Venetiaansch glas uit gindsche kast, laat u door Elsje in den kelder voorlichten en krijg de beide flesschen, die de Castro mij onlangs gezonden heeft."

»Uitmuntend!" betuigde de vreemdeling, nadat hij een glas met het geurige vocht aan de lippen had gebracht; »'t is echte *Val de Pennas*; hoe komt ge daaraan?"

»Zooals ik daar even zeide, van Ramiro de Castro; hij heeft hem uit Hamburg gezonden. Die wijn is met ons jong

geweest, hij is met de jaren krachtiger geworden, terwijl wij —"

»Welnu, wij hebben immers ook geleefd; wat wilt ge meer? Die wijn wekt tal van oude herinneringen bij mij op. Weet ge nog wel, hoe wij dezen ook dronken op dien avond in de Posada, nevens het huis van donna Inez, die u al twee dagen te vergeefs had laten wachten; gij sloegt met uw vuist op de tafel en zwoert, haar nooit terug te willen zien, en den volgenden avond klonk het in het stille priëel: lieve Alfonso en lieve Inez! och, zoo teeder!"

De vader wenkte zijn gast, dat de kinderen er bij tegenwoordig waren en hij zich dus niet al te uitvoerig in die herinneringen moest verdiepen; door den wijn van zijn vaderland in een opgeruimde stemming gebracht, ging deze echter op denzelfden toon voort:

»En herinnert ge u nog die prachtige zomeravonden, als wij op de Almeda te Guadalajara heen en weder wandelden? Ik zie u nog hoe gij er uitzaagt, als dan te negen uren het klokje begon te luiden en alles als betooverd stilstond, om een paternoster te bidden: krampachtig verfrommeldet ge uw hoed tusschen uw handen, en uwe oogen schoten vuur, alsof ge niet alleen donna Inez, maar de geheele wereld in vuur en vlammen wildet zetten. Ge waart altijd een gevaarlijke Caballero! Het angstzweet kan mij nog uitbreken, als ik bedenk, hoe wij eens voor de kerk van Onze Lieve Vrouw del Transito te Toledo stonden en hoe gij tandenknarsend ten aanhooren van elken voorbijganger uitriept: »Dit prachtige gebouw was eens een synagoge van onze voorvaderen! Samuel Levi, die haar gebouwd

heeft, is aan de galg aan zijn eind gekomen, en nu! —" »'t Is werkelijk een wonder, dat wij ondanks uw vermetelheid er altijd zonder kleerscheuren zijn afgekomen."

Aldus pratende, doorleefden de beide vrienden in één uur nog eenmaal een geheel jongelingsleven van vreugde en genot.

»Ik kan niet begrijpen," zeide Baruch eens, »hoe men zich, zij 't slechts ééne minuut, gelukkig kan voelen in een land, waar men zich van alle kanten door verraad en smaad en dood omringd ziet."

»Daarvoor zijt ge ook nog te jong," antwoordde Casseres. »Geloof mij, al weet ge, dat iedere ademtocht beluisterd wordt, zoo zijn er toch uren en zelfs dagen, waarop ge vroolijk zijn en alles vergeten kunt. Hoe ook door het slijk gesleurd en met smaad en schande overladen, daar is een Heilige der Heiligen, dat boven alle menschelijke macht verheven is: ons eigen bewustzijn en onze eigen huiselijke kring; de hemel, die zich hier voor ons ontsluit, deze kan ons door niemand of niets, zelfs niet door den dood ontroofd worden. Al die ellenden hebben wij doorstaan en toch waren wij gelukkig."

»Maar die onophoudelijke tweespalt in de ziel? Christen voor de wereld en jood in het hart?"

»Dat was ons ongeluk. Dat heb ik aan uw oom Jeronimo gezien."

»Waarom verlaat deze niet zijn donkere kluis en komt bij ons in het land wonen?" vroeg Baruch.

»Hij heeft zijn kluis verlaten en wacht ons nu bij zich. Hij is dood. Hadt ge die lijdensgeschiedenis mede beleefd, mijn jongen, ze zou u uw gansche leven tot een nutte les zijn geweest."

Baruch stond op en zeide zacht de bij een doodsbericht gebruikelijke spreuk op: »Geloofd zijt Gij, Heer onze God, koning der wereld, waarachtig rechter!"

»Deel ons mede, wat er met hem gebeurd is?" vroeg hij daarop vol belangstelling, en ook Mirjam schoof wat naderbij en ondersteunde het verzoek van haar broeder.

»'t Is vandaag sabbat en eigenlijk moest ik het dus niet doen, doch ditmaal zal ik u ter wille zijn," was het antwoord. »Het was zijn dood, die mij deed besluiten, mij en de mijnen met Gods hulp uit dien dubbelzinnigen, leugenachtigen toestand te redden."

DERDE HOOFDSTUK.

DE JOODSCHE DOMINICAAN.

Na nog een duchtige teug uit zijn lang glas te hebben genomen, hief Rodrigo Casseres aldus aan:

»Het zal nu omstreeks acht maanden geleden zijn, dat ik door Filip Capsoli een brief uit Sevilla ontving. Ik verschrikte, toen ik het adres las: »Aan Daniël Casseres te Guadalajara." Welke onvoorzichtige jood waagde het, mij bij mijn joodschen naam te noemen? De inhoud deed mij echter nog meer ontstellen. »Daniël, gij man naar Gods harte," dus luidde het daarin, »de dag der wrake en des doods is aangebroken; ik wil sterven met de Philistijnen. Kom tot mij; ik word door heilige gerechtsdienaars bewaakt. Bij den naam des allerheiligsten Gods, bij de asch van onze vermoorde broeders en zusters bezweer ik u, kom bij uw stervenden Jeronimo de Espinoza." Ik behoefde er niet aan te twijfelen; Jeronimo zelf had den brief geschreven; de fijne, lijnrechte streep onder zijn naam, het teeken zijner vereering van den éénigen God, bewees mij dit genoegzaam, al herkende ik het bevende handschrift niet terstond als het zijne. Ik deelde mijne kinderen mijn be-

sluit mede, om naar Sevilla te gaan, doch was zwak genoeg, mij door hunne tranen en gebeden te laten weerhouden, en had, door mijne bezigheden overstelpt, den armen Jeronimo reeds bijna vergeten, toen een huiveringwekkende droom mij zijn beeld plotseling weer in het geheugen riep. Den volgenden dag ging ik op reis; met een bezwaard hart nam ik afscheid van mijne kinderen, aan wie ik zeide dat ik mijne zuster te Cordova een bezoek wilde brengen. Ik trok Cordova door en sloop het huis mijner zuster ongemerkt voorbij; nergens vond ik rust noch duur; het was, alsof een onzichtbare hand mij onophoudelijk voortdreef. Ik kwam te Sevilla aan. Juist luidde het klokje voor de Hora, de ure des gebeds, toen ik mij naar den Trianenburg begaf. Dáár vertoeft ge, Jeronimo! dus klonk een stem in mijn binnenste, dáár begeeft ge u mede naar de kapel met het gebed op de lippen en de vervloeking in het hart. Was het eigenlijk niet God verzoeken, toen gij, een jood in uw hart, u te midden van den raad der inquisitie waagdet, om aldus uwe broeders te helpen?— Ik trad de kapel binnen en knielde neder, totdat de mis geëindigd was. Nu richtte ik mij op en wierp een onderzoekenden blik op de welgedane, zoowel als op de uitgeteerde kloosterbroeders; in geen hunner herkende ik echter Jeronimo. Op mijne vraag aan een der dienstdoende kloosterbroeders, antwoordde deze, dat Jeronimo reeds weken lang tusschen leven en dood zweefde en steeds over en met Daniël in den leeuwenkuil sprak. Hij bracht mij in zijn cel. De zieke sliep en had zijn gelaat naar den muur gekeerd, zoodat ik niets dan zijn kalen schedel zag; een crucifix hing boven zijn legerstede en

hiernevens zat een monnik te bidden, die mij wenkte, geen gedruisch te maken. Alleen de zware ademhaling van den zieke en het biddend geprevel van den monnik braken de doodsche stilte af. Eindelijk hief de kranke zich op, doch ik herkende hem eerst niet: die oogen, zoo diep in hunne kassen gezonken, die holle wangen, die bleeke lippen, die lange, witte baard — zóó kon Jeronimo's uiterlijk niet veranderd zijn, meende ik. Hij herkende mij echter terstond en zeide zacht, terwijl hij nauwelijks zijn lippen bewoog: »Zijt gij daar nog, Daniël? 't Is goed van u, dat ge mij niet verlaat! Ge behoeft niet bevreesd te zijn, al zijt ge nu ook in den leeuwenkuil, want God zal u er uit helpen zooals onzen profeet te Babel; mij alleen hebben zij het merg tot op de beenderen uitgezogen; ik kan er niet meer uit. Doch nu blijft ge bij mij, niet waar?"

Ik had gevreesd, dat mijne komst wellicht zijn dood zou bespoedigen, en kon eigenlijk niet begrijpen, hoe hij op de gedachte kwam, dat wij sedert lang te zamen, ja, dat wij zelfs nooit gescheiden waren geweest. Hij gaf den naast hem zittenden kloosterbroeder een wenk, waarop deze zijn boek onder den arm nam en heenging. Bij de deur gekomen, fluisterde hij mij in het oor, dat ik, als het te erg werd, aan de schel in gindschen hoek kon trekken.

»Is hij weg?" vroeg Jeronimo nu, »kom aan, geef mij dan schielijk de pekkransen, die ge onder uw mantel hebt; ik zal ze hier in mijn bed verbergen. Van nacht, als allen slapen, steken we hun het dak boven het hoofd in brand; dat zal een vroolijke offervlam zijn, waarover de engelen in den hemel zullen lachen; maar ik ben gebon-

den, ik kan er niet uit. Aan alle vier de hoeken te gelijk moet het worden aangestoken en we moeten ons haasten, anders stijgt de Guadalquivir van zelf uit haar bedding en bluscht de vlammen uit; zij hebben haar in dienst genomen. Help mij, het water stijgt en brengt ook mijn leven in gevaar. Heer! ik heb gezondigd, ik heb uw heiligen naam verloochend; gij hebt u vroeger in wonderen geopenbaard, zend dan nu ook uw bliksem, opdat deze hen vertere, mij ook, mij het eerst. Ik heb gezondigd, verdelg mij!"

Zóó sprak hij, schielijk achtereen en sloeg zich hierbij met zijn magere handen op de borst, dat het dreunde; ik kon 't hem niet beletten en hij zonk ademloos achterover. Ik vreesde, dat zijn laatste uur gekomen was en wilde juist aan de schel trekken, toen hij zich plotseling weer oprichtte en weenend zeide: »Kom, geef mij uwe hand; zij is rein, rein van het bloed uwer broeders. Het was een ingeving van den satan, dat ik, worm die ik was, den reusachtigen boom meende te kunnen verpletteren. Nu boet ik voor mijn trots. Ik heb mijn God verloochend en sterf zooals ik geleefd heb — niemand tot nut. Ziet ge ginds mijn vader wel? Hij komt ook om ons te helpen. Zie zoo, vader, gij hebt pekkransen genoeg. Hoort ge de gevangenen beneden Halleluja zingen? Dat is zoo'n schoon gezang, dat Halleluja, Hallelu El! Wij bevrijden u, gij moogt sterven. Zie mij niet zoo verwijtend aan; 't is mijne schuld niet." — Weer viel hij achterover en staarde mij met akelig verglaasde oogen aan. Ik smeekte hem, zich om Gods en ook om onzentwil rustig te houden, en vertelde hem, dat ik zijn brief ontvangen en eindelijk

hieraan gevolg gegeven had; hij kon goedsmoeds zijn, verzekerde ik hem, want hij had veel menschenlevens gered en God was genadig en zag alleen op het hart.

Met volkomen bewustzijn sprak hij vervolgens over zijn naderend einde en hoe gelukkig hij zich in dat vooruitzicht gevoelde. Een vloed van tranen gaf lucht aan zijn beklemd gemoed, doch eensklaps werden zijne denkbeelden weer woest en verward. Hij riep om wijwater; dat zou zijn smarten verzachten; op den hartkuil brandde het hem als gloeiend ijzer; »drink ook," zeide hij tot mij, »de heilige vader heeft het gewijd; zegen mij, mijn vader, 't is immers sabbat. Waar is mijne moeder? Nog onder in den kelder van de synagoge? Moeder, doe open, ik ben het, uw Mozes!" Zóó sprak hij voort, en ik duizelde van den afgrond, dien ik voor mijne voeten geopend zag. Het werd avond en Jeronimo verbeeldde zich, dat men hem in een duisteren kerker sleepte en op de pijnbank spande; met hartbrekende, steeds zwakker en zwakker wordende stem riep hij steeds: »Ik ben geen jood, ik weet niet, waar de joden zich verborgen houden. Daniël, blijf bij mij; verlaat mij niet, Daniël!" Eindelijk sliep hij weer in. De nacht was gedaald; de maan scheen door het venster en bestraalde den zieke met haar zilveren licht. Ik was op den dood voorbereid, want indien men slechts één woord van ons gesprek had afgeluisterd, zou ik den marteldood niet ontgaan, dát wist ik; gelukkig voor ons echter, was bijna de geheele orde druk in de weer, met de lutheranen in de gansche stad op te sporen en in het verhoor te nemen. Ik smeekte God, zich over Jeronimo te ontfermen en hem tot zich te nemen.

Maar, kinderen, 't is vreeselijk, om den dood van een mensch, van een vriend onzer jeugd te moeten bidden! Waarom moest die ziel nog langer zulke folteringen verduren? Het was echter anders besloten; ik zou nog erger dingen bijwonen. Ik zat in allerlei treurige gedachten verzonken, toen een dienstdoende broeder verscheen en mij beval, bij den inquisiteur te komen. Mijn hart klopte luid, toen ik bij hem binnentrad; ik wierp mij voor hem op de knieën en verzocht hem om zijn zegen. »Gij zijt een vriend van Jeronimo!" dus sprak hij mij aan, nadat ik mij weder had opgericht. Ik knikte toestemmend. »Zorg dan," ging hij voort, terwijl hij mij een onderzoekenden blik toewierp, »zorg dan, dat Jeronimo niet in zijn dwaling volhardt, maar nog vóór zijn dood het heilig avondmaal gebruikt; zóó mag hij niet sterven; beproef het en meld het mij terstond." Ik ging naar de cel van den zieke terug. Hij sluimerde nog. Toen ik mij over hem heenboog, werd hij wakker. »Kom," zeide hij, zich haastig oprichtend, »nu is 't tijd. Gideon met zijn driehonderd mannen is ook gekomen; ziet ge wel, hoe zij de met vuur gevulde kruiken in het Midianitische leger brengen? Stil, stil! blaas nog niet op de bazuin. Laten we eerst de hoogmis vieren." Hij vouwde de handen en maakte daarop drie malen het teeken des kruises.

Ik smeekte, ik bezwoer hem, ik weende van inwendigen angst en waarschuwde hem, dat ieder woord ons verraden kon; ik herinnerde hem de dagen onzer kindsheid en hield hem voor, hoe hij ook mijn dood zou bewerken, als hij niet het heilig avondmaal wilde nemen.

»Waarom geeft men 't mij dan niet?" zeide hij op kalmen

toon. »Ik ben immers priester; kom, wasch mijne handen; nu ben ik onrein, maar dan wil ik het gaarne ontvangen."

Ik begaf mij naar den inquisiteur en deelde hem mede, dat Jeronimo wel is waar nog altijd wat verward in zijn hoofd was, doch nu zelf naar het heilig avondmaal verlangde. De inquisiteur liet daarop de gansche orde samenkomen, en toen al de priesters den langen gang doortrokken met het gewijde vaatwerk en den aangrijpenden treurzang, zong Jeronimo luidkeels mede en zelfs toen deze geëindigd was, bleef hij met gevouwen handen het *de profundis clamavi* zingen. Daarop rukte hij zijne handen schielijk uiteen, legde ze op zijn hoofd en zong in het Hebreeuwsch: »Heilig! Heilig! Heilig! Adonaj Zebaoth! (Jehova, God der heirscharen). »*Ave Maria gratia plena*," mompelde hij vervolgens werktuigelijk en nog altijd in dezelfde houding. De inquisiteur nam dit oogenblik waar, om hem de hostie toe te dienen, die hij gretig tot zich nam.

»De kelk! Geef mij den kelk!" riep hij, »ik ben immers priester!" De inquisiteur reikte hem dezen toe, en hij sloeg er beide handen krampachtig om heen, terwijl hij er den joodschen sabbatszegen over uitsprak. Toen richtte hij zich met het laatste overblijfsel zijner krachten in het bed op en stond daar in zijn gansche huiveringwekkende gedaante voor ons, roepende: »Op Gideon! Verbrijzelt de kruiken! Brand! Brand!" Hij bracht den kelk aan de lippen, wierp hem tegen den muur, dat de glasscherven rinkelden, zakte ineen en — was dood."

Hier zweeg de spreker. Hij streek met de hand over de oogen en trad op het venster toe. Niemand waagde

het, een woord te uiten; wie kon de rechte uitdrukking vinden voor hetgeen er in zijne ziel omging? Doodsche stilte heerschte in het vertrek. Eindelijk nam Casseres zijn plaats aan de tafel weer in en ging met zijn verhaal voort:

»Ik was half bewusteloos naast Jeronimo's legerstede neergezonken; de kelk lag bij mij, de wijn stroomde over den grond. Ik durfde mij niet oprichten, uit vrees, dat mijn blik het eerst dien van mijn beul zou ontmoeten. »Sta op!" dus sprak een ruwe stem mij aan. Ik gehoorzaamde; de inquisiteur stond vóór mij; al de monniken waren vertrokken. »Hoe heet ge?" vroeg hij barsch. Ik weifelde: zou ik al dan niet mijn waren naam opgeven? Misschien was hij dezen al op het spoor gekomen en zou een leugen mij nog wreeder dood doen sterven. Zoo zeide ik dus de waarheid. Hij vroeg naar een getuige. »Hier kent niemand mij," antwoordde ik, »maar mijn zwager, don Juan Malveda te Cordova, kan mijn getuigenis bevestigen, dat die Casseres, in wiens woning te Segovia de inquisitie hare eerste zitting heeft gehouden, mijn voorvader is." Ik weet eigenlijk niet, hoe ik den moed heb gehad, op dat beslissend oogenblik aldus tot den inquisiteur te spreken. »Zweer mij," zeide hij, na een lange, onbeschrijfelijk pijnlijke stilte, »neen, zweer niet, maar weet, dat als ge een tittel of jota van datgene, wat ge hier gezien hebt, over uw lippen laat komen, gij met uwe beide kinderen uw leven op den brandstapel verliest. Gij zijt in mijne macht, ik houd u met onzichtbare koorden gebonden, ontsnappen kunt ge mij niet." — Hierop gaf hij een dienenden broeder bevel, de poort van het gebouw voor mij te ontsluiten.

Als wij de geschiedenis van den profeet Jona in letterlijken zin mogen opvatten, moet het hem, toen hij door het zeemonster werd uitgespuwd, te moede zijn geweest als mij op dat oogenblik. Die huiveringwekkende treurzang klonk mij nog altijd in de ooren en toch was alles stil om mij heen. Ik was angstig en gejaagd; alles kwam mij even geheimzinnig voor, iedere struik, waarover het maanlicht heengleed, scheen mij te wenken, spoed te maken. Onrust en vermoeidheid benamen mij bijna het denkvermogen en niemand, niemand in het rond, bij wien ik troost en moed kon putten! — Daar zag ik omhoog naar het flikkerend sterrenheir — God, de God der legerscharen, was ook mij nabij en mijn gansche ziel verdiepte zich in het gebed tot den Allerhoogste.

Ik kwam eindelijk in de herberg aan, waar ik mijn paard op stal had gelaten, zadelde dit en reed spoorslags heen. De maan was achter de wolken verdwenen en alleen het matte schijnsel der sterren verlichtte mijn eenzamen weg. Zelfs het paard scheen door onzichtbare zweepslagen voortgedreven te worden; het snoof en schuimbekte en rende voort in wilde vaart. Misschien, dacht ik, is de ziel van een vergramden vijand der joden, misschien wel de ziel van den overleden grootinquisiteur zelf in het dier gevaren en nu veroordeeld, mij buiten het bereik mijner vijanden te brengen. Soms, als het den kop naar mij omwendde en mij met zijn vurige oogen aanzag, scheen het tot mij te zeggen: boet ik mijn vroeger leven niet voldoende? Ik was bijna bevreesd voor mijn eigen schaduw, die langs rotsen en struikgewas voorbijvloog en drukte mijn paard de sporen nog dieper in de zijden. — Gij, die in vrijheid

zijt geboren en u in vrijheid beweegt, gij kunt u geen denkbeeld maken van de gewaarwordingen, die in zulke oogenblikken de ziel vaneenrijten: de aarde lost zich in ijdele dampen op, de hemel is verdwenen en alle schrikbeelden en spookgeschiedenissen, die wij ooit in onzen geest hebben opgenomen, worden dan bij ons verlevendigd. Indien er een wonder gebeurde, zouden wij het zonder eenige verbazing aanzien, want alles is een wonder, alles is onbegrijpelijk geworden — en ons eigen leven nog het onbegrijpelijkst. Uitgeput kwam ik te Cordova bij mijne zuster aan; eerst in hare omgeving durfde ik weer vrij ademhalen. Toen ik den volgenden morgen in den stal naar mijn paard ging zien, lag het dood op den grond; zijn groote oogen staarden mij nog even akelig aan als den vorigen avond. Met een frisch Andalusisch ros van mijn zwager, zette ik de reis voort. Ik nam afscheid van mijne zuster, doch ik durfde haar niet zeggen, dat we elkaar niet zouden wederzien. — In mijne woonplaats teruggekeerd, had ik echter alle gevoel van rust en veiligheid voor goed verloren. In iederen vriend, die mij hartelijk welkom heette, in iederen vreemde, dien ik op straat ontmoette, meende ik een afgezant te zien van die moordenaarsbende, die zich een rechtbank noemt; ieder droeg onder zijn mantel, dacht mij, die bloedroode *I* op zijn borst. Mijn vroegere onbezorgdheid was geweken; angst en wantrouwen vervulden slechts mijn gemoed. Daarbij kwam nog, dat mij altijd, hetzij ik waakte of sliep, Jeronimo's beeld voor den geest stond; gij ook, sprak een stem in mijn binnenste, gij ook loopt gevaar zulk een dood te sterven, verlaten door uw God, dien gij uit laf-

hartigheid hebt verzaakt, terwijl ge heen en weder dobberdet tusschen waarheid en huichelarij. Ik verkocht al wat ik bezat en maakte mij niet zonder groot gevaar uit de voeten, daar niemand, zooals gij weet, Spanje zonder bijzondere vergunning des konings verlaten mag. Ik zond mijne kinderen langs verschillende omwegen vooruit; zij zijn nu te Leiden, doch de volgende week hoop ik hen hier te halen. Wilde ik u alles vertellen wat ik heb uitgestaan, eer ik hier ben gekomen, dan zou ik morgen ochtend nog niet zijn uitgepraat; 't is echter al laat en we blijven immers nog eenige dagen bij elkander."

»Ja, de kaarsen zijn ook bijna geheel opgebrand en morgen is 't de zesde Ijar, dan moeten we vroeg opstaan," zeide de gastheer. En allen begaven zich te rusten.

Even aangenaam en gezellig als een joodsche woning er vrijdagsavonds bij gelegenheid van een feestelijke samenkomst uitziet, een even somberen en zelfs huiveringwekkenden indruk maakt zij na afloop daarvan. De zeven kaarsen branden langzaam op in het ledig geworden vertrek en een zonderling gevoel bekruipt ons bij de gedachte, hoe het eene licht na het andere uitgaat en alles eindelijk in diepe duisternis gehuld is. De wet verbiedt namelijk, op sabbat een licht uit te blusschen of het aan te steken en in de hand te nemen.

In het hoekhuis op den Burgwal zocht ieder in het donker zijne legerstede op, doch de schrikwekkende verhalen van den vreemdeling hielden allen nog een geruime poos uit den slaap.

De oude Chaje sliep reeds lang en droomde juist van Mirjam's bruiloft en van de gewichtige rol, die zijzelve

hierbij speelde, toen deze, die de kamer met haar deelde, haar bij den arm wakker schudde. »Wat is 't? Wat is 't?" vroeg Chaje verschrikt, zich de oogen uitwrijvende.

»Gij snurkt zóó hard en praat zoo in den slaap, dat ik er angstig van word," antwoordde Mirjam, maar in den grond van de zaak was 't een andere vrees, die haar aandreef om de slaapster te wekken. In de diepe duisternis meende ze elk oogenblik den geest van haar oom op haar te zien afkomen en poogde nu door spreken dien angst te verdrijven. Chaje vertelde nu haar droom; »'t was jammer dat zij wakker was geworden," zeide zij. Ze watertandde nog van al de lekkere gerechten, die bij de bruiloft waren rondgediend. »Ik zat naast den bruigom met mijn gouden ketting om en roodzijden japon aan," besloot zij haar verhaal; »ja, lach maar vrij: wat iemand in den nacht van vrijdag op saterdag droomt, komt even zeker uit, als het nu sabbat over de geheele wereld is."

Mirjam was blijde, dat Chaje zoo spraakzaam was; hare opgewonden zenuwen kwamen hierdoor eenigszins tot bedaren. »En hoe zag mijn bruigom er uit?" vroeg zij, terwijl ze het hoofdje op de kussens vlijde. Ongelukkig wist Chaje zich dit niet goed te herinneren, maar hoe hij gekleed was en wat hij met haar gesproken had en wat alle gasten gezegd hadden — dát alles kon ze haarklein vertellen. Zij praatte nog, toen het jonge meisje al lang sliep. En zeker droomde Mirjam niet van geesten en spoken, want toen ze den volgenden morgen wakker werd, trok zij schielijk de deken over het hoofd, sloot nogmaals de oogen en deed al haar best, haar droom verder te droomen.

Niet zoo opgeruimd was Baruch ontwaakt. Ook hij had

met luid kloppend hart zijn slaapvertrek opgezocht, doch zoo al de schim van zijn oom hem hier niet in de duisternis was verschenen, toch had hij te strijden met een geest, die hem met diepen schrik vervulde en loodzwaar op de borst drukte. Met luider stem en uit het diepst zijns harten sprak Baruch zijn avondgebed, terwijl hij een bijzonderen nadruk legde op het bezweringsformulier, dat hij drie malen herhaalde: »In naam van Jehova, van den God Israëls, aan mijne rechterhand Michaël, aan mijne linkerhand Gabriël, vóór mij Uriël, achter mij Raphaël en boven mijn hoofd Schechinath-El (de heilige geest)." — Hij verborg zijn gelaat in de kussens en drukte de oogen dicht, doch was te diep ontroerd, om vooreerst den slaap te vatten. Hij had slechts weinige uren rust genoten, toen zijn vader hem te midden van een verwarden droom wakker riep, daar het tijd was, naar de synagoge te gaan.

VIERDE HOOFDSTUK.

DE SYNAGOGE.

Nog lag een lichte nevel over de straten der stad Amsterdam uitgebreid en was het woord Jakobshuis, dat met vergulde Hebreeuwsche letters boven den ingang der synagoge op den burgwal prijkte, slechts flauw zichtbaar, toen reeds een groot aantal mannen en vrouwen zich tusschen de zeven zuilen verdrong, die den ingang tot de synagoge vormden. Ook Baruch, zijn vader en hun gast bevonden zich onder de menigte. Binnentredende, stapte ieder op een der twee groote marmeren schalen toe, die nevens de beide deurposten waren aangebracht, draaide de koperen kraan van den waterbak open en waschte zich de handen; Baruch nam hierbij het voorschrift van den Talmud trouw in acht, om zich eerst de rechterhand te wasschen. Vervolgens ging men drie trappen af. Iedere synagoge moet namelijk in de diepte gebouwd zijn, omdat er geschreven staat: »Uit de diepten roep ik tot u, o Heer!" (Ps. 130, 1). Daarop legde ieder der aanwezenden een grooten wollen doek met een rand van drie blauwe strepen en aan de vier hoeken met franje omzoomd, over

de schouders; de vroomsten onder hen, tot wier getal Baruch ook behoorde, bedekten hiermede ook den hoed. »Hoe schoon zijn uwe tenten, o Jakob; uwe woningen, o Israël!" (Numeri, 24, 5) zong een goed geoefend koor van knapen; en hier althans waren deze woorden geen ijdele klank, want het eenvoudig, in verheven stijl opgetrokken gebouw was fraai versierd. In het ruimste gedeelte, tegen de oostzijde, waar eens de heilige stad Jerusalem heeft gestaan, en waarheen de jood, wanneer hij bidt, zijn aangezicht keert, hielden twee steenen leeuwen de tafels vast, waarop de tien geboden gegrift waren. Zij stonden boven de heilige arke, waar de rollen der wet bewaard werden, terwijl daaromheen in een halven cirkel bloeiende amandel- en citroenboomen in bont beschilderde houten bakken waren aangebracht. Want sedert de joden uit hun Spaansch vaderland verdreven waren, liet men elk jaar boomen, die de verandering van lucht konden verdragen, met een klomp vaderlandsche aarde, waarin zij wortel hadden geschoten, uit het roomsch-catholieke schiereiland overkomen en versierde hiermede de synagoge, opdat men zich, zij 't slechts eenige uren, in de zoo dierbare beemden zou kunnen verplaatsen. Het uitvoerig morgengebed, dat de voorganger met luider stem uitsprak, bood aan ieder ruimschoots gelegenheid tot rondzien en opmerken; doch toen hij eindelijk het Israëlitisch geloofsformulier (Deut. 6, 3) aanhief, viel de gansche gemeente met vromen ijver in. Het was geen welluidend, zoetvloeiend gezang; het geheele gebouw weergalmde als van woest veldgeschreeuw; het was immers hun oorlogskreet, waarmede zij het leven en den dood duizend malen ten onder brachten: Hoor, Israël,

Jehova, onze God, is een éénig God! 't Was, alsof elks geest zich met geweld trachtte in te denken in het onnaspeurlijk bestaan der Godheid. Ook Baruch drukte zijn sidderende oogleden toe en balde zijn handen krampachtig; een heilige opgewondenheid maakte zich van hem meester en zijn geest verhief zich als het ware boven het stof. Met opgeheven aangezicht sprak hij de woorden uit, terwijl hij, naar het voorschrift der oude wijzen, alle rampen en gevaren voor het oog zijns geestes liet voorbijgaan, waarmede hij volgaarne bereid was, zijn geloof aan den éénigen God te bezegelen. Door deze vrome overpeinzingen voelde hij zijne ziel als met hemelschen dauw gedrenkt. — Na afloop van het morgengebed werden de beide vleugeldeuren der heilige arke geopend. De rollen der wet, in brocaat gewikkeld en rijk met verguldsel en edelsteenen versierd, trokken aller blikken tot zich en op deze heilige plek noemden de drie aanzienlijkste leden der gemeente achtereenvolgens de namen der steden en landen op, waar joden ter wille van het geloof hun leven hadden gelaten; de martelaars, die zich het meest hadden onderscheiden, werden afzonderlijk vermeld en eindelijk werd ook de lijst der afgestorvenen van het laatste jaar afgelezen. Rachel Spinoza was eene der eersten van deze; haar naam werd met eere genoemd en tevens melding gemaakt van het aanzienlijk legaat, dat zij aan de Talmudschool »de Kroon der Wet" had nagelaten. Met weemoedige blikken zag Baruch zijn vader aan; in de herinnering zijner moeder mengde zich ook de gedachte aan hare raadselachtige Moorsche afkomst. — De heilige arke werd nu wederom gesloten en rabbi Isaäk Aboab trad voor het altaar, dat in het midden der syna-

goge stond. Hij was een mager, pokdalig mannetje met een hoog voorhoofd, uitpuilende grijze oogen en een rooden baard, die wangen en kin bedekte. »Al ga ik door een dal van schaduwen des doods, ik vrees geen kwaad; want Gij zijt met mij; uw stok en uw staf, die vertroosten mij," (Ps. 23, 4): dus sprak hij met een snerpende stem, voegde er een gelijkluidenden tekst uit den Talmud bij en verklaarde in den loop zijner rede, dat onder »stok" de beschreven en onder »staf" de overgeleverde wet moest worden verstaan. Vervolgens verdiepte de leeraar zich met zijne toehoorders in het lot desgenen, »die levend in den kerker begraven, eenzaam en verlaten wegkwijnt; de verwilderde haren zijns hoofds dienen hem tot kussen, of het dag is of nacht, of de lente haar intocht houdt, dan of de herfstwind de verdorde bladeren van de boomen schudt, hij weet het niet; ellende en duisternis omringen hem, maar in zijn hart is het helderlichte dag, want God heeft er zijne woonstede gevestigd. In zijne eenzaamheid wordt hij door een schaar van engelen omringd, die hem uit zijne gevangenis verlossen, en hem, ver verheven boven alle werelden, tot vóor den troon van God voeren, waar hij aanbiddend neerknielt." De spreker schetste zijne hoorders alle folteringen, tot de ergste toe: het vallen van een droppel water op de kruin, dat vaak krankzinnigheid ten gevolge heeft. »Wee ons!" riep hij uit, »onze oogen hebben al het onuitsprekelijke leed aanschouwd, dat de Heer over ons beschikt. Doch neen, laat ons niet wee, doch dank en eere roepen, dat wij ons allen in den glans zijner majesteit mogen baden." De vertaler van Erira's »Hemelpoort" schilderde vervolgens de hemelsche gelukzaligheid in

welsprekende bewoordingen en roemde die leer, waarvoor de engelen zich buigen en de wereld siddert; hij wekte allen op, meer en meer in het wezen van God en zijne schepping in te dringen, waardoor men hier reeds de hemelsche gelukzaligheid deelachtig wordt en kracht ontvangt, om te scheppen en te verwoesten. Met den gewonen wensch, dat God spoedig den Messias zenden en Israël in zijn wettig erfdeel herstellen mocht, besloot hij zijne rede.

Rabbi Saul Morteira, met wiens statige, welgedane gestalte wij gisteren reeds kennis gemaakt hebben, verscheen nu voor het altaar. »Den dood vernielt hij gansch en al en de Heer wischt de tranen af van alle aangezichten. En den smaad zijns volks doet hij verre weg van over heel het aardrijk" (Jes. 25, 8), dus begon hij op zachten toon. »Ik zie deze gemeente rond en wederom heeft een jaar hare rijen gedund. Wederom zal een jaar aanbreken en voor menigeen onzer tevens die dag van droefheid en blijdschap; wellicht zal ook mijn plaats ledig zijn! Ook de mijne! Heer, hier ben ik, zal ik antwoorden, als gij mij roept." Dit zeggende, sloeg de rabbi zich met beide handen op de borst, zoodat de woorden hem in den mond bestierven. Een geruime poos sprak hij over het plotselinge van den dood en de droefheid der achterblijvenden; met moeite weerhouden snikken stegen uit de getraliede galerij, waar de vrouwen zaten, zelfs hier en daar onder de mannen op; slechts enkelen, die een lijkrede op sabbat ongepast vonden, bleven ongeroerd. Ook Baruch stonden de tranen in de oogen; hij voelde zich zoo gelukkig, zoo nabij zijn God, dat hij op dat oogenblik wenschte te sterven, om altijd bij Hem te kunnen blijven. »Dringt de

zuchten terug, die zich een uitweg willen banen, want God de Heer wischt de tranen van ieders aangezicht," riep de rabbi. Na zijn tekst op ieders lot in het bijzonder te hebben toegepast, sprak hij, naar aanleiding hiervan, ook over het lot van geheel Israël; »want de Heer zal den smaad zijns volks over de gansche aarde te niet doen; doch alleen zij, die het woord Gods in hun hart bewaren, mogen op zijne hulp vertrouwen." Aan deze woorden knoopte hij een geestige, hoewel vrij scherpe polemiek tegen het christendom vast; heftig ijverde hij tegen de menschelijke waanwijsheid, die zich verstoutte, zelfs het meest verborgene te willen doorgronden. »In het hoofdstuk van den Talmud, Chulin genaamd, wordt het volgende verhaald: Keizer Hadrianus verlangde op zekeren dag van rabbi Jehosua, dat hij hem den Ongeschapene zou laten zien; zonder dat beschouwde hij zijn geloof en zijne leer als ijdel. 't Was een warme, zomersche dag. De rabbi voerde den keizer naar het veld. — Zie ginds in de zon, zeide hij tot den vorst. — Dat kan ik niet, antwoordde deze; het licht verblindt mijn oogen. — Zoon des stofs, sprak de rabbi daarop, den straal van één zijner scheppingsgewrochten kunt ge niet eens verdragen; hoe wilt ge dan den schepper zelf aanschouwen?" Dus verhaalde de redenaar, terwijl hij hierbij tevens verscheidene gelijkenissen uit den Talmud te pas bracht, zooals die van de (ook uit het Nieuwe Testament bekende en hier gedeeltelijk veranderde) arbeiders in den wijngaard en van de wijze en dwaze maagden. Ook vlocht hij hier en daar een vermakelijke anecdote in, die zijne toehoorders onwillekeurig een glimlach ontlokte. Er was toen nog niet zoo'n koude, orakel-

achtige verhouding tusschen de kerk en hare dienaren, en vooral in de joodsche kerk, die aan aller behoeften wilde en moest voldoen, hield men wel eens van een grap. Blijmoedige opgeruimdheid sprak uit aller gelaat, toen de rabbi geëindigd had; men boog zich tot elkander over en drukte door gebaren of korte uitroepingen zijne ingenomenheid uit. Het ligt niet zoozeer in den aard der Joden, om alles geloovig aan te nemen, dan wel om zelfs de woorden hunner leeraars aan de geopenbaarde wet en hun eigen gezond verstand te toetsen. Het droeg slechts gedeeltelijk hunne goedkeuring weg, dat zij nog een predikatie moesten aanhooren, want reeds had een man met een ineengedrongen figuur, doch uiterst beschaafd voorkomen, de door Saul Morteira verlaten plaats ingenomen.

Het was rabbi Menasse ben Israël, de man, wiens vroegtijdige en veelzijdige geestontwikkeling alom bekend was. Reeds op zijn achttiende jaar werd hij tot rabbi benoemd, verwierf grooten naam als geneesheer en staatsman tevens en voerde een schriftelijken strijd met Hugo de Groot over de schoonheden der idyllen van Theocritus en met rabbi Isaäk Aboab over de vermenging der metalen in het standbeeld van Nebucadnezar. Zijne vrouw, eene kleindochter van den beroemden don Isaäk Abrabanel, stamde in rechte lijn van David, den koning van Israël, af.

Rabbi Menasse hield een korte poos de hand voor de oogen, en hief toen aan met een welluidende stem, die door de gansche synagoge weerklonk:

»Huis van Jakob! komt en laat ons wandelen in het licht des Heeren! (Jes. 2, 5). Heden verjaart de dag, waarop wij dit huis inwijdden, dat wij den Heer gebouwd

hebben, toen Hij ons hier een wijkplaats liet vinden tegen onze vervolgers; maar niet door de kracht onzer handen hebben wij dit alles bereikt. Als God het huis niet bouwt, vergeefs arbeiden de bouwlieden. Wij hebben den Heer hier eene woning gesticht; doch o! mochten deze wanden zich uitzetten en verwijden, zoover de hemel is verheven boven de aarde; mocht mijne stem de gansche wereld doordringen en overal weerklank vinden, als zij haar toeroept: Huis van Jakob, komt en laat ons wandelen in het licht des Heeren! Gij allen weet het, ook mijn vader, een edel man, moest eindelooze martelingen ondergaan en redde niets dan het naakte lijf uit de handen dergenen, die zich christenen noemen; ziet echter niet meer om naar den somberen kerker, ziet voorwaarts naar het licht, dat ons van alle kanten tegenstraalt."

De schrijver van het werk »De redding van Israël," ging vervolgens voort met in bezielde taal, hoewel niet altijd zonder gezochte beelden en vergelijkingen, de noodzakelijkheid te betoogen, dat ook de Joden met hun tijd moesten medegaan en zich de algemeene ontwikkeling ten nutte maken. Onder het »licht des Heeren" verstond hij de klassieke studiën, zoowel als de leer van Mozes. Hij ijverde tegen de Poolsche en Duitsche Joden, wier bekrompen levensbeschouwing en geringe maatschappelijke stelling hij voornamelijk aan hun gebrek aan wetenschappelijke ontwikkeling toeschreef. Eindelijk verheugde hij de gemeente met het Amen.

Onder het zingen van een loflied, werd nu een van de rollen der wet uit de heilige arke genomen. Toen zij voorbij Baruch werd gedragen, vatte hij den zoom van

het brocaat, waarin zij gehuld was, en drukte dezen vroom aan zijne lippen. De Thora werd op het altaar ontrold en bij iedere afdeeling, die de voorbidder las, was een der drie voorafgaande predikers opgeroepen, om er den zegen over uit te spreken. Bij de vierde afdeeling verhief de voorbidder zijne stem en riep: »Onze leeraar en meester (Doctor en Magister) rabbi Baruch ben Binjamin sta op!" Baruch Spinoza, wien deze eeretitel gold, bloosde tot achter de ooren; hij stond op van zijn plaats en begaf zich naar het altaar, waar hij met sidderende stem den zegen uitsprak. Alle aanwezigen verwonderden zich over het ongehoord geval, dat zulk een groote eer een jongeling van vijftien jaren ten deel viel; doch slechts weinigen keurden deze afwijking van de bestaande gewoonte af, daar Baruch bemind was door allen, die hem kenden. — Met het lange, zoogenaamde mussaph (eindgebed) werd de godsdienstoefening besloten.

VIJFDE HOOFDSTUK.

VADER EN ZOON.

Aan de deur heerschte een geweldig gedrang. Ieder wenschte Baruch en zijn vader geluk met de eer, die hun weervaren was.

»Dat is zeker," zeide de vader tot zijn zoon, terwijl zij samen huiswaarts keerden, »die predikatiën hebben vandaag te lang geduurd; de sprekers moesten bedenken, dat ze voor leege magen preeken. (Vóór het morgengebed mag men namelijk geen spijzen gebruiken). Laat u dit tot waarschuwing zijn, als ge ook eens zóóver zijt. Verheugt ge u daarop?"

»Alles draait mij nog voor de oogen," antwoordde Baruch. »Welk een eer! — hoe zal ik mij haar ooit waardig maken?"

»God kweeke dien vromen zin ook verder in u aan," hernam zijn vader, welgevallig met het hoofd knikkende. »Brave menschen worden licht kleinmoedig, als hun een groote eer is overkomen. Vertrouw op God, die u heeft uitverkoren; hij zal u ook de kracht geven, om uwe roeping te vervullen. En zeg dan tot u zelf: gij zijt uitverkoren, omdat gij de kracht in u hebt."

Op den drempel zijner woning legde de vader, evenals den vorigen avond, de handen op het hoofd zijns zoons en zegende hem wederom, zeggende: »De Heer make u gelijk aan Ephraïm en Menasse."

Mirjam kwam hen reeds op de trap te gemoet en overhandigde Baruch een perkament, dat zijn leermeester Saul Morteira voor hem had gezonden: het was zijn schriftelijke benoeming tot rabbi. — Zijn vader opende terstond de zilverkast en nam er den fraaisten met gouden voet prijkenden beker uit, om dezen den volgenden dag aan den leermeester zijns zoons te doen toekomen.

Baruch mocht van nu af den titel van rabbi voor zijn naam voeren. Een zonderlinge schrik maakte zich van hem meester, zoo dikwijls hij zich door bezoekers met dezen titel hoorde aanspreken; het was hem, alsof hij een onzichtbare kroon op het hoofd droeg. Spoedig had hij echter met vijanden in zijn binnenste te kampen, die hem, in zijn eigen oogen althans, van al die majesteit beroofden.

Hij maakte nu deel uit van de stemgerechtigde wachters der wet en het was niet alleen bescheidenheid, als hij zijne hem daarvoor prijzende medeleden verzekerde, dat hij zich niet krachtig genoeg voelde voor de hem geschonken waardigheid. Was 't dat gevoel van afmatting, dat ieder overvalt, die ten laatste een lang gewenscht doel heeft bereikt?

Allerlei twijfelingen ontstonden thans in zijn gemoed, waarvan hij enkele vroeger al oppervlakkig gekend en gemakkelijk bedwongen had, doch waarbij nu telkens nieuwe kwamen, die nog nooit bij hem waren opgerezen. Als nijdige booze geesten spotten zij met zijne waardigheid en lieten hem rust noch duur.

Baruch zat soms als wezenloos voor zich uit te staren. De geest van Jeronimo, van den man met het verdeelde hart, die hem 's nachts niet verschenen was, scheen hem thans bij helderlichten dag uit iederen hoek aan te grijnzen.

Aan tafel, waar men op zijn gezondheid dronk en hij de held van den dag was, werd hij van lieverlede mede vroolijk en deelde in de algemeene feestelijke stemming.

Toen hij 's namiddags den dagtekst met de daarbij behoorende verklaring nogmaals voor zichzelf nalas, werd hij eerst na een geruime poos gewaar, dat wel zijne oogen en lippen lazen, doch dat zijne ziel ver afgedwaald was. Hij werd boos op zichzelf en smeekte God in vurige bewoordingen, hem bij te staan en in het geloof te versterken. Zijne tranen vielen op het geopende boek en gaven lucht aan zijne inwendige benauwdheid. Met luide, krachtige stem, alsof hij ze aan de vergaderde gemeente verkondigde, sprak hij nu de woorden der wet, waardoor de booze geesten voor het oogenblik verdreven werden en voor een zalig gevoel plaats maakten, dat zijn gansche ziel doorstroomde.

Daar kwam zijn vader de kamer binnen en ging tegenover hem zitten. Hij sloeg het geopende boek dicht en zeide half schertsend, dat Baruch nu wat minder vlijtig kon zijn, daar hij, zoo jong nog, reeds zulk een hooge waardigheid had verkregen; hij moest nu zijn best eens doen, zijn lichaam te versterken. Baruch zette het boek in de kast en greep zijn vader bij de hand.

»O, mijn zoon," hernam deze, »van de eer, die u is weervaren, geniet ik mede in zevenvoudige mate. Gij weet niet — mocht ge 't eens zelf ondervinden! — hoe

gelukkig een vader zich gevoelt, die zelf naar onderscheiding gestreefd heeft en haar nu door zijn zoon ziet behalen; gij zijt thans mijn vreugde en mijn geluk, uw roem en eer zijn mij thans meer waard dan de mijne. Ik verplaats mij in den tijd van den Messias en kan mij nu eenig denkbeeld maken, hoe het den vader te moede zal zijn, die den verlosser zijn zoon mag noemen. God vergeve mij, dat ik zoo trotsch op u ben en eigenlijk moest ik dat alles voor mijzelf houden, maar — ge moogt toch ook wel weten, hoe gelukkig gij mij maakt, niet waar? Mijn laatst overgebleven broeder is dood, en zie, de wond is met hemelschen balsem geheeld — gij zijt nu mijn zoon en mijn broeder geworden."

Baruch had zijn vader nog nooit zoo ontroerd gezien; vertrouwelijk zag hij tot hem op; vader en zoon begrepen elkander. De oude man steunde het hoofd met de hand en zeide na een korte stilte op kalmer toon:

»Hebt ge eens niet een wensch, Baruch? Spreek hem dan uit. Ik zou u zoo gaarne een belooning geven voor het genoegen, dat ik aan u beleef."

Dit was een natuurlijke overgang tot de alledaagsche werkelijkheid en Baruch maakte er gebruik van om met een wensch voor den dag te komen, dien hij reeds lang met zich had omgedragen.

»Laat mij dan Latijn leeren, die taal van alle ongewijde schrijvers! Waarom zou ik hierin achterstaan bij Isaäk Pinhero, Aäron de Silva en zoovele anderen mijner medescholieren?"

»Wel nu, aan dien wensch zal ik voldoen. De algoede God, die u tot hiertoe geleid heeft, zal u ook verder be-

waren, dat ge geen vergif uit die geschriften zuigt. En verlangt ge anders niets?"

»Is het waar," hernam Baruch, beschroomd vóór zich ziende, »is het waar, wat Rodrigo Casseres gisteren avond van de Moorsche afkomst mijner moeder — hare nagedachtenis zij gezegend! — gezegd heeft? Deed ik Chisdai Astruk onrecht, toen ik hem, nu een jaar geleden, een slag in zijn aangezicht gaf, omdat hij mij daarmee plaagde?"

Het gelaat van zijn vader onderging bij deze woorden een plotselinge verandering; hij staarde somber vóór zich en perste de lippen op elkander. Eindelijk kreeg hij een sleutel uit zijn zak, opende hiermede een kast, nam er de doodskleederen uit, die iedere vrome jood steeds in gereedheid moet houden en vouwde ze uit elkander, totdat hij een rol papier vond, die hij aan Baruch overreikte, zeggende:

»Ziedaar, lees. Gij hebt den dood mijns broeders vernomen, gij zijt de erfgenaam van ons aller leven en streven. Vergeet dat niet. Eigenlijk waren deze woorden eerst voor u bestemd geweest, als mijn mond voor eeuwig gesloten was; doch — 't is beter zóó. Gij zijt krachtig genoeg."

Met sidderende hand stak hij hem het geschrift toe en ging heen. Thans begaf hij zich met Casseres naar de groote haven, den zoogenaamden buitenkant, die van het eentonig geschreeuw der matrozen weergalmde en waar den gelukkigen vader nog menig blijk van belangstelling van zijne geloofsgenooten ten deel viel. Vervolgens maakte hij zijn gast opmerkzaam op de in vruchtbaar land herschapen polders en kon hierbij een zekeren trots

in zijn nieuw en met inspanning van alle krachten aan de zee ontworsteld vaderland niet verhelen. Terwijl hij Casseres de inrichting der watermolens, der dammen en dijken verklaarde, en hem mededeelde, hoe ieder dier vruchtbare landouwen als het ware hare eigen geschiedenis had, zag zijn vriend met hooge ingenomenheid rond. De man, die nu openlijk het geloof zijner vaderen beleed, moest zijn eigenaardige opvatting daarvan hebben; hij zeide althans:

»In deze Nederlanden heeft onze God ten tweeden male het wonder verricht van de droogmaking der zee, om het Israëlitische volk te redden. Hij heeft dit niet door een rechtstreeksch wonder gedaan, maar zijne kracht in de menschen geopenbaard."

Ondertusschen zat Baruch in zijne kamer en las:

MANUËLA.

AAN MIJN EENIGEN ZOON BARUCH ALLEEN.

Als gij deze woorden leest, is mijn mond voor altijd gesloten. Mijne ziel is dan wederom bij háár, aan wie zij altijd heeft toebehoord en van wie ik u thans verhalen wil. Mijn geheele jeugd staat mij weer duidelijk voor den geest — het rood der schaamte bedekt mijne wangen, doch uit smaad en leugen heb ik mij mogen opheffen en eindelijk een gelukkig leven veroverd.

Hoor dan.

Ik was twintig jaren oud, toen ik in het voorjaar naar Sevilla reisde, om mijn broeder Mozes, nu Jeronimo genoemd, in zijn klooster een bezoek te brengen. Ik zeg, dat ik twintig jaren oud was, doch ik kende reeds de menschen en hunne huichelarij. Het ongeluk en de noodzakelijkheid van te veinzen maken iemand vóór den tijd oud en wijs. Ik ging dus naar Sevilla. Mijn broeder ontving mij met ijzingwekkende koelheid en stak mij nauwelijks de hand toe door de traliën van het spreekvertrek. »Wereldling, ik heb niets met u uit te staan, wat verlangt ge van mij?" riep hij. Zulk een ontvangst verwijderde mij voor goed

van hem. Mijne bezigheden dwongen mij, verscheidene weken in de stad en hare omstreken door te brengen. Acht dagen was ik te Sevilla geweest, zonder dat ik mijn broeder had teruggezien. In het gezelschap van de levenslustige Lindo's en Majo's bracht ik menig gelukkig uur door, al drong zich menige droeve herinnering aan den bloeitijd van ons geloof hier te Sevilla bij mij op. De tegenstelling met destijds was zoo groot! Eenzaam bezocht ik den godsakker, voor de poort van Minjoar, die sedert vijfentwintig jaren verwoest was; hier had eens het stoffelijk overschot der grooten onder Israël gerust, hier stond eens het prachtig gedenkteeken van onzen voorvader, rabbi Baruch de Espinosa, wiens naam gij draagt. Niets was er echter meer van te zien, niet eens wees een verweerd opschrift de plek aan, waar het gebeente van den edelen man aan de aarde was toevertrouwd; zelfs in het graf hadden de Spanjaarden hun nog geen rust gegund, maar ook hier goud en zilver en goddelooze geschriften bij hen gezocht.

Op zekeren dag bekroop mij een onweerstaanbaar verlangen, (na al wat dientengevolge is voorgevallen, noem ik het een goddelijke beschikking), om mijn ontaarden en paapschgezinden broeder nogmaals te bezoeken. Even blijde en welgemoed, alsof ik den heiligen berg van Sion besteeg, waar God zich in vroeger eeuwen in al zijne heerlijkheid openbaarde, stapte ik naar den Trianenburg, waar papen nu in naam van den schepper regeerden. Ik kon mij geen rekenschap geven van die blijmoedige stemming en haar evenmin van mij afzetten. Toen ik het spreekvertrek binnentrad, ontmoette ik een jong meisje,

dat snikkend en met den zakdoek voor het gelaat de deur wilde uitgaan. »Sennora," zeide ik, »kan ik u soms helpen, beschik dan —" Het meisje liet mij niet uitspreken; zij hief de sprekende, donkere oogen tot mij op, waarbij twee groote tranen haar langs de lange wimpers over de wangen rolden, schudde het hoofd en ging heen. Ik werd door een dienstdoenden monnik in de cel van mijn broeder gebracht. Krampachtig drukte hij mij de hand en toen mijn gids de cel verlaten en de deur achter zich gesloten had, viel hij mij weenend om den hals, uitroepende: »Benjamin, mijn broeder, zijt gij daar! — doch ik ben geen Josef, ik heb mijzelf verkocht! O, hoe schoon en liefelijk is 't, als broeders te zamen wonen, en zie, nu is 't weer als van ouds: gij zijt wel de jongste, maar hebt toch altijd invloed op mij gehad." Waarschijnlijk zag hij aan de uitdrukking op mijn gelaat, hoe de tegenstelling met zijne eerste ontvangst mij verbaasde; hij verzocht mij althans deze te willen vergeten en vergeven; hij had niet anders kunnen doen, zeide hij, daar het spreekvertrek zóó gebouwd was, dat de prior, wiens cel zich daartegenover bevond, zelfs het minste woord kon verstaan. Men wantrouwde hem altijd nog half en hij had dus willen toonen, dat hij, zoo noodig, alle banden der natuur verloochenen, slechts de priesters als zijne broeders en alleen de kerk als zijne moeder erkennen kon. Hij beschreef mij nu zijn geheele levenswijs en hoe hij in stilte den God zijner vaderen aanbad; de sluwste kuiperijen, de afgrijselijkste moordgeschiedenissen, alles deelde hij mij mede met onbewegelijk, schijnheilig vroom gelaat; slechts zelden was een lichte glimlach rondom de hoeken van zijn mond zichtbaar. Ik

gaf hem mijne verbazing over zijn dof, onverschillig voorkomen te kennen. »Het verraderlijk gelaat," antwoordde hij, »dát is onze grootste vijand. Daarom heb ik, met Gods hulp, dit zoo stomp en ongevoelig mogelijk gemaakt. Daar binnen mogen strijd en opstand heerschen, de oppervlakte moet rust en kalmte vertoonen; dat is de gezegende eeuwige vrede der heiligen!" Wij spraken nog een geruime poos met elkander en ik herinnerde hem aan Eleasar, vroeger Constantijn Montefiore genaamd, die met dezelfde bedoeling als Mozes, Dominicanermonnik was geworden. »Zijn voorbeeld heeft ons geleerd," zeide Jeronimo, »hoe men in de geheime strikken wordt gevangen, die in het spreekvertrek zijn uitgespannen. Zijn vader bracht hem een bezoek, en zij waren onvoorzichtig genoeg om te vergeten, dat de muren ooren hadden; een uur later werden beiden in de gevangenis geworpen. Constantijn — ik zal hem niet oordeelen, hij is nu dood — kon het denkbeeld niet verdragen, de oorzaak van al het lijden en den waarschijnlijken dood zijns vaders te zijn; met een glasscherf opende hij zich de polsader en moest zóó zijn jeugdig leven derven. De oude Montefiore, die reeds half dood gemarteld was, werd twee dagen later met het lijk zijns zoons in een plechtig auto-da-fé verbrand." Nadat Jeronimo mij dit alles verteld had, deed ik mijn uiterste best om hem volgens den wensch mijns vaders tot de vlucht te bewegen, doch hij zwoer bij hoog en laag, zijne cel nooit levend te willen verlaten. Ik keerde stadwaarts, diep bedroefd over de onverklaarbare hardnekkigheid van mijn broeder, die zoozeer in strijd was met zijne in andere opzichten geheel uitgedoofde geestkracht; doch al deze gedachten verdwenen als sneeuw voor

de zon, toen ik hetzelfde meisje, dat ik in het klooster ontmoet had, op een steen aan den grooten weg zag zitten. Zij zag mij niet en ik stapte haar voorbij, doch nauwelijks had ik drie schreden afgelegd, toen ik mij als met onweerstaanbare macht tot haar voelde teruggedreven. »Sennora," zeide ik, »ik heb het recht niet, in uwe geheimen te dringen, maar wél het recht, u mijne hulp aan te bieden, indien ik u van dienst kan zijn." Later heeft zij mij bekend, dat de belangstellende toon mijner stem haar nog meer vertrouwen had ingeboezemd dan de ridderlijke gezindheid, die mijne woorden te kennen gaven.

»Helaas, mijn goede heer, de dood alleen kan mij redden," antwoordde zij op een toon van smartelijke berusting. Haar gansche voorkomen had voor mij iets onbeschrijfelijk bekoorlijks en toch had ik zoowel door de vallende avondschemering, als door den mantel, die hare gestalte bijna geheel omhulde, nog niets van haar gezien dan hare schitterende oogen. Een ongekend gevoel maakte zich van mij meester, terwijl ik daar vóór haar stond; 't was mij niet mogelijk, mij los te rukken en mijns weegs te gaan. Dat was iets anders dan enkel medelijden, iets anders dan enkel belangstelling in het verdriet van een medemensch; destijds wist ik het nog niet, doch 't was de liefde, die mij hier gevangen hield en die zich in ons openbaart, als wij met het wezen in aanraking komen, dat de Heer voor ons geschapen heeft.

Ik sprak nog lang met het jonge meisje, met Manuëla, zooals zij heette; zij vroeg mij, of ik 't haar niet kwalijk wilde nemen, dat zij mijne hulp had afgeslagen; ongeluk en verdriet hadden haar geleerd, alle menschen te wan-

trouwen. Tranen verstikten hare stem. Zóó jong nog, had zij dus ook reeds de smart van nabij leeren kennen O, de ongelukkigen begrijpen elkaar spoedig! Zij vertelde mij, dat haar vader reeds sedert drie maanden in het klooster gevangen gehouden werd, en dat zij nu hier aan den weg wilde wachten, totdat de inquisiteur uit de stad terugkwam. Zij wist wel, dat haar eigen leven hierbij gevaar liep, omdat het aan ieder, wie 't ook ware, zelfs aan een eigen kind, bij de wet verboden was om genade te smeeken voor iemand, die van ketterij beschuldigd was, maar zij had er niet tegen, met haar vader te sterven. Bezorgd zag zij nu echter den avond vallen, zonder een woord ten zijnen gunste te hebben kunnen spreken. »Welaan," zeide zij, »morgen zal ik 't wederom beproeven, den wreeden man hier op te wachten." Dit zeggende, stond zij op en verwijderde zich met vlugge schreden. Als vastgeworteld bleef ik staan, doch toen hare gestalte door een kromming van den weg uit mijne oogen verdween, kon ik 't niet langer uithouden en snelde haar na. Op de helling van den heuvel, waar men de prachtige brug over de Guadalquivir van verre zien kan, zag ik drie in wijde, witte mantels gehulde gedaanten met langzame schreden naderen. Manuëla viel den voorsten te voet; een hartverscheurende kreet bereikte mijn oor; een der achtersten slingerde haar op zijde. Ik ijlde naderbij; de drie mannen zetten bedaard hun weg voort; toen zij in mijne nabijheid kwamen, vertraagde ik mijn stap, nam mijn hoed af en boog. Het was de inquisiteur, door twee Benedictijnermonniken vergezeld; van hun drijfjacht op menschenzielen keerden zij thans naar den Trianenburg terug. De minuut, die ik hier in ootmoedige

houding moest staan, met duizend vloeken over het hoofd van den onmensch en duizend zorgen voor Manuëla in het hart, scheen mij eene eeuwigheid toe. Als een pijl uit den boog snelde ik voort en haalde Manuëla in, die met waggelende schreden de poort naderde. Zij herkende mij en bleef staan. Ik hijgde naar den adem en kon eerst geen woord uitbrengen, maar greep hare hand. »Ik bid u, laat mij gaan," smeekte zij, zonder ze evenwel terug te trekken. Ik bezwoer haar — o, dieper dan ooit gevoelde ik, hoe rampzalig het is, het heiligste, waarbij men zweren kan, niet te mogen noemen! — ik bezwoer haar, op mij te vertrouwen. Nu legde Manuëla hare beide handen op mijn arm en zag mij met betraande oogen aan. »Welnu," zeide zij, »ga met mij mede, dan zult ge alles vernemen. Ditmaal zal ik de inspraak van mijn hart volgen. Ik kan niet ongelukkiger worden dan ik reeds ben." Aarzelend legde zij den arm in den mijne, dien ik haar aanbood. »Zóó ben ik hier nog nooit over straat gegaan," fluisterde zij, terwijl wij een zijstraat dicht bij de poort insloegen. Ik poogde haar gerust te stellen, doch zij wikkelde zich nog dichter in haar mantel. Zwijgend stapten wij naast elkander voort, totdat wij in een nauwe straat, niet ver van de kerk Onze Lieve Vrouw van de Pilaar, een klein onaanzienlijk huis binnentraden. »Zijt ge daar eindelijk, Manuëla?" dus klonk ons een schelle stem te gemoet, terwijl een gezette vrouw met een licht in de hand de trap afstrompelde. »Al dertien malen heb ik een Ave Maria gebeden en St. Jago een waskaars van drie kilo's beloofd, als gij behouden thuis kwaamt. Wel zoo, mijn duifje, wien hebt ge daar bij u? Geloofd zij de heilige Maagd, is dat niet don Al-

fonso Sajavedra uit Valencia? Mijn oude oogen —" »Bedriegen u, Laura; 't is niet mijn neef, maar een vreemde, een vriend, meen ik, die ons helpen wil," zeide Manuëla. »Ziet ge wel," ging de oude vrouw voort; »ik heb 't u immers wel gezegd: als gij er op uitgaat, zullen we geholpen worden. Overal, waar ik kwam, werd ik als een uitgeperste citroen weggeworpen; maar 't is, zooals het spreekwoord zegt: een blinkende reaal met des konings beeltenis er op, is beter dan een afgesletene. Ge moogt er waarlijk trotsch op zijn, edele ridder, dat mijn schuchter duifje met u een uitzondering heeft gemaakt." En zoo ging zij voort met Manuëla's deugd hemelhoog te verheffen en beschouwde 't als een wonder, dat zij zich aan mij had willen toevertrouwen. Het kostte Manuëla moeite, haar tot zwijgen te brengen. Nadat de oude vrouw mij van het hoofd tot de voeten had opgenomen, verliet zij het vertrek. Manuëla kwam met neergeslagen oogen haastig op mij toe en greep mijne hand. »Sennor," zeide zij beschaamd, »wat denkt ge toch wel van mij?" »Dat wij elkander liefhebben, voor tijd en eeuwigheid liefhebben," antwoordde ik, hare hand aan mijne lippen brengend. »O, moeder!" zuchtte zij, »waarom moest gij sterven, eer ge uw kind nog eens gelukkig hadt gezien?"

»Maar, Sennor," ging zij voort, met de hand voor de oogen, om haar tranenvloed te verbergen, »ik ken u en gij kent mij immers niet?" — »We kennen elkander wél," antwoordde ik; »op hetzelfde oogenblik heeft God ons beiden de liefde doen kennen; is dat niet voldoende?" — O, hoe zou mijne pen de gewaarwordingen, die mij doorstroomden, na zoovele jaren naar waarheid kunnen schet-

sen; en toch, ook nu nog, terwijl ik reeds met één voet in het graf sta, doortintelt mij een zalig gevoel in de herinnering. God had over ons beschikt, dat wij elkaar ontmoeten zouden! Destijds, wel is waar, begreep ik dit nog niet in al zijn omvang, erkende ik de onzichtbare hand, die alles bestierd had, nog niet zoo van ganscher harte als thans. — Te midden van ons geluk dacht Manuëla plotseling weer aan haar ongelukkigen vader. Ik stelde haar gerust en beloofde mijn broeder in den arm te nemen, doch troosten kon ik haar niet.

De oude vrouw kwam met het avondeten binnen. »Hoe heet die edele ridder?" vroeg zij zacht aan Manuëla. Het meisje zag min of meer verward vóór zich. »Ontzie u niet, mijn naam te noemen, Sennora," viel ik schielijk in, »hij heeft hier te lande een goeden klank en zoo straks heeft de vraagster de helft toch reeds geraden; ik heet Alphonso de Espinosa." Wij gingen gezellig rondom de tafel zitten en de oude vrouw kwam telkens tot de ontdekking, dat ik op den een of ander harer bekenden geleek, hetgeen zij dan Manuëla wilde doen toestemmen. »Hoe blij ben ik," riep zij uit, »dat daar weer een manshoed aan den kapstok hangt; een huishouding van twee vrouwen is gelijk aan een kar zonder paard, en wie weet, hoe 't met den ouden heer afloopt." Dit gezegde gaf mij aanleiding, Manuëla aan hare belofte te herinneren en mij de lotgevallen van haar vader te verhalen. Zij sloeg de oogen neer en na zich even bedacht te hebben, begon zij:

»Gij weet, dat verscheidene vrouwen uit Granada juist te Cardona waren, toen het edict werd uitgevaardigd, waarbij voortaan aan de Moorsche vrouwen verboden

werd, gesluierd over straat te gaan, zooals sinds onheuglijke tijden hare gewoonte was. Onder de vrouwen, wie de soldaten op de markt te Cardona den sluier afrukten, was ook de echtgenoot van mijn oom, de stralende Mirza genoemd. Zij was zóó schoon als men zich de heiligen uit het paradijs voorstelt, en zeker had geen der voormalige heeren en meesters van Spanje ooit zulk een vrouw bezeten. Nog nimmer had het oog van een vreemden man dat bekoorlijk gelaat aanschouwd en nu werd dit eensklaps aan de onbeschaamde blikken van het gepeupel prijsgegeven! Nog eer de jammerende vrouwen in hare woning terugkwamen, was het gerucht van dit ontzettend voorval reeds tot hier doorgedrongen; een aardbeving kon geen grooter ontsteltenis hebben teweeggebracht, want thans bleef er geen twijfel meer over, dat men elk spoor der zeden en gebruiken van de vroegere Moorsche bewoners wilde uitwisschen. — Maar waar dwaal ik heen? Ik heb Mirza, die wreed door haar man verstooten werd, niet gekend, en hare lotgevallen hebben eigenlijk geen betrekking op de onze. Neem mij niet kwalijk, zoo mijn verhaal wat verward klinkt; ik heb er nooit met iemand over durven spreken en het dus ook niet onder woorden gebracht. Mijn vader woonde destijds, evenals de andere Moorsche christenen, in den Aljaniz van Granada en — maar ach, ik kan alles zoo niet vertellen!" riep Manuëla opstaande uit. »Wel nu, dan zal ik het doen," viel hare duenna in; »weet ik alles niet even goed als gij? Heb ik 't uwe moeder — God zegene haar! — niet dikwijls hooren vertellen? Ik beef nog van het hoofd tot de voeten, als ik aan alles denk." — Niet zonder vele onnoodige uitwij-

dingen vernam ik eindelijk, dat Manuëla's vader, Don Antonio de Valor, wiens Moorsche naam Aben Hamed was, een zusterskind van den beroemden Aben Humega was. Don Antonio, die den opstand der Mooren afgekeurd, in zijn christelijk geloof volhard en Granada niet verlaten had, moest zich vele onaangenaamheden, zoowel van zijne stamgenooten, als van de Spanjaarden laten welgevallen. Zelfs de beide zonen van Don Antonio kozen partij tegen hun vader en toen de voorgenomen bestorming der Alhambra mislukt was, ontvluchtten zij naar Aben Humega, den zoogenaamden Alpujarrenkoning in de Sierra Nevada, en sneuvelden in den verdelgingsoorlog, na zich met roem overladen te hebben.

»Vroeger hadt ge bij ons moeten zijn," zeide de duenna onder anderen, »toen zag 't er anders uit dan nu! Ge hadt u de oogen uit het hoofd gezien. Vlaamsche tapijten op den grond, van goud en zijde bewerkte behangsels aan de muren en zooveel gouden en zilveren vaatwerk op de tafel, dat ze er bijna onder bezweek." We hadden moeite, de oude vrouw weer van dit onderwerp te doen afstappen. Manuëla zette thans haar verhaal weer voort. »De opstand was onderdrukt; de Mooren waren uit elkander gejaagd, gesneuveld of in hechtenis genomen. Zoolang de menschlievende Marques van Mondejar te Granada het bewind voerde, leefde mijn vader stil en teruggetrokken, zoowel uit vrije beweging, als door het verlies zijner goederen hiertoe genoodzaakt; na den dood van den edelen Marques evenwel werd hij beschuldigd, den Mahomedaanschen godsdienst nog heimelijk te zijn toegedaan en in de gevangenis geworpen. De halfbroeder van den koning, Don

Juan van Oostenrijk, die na hem het opperbevel in handen kreeg, gaf hem gelukkig zijne vrijheid terug. Daarop vestigde hij zich hier metterwoon, om, naar hij hoopte, in een andere omgeving rust en vrede te vinden. Tien jaren mocht hij ze dan ook ongestoord genieten. Dagelijks ging hij naar de kerk, maar verliet anders nooit zijn huis en wijdde zich geheel aan de studie en mijne opvoeding.

Onverwachts, nu anderhalf jaar geleden, sleepte een hevige zenuwziekte mijne moeder ten grave; zij ontsliep in de armen mijns vaders. Van den dag harer begrafenis af, kwam hij niet meer over den drempel zijner woning. Zelfs ik, die anders alles op hem vermocht had, kon hem nu niet bewegen de naaste kerk te bezoeken. En op eenmaal — eergisteren nacht was 't juist twaalf weken geleden; o God! ik vergeet dat oogenblik nooit! — daar eischten twee gevolmachtigden in naam der inquisitie ons huis te worden binnengelaten. Laura had den moed hun de deur te ontsluiten; ik was als verlamd van schrik. Ze grepen mijn vader en sleepten hem naar den Trianenburg, waar hij zich wegens de hem ten laste gelegde ketterijen moest verdedigen. Een uur daarna werd het geheele huis doorzocht en verzegeld; ik moest het mede aanzien, dat ze het portret mijner moeder daar ginds van den muur rukten, dewijl zij dachten, dat er schatten achter verborgen waren en dat verleidelijk gelaat dier heidin wellicht goud had opgeslokt, zooals zij zeiden." Hier zweeg Manuëla plotseling. »Gij weet nu alles," liet zij er haastig op volgen, »ge zult er geen misbruik van maken; doch helpen kunt ge mij ook niet."

Ik deed mijn uiterste best, om Manuëla gerust te stellen

en, eer ik haar verliet, hare droevige gedachten eenigszins af te leiden. Zij merkte hierdoor waarschijnlijk niet, hoe de oude vrouw met gevouwen handen en strakke blikken bleef zitten, terwijl hare lippen werktuigelijk een gebed prevelden. Op mij maakte dit een onaangenamen indruk. 't Had reeds middernacht geslagen, toen ik mijn logement opzocht. Toen ik den volgenden morgen wakker werd, scheen alles mij een droom toe.

Ik begaf mij naar Manuëla en meende werkelijk reden te hebben, al het gebeurde van den vorigen avond als een spooksel mijner verhitte verbeelding te beschouwen. Berouw over hare mededeelingen, schaamte over hare vertrouwelijkheid met een vreemdeling, angst en zorg over het lot van haar vader, — dit alles las ik op haar gelaat. Zij scheen mij een ander wezen toe; al haar veerkracht was verdwenen en had plaats gemaakt voor een slaafsche onderwerping aan de overgeleverde begrippen omtrent deugd en zedelijkheid, die mij geheel van haar vervreemdde. Dwaas, die ik was, van te meenen, dat zulk een hooggestemd gevoel, hetwelk ons in staat stelt om ons boven de bekrompen opvattingen van het alledaagsche leven te verheffen, langer dan één dag kan duren! Verstoord, dat de nuchtere werkelijkheid ook hier weer zegevierde, verliet ik haar; alleen nog uit medelijden en door een gevoel van plicht gedreven, begaf ik mij naar Jeronimo en vertelde hem alles. Met zijn scherpen blik doorgrondde hij schielijk den stand van zaken. »Het meisje is een engel of een duivel," zeide hij; »zulk een mate van geveinsdheid of van deugd is niet van een gewone vrouw te onderstellen. Hare berusting in een hoogeren wil, die u heden zoo vreemd is voorgekomen, is niets dan

het eerste artikel in het *credo* van den grooten profeet. Doch stel u gerust; ik meen u gegronde hoop te kunnen geven, dat de oude Valor spoedig zal worden vrijgelaten, hoewel hij even weinig christen is als gij of ik. Men heeft slechts weinig geld bij hem gevonden."

Ik besloot, Manuëla niet eer te bezoeken, dan als haar vader zijne vrijheid zou hebben teruggekregen; was dit niet de beste weerlegging van al hare bezwaren? 's Avonds zocht ik het gezelschap van mijn vrienden weer op. Met een luid *ola Amigo* werd ik door den vroolijken kring begroet. Ieder wilde weten, waarom ik mij in twee dagen niet in hun midden had laten zien en schreef dit aan een andere oorzaak toe. We brachten te zamen een prettigen avond door. — Den volgenden dag na de vroegmis, ging ik mijn broeder andermaal bezoeken en hier wachtte mij een buitengewoon nieuws. Nauwelijks had Jeronimo een enkel woord ten gunste van Don Antonio bij den inquisiteur gesproken, of deze was bereid, hem op diens verzoek weer in vrijheid te stellen. Het was mij vergund, don Antonio naar huis te vergezellen. Ik moest aan den ingang van den onderaardschen kerker wachten, totdat hij er uitkwam, daar alleen de beschuldigden die sombere plek mochten betreden. En nu bleek het, wat foltering en kerkerstraf vermogen. Don Antonio kon nauwelijks op zijn beenen staan en moest de oogen sluiten, wijl deze te zwak waren geworden, om het daglicht te verdragen. Ik bood mij dus als zijn geleider aan en deelde hem mijne ontmoeting met zijne dochter mede; zijn bleeke lippen plooiden zich tot een glimlach; waarschijnlijk maakte hij uit mijn woorden op, welk een indruk Manuëla op mijn hart had gemaakt.

»En weet mijn kind al, dat ik vrij ben?" vroeg hij, de holle, verglaasde oogen tot mij opslaande. Ik bekende eerlijk, dat ik Manuëla's twijfel slechts door een feit had willen overwinnen en haar dus eerst in zijn bijzijn zou terugzien. Hij antwoordde niets, maar schudde het hoofd en mompelde eenige woorden, die ik niet verstond. De man maakte geen aangenamen indruk op mij.

Eindelijk bereikten wij de mij reeds bekende woning. Geen der huisgenooten bemerkte onze komst. Met inspanning van alle krachten en op iedere trede stilstaande om adem te scheppen, ging don Antonio de trappen op. Wij traden de voorkamer binnen en afgemat viel hij op zijn ouden leunstoel neer. Nog altijd scheen niemand onze tegenwoordigheid te bespeuren. Ik opende de deur van een aangrenzend vertrek en hier zag ik Laura nevens een sofa staan, waarop Manuëla lag te sluimeren. Ook don Antonio sloop met moeite naderbij en zoodra de duenna ons in het oog kreeg, gilde zij: »Jezus Maria! Daar is mijnheer!" Manuëla ontwaakte. Eén oogenblik zag zij ons met strakke blikken aan en streek met de hand over het voorhoofd, alsof ze haar eigen oogen niet vertrouwde. »Manuëla, mijn kind!" riep don Antonio uit. Plotseling vloog zij op en met den kreet: »Vader!" viel ze hem snikkend om den hals. Het was een oogenblik van onuitsprekelijke zaligheid. »Houd u bedaard, kind," zeide don Antonio eindelijk, en ditmaal waren het vreugdetranen, die over zijn ingevallen wangen biggelden, »ik ben te zwak, om zoolang te blijven staan. Kom tot uzelve. Zie, dat is don Alfonso, onze vriend, onze redder. Bedank hem, Manuëla. God heeft hem uitverkoren tot onzen helper in den nood."

Nu wendde Manuëla zich tot mij. Zij wierp zich voor mij op de knieën, zag mij even smeekend met haar sprekende, schitterende oogen aan, als toen ik haar vóór het eerst ontmoette, greep mijne hand en drukte ze aan hare lippen. »Vergeef mij, sennor," zeide zij, »ik heb uw macht en invloed miskend; vergeef een jong, onbedreven kind."

»Sta op, Manuëla, sta op! Zóó meende ik het niet, zóó bedankt men iemand niet!" dus kwam haar vader hier tusschenbeide, nog eer ik een woord had kunnen uitbrengen. Zijne dochter gehoorzaamde.

Dagelijks bezocht ik haar nu. Haar vader verkeerde in een hoogst zorgelijken toestand. De geneesheer gaf hoop, dat zijn door de ondergane folteringen geheel geschokt zenuwgestel allengs weer op streek zou komen, doch zijn gezicht achtte hij zoo goed als verloren. Men had don Antonio moeten beloven, hem niets aangaande zijn toestand te verhelen; de drift over de ondergane behandeling hield echter zijne genezing tegen. »De mensch is het verachtelijkste schepsel van den ganschen aardbodem!" riep hij soms knarsetandend uit. »Wijs mij één roofdier, dat, ik zeg niet eens tegen dieren van zijn eigen ras, neen, tegen wezens van een mindere soort dan hij, zoo wreedaardig te werk gaat, als de eene mensch tegen den anderen? De hongerige tijger, de verscheurende wolf zuigen hun slachtoffers het bloed uit de aderen, maar toch zijn ze barmhartig, in vergelijking met de menschen, die hun broeders een duizendvoudigen dood doen sterven. Ze hebben allerlei talenten, ten opzichte van kunsten en wetenschappen meenen ze reuzenschreden voorwaarts te doen en — ze vinden graven uit, waar ze hunne medemenschen le-

vend laten verrotten!" Manuëla wist bij ondervinding, dat tegenspraak in zulke oogenblikken bij haar vader niets hielp, doch dat alleen afleiding en hare onverstoorbare opgeruimdheid die zwaarmoedige buien vermochten te verdrijven. De ontelbare kleine diensten, die ze hem bewees, zonder zich iets hierop te laten voorstaan, al de verhalen en herinneringen uit zijne jeugd, die zij hem telkens met zulk een onvergelijkelijke lieftalligheid wist te ontlokken, de vroolijke liederen, die zij met haar jeugdige, frissche stem voor hem zong, terwijl zij zichzelve op de gitaar begeleidde, dit alles kon slechts het uitvloeisel zijn van een rijk, liefdevol gemoed. En misschien was 't inbeelding, maar toch drong zich telkens de gedachte aan mij op, dat het niet alleen de vervulling harer kinderlijke plichten was, waardoor Manuëla in zulk een gelukkige, opgeruimde stemming verkeerde, maar dat ook mijne tegenwoordigheid hierop invloed uitoefende.

Don Antonio werd van dag tot dag beter. Ook in zijne oogen, waarmede hij alle voorwerpen als met een donkeren sluier zag overtogen, vertoonde zich weer eenig meerder licht. »Manuëla," zeide ik op zekeren dag, toen ik eenige oogenblikken met haar alleen was en don Antonio zijn middagslaapje hield, »Manuëla, mag ik eindelijk eens de toestemming uws vaders tot onze verbintenis vragen?"

»O, spreek er toch niet van!" riep zij. »Ik ben nog veel te jong, om aan zulke dingen te denken."

»Maar ik heb u immers al meermalen gezegd, dat ik niet een kind, maar een jonkvrouw met een zelfstandigen wil tot vrouw heb uitverkoren."

»En wie is die gelukkige dan?" vroeg zij met schalkschen blik; »ik ben nieuwsgierig, hoe zij heet?"

Ik liet mij echter niet van mijn stuk brengen en vroeg haar bepaald af, of zij wist, hoe haar vader over de zaak dacht?

»Neen," antwoordde zij kortaf.

»En wat zijt gij van plan te doen, als uw vader mij, — wat God verhoede! — afwijst?"

Zonder zich te bedenken, zeide zij: »De kinderplicht is de hoogste, maar ik zou —" ze kon den zin niet eindigen, daar don Antonio haar uit de naaste kamer toeriep: »Hoe praat ge daar zoo druk? Waarover zijt gij 't oneens?"

»Don Antonio wil niet gelooven, dat ik onlangs eerst mijn zestiende jaar ben ingetreden."

»Zeg liever al, kind! Hoe ouder men wordt, des te minder kan men van het leven genieten."

»Manuëla heeft u slechts gedeeltelijk het onderwerp van ons gesprek meegedeeld," zeide ik tot don Antonio, zoodra hij zich bij ons voegde, »ze wilde mij niet gelooven, toen ik haar vertelde, dat ik morgen vertrok."

»Dat spijt mij," betuigde de oude man; »uw gezelschap was mij recht aangenaam; op mijn leeftijd sluit men niet zoo spoedig weer een nieuwe vriendschap. En gij zijt mij zoo goed bevallen, dat ik op nieuw jong zou wenschen te worden, om uw grootste vriend te kunnen zijn."

»Wilt ge niet liever mijn vader zijn?" bracht ik met moeite uit, terwijl al het bloed mij naar het voorhoofd steeg. Ook Manuëla bloosde diep, wat ik niet kon nalaten, even op te merken.

»Kind, ga even hiernaast," zeide don Antonio, alsof hem dit plotseling inviel, »en vraag onzen buurman het boek terug, dat hij al zoo lang van mij geleend heeft."

Manuëla verliet het vertrek.

»Gij hebt mij zeer aan u verplicht," dus ging don Antonio, zich tot mij richtende, voort, »maar 't is niet de gewoonte van ons, mannen, om onze dankbaarheid in allerlei fraaie bewoordingen uit te drukken. Volgens de leer van onzen godsdienst mag men ook eigenlijk geen dank verlangen of aanbieden, daar wij met al ons doen en laten slechts werktuigen in Gods hand zijn. Ik weet niet, of dáárdoor de ondank in de wereld zoo groot is — doch, hoe het zij, verlang alles van mij, wat ik bezit, en ik zal 't u geven; doch alleen mijn kind, mijne Manuëla, kan ik niet missen. Zij is even noodzakelijk voor mijn bestaan, als de lucht, die ik inadem; zoolang ik leef, geef ik haar aan niemand tot vrouw. Dring er niet op aan. Bespaar u en mij alle onnoodige uitwijdingen op dat punt."

Ik stond verstomd; de tranen sprongen mij in de oogen. Zonder een enkel woord te spreken, greep ik mijn hoed en ging heen. Don Antonio riep mij terug; ik stoorde mij daaraan niet. Manuëla kwam mij op de trap tegen; ik zag haar nauwelijks en snelde de deur uit.

Mijn eerste gang was naar Jeronimo, wien ik mijn vertrek en dé reden daarvan mededeelde.

»'t Is niet Manuëla," zeide hij, »'t is uw eigen hart, dat ge wilt ontvluchten; maar, geloof mij, haar beeld zal u als uw schaduw volgen, die neiging zal zich door geen afstand laten dwingen. Hare herinnering zal u bijblijven en hoop en vrees zullen uw hart verscheuren, totdat ge eindelijk lichamelijk en geestelijk wegkwijnt. De Heer behoede u voor dat rampzalige lot! Ook ik heb eens een vrouw liefgehad, en nog leeft mijne onvergetelijke Isabella daar-

binnen in mijn hart, totdat het ophoudt te kloppen. Blijf dus trouw aan uwe eerste liefde of wees volkomen overtuigd, dat ge u in haar vergist hebt. Vat moed en ga nog eens naar Manuëla."

Hoe gaarne volgde ik zijn raad!

's Avonds wilde ik nog van den vroolijken kring mijner vrienden afscheid nemen. Allen wenschten mij geluk met mijne schoone verloofde en eenigen merkten spottend aan, dat het waarlijk zeer neerbuigend van mij was, mij nog met hen te willen inlaten, terwijl ik op het punt stond mij met eene nakomeling der kaliefen van Cordova in het huwelijk te begeven. »Het is een even oud en edel geslacht als dat van Ponce di Leon, en wie mij dit durft tegenspreken, stoot ik den degen in het hart," antwoordde ik, terwijl ik aanstalten maakte, de daad bij het woord te voegen. Allen sprongen op en de twist werd bijgelegd. Dit voorval had echter mijne opgeruimdheid voor goed verstoord en ik stond dus zoo schielijk mogelijk op om heen te gaan.

»Neen," riepen allen, »alleen laten we u niet vertrekken! We gaan met u mede naar de woning uwer liefste en zenden uwe gevoelens in welluidende tonen naar de kleine kamer op, waar zij nu van u ligt te droomen." Schielijk werden de gitaren en andere instrumenten van den muur gerukt, eenige losse akkoorden aangeslagen en de stemmen door een goeden teug Mancha-wijn, met water vermengd, tot het gezang voorbereid. Ik deed alle moeite, om hen van hun voornemen af te brengen, doch te vergeefs. »Al blijft gij hier, dan gaan wij toch," riepen allen door elkaar, »en dan zult gij morgen wonderen hooren

van al de minneliederen, die wij tot haar hebben opgezonden." Om hen dus eenigszins in toom te houden, trok ik, ofschoon met een beklemd hart, mede de stille straten door, die van onze voetstappen en het luid gelach mijner vroolijke makkers weergalmden. Nauwelijks was het eerste afscheidslied aangeheven, toen zich het hoofd van deze en gene schoone in de naburige huizen reeds voor de bovenvensters vertoonde; doch alleen in Manuëla's woning bleef alles donker en stil. Eindelijk trokken de vrienden verder, waarna ik alleen nog eens dat weemoedige afscheidslied zong; doch ook thans, zonder iemand te zien. Mistroostig zocht ik mijn legerstede op. — Inwendig ontroerd, doch met voorgewende kalmte, begaf ik mij den volgenden ochtend reeds vroeg naar Manuëla. Ik verraste haar in haar morgencostuum en met een luiden kreet, zonder mijn groet te beantwoorden, vloog zij op en verdween in een zijkabinetje.

»Goeden morgen! voortvluchtige ridder! Heeft mijnheer zijn kwade luim in zijn nachtmuts laten zitten?" riep zij mij lachend door het sleutelgat toe. »Nu, vader, wie heeft gelijk?" begon zij op nieuw. »Gaat mijne menschenkennis al niet ver? Heb ik 't niet gezegd, dat don Alfonso wel zou terugkomen? En nu, edele ridder, uit dankbaarheid, dat ge mij een overwinning over mijn vader hebt doen behalen, sta ik u toe, nog drie dagen te Sevilla te blijven, als ge u de boete wilt laten welgevallen, elken dag naar de heilige Manuëla ter bedevaart te gaan; of wilt ge een andere belooning?"

»Vooreerst geene andere," antwoordde ik, »dan dat gij de weinige minuten, die ons overblijven, niet aan uw kleeding besteedt, maar zoo spoedig mogelijk hier komt."

Zij antwoordde niet, maar begon het afscheidslied van den vorigen avond met sidderende stem te zingen. Nauwelijks had zij het eerste couplet geëindigd, toen zij in een wijd, grijs overkleed gehuld, binnenkwam. »Gij zijt recht zuinig op uw tijd, ridder ongeduld! en gunt iemand geen oogenblik, om zich ordentelijk aan te kleeden. Enkel uit vrees, dat ge evenals gisteren weer zoo onverwachts zoudt wegloopen, heb ik maar een ouden mantel van mijn moeder omgeslagen; maar 't is een ouderwetsch, lastig ding en ik houd 't er niet lang in uit."

»Ik zal u niet lang ophouden, sennora," antwoordde ik, door den zin harer laatste woorden min of meer beleedigd. Dit ontging haar niet.

»Als wij van elkaar m o e t e n scheiden," zeide zij, terwijl zij met neergeslagen blik de kamer op en nederging, »dan is 't zeker het best, dat dit hoe eerder hoe beter geschiedt. Onze gelukkige herinneringen zijn nu al niet meer toereikend, om ons voor oneenigheden te behoeden; hoe zal 't dan in de duistere toekomst zijn? Mijn vader weet, ik verheel het hem niet, hoeveel ik van u houd; de hemel geve, dat gij mij niet minder liefhebt; meer wensch ik niet. Ik kan echter ook gehoorzamen."

Don Antonio had tot dusver zwijgend, in zijn kamerjapon gedoken, met de handen tusschen de knieën, voorovergebogen in zijn leunstoel gezeten. »Welke vuurproef heeft uw beider liefde dan al moeten doorstaan?" mompelde hij, somber vóór zich ziende en zonder van houding te veranderen.

»Onze liefde is in tegenspoed geboren," antwoordde ik, »maar 't is waar, dit wordt, o zoo schielijk en gaarne vergeten!"

»Wat wilt ge?" hernam hij, terwijl hij zich met moeite oprichtte, »wat verlangt ge van mij? Wijl gij toevallig de hand hebt gehad in de redding van mijn leven, hebt ge toch het recht niet, mij nu het leven dubbel en drievoudig te ontrooven. En wat doet ge anders, als gij mij de liefde en gehoorzaamheid van mijn kind stelselmatig ontrukt? Ik heb alles aan u, trotsche Spanjaarden! afgestaan; droppel voor droppel hebt ge mijn volk uitgezogen, hebt ons krachteloos en machteloos gemaakt. Ook ik ben niet meer dan een verdorde loot aan den eens zoo krachtigen stam; maar zoo zeker als het bloed der oude Valors mij door de aderen vloeit — mijn kind, mijn leven zult ge mij niet ontrooven, zoolang mijn hand nog krachtig genoeg is, een zwakke maagd den dolk in het hart te stooten. Vertrek. Ik, oude dwaas, heb mij op nieuw laten verschalken; ik hield u voor beter dan één hunner, doch ge zijt even listig en inhalig als alle anderen."

Zijne stem klonk rauw en schril; hij schuimbekte van drift en viel uitgeput achterover. Manuëla snelde op hem toe, sloeg hare bloote armen om hem heen en smeekte hem schreiend, zich bedaard te houden.

»Mijn God, wat zal ik doen?" riep zij uit. Ik bekende dat ik mij door mijn drift had laten vervoeren, bood don Antonio de hand en verzocht hem, evenals ik te willen vergeten, hetgeen hij zoo even gezegd had, opdat wij in vrede mochten scheiden. Hij drukte mij de hand.

»Ge hebt mij geducht boos gemaakt," zeide hij. »Don Antonio de Valor is nooit ondankbaar geweest en heeft zich zulke dingen nooit ongestraft laten zeggen. Mijn kind behoort mij toe, even goed als mijne rechterhand mij toe-

behoort; moet ik deze nu uit dankbaarheid jegens u afhouwen en aan u geven? Ik ben niet boos meer, werkelijk niet; hebt beiden maar geduld; mijn levensdraad is schielijk afgebroken. Lang zal ik het niet meer maken."

Hier zweeg hij en spande zijne oogen in, om op ons gelaat den indruk te bespeuren, dien deze woorden op ons teweegbrachten. De uitslag scheen hem te bevredigen; want met een buitengewone teederheid in zijn stem, liet hij er op volgen: »Ik had het zoo goed met u voor. Wie weet, of ik in het voorjaar niet te Guadalajara was gekomen, om het licht van mijn lichamelijk oog, zoowel als dat mijns geestes, met de hulp van uw verstandigen vader te versterken."

»O, dat zou heerlijk zijn!" juichte Manuëla, »ik zal u zoo goed verplegen, dat ge weer jong wordt, vader! In welke stad komt gij ons te gemoet, don Alfonso?" vroeg zij op gekscherenden toon, als om het gesprek een andere wending te geven. »Nu, ik had niet gedacht, dat alles zoo goed zou afloopen. Gelukkig, dat vaders lange degen, die ginds aan den muur hangt, in de scheede verroest is; want anders zou onze stille huiskamer misschien spoedig in een bloedige kampplaats zijn veranderd!" liet zij er glimlachend op volgen, hoewel de tranen haar nog in de oogen stonden.

Don Antonio zag vóór zich en zweeg; doch te midden van die herinneringen aan het verledene en die plannen voor de toekomst, gevoelde ik, dat thans het oogenblik van scheiden was aangebroken; uit zulk een opgeruimde omgeving wilde ik mij losrukken. Ik stak Don Antonio de hand tot afscheid toe.

»Ga heen in vrede," zeide hij; »in vrede met uzelf en met ons; en groet uwen waardigen vader van mij."

»En zullen we elkaar schielijk terugzien?" vroeg ik. Hij drukte mij de hand en knikte toestemmend. Manuëla stond onbewegelijk; onze blikken ontmoetten elkander; 't was of we ons elkaars gelaatstrekken nog voor 't laatst diep in de ziel wilden prenten. De smart over de scheiding streed in ons binnenste met den vasten wil om haar te beheerschen. »Vaarwel, Manuëla," zeide ik, haar naderende. »Vaarwel," antwoordde zij met vaste stem; »ik weet, dat gij aan mij zult blijven denken, en is het over ons besloten, dat wij elkaar eens zullen toebehooren, dan voert het lot ons ook wel weer te zamen; is het anders beschikt, wat baat het ons dan, te jammeren en ons daartegen te verzetten? 't Is onze plicht te volgen en te gehoorzamen. Wees dan gelukkig met eene andere, die u zeker niet inniger kan liefhebben dan ik. Geen aardsche of hemelsche macht zal mij verhinderen u lief te hebben tot aan — tot over het graf. Vaarwel."

Nogmaals omhelsde ik haar vader; ik geloof, dat ik op dat oogenblik zelfs den groot-inquisiteur aan het hart had kunnen drukken. — Hoe ik mij ten laatste losrukte, weet ik eigenlijk niet; maar bij de huisdeur hield de duenna mij even staande en hoe zonderling ook, nòg klinkt ieder harer woorden, ja, zelfs hare stem mij duidelijk in de ooren.

Het hindert ons dikwijls, doch waarschijnlijk is 't een wijze beschikking, dat nevens den nachtegaal de koekoek zijn nest bouwt, of een kikker in de sloot kwaakt.

»Zóó gaat 't in de wereld," zeide de oude vrouw, ter-

wijl zij den zoom van mijn mantel met hare lippen aanraakte, »Laura, die 't zoo goed met u en iedereen meent, wordt maar vergeten. Ge moet niet denken, dat ik u ben nageloopen, omdat ik bedankt wilde worden, want eigenlijk zou ik niet weten, waarvoor? Gij zijt zoo trotsch van aard en zegt mij nauwelijks goeden dag, en toch heb ik zooveel om u uitgestaan. Wat dat lieve kind, die Manuëla, om u heeft geleden, dat weet niemand dan ik, en zeker zou ik 't niet zoolang bij dien ouden knorrepot hebben uitgehouden, als zij mij niet nà aan het hart lag. En indien u nu niet alles vóór den wind gaat, is dat alleen uw eigen schuld; ge hadt een mensch van ondervinding, zooals ik, in den arm moeten nemen, dan zou die zaak wel in orde zijn gekomen. In mijn vorigen dienst heb ik ook menig paartje te zamen gebracht. Gij moogt zoo goed en braaf zijn, als ge wilt, maar — neem 't mij niet kwalijk — slim zijt ge niet. Ge hadt het ijzer moeten smeden, terwijl het heet was, weet ge; nog denzelfden dag, dat ge den ouden man naar zijn huis vergezeldet, hadt ge hem zijn kind tot vrouw moeten vragen; dan zou hij 't u immers niet hebben kunnen weigeren. Na verloop van zes weken heeft men zóóveel alweer vergeten! Hij is nog een halve heiden, geloof ik. Het kan hem niets schelen, dat zijn eenige dochter uit verlangen naar u wegkwijnt, dat ze grijs wordt van verdriet; hij gunt haar gezelschap aan niemand anders dàn aan zichzelf. Doch alle praatjes helpen nu niets meer en ik zal u dus niet langer ophouden. Eén raad nog slechts: kom spoedig terug en neem Laura dan in uw vertrouwen. Dan zult ge zien, dat alles terecht komt."

Werktuigelijk had ik naar de oude vrouw geluisterd en stopte haar nu tot afscheid een paar dubloenen in de hand. Eerst hield zij zich, alsof zij ze niet wilde aannemen, doch liet zich zonder groote moeite overreden en riep mij nog na: »Ge hadt vroeger moeten begrijpen, dat geschenken rotsen kunnen doen springen, zooals het spreekwoord zegt!"

Binnen een uur, waarin ik nog een kort bezoek aan Jeronimo bracht, had ik Sevilla reeds verlaten. Ik was er diep van doordrongen, dat mijn leven hier een keerpunt had genomen, even gewichtig voor het oogenblik, als rijk in de gevolgen. Meer dan een jaar echter ging voorbij, zonder dat ik iets van Manuëla of haar vader vernam. Twee malen had ik hun geschreven. Allengs week haar beeld op den achtergrond mijner ziel; mijne vroegere geslotenheid en zelfgenoegzaamheid keerden terug. Het uittreden van mijn oom en zijn geheele gezin te Madrid uit onze geheime gemeente, zijn boetvaardige bekentenis, hoe hij tot hiertoe tweeërlei geloof was toegedaan geweest, vervulde ons met angst en smart. De machtige Espinoza's, die thans nog in Spanje wonen, zijn de kinderen van dezen broeder mijns vaders. Tot zijne eer moet ik echter getuigen, dat hij geen zijner medeschuldigen heeft willen verraden, waardoor hij de zware boeten, die hem waren opgelegd, had kunnen ontgaan. Door onzen Jeronimo vernamen wij evenwel, dat ten gevolge van een nieuw edict, door de inquisitie uitgevaardigd, niet alleen de Moorsche christenen, zooals men tot dusver gedacht had, maar ook de jodenchristenen naar Afrika verbannen zouden worden. De zorg over ons aller lot deed ook de herinnering aan Manuëla weer met dubbele kracht bij mij ontwaken; haar

liefelijk beeld stond mij weer levendig voor den geest, en zoo beschouwde ik het als een wenk van de Voorzienigheid, toen Rodrigo Casseres, die naar Sevilla ging, zich aanbood, hier het een en ander voor mij te beschikken. Ik schreef een brief aan Manuëla, waarin ik haar al de gevaren schetste, die ons bedreigden, en smeekte haar, zoo schielijk mogelijk met haar vader tot ons te komen, opdat wij ze althans vereend mochten dragen. Dobberend tusschen hoop en vrees omtrent den goeden uitslag van dit schrijven, gaf ik het aan Casseres mede.

De toekomst bezorgd inziende, schimpend op onze voorvaderen, die ons een dagelijks wederkeerend, niet eens roemrijk martelaarschap en een geloof, dat wij verplicht waren, achter een masker te verbergen, tot erfdeel hadden nagelaten, was ik op zekeren dag den grooten weg een eind opgewandeld. Daar zag ik een rijtuig langzaam naderen; ik ging het te gemoet, één blik, één kreet en — Manuëla bukte zich voorover uit het portier en lag in mijne armen. Ik ging tegenover haar zitten, trok de gordijnen dicht en reed mede stadwaarts. Don Antonio zat naast Manuëla, in een groote, wollen deken gehuld; ook hij verheugde zich zeer, dat wij elkander zoo schielijk ontmoet hadden. »Als dat hotsen over bergen en door dalen nog lang geduurd had," zeide hij, »was ik hier niet levend aangekomen; dat rijden rukt al mijn ledematen uit elkaar, alsof ik nog op de pijnbank lig. Doch nu heeft Manuëla haar zin; ik, oude dwaas, heb mij alleen door haar tot die verre reis laten overhalen. Nu is aan mijn leven niets meer gelegen en zou 't het beste zijn, als ik maar schielijk stierf, niet waar? Nu, stel u gerust, het zal niet lang meer met mij duren."

Met een hoonenden glimlach zag hij ons aan en schoof Manuëla's arm terug. Indien ik vroeger al tegen hem was ingenomen, toen hij mij de hand zijner dochter uit lage zelfzucht weigerde, thans welde er een gevoel van haat op tegen den man, die op deze wijs de vreugde van zijn eigen kind bedierf. Hij was echter háár vader en als zoodanig wilde ik hem ontzien. Manuëla deed haar best mij door ontelbare kleine vragen en herinneringen die ergernis te doen vergeten. En dit viel haar niet moeilijk, want hoe ontzettend veel hadden wij met elkaar af te handelen; doch zooals 't veelal gaat, terwijl honderd gewichtige vragen ons op de tong zweefden, was het de onbeduidendste, die het eerst aan de beurt kwam. »Hoe maakt 't de oude Laura?" vroeg ik.

»Ze is dood, die huichelaarster; ik zal u alles vertellen. Vader was erg ziek, — na uw vertrek is hij eigenlijk geen maand meer gezond geweest — toen ook Laura, nu omstreeks zeven maanden geleden, ongesteld werd. Zij verzocht naar het hospitaal San Lorenzo gebracht te worden, waaraan zij reeds vroeger al hare bezittingen vermaakt had. Hare ziekte nam toe; schielijk lag zij op het uiterste. Nadat zij reeds de laatste sacramenten had ontvangen, kwam zij met het verzoek voor den dag, of ik nog eens bij haar wilde komen; ze kon niet rustig sterven, zeide zij, eer ze mij nog eens alleen had gesproken. Mijn vader gaf mij den raad, tot haar te gaan, en zoo liet ik mij, hoewel met een onverklaarbaren tegenzin, naar het hospitaal brengen. Ik zou Laura niet weder herkend hebben, zóó mager was zij in die weinige weken geworden; zij herkende mij echter terstond en stak mij weenend de uitgeteerde han-

den toe. Hare vroegere welbespraaktheid was haar nog bijgebleven; met een door gesteun en jammerklachten afgebroken stem bekende zij mij, dat zij het was geweest, die aan haar biechtvader had verraden, dat mijn vader de kerk niet bezocht en den heidenschen god in stilte bleef vereeren. Destijds had de priester haar reeds voor deze Gode behaaglijke daad al hare zonden vergeven, maar thans scheen het haar toe, dat ze niet gerust sterven kon, eer ook ik haar al het leed had vergeven, dat zij hierdoor over ons gebracht had; zij smeekte mij, te bedenken, hoe zij met haar eigen zielenheil borg was gebleven, dat ik een goede christin was, ten gevolge waarvan ik mij altijd vrij had mogen bewegen. Ook moest ik niet vergeten, zeide zij, terwijl hare reeds half gebroken oogen één moment de schalksche uitdrukking van vroeger vertoonden, dat ik naar aanleiding van al die omstandigheden dien goeden Don Alfonso had leeren kennen. Ze beloofde in den hemel voor onze vereeniging te bidden. Ik wilde haar het sterven niet verzwaren en vergaf haar alles, wat zij tegen ons misdreven had, hoewel, ronduit gezegd, niet van ganscher harte."

Ik vertelde nu aan Manuëla, wat Laura mij bij het afscheid gezegd had, en onder deze en dergelijke gesprekken hadden wij de woning mijns vaders bereikt. Hij heette zijne gasten vriendelijk welkom. De oude Valor werd voorzichtig de trap opgedragen en de weinige bagage schielijk afgeladen. Mijne zuster, die een paar jaren ouder was dan Manuëla, werd weldra hare beste vriendin, zoodat zij zich bij ons schielijk tehuis gevoelde. In stilte maakten wij alles voor ons vertrek gereed, doch de ziekelijke toestand van Don

Antonio, waarin hij niets van een vlucht wilde hooren, vervulde ons met bezorgdheid; mijn vader, die als de knapste geneesheer in geheel Kastilië bekend stond, vreesde, dat hij nog lang en veel zou moeten lijden. Hoe verbaasd en ontsteld waren wij dus, toen wij hem op zekeren morgen met akelig gezwollen gelaatstrekken dood op zijne legerstede vonden. En hoe krachtig Manuëla zich ook onder al de wederwaardigheden des levens had gehouden, dit gezicht was te veel voor haar kinderlijk gemoed en met een luiden kreet viel zij in zwijm, waaruit zij slechts met veel moeite werd bijgebracht. — Mijn vader was van oordeel, dat deze dood niet aan een natuurlijke oorzaak kon worden toegeschreven; en inderdaad vond men de amulet, die Don Antonio sedert zijne laatste gevangenschap op de borst had gedragen, geopend en geledigd, al kon men nergens eenig overblijfsel van vergif ontdekken. — Manuëla heeft echter nooit iets van deze omstandigheid vernomen.

Nu meende mijn vader onze afreis niet langer te mogen uitstellen. De overledene had geen testament of andere bepaling voor de toekomst gemaakt; het sprak dus van zelf, dat Manuëla met ons medeging. Mijn vader droeg mij op, haar aan te sporen, hare familiezaken zoodra mogelijk in orde te brengen. Ik ging naar haar toe en vond haar schreiende en diep bedroefd. »Wij eerbiedigen uwe kinderlijke smart," zeide ik, »maar houd goeden moed en zie de toekomst hoopvol in. Mijn vader wil ook uw vader zijn en ik — ge weet immers, hoe gelukkig ik u wensch te maken."

»Neen, dat kan nooit gebeuren," snikte zij; »heb mede-

lijden met mij en laat mij naar mijn oom te Valencia gaan, die den haat mijns vaders niet op mij zal verhalen en het kind zijner zuster niet verstooten zal. Hoe gaarne bleef ik bij u, maar ik zie het te laat in, dat een ijzeren muur ons voor eeuwig van elkander scheidt."

»En dus hebt ge 't al gehoord?" vroeg ik min of meer driftig; »heeft mijn zuster 't u al verteld? Geloof mij, reeds lang vond ik het laag en verachtelijk van mijzelf, dat ik u niet alles openhartig bekende; gij zoudt mij niet verraden hebben. Ja, ik ben een jood, en zal mijn geloof, hoe veracht ook, tot mijn laatsten ademtocht getrouw blijven. Wilt ge mij daarom verlaten, welnu, dan hebt ge mij nooit oprecht liefgehad — ga dan maar naar uw oom, niemand zal u verhinderen."

Met een wanhopigen blik zag Manuëla mij aan. »Ge zijt wreed," zeide zij; »hoe kunt ge zóó den spot met mij drijven? Denkt ge dan, dat ik mij over mijn geloof schaam? Zeg 't maar ronduit: ik weet, dat gij in stilte den Mahomedaanschen godsdienst belijdt, evenals uw overleden vader — en ik zal aan uwe voeten nederknielen en uwe vergiffenis afsmeeken; maar bespot mij niet, want dát heb ik niet aan u verdiend!"

Ik bezwoer haar bij alles wat mij dierbaar was, dat mijne woorden alleen op mijzelf toepasselijk waren geweest. Dit stelde haar eenigszins gerust, hoewel de ontzettende afgrond, waardoor wij ons gescheiden zagen, niet geschikt was, om haar, zoomin als mij, tot kalmte te brengen. »Zóó nauw vereend en toch zoo verschrikkelijk ver van elkaar verwijderd!" zuchtte zij, terwijl ze mij de hand der verzoening toestak.

»God is immers de God der liefde, waar men hem ook moge vereeren, in kerken, moskeeën of synagogen? Zouden wij elkaar hebben gevonden en wederom hebben gevonden, als het niet Zijn wil was geweest?" dus vroeg ik in mijn jeugdige opgewondenheid, en verklaarde haar in gloeiende taal de verschillende geloofsbelijdenissen, volgens de opvatting, die alleen een verliefde daaraan vermag te geven. Weinig bekommerde ik mij over hetgeen in de boeken geschreven staat en de priesters leeren. God vergeve 't mij; doch heden zou ik niet alles kunnen verantwoorden! Manuëla luisterde echter slechts half naar mijn woorden en riep op hartverscheurenden toon: »Heere God, heb medelijden met mijn zwakheid! Wat heb ik misdreven, dat gij mij zóó zwaar bezoekt? Kan ik het geloof mijner kindsheid uit mijn ziel verdrijven en toch blijven leven? Waarom moet mij, zwak meisje, het ongeluk treffen, innerlijk den Mahomedaanschen, uiterlijk den christelijken godsdienst toegedaan te zijn en eindelijk beide te moeten verzaken? Mijn vader heeft zich dan toch vergist, toen hij, nu drie jaren geleden, een oude waarzegster voor leugenaarster uitschold en de trappen afwierp, omdat zij mij voorspelde, dat ik niet in het geloof mijner vaderen zou sterven. Helaas, helaas! wat zal ik doen, wat moet ik beginnen?"

Het kostte mij moeite, haar tot bedaren te brengen, doch allengs werd zij weer voor rede vatbaar. »Laat mij in de eenzaamheid over alles nadenken," zeide zij eindelijk, nadat ik haar den toestand van zaken nogmaals kalm had uiteengezet; »niemand kan, niemand mag mij hierin raden. Beloof mij, van daag althans niet op een beslissing aan te dringen."

Toen ik den volgenden morgen ontwaakte, was mijne eerste gedachte: heden zal er uitspraak worden gedaan over uw volgend leven. In zulk een stemming is het ons niet mogelijk, ernstig aan iets anders te denken; inwendig worden wij door een pijnlijk ongeduld verteerd. Ik zadelde mijn paard en joeg door bosschen en velden, alsof zijn snelle vaart ook in staat was den tragen tijd vleugelen te geven. Eindelijk was het oogenblik gekomen, dat ik bij Manuëla kon aankloppen.

»God alleen weet, hoe ik geworsteld heb," dus sprak zij mij aan, »gij hebt overwonnen, doch wat ik u bidden mag, zorg, dat we schielijk vertrekken, want hier kan ik 't niet langer uithouden." — Ik deelde alles aan mijn vader mede. »Ge hebt niet wél gedaan, mijn zoon, met zulk ongelijk gewicht op de schaal te leggen," zeide hij. »Met zulk een gebroken hart mag het meisje niet voor ons geloof en onze familie gewonnen worden. Ik zal haar al de zware plichten, die ons geloof ons oplegt, al het leed, waartoe het ons veroordeelt, onbewimpeld voor oogen houden; volhardt zij ook dán nog bij haar voornemen, dan schenke God haar zijn zegen, opdat zij de stammoeder van een schoone nakomelingschap moge worden."

Manuëla bleef bij haar besluit.

Onze afreis behoefde nu niet langer vertraagd te worden. Nadat wij niet zonder veel moeite onze have en goed te gelde gemaakt hadden, reisde Emmanuel met zijne zuster en Manuëla vooruit, daar wij zooveel mogelijk alle opzien moesten vermijden. Den volgenden nacht begaf ook ik mij met mijn vader op weg. Ik kon mijne tranen nauwelijks weerhouden, toen wij in het holle van den nacht

de ons zoo welbekende straten doorslopen, alsof we dieven en moordenaars waren. O, wij hadden ons aangenomen vaderland van ganscher harte lief; dát voel ik nog heden! Mijn vader sprak geen woord. Eerst toen de dag aanbrak, beval hij mij de zon tot getuige te nemen en bij den allerhoogsten God te zweren, dat ik Manuëla niet als de mijne zou beschouwen, eer zij in ons geloof opgenomen en door den band des huwelijks met mij vereenigd was. Wij haalden de reizigers in en kwamen na een lastige reis te Oporto aan. Hier vertoefden wij bij den vader van Uriël da Costa, totdat wij ons konden inschepen. Ook Mendez Henrico uit Madrid troffen wij hier aan; hij offerde een hoogen post aán het hof en een teerbeminde verloofde op, om met zijne broeders in een veraf gelegen land openlijk zijn geloof te mogen belijden. Hij was een zwaarmoedig reisgenoot. In afgrijselijke bewoordingen vloekte hij het ongelukkige Spanje, toen wij eindelijk de ankers lichtten; woest rolden de oogen hem door het hoofd en hij knarsetandde en stampvoette, zoodat ik mij verplicht voelde, een poging aan te wenden, om hem tot bedaren te brengen. Zonder mij te antwoorden of zelfs met een blik te verwaardigen, begaf hij zich naar het andere eind van het schip en wierp zich hier op eenig touw- en zeilwerk neder. Ik had genoeg te doen met mijne eigen betrekkingen en liet Henrico dus aan zijn lot over. Onze vaart was in het begin zeer voorspoedig en ook Manuëla's sombere stemming week allengs voor de nieuwe indrukken die zij ontving; doch reeds den eersten avond werd mijn vader ongesteld. Evenals anders, meende hij een dergelijke onpasselijkheid door krachtige medicijnen te kunnen tegengaan, maar ditmaal zonder ge-

volg; zijn toestand werd van uur tot uur erger. »'t Is zonderling," zeide hij tot mij, terwijl ik nevens zijn bed zat, »daar lig ik, oud kind, nu weer in een groote wieg, die mij eindelijk uit het leven zal schommelen. Werp mijn lijk echter niet in den zilten vloed; evenals Jozef zijne broeders, smeek ik u, mijne kinderen, mijn gebeente met u te nemen en te begraven in het land, waarheen de Heer u voeren zal; ik weet 't — met mijn sterfelijk oog zal ik 't niet meer aanschouwen." Ik trachtte hem goeden moed in te spreken, doch hij antwoordde: »Ik weet 't, mijne uren zijn geteld. Ik heb mijn deel gehad aan de vreugde en het leed dezer wereld; dank en eer zij God den Heer voor beide toegebracht. Kom, roep de anderen; ook Manuëla, want ook zij is mijn kind. Weent niet," dus sprak hij vervolgens de binnentredenden aan, »ik kan rustig ten grave dalen, wetende, dat gij voortaan ongehinderd en in vrede uw God zult mogen dienen; en moet ge u nogmaals buigen onder de hand van een onderdrukker, wanhoopt niet, want de wet des Eenigen Gods zal zich eenmaal glorierijk onder alle volkeren openbaren."

Mijn vader sprak nog veel over onze vooruitzichten; 't was, alsof de naderende dood hem helderziend maakte en een blik in de toekomst vergunde. Hij zegende ieder onzer afzonderlijk en ontsliep na weinige uren met een gebed op de lippen. Sedert dien tijd heb ik vele menschen van deze aarde zien scheiden, doch geen hunner met zulk een zaligen glimlach op het gelaat. Wij lieten onze tranen den vrijen loop en Manuëla weende met ons mede; voor de tweede maal had zij een vader verloren. Toen wij bepaald overtuigd waren, dat het leven voor goed uit het lichaam

geweken was, ontpakten wij in stilte een groote kist en hulden het lijk in het doodskleed, dat nog door mijne moeder vervaardigd was. Een zakje met aarde uit het Beloofde land, dat mijn vader voor veel geld had laten overkomen, en hierbij bewaarde, legden wij hem onder het hoofd. Vervolgens plaatsten wij de kist in de onderste kajuit, waar mijn broeder er de wacht bij hield. Een dikke nevel lag over de zee uitgebreid, toen wij 's morgens verder voeren. Tegen den middag verhief zich een geweldige storm, zooals ik alleen nog uit de reisverhalen mijns vaders kende; ik dankte God, dat hem deze nieuwe zorg bespaard was en poogde ook de verschrikte meisjes met dit denkbeeld te troosten. Daar trad de scheepskapitein op ons toe en eischte op gebiedenden toon, hem oogenblikkelijk de kist te wijzen, waarin wij het lijk te rusten hadden gelegd, opdat hij niet alles zou behoeven te doorzoeken en hierdoor den kostbaren tijd verliezen; hij was namelijk vast overtuigd, dat de zee niet tot bedaren zou komen, eer het lijk, dat in een schip werd medegevoerd, aan haar ten offer was gebracht. Ik trachtte hem gerust te stellen, doch was onvoorzichtig genoeg, hem het bespottelijke van zijn bijgeloof onder het oog te brengen, wat zijn toorn zoozeer gaande maakte, dat hij mij te lijf zou zijn gekomen, als Manuëla zich niet tusschen ons had geworpen. Ik wilde natuurlijk aan den laatsten wensch mijns vaders gehoor geven en verzette mij tegen zijn eisch; de meisjes schreiden echter, de geheele bemanning bemoeide zich met de zaak en — ik moest eindigen met toe te geven. Nadat wij de kist nog in allerijl met eenigen ballast verzwaard hadden, opdat zij onmiddellijk zou zinken, begaf

ik mij weder op het dek, te midden van het woeden der elementen, en moest met een bloedend hart toezien, dat de schuimende baren haar kostbaren buit in één oogwenk verslonden. Lang heeft deze herinnering mij vervolgd. — Alles op het schip was in onrust en beweging; alleen één passagier stond onbewegelijk te midden van al het rumoer om hem heen. 't Was Mendez Henrico. Met een geladen pistool in de ééne hand en met de andere zich aan een scheepstouw vastklemmend, zag ik hem op het verdek staan. »Wat wilt ge? zijt ge krankzinnig geworden?" riep ik hem toe. Hij glimlachte medelijdend. »Ziet ge de zee daar?" antwoordde hij. »'t Is een groot doopbekken, waarin ook wij nog, volgens het Grieksche kerkgebruik, zullen gedoopt worden. Mij zal men echter niet levend daartoe dwingen! Bezwijkt deze —" dit zeggende wees hij op den mast — »dan schiet ik mij een kogel door het hart, want ik wil niet —" Op ditzelfde oogenblik kraakte de mast; een schot knalde en Mendez Henrico viel achterover in zee. Ik stond als verpletterd door al de schriktooneelen, die mij van alle kanten omringden; ons schip was als een speelbal in de handen van den verbolgen oceaan.

O, mijn zoon! Wie zichzelf en de nietigheid van al het ondermaansche wil leeren kennen, hij is hiertoe het best in staat, wanneer hij zich met al hetgeen hij is en bezit op de onmetelijke zee bevindt. In dien storm, zoowel als in de stilte, die er op volgde, heb ik een dieper blik dan ooit te voren in en rondom mij geslagen. Het was voor mij als de veertigjarige omzwerving door de woestijn van onze vaderen; niet het oude geslacht mocht het Beloofde land bereiken; de oude mensch stierf ook in mij uit —

de nieuwe zag eindelijk het land der vrijheid vóór zich.

Wij zetten te Antwerpen voet aan wal. Doch eerst nadat mijn diepe droefheid eenigszins bedaard was, heb ik mijn nieuw vaderland leeren liefhebben.

Dertig dagen lang treurde ik over mijn vader, zooals onze wet dit voorschrijft; maar nog lang kwelde mij de gedachte, dat ik zijn laatsten wil niet ten uitvoer had gebracht. Manuëla was onderwijl in de Joodsche gemeente opgenomen en aan hare zijde vond ik de rust en het geluk, waarvoor ik God nooit genoeg kan danken. Wel wachtte ons ook des levens strijd. Wij hadden ons de uitoefening van den joodschen godsdienst in een vrije gemeente geheel anders voorgesteld; we wisten niet, hoe sterk de oude gewoonten nog bij ons geworteld waren, en mij vooral kostte het moeite, duizende kleine, godsdienstige gebruiken te laten varen. De almachtige God moge mij mijn schuld vergeven; ik ben echter tot de erkentenis gekomen, dat Hij alom regeert en dat alleen de gehoorzaamheid aan Zijne wet ons gelukkig maakt. Wij hebben alles opgeofferd, om u, onze kinderen, ongestoord in ons geloof te kunnen opvoeden. Bedenk dit ten allen tijd. Gij bovenal, mijn zoon.

Dit is de geschiedenis van mijn leven en van mijn lieven, geschreven voor mijn eenigen zoon Baruch alleen.

ZESDE HOOFDSTUK.

TALMUD EN LATIJN.

Baruch's hand beefde, terwijl hij het handschrift neerlegde, en zijn voorhoofd gloeide als vuur.

Hoe verward is het leven der menschheid en in hoevele stammen en geloofsbelijdenissen is zij verdeeld! De eene haat en vervolgt de andere en meent, alleen de wijsheid in pacht te hebben en Gode welgevallig te zijn, en de tempels worden in krijgstenten herschapen, waar het wachtwoord wordt verkondigd, de ontwikkelden ten zegen, de anderen ten verderve.

Een stem, nog machtiger en indrukwekkender dan die in de synagoge, riep Baruch thans op, om den zegen uit te spreken over de geopenbaarde, onbeschreven wet, die, boven ieder verschil van stam of geloof verheven, alleen algemeene menschenliefde predikt. Heeft Maimonides niet reeds geleerd: de braven van alle godsdienstige richtingen zullen de eeuwige zaligheid beërven?

Baruch was niet meer de zoon van Israël, hij was de zoon der menschheid. Niet alleen bewoog zijne afkomst hem, als zoodanig op te treden, — ofschoon deze onge-

twijfeld de eerste aanleiding hiertoe was, — de geest des levens, de goddelijke geest bezielde hem en verhief hem boven al de aardsche, bekrompen begrippen zijner tijdgenooten.

Eerst toen zijn vader hem riep, ontwaakte Baruch uit zijn gepeins en moest bedenken, wie hij was en waar hij zich bevond. Hij gaf de papieren aan zijn vader terug en kuste hem dankbaar de hand. Zijn vader liet de zijne niet meer los en ging met hem naar de synagoge. Baruch antwoordde allen, die hem bij den ingang van het bedehuis met zijne rabbijnsche waardigheid geluk wenschten, verstrooid en met halve woorden. Men beschuldigde hem van trotschheid. Deze onderstelling werd gedeeltelijk bevestigd, toen hij zondagsmorgens na den vroegdienst zijn met koper beslagen foliant onder den arm nam en zijne schreden naar de school »de Kroon der Wet" richtte.

Hoe vlug en vroolijk was hij tot dusver dien weg gegaan, en nu zag hij verlegen om zich heen en struikelde bijna bij elken voetstap. Een gemengd gevoel van wrevel en trots vervulde zijn ziel; moest hij nu en altijd weer op nieuw dienzelfden weg gaan, nu en altijd diezelfde boeken bestudeeren? Hij kende den inhoud immers maar al te goed. Hij had de waardigheid van rabbi, de hoogste, die onder zijn bereik viel, verkregen en was en bleef toch een leerling in dezelfde vakken, waarin slechts de scherpzinnigheid geoefend en vaak tot valsch vernuft opgevoerd werd. Hij was op de hoogte van al hetgeen op dit gebied werd voortgebracht en reikhalsde naar iets anders, naar iets nieuws. Nog meer hinderde hem echter de gedachte, dat hij hieraan ontgroeid was; want al de ondervindingen en indrukken van den vorigen dag hadden

hem de oogen geopend en uit de sleur van het gewone leven gerukt. Beging hij nu echter geen zonde, met deze wederom te volgen en zich te houden, alsof er niets gebeurd was?

Het joodsche volk en zijne leer was niet meer de kern van het leven der menschheid en al het andere slechts de uitwendige schaal. Daar zijn huizen gebouwd, schepen getimmerd, straatwegen aangelegd, zonder dat men zich bekommerde over de in verval geraakte gemeente; de klokken luiden en roepen naar andere heiligdommen. — Hoe gaarne was de moedige jongeling hunne voorhoven binnengedrongen — doch voor hem openden zich thans de deuren van de school »de Kroon der Wet." Het kwam hem vreemd voor, dat de wereld niet plotseling van gedaante veranderde, omdat zij hèm nu zoo geheel anders toescheen. Waarom zou men niet, tot een bewust leven ontwaakt, ook een nieuw leven kunnen beginnen?

De wereld gaat haar gewonen gang.

De wonden, in onze vroegste jeugd geslagen, genezen snel en de twijfel wordt spoedig tot zwijgen gebracht, onwillekeurig soms door andere zaken verdrongen, soms reeds alleen door onzen wil uit ons gemoed verdreven.

Toen Baruch de school binnentrad, was hij weer met jeugdigen ijver bezield voor het werk, dat hem hier wachtte; alle andere gedachten schenen uit zijn ziel te zijn verdwenen.

Rabbi Saul Morteira wees hem, aan zijne linkerzijde plaats te nemen; rechts van hem zat Chisdai, terwijl de andere scholieren volgens ouderdom en kundigheden zich aan de lange tafel, »aan des rabbi's voeten" schaarden. De onderwijzer beval Baruch, het hoofdstuk verder uit te lezen, waarin zij vrijdags waren blijven steken. Het was een ge-

deelte van den Talmud, het Tractaat Kiduschin Folio 22. Baruch las: »Daar staat geschreven, Deuter. 21, vs. 10: »Wanneer gij ten strijde zult zijn uitgetrokken tegen uwen vijand, en de Heer hem in uwe hand heeft gegeven en gij gevangenen van hem hebt weggevoerd; en gij onder de gevangenen gezien hebt eene vrouw, schoon van gestalte, en gij haar hebt lief gekregen en haar tot uwe vrouw wilt nemen."..... Dit is daarom toegestaan, omdat de Israëlieten zich toch niet hiervan hadden laten weerhouden, en het beter is, dat zij iets doen, dat hun geoorloofd is, dan dat ze zich aan iets schuldig maken, dat hun verboden is."

Nauwelijks had Baruch tot zoover voortgelezen, toen er, naar aanleiding hiervan, een heftige twist tusschen hem en Chisdai ontstond. De groote scholiast, Rabbi Samuel Edels, had namelijk op dezen tekst een vraagstuk gebouwd en het besloten met de woorden: »Hiervoor laat zich een verklaring vinden." — Chisdai meende deze gevonden te hebben, doch een der jongste leerlingen, die onder aan de tafel zat, deed hem met een enkel woord het ongerijmde hiervan inzien en gaf hem zoodoende aan den spot van alle aanwezigen prijs. Chisdai sprong op en wilde den overmoedigen knaap op tastbare wijs het zwijgen opleggen, maar ook Baruch stond op en koos de partij van den laatste. Chisdai wendde zich nu tot de tegenpartij, die hij zijner waardig keurde; hij trok de ellebogen terug en strekte de vingers uit, alsof het tien uitroepingsteekens waren; met medelijdenden lach en voorgewende verbazing schudde hij zijn geleerd hoofd over de zwakke gronden, die tegen zijne stelling werden aangevoerd. Baruch bracht hem

echter hoe langer zoo meer in het nauw, zoodat Chisdai eindelijk toornig op zijn tegenstander losging, hem bij zijn mantel greep en het spreken belette, door op de tafel te slaan en de omstanders aan te roepen, zijne bewering te staven. Alles zonder gevolg! Baruch had hem door zijne bedaardheid in een neteligen toestand gebracht, waaruit hij zich niet wist te redden. Hij ging weer zitten en beet zich van spijt en ergernis op de nagels. Baruch gaf een zeer eenvoudige oplossing van het probleem.

»Ik vind het vreemd," liet hij er op volgen, »dat hier iets wordt toegestaan, omdat men het anders toch zou doen; dat zou men op iedere andere zaak even goed kunnen toepassen."

»De strafbepalingen voor ieder, die een vrouw trouwt, niet tot den Joodschen godsdienst behoorende, volgen er onmiddellijk op —" viel Chisdai in met een boosaardigen blik, waarvan niemand de rechte beteekenis begreep, dan Baruch en hij — »want in den Talmud staat immers: bijna onmiddellijk op deze verzen volgt de geschiedenis van den Verloren zoon, omdat uit zulke huwelijken slechts goddeloozen geboren worden."

Baruch hield zich, alsof hij deze opmerking niet hoorde. »Het resultaat van alles is derhalve," dus wendde hij zich tot den rabbi, »dat een huwelijk met een niet-joodsche vrouw geen zonde is?"

»Dat kan men hieruit opmaken," was het antwoord, »maar alleen in tijden van oorlog."

»Maar hoe kan God een wet voor den oorlog en een andere wet voor den vrede geven?"

»Waarom niet? Er zijn immers ook vele wetten, die

alleen voor Palestina geldig zijn. Houd u aan het woord zelf: hier is alleen sprake van oorlog en niet van vrede."

»Neem mij niet kwalijk," hernam Baruch, »ik heb nog ééne vraag op het hart. Op dit vers volgt: »Als een man twee vrouwen heeft, de eene de beminde, de andere de gehate; in vredes- zoowel als in oorlogstijd was het dus geoorloofd, verscheidene vrouwen te trouwen, en dit zoowel in Palestina als in andere landen; waarom mag dit dan nu niet meer?"

»Ge weet immers, dat rabbi Gerschon, »het licht der ballingschap," ieder voor eeuwig in den ban heeft gedaan, die meer dan ééne vrouw neemt."

»Maar hoe kan hij dat doen, daar het nergens in de heilige schrift wordt afgekeurd en het volgens den Talmud alleen aan koning Salomo verboden was, meer dan achttien vrouwen te nemen?"

»Gij denkt, geloof ik," antwoordde de rabbi, »dat gij 't beter weet dan het Sanhedrin te Mainz. Ik kan u nu niet alles uitleggen en mij alleen met u en uw wijsneuzige vragen bezighouden. Ga voort, Chisdai."

Chisdai las verder. Dit geschiedde op een half zingenden, half declameerenden toon, dien men uit oude sleur nog algemeen aannam. Hij klonk echter evenmin muzikaal of welluidend, als de Babylonische spraakverwarring in den Talmud op grammaticale waarde kon bogen. Ieder scholier deed zijn best, uit de spitsvondige vragen van den tekst en de ingewikkelde kantteekeningen weer nieuwe vragen af te leiden, die dan door schijnbaar treffende syllogismen opgelost werden. Doch ondanks de bewegelijkheid, die zich onder hen openbaarde, heerschte er toch een zekere orde.

De rabbi leende ieder afzonderlijk gehoor en riep dan dezen of genen op, om een meer of minder moeilijke vraag te beantwoorden. Chisdai, die naast den zetel van den rabbi zat, wenkte de jongeren, die zich nog vreesachtig op het veld der dialectica waagden, met neerbuigende vriendelijkheid en een aanmoedigenden glimlach toe. Hij lachte als een veldheer, die in het bewustzijn, weldra groote daden te verrichten, een ondergeschikte, die een kleine schermutseling gelukkig ten eind heeft gebracht, welwillend op den schouder klopt. Toen er een oogenblik stilte was, trad hij met twee schijnbaar tegenstrijdige uitspraken van den grooten Maimonides in het strijdperk, terwijl hij op gezochte wijs en met veel omhaal van woorden een hiertegen aandruischend gezegde uit het tractaat Chetuboth aanvoerde. Allen zwegen.

»Nu, Baruch, wat is uw oordeel daaromtrent?" vroeg de rabbi. Baruch schrikte op, alsof hij plotseling uit een droom ontwaakte; zijn gedachten waren gansch en al afgedwaald. »Nu, Baruch, wat zegt gij van hetgeen Chisdai hier te berde brengt?" herhaalde de rabbi.

»Hij heeft volkomen gelijk," antwoordde hij schielijk.

Een schaterend gelach, dat Chisdai het eerst aanhief, verspreidde zich van den eenen kant der tafel naar den anderen.

»Waaraan zit ge nu weer te denken?" hernam de rabbi, stilte wenkend. »Men moet niet alleen zijn woorden, maar ook zijn gedachten weten te breidelen. Nu, wie weet een antwoord op Chisdai's vraag?" Niemand verhief zijne stem. En nu kwam Chisdai met zegevierend gelaat met een reeks van autoriteiten, bewijsgronden en gevolgtrekkingen voor

den dag, waarmede hij de schijnbaar onoplosbare quaestie glorierijk verklaarde. Baruch deed alle moeite, om zijn verstrooidheid te overwinnen, doch te vergeefs; zijn gedachten dwaalden gedurig weer af. Niet de toepassing van het gesprokene op het lot zijner moeder hield hem meer bezig: hij verdiepte zich thans in twijfelingen omtrent de eeuwige geldigheid en onveranderlijkheid der wet; hij trachtte die twijfelingen met geweld te onderdrukken en drong zich op, dat zijn leermeester óf niet knap genoeg was om zulke vragen te beantwoorden, óf hem, Baruch, nog onwaardig achtte, van den boom der kennis mede te deelen. Veel dat hem duister voor den geest had gestaan, steeg plotseling weer in zijne herinnering op, en hij was recht blijde, toen hij zijne medescholieren hunne groote folianten zag sluiten en den rabbi met een zwaren zucht van zijn zetel hoorde opstaan.

Te huis gekomen, zette hij zich wrevelig en ontstemd aan tafel. Zijn vader scheen dit niet op te merken, doch Mirjam zag hem telkens vragend aan. Het gesprek liep over het vertrek van Rodrigo Casseres, die zoo even afscheid was komen nemen, en het aangenaam vooruitzicht, voortaan dagelijks met hem en zijne familie te zullen omgaan.

»Wat scheelt u vandaag, Baruch?" vroeg zijn vader, toen de maaltijd was afgeloopen. »Vroeger hebt ge het gezegde der vaderen nooit vergeten: als drie aan ééne tafel spijzen en niet van het woord Gods spreken, is het, alsof zij aan een begrafenismaal aanzitten. Moet ik u herinneren, vóór het tafelgebed een hoofdstuk uit de Mischna te lezen?"

Baruch stond op, kreeg den in netten omslag gebonden kwartijn en las werktuigelijk eenige paragrafen. Heden voor

de eerste maal kwam het hem als een lastpost voor, met het eten nog in den mond die oude wetten te moeten herkauwen.

»Ik heb vandaag eens werk gemaakt van een Latijnschen leermeester voor u," hernam zijn vader; »doch lees nu maar rustig voort, ik zal 't u straks wel vertellen."

Schielijker dan anders bracht Baruch het voorgeschreven aantal hoofdstukken ten einde. Om zijn vader echter niet te laten merken, hoezeer hij zich haastte, las hij zelfs nog twee afdeelingen meer, doch zijne gedachten waren ver van de woorden, die oogen en mond volgden. Hij schreef dit toe aan het verlangen, iets naders omtrent het bewuste onderwerp van zijn vader te vernemen, want nog altijd wilde hij 't zichzelf niet bekennen en wist hij eigenlijk ook nog niet recht, welk een onberekenbare verandering er in hem plaats had. Hij sloeg het boek toe en zag zijn vader vol verlangen aan. Deze beval hem evenwel, het lange Hebreeuwsche tafelgebed hardop uit te spreken. Gelukkig, dat Baruch dit van zijn vroegste jeugd af dagelijks verscheidene malen gedaan had, want anders ware hij stellig blijven steken. Terwijl hij God voor het stoffelijk voedsel dankte en voor de wederopbouwing van Jeruzalem bad, zweefde zijn geest naar de goden van Rome en Athene en verheugde hij zich in het vooruitzicht van het geestelijk voedsel, dat Aristoteles en de Romeinsche historieschrijvers hem zouden bieden.

Toen het Amen was uitgesproken, stond zijn vader op en stak een sigaar aan, zeggende: »Als ik deze heb uitgerookt, Baruch, gaan wij te zamen naar Salomo de Silva. Eerst viel het mij hard, door den zuren appel heen te bijten, maar alles heeft zich zóó goed ontwikkeld, dat ik er geheel

mede verzoend ben. Toen ik Rodrigro Casseres van morgen naar den Amstel bracht, waar de trekschuit naar Leiden afvoer, kwam ik op den terugtocht onzen dokter tegen. Mij dunkt echter, dat de menschen veel te veel ophef van uw rabbijnsche waardigheid maken; pas maar op, dat ge er u niet te veel op laat voorstaan."

»Zeker niet," antwoordde Baruch, zonder op te zien. Hoe veranderd was zijn vader! Waar was zijn sabbatstemming gebleven?

»Men moet altijd nog verder zien te komen, dát is de hoofdzaak!" ging zijn vader voort. »En juist, terwijl ik met den dokter daarover sprak, dacht ik aan mijn belofte, en heeft Silva mij een Latijnschen leermeester aan de hand gedaan, zooals er in half Europa geen tweeden meer te vinden is, zegt hij. Hij zal er met ons heengaan."

»Ik wachtte u reeds," dus begroette da Silva vader en zoon, toen deze bij hem binnentraden. »En magister Nigritius heeft mij zeker al den geheelen dag bij zich gewacht." De gelukwenschen en loftuitingen, die Baruch nu persoonlijk van den geneesheer ontving, deden hem pijnlijk aan, daar hij, na alles wat er in zijn binnenste omging en op school was voorgevallen, ze niet verdiende, naar hij meende.

Was het dan werkelijk over hem besloten, dat hij een afvallige zou worden? — Baruch beefde thans voor de vervulling van een lang gekoesterden wensch.

Wordt men echter door een inwendige stem tot afval gedrongen, wie kan of wil zich dan daartegen verzetten?

»Ik heb er altijd iets tegen gehad," zeide d'Espinoza, terwijl de drie mannen met elkander voortstapten, »mijn zoon Latijn en dit nog wel bij een christen te laten leeren.

De spreuk uit den Talmud: Vervloekt zij hij, die zijn zoon in de Grieksche wetenschap laat onderwijzen! is mij altijd bijgebleven. Deze en niets anders heeft Akosta het hoofd op hol gebracht; had hij zich nooit met dat Grieksch en Latijn opgehouden, dan wed ik, dat hij nu nog rustig en vreedzaam, eervol en gelukkig in ons midden leefde."

»Met alle respect, mijn waarde Benjamin," viel de dokter hier in, »ge zijt een knap koopman en weet uitnemend te berekenen, wanneer ge rozenhout en kaneel, die de Oostindische compagnie u bezorgt, het voordeeligst kunt afzetten; maar omtrent deze soort van zaken acht ik uw oordeel minder juist. Gij zult toch wel niet onder diegenen willen geteld worden, die vergeten, dat zijzelf jong zijn geweest en het Poolsche obscurantisme bij ons willen invoeren? De eer en het aanzien, die wij genieten," ging de dokter voort, terwijl hij den blik fier in het rond sloeg, »zijn wij alleen daaraan verschuldigd, dat wij ook in de profane wetenschappen een woordje kunnen medespreken. Wat evenwel het leeren bij een christen betreft, dit komt ook mij altijd bedenkelijk voor. Uw Baruch is echter zóó thuis in den bijbel en in den Talmud, dat hij elk bewijs, dat men hem uit den bijbel voor de zending van Jezus als den Messias aanvoert, licht met tien tegenbewijzen kan beantwoorden. Bovendien laten de vrome christenen gewoonlijk ieder in zijn geloof en zijn het meer de vrijgeesten onder hen, die onze jeugd kunnen verderven. De eigenlijke verleiders zijn zij, die de grondwaarheden van iederen godsdienst loochenen. De ware wetenschap voert eindelijk weer tot het geloof."

De geleerde arts wijdde nog verder over dit onderwerp

uit, want niet alleen liet hij zijne voor een geneesheer inderdaad buitengewone theologische en philosophische kennis gaarne luchten, maar tevens wilde hij hierdoor den barschen aanvang zijner rede doen vergeten. Hij was nog niet uitgepraat, toen zij de woning van magister Nigritius binnentraden; en terwijl de dokter de beide anderen met tamelijk veel drukte op de vijf treden hooge trap voorging, gaf hij hun eenige inlichtingen omtrent de wijs, waarop zij met den bewoner moesten omgaan. Eindelijk waren zij op een met reten en barsten voorzienen overloop aangeland, waar de dokter een deur opende. Een klein mannetje met een taankleurig gelaat en in een lichtgroene met inktvlakken bezaaide kamerjapon gehuld, sprong hem tegemoet en struikelde over eenige folianten, die op den grond verspreid lagen.

»*Heureka carissime amice!*" 1) riep de magister. »*Marsi* en niet *Mauri* moet men lezen. Zie, hier wil Horatius bewijzen, dat Augustus van den god des oorlogs afstamt, en zegt:

Quem juvat clamor, galeaeque leves,
Acer et Mauri peditis cruentum
Vultus in hostem. 2)

Nu zijn de Mooren echter noch krijgszuchtig noch dapper. Hier is een aanhaling van Hirtius over den Afrikaanschen oorlog, waar hij zegt, dat nog geen dertig Galliërs

---

1) Ik heb 't gevonden, waarde vriend.

2) Wien het krijgsrumoer en het blinken van den helm verheugt, zoowel als de grimmige blik van den Moorschen soldaat op den bloedenden vijand.

twee duizend Moorsche ruiters op de vlucht dreven; ook hadden de Mooren geen voetvolk. Bij gevolg waren de Mooren hunne vijanden, en de overwonnen vijand, over wien Mars zich verheugt, zou een Romein geweest zijn — hoe onwaarschijnlijk en onvaderlandsch. Daarom lees ik Marsi, en de Marsische voetknechten waren de dapperste krijgers onder de Italiaansche stammen, zooals uit verscheidene belegeringsverhalen van Strabo, Appianus en Virgilius, ja, zelfs uit twee uitspraken van Horatius zelf blijkt. Zie, met deze enkele conjectuur kan ik dien grootspreker Kaspar Barlaeus den mond stoppen, zoodat hij voor zijn geheele leven genoeg heeft. Hoe gelukkig, mijn waarde dokter, dat ik u alles vertellen kan en dat gij zulk een vondst naar waarde weet te schatten! Reeds sedert den vroegen ochtend verlangde ik naar uw komst. Ik kan nu volstrekt niet begrijpen, hoe men ooit van dien beschaafden Romein heeft kunnen onderstellen, dat hij met die domme Mooren ingenomen zou zijn geweest. Ga zitten, mijn waarde dokter." Dit zeggende, legde de magister eenige boeken, die opengeslagen op een houten stoel lagen, voorzichtig op den grond. Eerst thans werd hij de beide vreemden gewaar, die hij tot dusver in zijn ijver niet eens had opgemerkt. Baruch bleef stokstijf en met starende oogen staan, gedurende den langen uitleg van den magister; hij perste de lippen opeen. Had de geheele wereld dan dezer dagen samengespannen om hem bij alle gelegenheden aan de Moorsche afkomst zijner moeder te herinneren?

»Wie brengt ge daar mede?" vroeg de magister op knorrigen toon. De arts noemde hunne namen en zeide, dat zij met een verzoek tot hem kwamen. »Ga zitten," hernam

de gastheer, zich tot Baruch's vader wendende, terwijl hij zijn met bruin leder bekleeden leunstoel naderbij schoof. »En gij, jonkman, zet u nevens mij op mijn bed."

»Hebt ge uw medicijnen opgebruikt en hoe gaat 't met den hoest?" vroeg de dokter.

»*Optime.* Van nacht heb ik nog lang in bed moeten hoesten en toen ik mijn olielampje had uitgebluscht, dansten de letters mij nog voor de oogen. Daar schiet mij op eens te binnen, dat men *Marsi* moet lezen; ik slaak een kreet van vreugde en bevreesd, dat dat lumineuze denkbeeld mij weer in den slaap zal ontgaan, spring ik uit bed. Waar ik echter zoek, nergens kan ik mijn vuurgereedschap vinden, om licht te ontsteken, — zie, daar ligt het op den grond! — en zoo heb ik het woord in den maneschijn met krijt op den muur geschreven, ben daarop kalm ingeslapen en toen ik van morgen in een bad van zweet ontwaakte, was de hoest verdwenen."

»Ge moet uw leven anders inrichten," zeide de geneesheer, »en zoodra het lente wordt, elken dag uw kluis verlaten en van de lucht genieten, anders durf ik u niet verzekeren dat als de hoest terugkomt, de blijdschap over een gelukkige conjectuur hem op nieuw zal verdrijven." De magister knikte hem welwillend toe. Nu deelde de dokter hem den wensch der beide d'Espinoza's mede en Nigritius verklaarde zich bereid, hieraan te voldoen, er bijvoegende, dat Silva het moest verantwoorden, als het bleek, dat hij er niet de noodige geschiktheid toe bezat.

»Hoe oud zijt ge?" vroeg hij aan Baruch.

»Vijftien jaren."

»En kunt ge nog niet eens verbuigingen maken?"

»Neen."

»Hm, hm!" mompelde de magister. »*Ars longa vita brevis*," zegt Hippocrates; »op vijftienjarigen leeftijd had Hugo de Groot al het geleerde werk over Martianus Capella geschreven, de Zeevaartkunde van Simon Stevin in het Latijn vertaald en de Phaenomena van Aratus zóó verbeterd, dat men niet wist, wie fraaier Latijn schreef, Cicero of hij. Ik zelf, *ut ad minora rediam*, had, toen ik zoo oud was, al een gelegenheidsgedicht gemaakt, waarin zelfs Virgilius mij geen germanisme of een fout in de versmaat had kunnen aanwijzen. Vijftien jaren! Nu, we zullen zien; *diligentia est mater studiorum*, d. w. z. dat ge vlijtig moet zijn." Baruch beloofde dit en de magister voegde er bij: »Ge kunt iederen dag op dit uur bij mij komen, maar als ik slaap, moogt ge mij niet wakker maken. Boeken behoeft ge niet mede te brengen; ge kunt de mijne gebruiken."

»Gij weet, dat ik geen kosten ontzie, om mijn kinderen alles te leeren," zeide Baruch's vader, zoodra het drietal weer op straat was gekomen; »maar ik wil niet meer schijnen dan ik ben. Ik ben geen rijk man en zou dus gaarne willen weten, wat de magister voor zijn onderwijs verlangt. Veel kan ik voor Baruch alleen niet uitgeven. Win ik mijn proces, dan zal ik het beter kunnen stellen, maar thans moet ik bedenken, dat ik ook nog een tweede kind heb."

De geneesheer barstte in een hartelijken lach uit.

»Nu, wat is er te lachen?" vroeg de ander, min of meer wrevelig.

»Niets, dan dat gij den magister als koopman beoordeelt.

Al had hij morgen niets te eten, zoo zou hij liever willen verhongeren, dan één duit voor zijn onderwijs ontvangen. Evenals de rabbijn het als een heilige taak beschouwt, de jeugd uit den bijbel en den Talmud te onderrichten, zoo gaat het hem met het Grieksch en Latijn. Hoe menschenschuw hij ook moge wezen, zoo is hij toch omtrent alle menschen zonder onderscheid liefderijk gezind, en hoe schuchter hij zich ook voordoet, als men bij hem komt, zoo moedig, ja, zelfs overmoedig doet hij zich kennen, als hij de pen in de hand en de boeken, zijne altijd slagvaardige bondgenooten, nevens zich heeft. Zijn buitengewoon geheugen stelt hem in staat, ieder oogenblik een heirleger van bewijsplaatsen aan te voeren. Die Nigritius is een zeer merkwaardig man."

»'t Is toch een treurig leven, zoo geheel alleen, zonder één levend wezen en niets dan boeken om zich heen te zien," zeide Baruch; »ik zou 't niet kunnen uithouden."

»Dat geloof ik gaarne, mijn jongen," antwoordde de arts. »Ook dit is weer een verborgen, doch onberekenbaar groote voortreffelijkheid van onzen godsdienst; 't is bijna onmogelijk, dat zijn belijders kluizenaars kunnen worden. Als men zich niet heeft onttrokken aan al zijn heilige gebruiken, — wat Goddank, tot heden nog niet ongestraft is voorgekomen en wat ook niet voorkomen mag — hoe zou men het in zulk een eenzaamheid maken? Dagelijks drie malen in een vergadering van minstens tien geloofsgenooten te bidden, op iederen sabbat en feestdag niet in gebreke blijven de synagoge te bezoeken, deze voorschriften alleen maken immers reeds het kluizenaarsleven onmogelijk. Ook zulke echte pedanten met hun vitzucht

en haarkloverijen, die men hier te lande in zoo grooten getale aantreft, vindt men niet onder de Joden; daarvoor loopt het bloed hun te snel en te warm door de aderen." — Gaarne had de theologiseerende dokter dit denkbeeld, dat al pratende bij hem was opgekomen, nog wat nader uitgewerkt, doch den ouden d'Espinoza brandde een vraag op de tong:

»Welk een landsman is de magister en waarvan leeft hij?"

»Hij komt uit Heidelberg, een Duitsche stad aan den Rijn en heet eigenlijk Schwarz; evenals alle geleerden heeft hij zijn naam echter in het Latijn overgezet. Hij spreekt niet gaarne over zijn vroeger leven; alleen heb ik eens in een vertrouwelijk oogenblik van hem vernomen, dat toen zijn vaderstad in den oorlog, die thans bijna dertig jaren geduurd heeft, door de keizerlijken geplunderd en in de asch gelegd werd, hij zoo gelukkig was, de hem toebehoorende manuscripten uit de naar Rome overgebrachte, academische bibliotheek te redden. Nu wist hij echter niet wat aan te vangen. Geen twee malen in zijn leven was hij buiten de grenzen der gemeente geweest; in Attika en Latium kende hij ieder huis en elken weg, doch hier was hij een vreemdeling. Hij sloot zich eindelijk bij eenige andere vluchtelingen aan en houdt nu reeds sedert zes en twintig jaren hier zijn verblijf. De Heidelberger bibliotheek heeft hem de manuscripten, die hij met vele aanteekeningen verrijkte, weer afgekocht. Ook ziet hij drukproeven na voor zijn landsman Gerard Vossius en anderen; de beste commentaren in de oude klassieken zijn van hem, zonder dat iemand het weet. Dit kan hem niets schelen. — Het is bijna ongeloofelijk, hoe weinig de man noodig heeft; hij

zit steeds te studeeren en is altijd even opgeruimd en tevreden, doch de wereld is een gesloten boek voor hem. Om en bij de zestig, is hij nog even onbedreven in zaken, het dagelijksch leven betreffende, als een kind van tien jaren; nauwkeurig weet hij u mede te deelen, uit hoeveel sestercii het vermogen van Crassus bestaan heeft, maar een berekening van tien of twintig stuivers brengt hem in de war. 't Is goed, dat hij zulk een eerlijken huisbaas heeft; Klaas Omzand en zijn vrouw Geertrui zorgen trouw voor hem. Ik vertel u dit alles, Baruch, opdat ge hem niet uitlacht, als hij u soms wat vreemd voorkomt; dit zou hij niet kunnen verdragen? Doet hij ook dikwijls monnikenwerk, zoo is hij toch een door en door geleerd man en kunt ge veel bij hem leeren. Behandel hem dus met den noodigen eerbied."

»Ja, ja," besloot zijn vader, »als ge bij hem geen Latijn leert, is 't uit met de zaak."

Van nu af ging Baruch dagelijks naar den magister. Wel is waar, kwam hij spoedig tot de ontdekking, dat deze niet de rechte man was, om hem den hooggeroemden tempel der klassieke wijsheid binnen te leiden, maar gedachtig aan de bedreiging zijns vaders, liet hij niets van deze teleurstelling merken. Hij moest knagen aan de dorre schaal der spraakkunst van Donatus, terwijl hij naar de voedzame kern smachtte. Niet eens werd hiertoe de gymnastiek des geestes vereischt, die bij de studie van den Talmud te pas kwam; het was geheugenwerk, anders niets. Met een leerling als Baruch had men een buitengewone methode van onderwijs moeten volgen. Een geest, die zich reeds in allerlei hooge vraagstukken verdiept had, was ver verhe-

ven boven het gewone van buiten leeren; slechts datgene, wat hij in zich kon verwerken, nam hij in zich op. Zijn leermeester zocht Baruch's ongeduld te bedwingen door de verzekering, dat »slechts dan, als men alle taalvormen in het hoofd had, men zich *inoffenso pede* op klassiek gebied kon bewegen." Baruch leerde langzaam zijn zonderlingen onderwijzer begrijpen en waardeeren. Juist die bedaarde, doch geregelde en zekere voortgang in zijne studiën trok hem allengs aan, in tegenstelling met de op het effect berekende oefeningen in de joodsche school. Hij deed zijn uiterste best, hem in al zijne dikwijls kleingeestige onderzoekingen en napluizingen te volgen, en de leermeester wist deze gezindheid naar waarde te schatten en begon zich hoe langer zoo meer aan zijn leerling te hechten. Hij beloofde Baruch, hem bij zijn dood zijn Cicero: »Over het hoogste goed en het hoogste kwaad" te vermaken, welk werk hij met zeer belangrijke kantteekeningen had voorzien. — Op zekeren dag, toen de jonge man bij hem les kwam nemen, ontving hij hem in een bijzonder opgeruimde stemming en deelde hem mede, dat hij dien dag de ware beteekenis op het spoor was gekomen van een der moeilijkste plaatsen in Cicero's Orator. De scholastici en latere taalgeleerden hadden altijd aan een eenvoudigen uitleg de voorkeur gegeven; dat was natuurlijk het gemakkelijkst geweest; het was echter de plicht van ieder ijverig taalgeleerde, de moeilijke lezing, juist omdat zij zoo moeilijk was en niet door iedereen begrepen werd, als de rechte en oorspronkelijke te beschouwen.

»Dat is vreemd," zeide Baruch, »'t Maakt denzelfden indruk op mij, als dat ik over een gersteveld ging en daar

eenige garven ziende, moest zeggen: o, dat zijn zeker haverschoven, die men van een ander veld hierheen heeft gebracht, want om te onderstellen, dat het gersteschoven zijn, is al te eenvoudig."

Magister Nigritius zag verbaasd op; het verwonderde hem, de Talmudische spitsvondigheid op een verwijderd, hoewel niet geheel afwijkend gebied te zien overgebracht. 't Gelukte hem evenwel, Baruch aan het verstand te brengen, dat de afschrijvers een diepzinnige, niet gemakkelijk te begrijpen plaats licht in een meer oppervlakkige veranderden en dat het dus, in geval men er een dieper zin in vinden kon, plicht was, laatstgemelde leeswijs te volgen. Baruch stelde zich tevreden met deze verklaring; de scherpzinnigheid, die hiertoe vereischt werd, trok hem aan; maar nog altijd bleef zijn verlangen naar een nieuwe, schitterende wereld, die zich voor hem ontsluiten zoude, onbevredigd. De steeds verergerende borstziekte van den magister, zoowel als de mindere overeenstemming, die er op den duur tusschen hem en Baruch bleek te bestaan, maakte, dat het onderwijs voortaan zeer onregelmatig werd gegeven en weinig vruchten droeg.

Omstreeks dienzelfden tijd begon rabbi Saul met zijne scholieren aan het tractaat Erubin, en ten einde de oplossing der hierin voorkomende meetkunstige problemen wat gemakkelijker te maken, hield hij een volledigen cursus in de wiskunde, volgens de Hebreeuwsche vertaling van Euclides. Baruch's ongedurige geest vond hierin afleiding en bezigheid genoeg; bovendien wijdde hij zich weer met onverdeelden ijver aan de studie van den Talmud, daar hij hierdoor de vroegere zielsrust hoopte terug te krijgen. De

rechte lust tot die studie ontbrak hem, wel is waar, doch niettemin spande hij thans al zijne krachten in, om zijne weetgierigheid te voldoen. Hij sprak er met niemand over. Want door zijn bevattingsvermogen is de jeugdige mensch, evenals elke jonge plant in het algemeen, eerder in staat om zich de zaken toe te eigenen dan weer te geven, waardoor zijne levensbeginselen krachtiger worden en een vasten vorm aannemen. Zóó nam de geest van den jongeling in omvang en diepte toe, zonder dat hij zelf of anderen het bespeurden.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

HET VREDESVERDRAG.

De heer Dodimus de Vries vulde den datum van 24 October 1648 met sierlijke letters en zijn gewone nauwkeurigheid in zijn grootboek in en schreef er onder, hoeveel wol, saffraan en gember dien dag aangekomen was en hoeveel kaas, suiker en thee hij afgeleverd had. 's Namiddags smaakte de thee hem kostelijk en de heer de Vries zeide tot zijne echtvriendin, dat hij van deze soort nog zeven en een half centenaars in voorraad had, die iederen dag meer waard werden, daar de beroemde Dr. Beverocius een brochure had geschreven, waarin hij uiteenzette, dat thee een probaat middel tegen alle ongesteldheden was, en welke brochure de Oostindische Compagnie nu op hare kosten liet drukken en verspreiden. — Hierop sloot hij de oogen en viel in een zachte sluimering. Als een kind glimlachte hij in zijn droom en toch vermoedde hij niets van de lieve verrassing, die zijne wederhelft hem bereidde; zij ging naar den tuin en verzamelde hier een schat van tulpenbollen van allerhande soort en grootte, waarvan zij een piramide op de

schrijftafel bouwde, juist tegenover haar slapenden echtgenoot, wiens eerste blik bij zijn ontwaken op dit kunstgewrocht viel. Hij drukte zijne dikke echtvriendin aan zijn dankbaar hart en begaf zich welgemoed naar zijn kantoor. Het was een gelukkige dag, een dag zooals alle anderen, *plus* de aardigheid van de tulpenbollen-piramide. En wat zou de wereld voor buitengewoons kunnen opleveren?

Drie fraai gekleede herauten met schetterende trompetten spoedden zich in snellen draf door de straten van Amsterdam naar het stadhuis. De hamer rustte plotseling in de smidse, de weversspoel hing aan het weefgetouw, de klerk klopte den inkt uit zijn pen, de wisselaar zette zijn bril recht, sloot schielijk zijn geldkist en trok nog een paar keeren aan het hangslot, om zeker te zijn dat het goed dicht zat; onze mijnheer de Vries legde het kladpapier voorzichtig op het zoo even beschreven blad, sloeg het kasboek toe en borg het in zijn lessenaar; mevrouw kwam reeds met pruik en stok aandragen.

»Mijn duifje, hebt gij 't mij niet kunnen aanzien? 't Heeft mij den geheelen dag op de leden gelegen, dat er iets bijzonders zou gebeuren," zeide mijnheer de Vries, waarop hij zijn zoon Simon bij de hand nam en zich naar het stadhuis begaf, om te onderzoeken, wát hem op de leden had gelegen.

Niet zoo rustig ging het in de woningen der raadsleden toe; dáár moesten alle handen en voeten zich roeren, om het ambtsgewaad te voorschijn te halen en er den gewichtigen persoon van den eigenaar des huizes mede te bekleeden. Geen der verschillende kleedingstukken wilde in der haast goed passen en de man en vader knorde in

zijne onrust en spanning op vrouw en kinderen, en trachtte zijn kleeding onderweg nog zooveel mogelijk in orde te brengen. Hij moest al zijne waardigheid te hulp roepen, om zich een weg te banen door de menigte en het stadhuis te bereiken. Handwerkslieden met het schootsvel nog vóór en de naakte, gespierde armen over elkaar geslagen, kantoorschrijvers met de pen achter het oor en inkt aan de vingers, sjouwerlieden, die hun last op den grond gelegd en zich hierop neergezet hadden, soldaten, ledigloopers, vrouwen en kinderen, allen woelden in bonte wanorde dooreen, en deelden elkaar hunne vermoedens omtrent de nieuw aangekomenen mede. Een straatslijper prees den lichten draf der paarden en de fraaie wambuizen der herauten: ze zaten hun als aan het lijf geschilderd en waren zeker te Madrid of te Parijs vervaardigd, hier te lande was die kunst nog op verre na niet zoo ver gevorderd en geen Amsterdamsch kleermaker had er ooit zulk een nieuwerwetsch fatsoen aan kunnen geven. Een koopvrouw roemde met hare kornuiten het rijke goudborduursel en de breede, fraai gekleurde linten, en een koopmansleerling deelde zijn kameraden mede, dat dit Utrechtsche linten waren, waarvan zij een groote menigte op het magazijn hadden en die zij met vijf en twintig percent winst tegen vier en een halven stuiver de el verkochten. Tegen den rechter hoek van het stadhuis had zich een lange, magere gestalte geposteerd, de beenen over elkaar geslagen en achteloos voor zich heen fluitend.

»Ha, zijt gij daar, Flijns!" riepen verscheidene lastdragers, »gij zult ons wel nadere inlichtingen kunnen geven, wat die gouden vogels, die daar binnen zijn gevlogen, te

beteekenen hebben. Ge hebt de kin van meer dan tien raadsleden van morgen al onder handen gehad en weet dus zeker, wat er in de Vereenigde Staten voorvalt. Hebben we weer een zilvervloot gekaapt of wat is er gebeurd? Wel, duivels! ge trekt een gezicht, als een reeder, wiens schepen vergaan zijn." Zoo riepen allen dooreen en de barbier maakte reeds aanstalten, zich aan hunne lastige vragen te onttrekken.

»Holla, zóó gaat 't niet!" riepen allen. »Daar ginds in den Vuurkogel onder een glas jenever weet ge van alles te vertellen, dáár weet ge alles even goed en nog beter dan de raadpensionaris zelf. Kom, broeder, biecht dan ook nu op wat ge weet en wie durft zeggen, dat ge met spek schiet, dien zullen we een pak geven, dat hem hooren en zien vergaan." En hunne gebalde vuisten toonden, dat zij hunne woorden werkelijk kracht wenschten bij te zetten. Flijns bleef echter voortdurend zwijgen, terwijl hij zich aan de hem blijkbaar niet zeer aangename omgeving poogde te ontrukken.

»Laat hem maar gaan," zeide een hunner, »de baardscheerder heeft ons toch meestal knollen voor citroenen verkocht; waarom zou hij hier zijn, als hij iets meer wist dan wij? Hij moet ook wachten, totdat er eenig bericht van boven naar ons overwaait."

»Ha, ha!" spotten allen, »gij weet ook niets, gij moet ook wachten."

»Ik wacht alleen om er getuige van te zijn, hoe teleurgesteld gij zult aftrekken," antwoordde Flijns; »meent gij werkelijk dat men zulke botterikken als u de nieuwste nieuwtjes aan den neus zal hangen? Gelooft mij vrij, dat zijn

geen zaken voor zulke lummels als gij; ik schaam mij over mijzelf, dat ik op zoo'n vertrouwelijken voet met u omga. Dat komt er van, als men te goed is en zijn eigenwaarde uit het oog verliest. Ik groet u."

»Neen, neen, zóó was het niet gemeend, ge moogt niet boos weggaan!" klonk het nu in koor; »en als die kleine rattenvanger ginds nog één woord tegen u durft zeggen, zullen we zijn neus bont en blauw slaan. Wees maar niet boos en vertel ons wat er gaande is; gij weet er alles van."

De gevierde man liet zich eindelijk overreden; hij nam zijn vroegere houding weer aan en begon: »Weet ge nog, wat ik gezegd heb, toen wij gisteren avond bij het naar huis gaan naar den kant van het oosten vurige legerscharen in de lucht zagen vechten? Nu zult ge zien, wat er eerstdaags gebeurt. 't Is mij geen oogenblik uit de gedachte geweest. Toen ik van morgen vroeg bij den rijken van Kampen kwam, die bij de Oude kerk woont, had de man een gezicht als een oorworm; hij is altijd zoo gesloten als een bus. Ik zeep hem echter in en kom op een slinksche manier te weten, dat we nu eerst terdege oorlog krijgen. Niet met de Spanjaarden, — met hen hebben we reeds sedert lang afgedaan — die kunnen geen kik noch mik meer geven — neen, met broeders! Ge zult u de oogen uit het hoofd zien, de straten zullen met menschenhoofden geplaveid worden. Ik heb 't al lang gezegd: de Turken rusten niet, eer ze Oostenrijk onder den duim hebben. Maar ziet eens, daar staat die dikke touwslager boven op een vat en babbelt de domkoppen, die rondom hem staan, allerlei onzin voor; 't is bijna niet meer aan te zien, zooals dat gespuis zich aanstelt. Sedert de zeilmakersleerling Mi-

chiel de Ruiter een dapper zeeheld is geworden, meent ieder, die uit afval van vlas of hennep een touw kan draaien, dat hij ook een admiraal in den dop is; en verbeeldt zich iedere leerjongen, die den haspel draait, dat wij de honderden oorlogs- en koopvaardijschepen, die wij dagelijks in zee zenden, aan hem alleen te danken hebben, en praat mede over vrijheid en recht, dat het ergerlijk is. Maar zeker zal er een tijd aanbreken, dat het anders in de wereld toegaat, dat lieden van stand en beschaving weer iets in te brengen hebben; mijn vader was eerste kamerdienaar van —"

»O, warmt ge die oude geschiedenis weer op? Die hebben we al honderd malen gehoord en immers altijd gezegd, dat we niets willen weten van een heerschappij der vorsten van Oranje; stadhouders mogen ze zijn, daar hebben we niets tegen, maar als zij hier den baas speelden, konden wij licht verhongeren, terwijl we nu volop te eten hebben, als wij de handen maar uit de mouw willen steken." Dus sprak Maarten Bloedzuiger, die het woord mede voor zijn kameraden had opgenomen en, eer de barbier er op bedacht was, zag hij zich door zijn gehoor verlaten.

»Hoera voor de Vereenigde Staten!" riep een stem uit de menigte en als door een elektrischen stroom beroerd, werden deze woorden zoo luid en krachtig door de gansche menigte herhaald, dat de vensterruiten er van dreunden. Toen alles weer stil was geworden, verdrong het volk zich rondom den meester touwslager, die het woord voerde.

»Broeders!" riep hij, »gehoorzaamheid is de eerste burgerplicht, gehoorzaamheid aan de wet en achting en vertrouwen jegens de overheid, die wij niet meer van vreemde tirannen ontvangen, maar die wij uit ons eigen midden ver-

kiezen. Ik heb verscheidene uwer hooren morren, dat men vrije burgers der republiek hier beneden laat wachten, terwijl daar ginds met gesloten deuren de staatsgeheimen worden behandeld, die ons allen even goed aangaan. Ge weet, broeders, ik ben evenzeer op de vrijheid gesteld als één uwer; ik zou mijn eigen zoon zonder bedenken mijn besten strik om den hals slaan, als ik hoorde, dat hij verraad tegen onze vrijheid in den zin had; ik haat het heerengebroed, dat beter wil zijn dan wij, zooals ik den duivel haat. Ge kunt er dus op aan, dat ik het oprecht meen, als ik u vermaan, u bedaard te houden. Er kunnen omstandigheden zijn, waarin de vaders der republiek het beter achten, de nieuwe berichten niet terstond naar alle vier de winden uit te strooien. Zegt zelf, zouden er onder ons geen verraders kunnen zijn?"

»Weg met de verraders! Leve de vrijheid!" klonk het thans vol geestdrift uit de menigte.

»En daarom, broeders," ging de spreker voort, »wat er ook moge gebeuren, 't zij in oorlogs- of in vredestijd, te water of te land, wij hebben het hecht in handen en zullen het ons niet laten ontnemen; wij hebben ons de vrijheid veroverd en zullen haar ook weten te handhaven."

De kreet: »Leve Hooft, leven de Algemeene Staten!" belette den redenaar hier voort te gaan. Boven op het balkon van het stadhuis vertoonde zich de oude drossaard Hooft, gevolgd door zoovele raadsheeren, als het slechts kon bevatten. Een algemeene stilte heerschte rondom, toen de drossaard aanhief:

»Broeders! Een toevallige omstandigheid heeft verhinderd, u onmiddellijk een bericht mede te deelen, dat ieders

hart met vreugde en dank jegens God zal vervullen. Eindelijk is gisteren een eind gekomen aan den tachtigjarigen oorlog en de zevenjarige onderhandelingen over den vrede. Ook voor de Vereenigde Staten is het traktaat, dat alle Europeesche mogendheden bezworen hebben, niet minder eervol dan voordeelig. In de eerste plaats heeft Spanje de volkomen onafhankelijkheid van ons gemeenebest erkend, wat door geheel Europa is bekrachtigd. Dit is alleen een punt van eer, want wij hebben niet gewacht, totdat ons de vrijheid is geschonken, wij hebben haar veroverd, steunende op God en op onze goede zaak. Onze rechtmatig verworven bezittingen in Brabant, Vlaanderen en het Limburgsche, zoowel als het recht, om de Schelde volgens ons goeddunken te sluiten en nog andere voordeelen zijn ook verder aan ons verbleven. Verheugt u dus en dankt God, want Hij is het, die de menschen bewoog, eindelijk het zwaard in de scheede te steken, opdat er vrede moge heerschen onder de Christenen. Bidt tot Hem, dat hij dien vrede doe voortduren! Goede God, bescherm onze vrijheid!"

»Leve de vrijheid!" juichte de menigte, terwijl zij zich door de straten verspreidde, totdat die kreet door het gelui der klokken, die het vredesbericht naar alle kanten verbreidden, werd afgewisseld en overstemd.

't Is een grootsch en hartverheffend schouwspel, een volk gade te slaan, dat zich door eigen inspanning de vrijheid en zelfstandigheid heeft veroverd. Wel is waar kostte het menigeen in het begin nog moeite, aan het denkbeeld te wennen, dat het eindelijk vrede was, evenals de man, die lang onder een last gebogen is geweest, al

is hij er reeds lang van bevrijd, nog altijd het gewicht daarvan meent te gevoelen.

De rechtzinnigen in den lande waren de eersten, die op den nieuwen toestand van zaken vertrouwden, want het stond immers duidelijk in de profetiën van Daniël en in de Openbaring van Johannes, dat dit jaar, welks getallen, gescheiden en opgetrokken, de heilige twaalf en zeven opleverden, een jaar van vrede en godzaligheid zijn zou; en zij gingen naar hunne woning en riepen hunne kinderen en huisgenooten bijeen en zeiden: »Bidt en doet boete, want het duizendjarig rijk, het rijk des Heeren is aangebroken en al de beloften zullen vervuld worden, en de Heer zal in al zijne heerlijkheid verschijnen." De minder rechtzinnigen echter vertrouwden op de zeven zegels en de onderteekening der Europeesche mogendheden en waren hiermede tevreden.

Huiswaarts keerende, zeide mijnheer de Vries tot zijn zoon Simon: »Hebt ge nu wel goed opgelet? Zoo iets zult ge, als God wil, uw geheele leven niet meer bijwonen," en zeker had geen der voorbijgangers uit 's mans gang noch voorkomen opgemaakt, dat hij bij deze gelegenheid aan zijn zoon uitlegde, dat de vrijheid het hoogste goed eens staatsburgers is. Hij deed dit zoo stil en bezadigd en zoo zonder eenige uitwendige gemoedsaandoening, dat hij ook hier weer het beeld van den echten Nederlander vertoonde, die zelfs als zijne hartstochten zijn opgewekt, zijn kalmte en bedaardheid niet uit het oog verliest. Te huis gekomen, gaf mijnheer Dodimus zijne vrouw van blijdschap een kus. »Zie, mijn duifje," zeide hij, op de tulpenbollen wijzende, »deze kunnen nu in

vreedzamen grond gedijen, en mijn thee is een derde in prijs gestegen, want de soldaten, die nu naar hunne haardsteden terugkeeren, hebben in lang geen thee gedronken en zullen er zich nu aan te goed doen." Bedaard zette hij zich aan tafel en trachtte de buitengewone gemoedsbewegingen, die hem heden hadden geschokt, 's avonds weer te vereffenen door een half glas boven zijn geregelde portie te drinken.

't Is goed, dat de woning van de Vries ver van de herberg »de Vuurkogel" ligt. Het geschreeuw en gejuich, dat daaruit opging, had den braven man licht uit zijn eersten slaap gewekt. Hier zat het geheele gild van sjouwerlieden en lastdragers bijeen en deed zich rijkelijk aan de jenever te goed. Het schoone lied: »Het daghet uyt den Oosten," hadden zij ten einde toe gezongen en Maarten Bloedzuiger had zoo even het Wilhelmus van Nassauwen aangeheven, toen hij door een vervaarlijk gebrul belet werd om voort te gaan. »Holla! daar komt Judas, die aartsschelm, die valsche profeet, steenigt hem, kruisigt hem, gooit hem in 't water!" dus riepen allen dooreen, toen Flijns binnentrad. »Zeg, waarom hebt ge ons van morgen zoo voorgelogen?" riep een stem. Flijns bleef kalm staan en glimlachte geheimzinnig. Zijn vader was te lang eerste kamerdienaar bij prins Maurits van Oranje geweest, om zijn zoon niet eenigen diplomatischen aanleg als erfenis na te laten. Hij liet de drinkebroers uitrazen. »Zijt ge eindelijk uitgepraat?" vroeg hij daarop dood bedaard. »Verstaat ge dan in het geheel geen gekheid meer? Ik wilde er u eens laten inloopen."

»Maar dat is schandelijk en gemeen van u!" riep een

klein kereltje. »Houd u stil! gij onderkruiper!" luidde het antwoord; »hoor ik u nog eens, dan zal ik u het gewicht van mijn vuisten laten voelen."

»Stil, stil, geen twist! Nu moet er overal vrede zijn! Geeft elkaar de hand," riepen allen en Flijns nam aan de tafel bij zijn vrienden plaats.

»Zie zoo, nu blijven we hier zitten!" zeide Maarten Bloedzuiger, »tien paarden zullen mij nu niet van mijn plaats brengen. En al kwam de keizer van Japan in eigen persoon, gekleed als die daar ginds in het gebouw van de Oostindische compagnie, en zeide: »breng die kist met goud eens voor mij twee huizen ver, dan krijgt ge duizend stuivers voor uw moeite, dan zou ik zeggen: »dank u, keizer, vandaag kan ik u niet helpen, ga hier bij ons zitten, wij zijn ook keizers, even goed als gij." En al wordt ge bij den raadpensionaris zelf ontboden, Flijns, we laten u vandaag niet meer gaan; ge zult geen éénen baard meer mishandelen; ook de baarden zullen rust en vrede hebben."

»Gij juicht nu allen in dien vrede," zeide Flijns, »en weet niet eens, welk een naam het kind heeft gekregen."

»Hoe heet hij dan?"

»De eeuwige vrede."

»Hoera! Leve de eeuwige vrede!" riepen allen, terwijl zij hunne glazen tot op den bodem ledigden. Flijns voorspelde hun nu prettige dagen, zooals een paar eeuwen geleden onder het bestuur van Jakob van Artevelde te Gent, en verhaalde, hoe deze het door verstandige maatregelen en handelsverdragen zoover had weten te brengen, dat men slechts twee dagen per week behoefde te werken en de

overige in de herberg kon doorbrengen. Dit was een verleidelijk onderwerp, dat ieders tong en fantasie ontboeide. Alleen Maarten Bloedzuiger wilde er niets van weten en beweerde, dat het minder slecht was, in het geheel geen zondag te hebben, dan vijf in de week.

Het lustige gezelschap bleef tot laat in den nacht bij elkander en ging daarop zwaaiend en zingend naar huis.

Overal werd gejuicht en gejubeld, in de kerken en herbergen zoowel als in den huiselijken kring, want vrede heerschte in de geheele christenheid, vrede onder iedere geloofsbelijdenis, vrede in den hemel en op de aarde.

Slechts op den burgwal treurde ééne ziel over den verloren vrede, die haar door geen tractaat van aardsche mogendheden meer verzekerd kon worden, want het geestelijk verbond, de wet van Mozes, was voor eeuwig vernietigd. Ginds, in de bibliotheek van de school »de Kroon der Wet," zat Baruch Spinoza eenzaam en alleen; vóór hem lag Ebn Esra's commentaar op de vijf boeken van Mozes, welke studie zijn leermeester hem had afgeraden om de vele duistere en moeilijke plaatsen, die dit werk bevatte. Twee uitspraken hielden zijn geest nochtans reeds lang bezig. Bij het verhaal van het water, dat uit een steenrots te voorschijn werd geroepen (Num. 20), merkte de schrijver op: »De verklaring, die mij de juiste toeschijnt, wil ik hier met een enkel woord aangeven. Weet, dat als het deel het Heelal kent, het dit ook omvat en daarin wonderen kan doen." De schriftuurplaats Num. 22 v. 18: »Ik kan het bevel des Heeren niet overtreden," had hij aldus verklaard: »Het schepsel kan het werk des scheppers of zijne wet niet veranderen. Het mysterie is: één deel

kan het andere deel niet veranderen, maar alleen de wet des heelals kan die des deels veranderen. Ik kan dit mysterie niet verder verklaren, want het is diep; in allen geval heeft de ezelin gesproken. Als gij het geheim van de engelen van Abraham en Jakob begrepen hebt, zult gij ook hier de waarheid inzien. Den tekst: »Als gij het geheim der twaalve verstaat, enz." begreep Baruch beter. Een met hem verwante geest trok hem hier aan, hij waardeerde de voorzichtigheid, waarmede deze zich uitte en kwam kloek en vrij tot de gevolgtrekking, dat het onafhankelijk verstand en het overgeleverd geloof niet dan door weerkeerigen dwang verzoend kunnen worden. Het werd hem hoe langer zoo duidelijker, dat de heilige schrift, zooals zij daar voor hem lag, niet van het begin tot het eind door God kon zijn ingegeven, haar gloriekroon was verdwenen, zij was het werk van menschen — hoe zouden anders ongewijde handen later in het goddelijk boek hebben kunnen kladden? Wie had den bijbel vervaardigd, wie hem omgewerkt? Mag men een antwoord op deze vraag eischen en wie kan het geven? Wie? — Baruch las de kantteekening bij Gen. 23, waar de verstandige Spanjaard met deze woorden besluit: »En wie hier het mysterie begrepen heeft, die zwijge." »Ja, ik wil zwijgen," zeide Baruch bij zichzelf. Een andere uitleg van Ebn Esra deed hem evenzeer in diep gepeins verzinken en wel deze: »er is slechts ééne substantie, namelijk God, en God is de eerste categorie van de tien categorieën van Aristoteles, zooals het getal één de wortel is van alle getallen." Wonderlijk kwam hem ook de verklaring voor van het duistere bijbelvers: Job. 23, 13. »Maar Hij (God) is de éénige, wie houdt hem terug?"

Doch wat kon die raadselachtige verklaring hem eigenlijk schelen? Waarom zou men aan een woord, aan een rededeel blijven hangen en zich aan de doode letter houden, als zij maar al te vaak niets anders is dan een gebrekkige en onduidelijke menschelijke voorstelling? Baruch sloeg schielijk het boek toe en begon in een ander te bladeren, daar hij schreden hoorde in de kamer nevens de bibliotheek.

Chisdai Astruk en Ephraïm Cordoso traden binnen. Chisdai stak Baruch de altijd klamme, roode hand toe, waarbij hij tevens een schuinschen blik sloeg op het boek, dat deze vóór zich had liggen. Chisdai was lang en tamelijk voorovergebogen van gestalte; zijn ruige, zwarte wenkbrauwen trok hij gewoonlijk samen, terwijl het vrij goed gewelfde voorhoofd bijna geheel door de slordig neerhangende haren bedekt was. Welke uitdrukking zijn bruine oogen hadden, was moeilijk te bepalen door de groote brilleglazen, die ze gewoonlijk bedekten. Zulk een bril was destijds iets buitengewoons, daar de joodsche rechtzinnigen, zoowel als de christelijke, het dragen daarvan als een hoogst verwerpelijke nieuwigheidszucht afkeurden. Op welke autoriteit de christenen zich hierbij beriepen, is ons onbekend; de joden steunden zich waarschijnlijk op het feit, dat Jozua en Caleb geen brillen gedragen en toch goed uit hunne oogen gezien hadden. Terwijl Chisdai zich nu bij de rechtzinnigen steeds met zijne bijziendheid verontschuldigde, was het hem nochtans niet ongevallig, door de meer ontwikkelden, die in de Amsterdamsche gemeente in grooten getale vertegenwoordigd waren, voor een jong man te worden aangezien, die

met zijn tijd medeging. In het vuur van het gesprek was hij altijd druk in de weer, om dit gewichtig instrument op de rechte plaats te schuiven, want zijn neus scheen blijkbaar niet voor dit Westersch kunstgewrocht geschapen; het zakte altijd tot op den knobbel af, van waar hij in den vorm van een snavel eindigde. De tamelijk groote mond vertrok zich nooit tot een gullen lach, want Chisdai was altijd het gebod van den Talmud indachtig: dat een vrome Jood niet van ganscher harte lachen mag, zoolang de heilige stad Jeruzalem in puin ligt, opdat vervuld worde wat geschreven staat (Ps. 126, 1, 2): »Toen de Heer de gevangenen Zions wederbracht, werd onze mond vervuld met lachen en onze tong met gejuich." In zonderlinge tegenstelling met Chisdai's gelaatstrekken, die hij voortdurend in allerlei bochten wrong, was de fraai gevormde, ronde kin, reeds met donker baardhaar bedekt. Chisdai was vier jaren ouder dan Baruch en liet zijn baard staan. Behalve op de gewone vastendagen, vastte hij nog iederen maandag en donderdag en dompelde zijn lichaam iederen vrijdag in frisch bronwater, — wat men, hem aanziende, evenwel niet zou vermoed hebben. Waar hij stond of liep, neuriede hij onophoudelijk een paar regels uit de mischna of een lied uit de synagoge, en als hij zat, sloeg hij zijn beenen over elkaar en bewoog ze gewoonlijk krampachtig heen en weder. Plaats nemende, zeide hij tot Baruch:

»Goed, dat wij u hier aantreffen! Gij moet scheidsrechter zijn tusschen Ephraïm en mij, maar beloof ons eerst, dat ge niet zulke halve antwoorden geven en zoo terughoudend als anders zijn zult; ik begrijp volstrekt niet, wat ge daaraan hebt. Zijn wij geene broeders?"

»Wanneer hebt ge dat dan gemerkt?" vroeg Baruch.

»Dat zullen we nu daarlaten en tot een volgenden keer bewaren. Om u geheel onpartijdig te doen blijven, zal ik u niet zeggen, welk gevoelen de een of de ander is toegedaan, en terstond met de quaestie voor den dag komen: Gelooft ge aan het bestaan van engelen?"

»Dat is weer zoo'n zonderlinge vraag," antwoordde Baruch.

»Nu, stel haar dan wat anders," hernam Astruk; »moeten we aan het bestaan van engelen gelooven?"

»Dat is eigenlijk dezelfde vraag; maar zijn wij geen Joden? Moeten wij niet alles gelooven, wat hier in den Bijbel en in die prachtige reeks van boeken, dáár achter die getraliede deuren staat?"

»Wat staat er dan van de engelen in den bijbel?"

»Dat weet gij even goed als ik," antwoordde Baruch.

»Maar wat is dan volgens den bijbel het wezen der engelen? Hebben ze al dan niet een lichaam?"

»Ga de verschillende opvattingen daaromtrent slechts na, dan hebt ge een ruime keus: Abraham, Hagar en Loth, Isaak, Abimelech en Jakob hebben achtereenvolgens verschijningen van engelen gehad; de eerste heeft hen op een versch geslacht kalf en ongerezen koeken onthaald; met Jakob heeft een hunner den geheelen nacht gevochten en hem eindelijk de rechter heup ontwricht, waarom wij immers nog tot op den huidigen dag het achterdeel van geslachte dieren niet mogen eten. Hebt ge nu nog geen engelen genoeg? Wilt gij ze nog meer lichamelijk hebben, welaan: aan Bileam is een engel verschenen en de ezelin heeft hem het eerst gezien; Jozua aanschouwde een engel

met een vlammend zwaard, en Simson's moeder kreeg twee malen een verschijning van een engel, eer zij haar groot, goddeloos kind ter wereld bracht. Engelen verschenen aan Samuël, aan David; aan wie niet? Verlangt ge een geheele hofhouding van engelen? In het eerste hoofdstuk van Ezechiël komen ze in groote menigte voor. Eens heb ik wijlen Akosta hooren zeggen, dat de engelen aan de hoven vrij wat gelukkiger waren geweest dan de tegenwoordige hovelingen, omdat zij vier vleugels en vier handen en, wat nog het beste is, ook vier aangezichten hadden: een menschen-, een leeuwen-, een ossen- en een arendsgezicht, dat zij naar verkiezing konden draaien naar dengeen, die hun het liefste was. Bedoelt ge engelen zonder lichaam? Welnu, daar staat immers geschreven (Ps. 104, 4): »Hij maakt de winden tot zijne engelen."

»Gelooft gij ook niet aan booze engelen?" vroeg Chisdai.

»Gelooft ge en wederom gelooft ge? Wat staat er geschreven? moet ge vragen en, zooveel ik van onzen bijbel weet, staat er geen enkel woord in van een satan of een duivel, zooals de christenen zich dien voorstellen. De geschiedenis van Job is ook volgens den Talmud niet anders dan verdichting. Voor Gods aangezicht is alles goed, slechts ons menschen schijnt het kwaad toe; daarom zegt dan ook de heerlijke Jesaja (45, 6, 7): »Ik ben de Heer en niemand anders, die het licht formeer en de duisternis schep, die heil beschik en onheil werk; ik, de Heer, ben het, die dat alles doe."

»Zouden er dus geen kwade engelen kunnen zijn?"

»Neen. Het kenmerk van een engel is immers, dat hij Gods werktuig is en geen eigen vrijen wil heeft. Welnu,

indien de satan een gevallen engel was, die tegen God is opgestaan, dan zou men moeten aannemen, dat God in opstand tegen zichzelf was?"

»De Midrash geeft een aardige verklaring van het ontstaan der kwade engelen," zeide Ephraïm, die tot dusver gezwegen had. »Telkens als een engel in zichtbare gedaante op aarde wil verschijnen, moet hij eenige levenskracht in zich opnemen, terwijl geen hunner langer dan zeven dagen op aarde mag vertoeven. Eens hadden velen dit verlof overtreden en zooveel levenskracht in zich opgenomen, dat zij, hierdoor neergedrukt, zich niet meer hemelwaarts konden verheffen en zoo ontstonden de duivels. Hierop wordt ook gedoeld in Gen. 6, 2."

»'t Moge een aardige verklaring zijn, maar is ze ook waar?" vroeg Baruch. »Hoe zou een engel de hem gestelde wetten kunnen overschrijden?"

»En dus gelooft gij niet aan het bestaan van booze engelen?"

»Komt ge mij daar al weer met uw: gelooft ge? aan," antwoordde Baruch driftig; »gij weet even goed als ik, dat het dagelijksche kadischgebed in de synagoge daarom in de Chaldeeuwsche taal gedaan wordt, omdat de booze engelen dien tongval niet verstaan en dus geen tegenspraak bij God daartegen kunnen verheffen. Gij weet even goed als ik, dat de satan door het schopharblazen 1) op Nieuwjaarsdag in verwarring wordt gebracht, waardoor men Israël een voorspoedig jaar hoopt te verzekeren."

1) Een soort van horen, waarop geene melodiën, maar slechts enkele trillers en afzonderlijke noten worden geblazen. Misschien wel vroegere veldsignalen.

Ephraïm bracht nu het gevoelen van den grooten geleerde Maimonides te berde, die de verschijningen van engelen voor profetische gezichten hield.

»Dat grenst aan ketterij! Dat is zeer te verwerpen!" riep Chisdai.

»Ik ben 't volkomen met u eens," stemde Baruch hem met een zonderlingen glimlach toe. »'t Zijn niets dan dwaze en ijdele praatjes, als Maimonides zijn eigen verzinsels met de schrift in overeenstemming wil brengen en de bovennatuurlijke openbaringen als droomgezichten wil verklaren. Dat is halfheid. Hij heeft den moed niet om te zeggen: zóó leert de schrift en zóó leert het verstand."

Baruch hield op, plotseling tot besef komende, hoever hij zich had laten vervoeren. Hij las nog een paar bladzijden en verliet daarop spoedig het vertrek.

»Daar gaat hij," zeide Chisdai tot Ephraïm; »hij zal nog een tweede Akosta worden."

»Ge hebt hem op een slimme manier tot allerlei booze gezegden weten te verleiden," antwoordde Ephraïm; »laat hem zijn gang gaan."

»Neen," hernam Chisdai, terwijl hij met de woorden van den Talmud besloot: »in godsdienstzaken moet de eene Israëliet borg blijven voor den ander. Op mij, op u, op ieder onzer drukt de last der zonden, die hij begaat." Neuriënd verwijderde hij zich.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

DE KABBALIST.

In de avondschemering zaten Baruch en Mirjam bij elkaar; de oude Chaje vertelde hun een zonderlinge geschiedenis. »Weet ge 't nog niet? Onze schoonmaakster, de oude Elsje, is van nacht zoo akelig aan haar eind gekomen. 't Wordt mij groen en geel voor de oogen, als ik bedenk, dat ik soms uren lang bij haar heb gezeten; wat had ze hier niet al kunnen aanvangen! Vroeger, ja, toen hoorde men wel eens meer van wonderen; mijne moeder heeft mij dikwijls verteld, dat er in de synagoge te Warschau een brand was uitgebarsten, zóó erg, dat de vlammen al de vensters uitsloegen, maar dat de rabbi, die een groote Baäl-*Schem* 1) was, er een perkament, met allerlei geheimzinnige woorden beschreven, had ingeworpen, waardoor zij plotseling gebluscht werden. Goddank! Ook in onze dagen staan er nog wel eens vrome mannen op, die de *schedim* 2) in bedwang kunnen houden."

»Ge vertelt zoo verward, ik begrijp er niets van," merkte Mirjam aan.

1) Duivelsbezweerder.

2) Duivels.

»Bij den slager heb ik het geheele verhaal van de zwarte Gudula gehoord," ging Chaje voort; »haar zuster, weet ge, dient bij den vromen rabbi Isaak Aboab. Nu kent ge Sara, zijn dochtertje, wel; zoo'n allerliefst kind! Ik heb altijd angst gehad, dat 't nog eens betooverd zou worden; en zie, nu omstreeks een jaar geleden, krijgt ze onverwachts een koolzwart gelaat en in plaats dat ze, zooals tot dusver, ieder vriendelijk te woord staat, brengt ze de wonderlijkste taal uit, zooals men, zoolang de wereld heeft bestaan, zeker nooit uit den mond van een vijftienjarig meisje heeft gehoord. Ook trok zij met de armen en de handen, evenals iemand, die aan de jicht lijdt. Iedereen zeide natuurlijk, dat zij behekst was en dat er een *sched* in haar was gevaren. Dokter noch apotheker kon hier dus baten. Rabbi Isaak heeft dagen en nachten achtereen gebeden en geweend, dat het een steenen hart zou vermurwd hebben. Sedert dat ongeluk hem is overkomen, heeft hij van den eenen sabbat tot den anderen gevast en alleen 's nachts een bord soep en een paar vijgen gegeten. Gisteren avond tusschen licht en donker is hij naar het *Mikwe* 1) gegaan en heeft zijn lichaam negen malen ondergedompeld en, thuis komende, heeft hij zijn doodshemd aangetrokken en een stoel uit de synagoge laten halen. Nu moesten vier mannen hem te hulp komen, om zijne dochter hierop te binden, daar de *sched* er zich met geweld tegen verzette. Toen alle vreemden het huis verlaten hadden, heeft hij den honderd en dertigsten psalm aan alle deuren en vensters bevestigd en elk der huisgenooten op het hart gedrukt, dien

1) Reinigingsbad.

ganschen nacht niemand binnen te laten, en zelfs geen deur of venster te openen, indien men niet plotseling wilde doodvallen. Vervolgens stapelde hij een menigte heilige boeken rondom Sara's stoel op, bijna even hoog als zijzelve, en nam een blinkend slachtmes zonder hecht ter hand, waarmede hij negen malen een kring boven haar hoofd trok. Het kind rochelde luid. Nu legde hij haar een met heilige spreuken beschreven perkament op den hartkuil en plaatste het slachtmes links van haar stoel. Toen opende hij de heilige kast, die in een hoek van de kamer stond, nam de Thora in den linker-arm, opende met de rechter het raam, legde de heilige bladen schielijk op de tafel, waar zes zwarte waskaarsen brandden, boog er zich overheen, wierp zich op de knieën en riep God en alle engelen op zulk een hartverscheurenden toon aan, dat ieder, die het hoorde, een rilling over den rug liep. Eindelijk nam hij de *schophar* en blies hierop, alsof 't nieuwjaar was; ieder dacht, dat de Messias in aantocht was. Nauwelijks had het middernacht geslagen, toen er aan de deur werd geklopt, alsof twaalf hellebardiers er met hun kolven tegen sloegen. »Doe open — ik smeek u, doe open — heb medelijden, ik moet sterven — doe open, ik ben het, 't is Elsje — doe open!" Zóó komt men daar buiten roepen en jammeren, en nu begint de *sched* in Sara weer te schreeuwen en te kermen, dat men het tien huizen ver kan hooren. Niemand durft openmaken. Rabbi Aboab heeft voortdurend gebeden en geschreid en God en alle engelen aangeroepen, zoodat de stem hem bijna begeeft. Eindelijk is het buiten stil geworden, ook Sara is bedaard en als men naar haar kijkt, loopt haar een vloeistof, zoo zwart

als inkt, uit het rechteroor, en midden op het mes, dat straks geheel schoon was, ligt nu een droppel bloed. God zij geloofd! zegt rabbi Aboab, mijn kind is gered! Sara wordt naar bed gebracht en heden morgen staat ze zoo frisch en gezond op als ooit te voren; ze weet niets van al hetgeen er met haar is voorgevallen, maar denkt, dat ze een geruime poos achtereen geslapen heeft. En Elsje is gisteren nacht met het bruis op den mond thuis gekomen, wil de klink van de deur oplichten en — valt dood neer. — Ja, 't is wezenlijk waar, ge kunt ieder woord gelooven. De zuster van de zwarte Gudula heeft bij rabbi Aboab alles door het sleutelgat gezien. God is groot, dat hij ook nu nog zulke mannen onder ons doet opstaan; maar zegt, kinderen, hadt ge ooit gedacht, dat die Elsje zulk een tooverheks was? Wie weet, hoeveel kinderen zij heeft omgebracht! En dan, die ondankbaarheid! ze had immers al lang van gebrek moeten omkomen, als de joden haar niet een paar stuivers in de week met schoonmaken hadden laten verdienen; hoeveel kliekjes heb ik haar altijd meegegeven! Ik ben bang, als ik maar twee minuten alleen in de keuken ben en verwacht niet anders, dan Elsje door den schoorsteen te zien kruipen, in een zwarte kat herschapen of als een echte heks met vurige oogen en slangen in plaats van haren en een bezemsteel in de magere hand — br....! ik bestierf het op dat zelfde oogenblik."

De kinderen zaten ademloos te luisteren. Eensklaps hoorde het drietal een luiden slag tegen de zoldering van het vertrek, gevolgd door jammeren en weeklagen. »Schema Israël!" riep de oude vrouw ontsteld en Mirjam greep bevend haar broeder bij de hand. Allen zwegen. Het kermen hield aan.

»Kom, steek een licht aan," zeide Baruch opstaande; »we moeten dat geval onderzoeken." Met sidderende hand ontstak Chaje de kaars in de lantaren en rustte niet, eer Baruch zijn *thephillin* 1) in de hand had genomen, opdat geen booze geest macht over hem zou hebben. Mirjam ging ook mede, daar zij liever niet alleen in de kamer wilde blijven, en zelfs Baruch kon een lichte huivering niet onderdrukken, toen hij de zoldertrap opsteeg. Hier aangekomen, zagen zij een oude kast, die reeds lang op drie pooten had staan waggelen, op den grond liggen.

»Dát was het dus!" riep Baruch lachend. Daar kwam een zwarte kat van achter de kast voor den dag springen en vloog het dakvenster uit. »De Heer zij ons genadig! — Elsje!" riep Chaje, terwijl zij de lantaren van schrik uit de hand liet vallen. Nu tastten alle drie in het donker rond en maakten zich zoo schielijk mogelijk uit de voeten; recht pluis was 't daar toch niet! Chaje en Mirjam hielden ieder een rokspand van Baruch vast en zóó strompelden zij de trap af.

Aan dit onbeduidende voorval in zijn eigen huis hechtte Baruch niet meer gewicht dan het waard was, maar die geheimzinnige geestenbezwering van rabbi Aboab versterkte hem in het besluit om, het kostte wat het wilde, in de geheimen zijner leer te worden ingewijd. De Kabbala, waarvan men altijd slechts met ontzag en fluisterend sprak, bevatte wellicht de oplossing van alle vragen en twijfelin-

---

1) Gordels met gebeden en amuletten, spreuken uit de heilige Schrift bevattende.

gen; de ingewijden wisten waarschijnlijk alles wat hij begeerde te weten.

De volgende dag was een donderdag en tegen den middag begaf hij zich naar rabbi Aboab. Deze was een man in de kracht zijns levens, met een stevig en gezond uiterlijk. Het vele vasten had hem weinig nadeel toegebracht, want hij zag er nog weldoorvoed uit; het ronde gelaat met de gevulde, blozende wangen en den zwarten tot op de borst afhangenden baard kon zelfs schoon genoemd worden en werd alleen door een groote wrat boven het linker oog ontsierd, die, als hij sprak, maar vooral als hij lachte, zich heen en weder bewoog. De rabbi ontving Baruch vriendelijk, doch toen deze met zijn verlangen voor den dag kwam, antwoordde hij ronduit:

»Neen, dat gaat niet. Weet ge niet, dat rabbi Salomo ben Adereth op straf van verbanning verboden heeft, iemand vóór zijn vijfentwintigste jaar in de Kabbala in te wijden?" Baruch liet zich echter niet zoo schielijk uit het veld slaan en drong op zijn verzoek aan.

»Weet ge ook," luidde het thans, »dat indien ge, wat God verhoede! slechts de minste wereldsche bedoeling bij de studie der Kabbala hebt; indien slechts ééne onheilige gedachte daarbij in uwe ziel opwelt, uw eigen leven en dat van al de uwen in groot gevaar verkeert? Zoudt ge dit op uwe verantwoording willen nemen? Durft ge dit wagen?"

»Ja!" antwoordde Baruch vastberaden.

Zwijgend nam de rabbi hem bij de linkerhand en liet zijn oog vorschend langs de fijn besneden lijnen daarvan gaan; daarop streek hij hem het haar van het voorhoofd en staarde hem een geruime poos in het gelaat. Peinzend

liep hij het vertrek eenige malen op en neder; ernst en zachtheid, alles wendde hij aan, om Baruch van zijn voornemen af te brengen. De jongeling was bijna tot tranen geroerd, niettemin bleef hij bij zijn besluit.

»Wel nu, het zij zoo!" zeide de rabbi eindelijk; »ik vrees, dat gij u anders alleen in het gevaar begeeft en er in omkomt; dan is 't in allen geval beter, dat ik u den weg wijs. God zal mij in de waarheid leiden. Kom vandaag na het avondgebed bij mij."

De dienaar der synagoge Elasar Merimon kon zijn verbazing niet onderdrukken, toen hij den jongen Espinoza met den rabbi naar het *Mikwe* zag komen.

»*Schalom Alechem*, 1) rabbi Baruch!" dus begroette hij hem met een nieuwsgierigen grijnslach. Aboab beval hem, voor ieder te verzwijgen, dat Baruch zich hier bevond, en zich thans te verwijderen, daar hij hem dien dag niet meer noodig had. Hij nam sleutel en lantaren van hem over en opende thans het gebouw, dat in den vorm van een toren was opgetrokken. Het matte schijnsel der lantaren verlichtte de grauwe kale wanden en de houten banken in het rond slechts flauw. Midden in het ronde vertrek was een diepe opening, een soort van put aangebracht; deze vormde het bad. De rabbi prevelde een gebed en begon zich te ontkleeden, terwijl hij de hierbij voorgeschreven regels trouw in acht nam. Nog was hij hiermede niet geheel gereed, toen hij de lantaren opnam en met snelle schreden de dertig steenen trappen van het bad afging. »Uit de diepte roep ik tot God, Hij verhoort mij

1) Vrede zij met u.

in de ruimte!" riep hij luidkeels en zijn stem steeg hol en spookachtig uit den put op. Baruch beefde van het hoofd tot de voeten, terwijl hij luisterde, hoe hier eene ziel in den stillen nacht en uit den koelen schoot der aarde God om hulp en verlossing aanriep. De rabbi zette de lantaren op den ondersten trap van het bad en stortte zich in het water, dat om hem heen ruischte en plaste. Dit hoorende, boog Baruch zich over den rand van den put en liet negen malen, zoo dikwijls de rabbi het hoofd uit het water ophief en weder onderdompelde, zijn »*koscher!*" (rein) in het zwak verlichte gewelf weerklinken. Half aangekleed en met gedekten hoofde kwam de rabbi weer te voorschijn; zijn lange baard droop nog van het water en zijn kletsnatte haren gaven een woeste uitdrukking aan zijn anders zoo vriendelijk gelaat. Hij overhandigde Baruch een boekje, dat een gebed bevatte; als men in levensgevaar verkeerde, mochten de verschillende namen der engelen, die hierin voorkwamen, niet met mond en tong uitgesproken, maar alleen gedacht worden. Baruch sidderde van angst, terwijl hij in de duistere groef afdaalde; zijn knieën knikten, doch hij verzamelde al zijn moed en wierp zich schielijk in het water. De rabbi bewees Baruch nu denzelfden dienst als deze hem had betoond; ook hij riep negen malen het woord der reiniging naar beneden in de diepte.

Zwijgend verlieten beiden het *Mikwe*. Op straat gekomen, waar de volle maan haar schijnsel wierp, bleef rabbi Aboab eensklaps staan, bewoog herhaalde malen het hoofd heen en weder en tuurde steeds naar de lange schaduw, die al zijne bewegingen navolgde. Daarop sloeg hij de oogen hemelwaarts en sprak de anders slechts bij het ont-

waken gebruikelijke spreuk: »Ik dank u, levend en eeuwig koning, dat gij mij door uwe waarachtige en groote genade mijne ziel hebt teruggegeven." Baruch durfde niet vragen, wat dit alles beteekende, en waarschijnlijk zou rabbi Aboab hem toch nog niet hebben medegedeeld, dat de Kabbala leert, dat ieder, die in den »nacht des teekens" 1) zijne schaduw voluit in den maneschijn ziet, gedurende het loopende jaar niet sterven zal. Rabbi Isaak Loria had in dien nacht zijn schaduw zonder hoofd gezien en stierf op den laatsten dag des jaars.

Rabbi Aboab was zeer opgeruimd, terwijl Baruch den avondmaaltijd met hem gebruikte. De nieuweling in de leer wachtte zich wel, zelfs niet van ter zijde naar de schoone Sara te zien, bij wie de booze geest was uitgedreven, en die nu, terwijl zij de verschillende spijzen opdroeg, beschroomde blikken op den bleeken jongeling wierp, wiens roem reeds door de gansche gemeente verbreid was.

De gastheer bleef lang aan tafel zitten en voerde eerst laat in den avond zijn gast naar zijne studeerkamer, waar hij de Thora uit de heilige kast nam en dat gedeelte ontrolde, waarop de tien geboden geschreven stonden. Baruch moest nu de rechterhand hierop leggen en hem de volgende woorden nazeggen:

»Ik roep u aan, God, Almachtige, Raadselachtige, die de verborgenheden van uw wezen onthuld hebt aan Adam, Henoch, Abraham en Mozes, welke ze aan ons tot op den huidigen dag hebben overgeleverd. Laat uw heilige geest over mij komen en geleid mij, opdat ik niet struikele op

---

1) Omstreeks den 27sten September.

den weg, dien ik bewandelen wil. Indien ik ooit zondig tegen uwe verborgenheden, mogen mij alle rampen en ellenden overvallen, moge ik verschrikken voor mijne eigen schaduw, moge mijn tong verdorren, mijn ingewand verdrogen, het licht mijner oogen gebluscht worden, mijn adem gif worden, opdat hij al mijne dierbaren, zoodra ik hen nader, doode, moge gras groeien voor de deur van het huis mijns vaders, omdat geen voetstap haar meer betreedt; en evenals ik hier voor het tijdelijke verloren ben, mogen alle kwalen der Gehenna ook in de eeuwigheid over mij komen. Daarom, o Heer, geleid mij, opdat ik ruste onder de schaduw uwer vleugels en mij verheuge in den glans uwer heerlijkheid, Amen! Amen!"

Een rilling voer hem door de leden en zijn lippen verbleekten, toen hij deze woorden ten eind had gebracht. Terwijl hij ze sprak, had een inwendige stem hem toegeroepen: »Wee u! Ge hebt gezondigd, dat gij 't gewaagd hebt, hier binnen te dringen; keer terug." Aan omkeeren was echter niet meer te denken, het ergste was geschied. — Beiden zetten zich aan de tafel en nu begon het onderricht: de geheimzinnige reden, waarom de heilige schrift met de letter Beth begint, werd onthuld; iedere letter en iedere punt, iedere plaatsing en verplaatsing kreeg een diepe beteekenis. Als bewijs, dat er een geheime zin in de woorden des bijbels moest liggen, werden verscheidene plaatsen aangehaald, die niet letterlijk konden worden opgevat, zooals b. v. Gen. 29, 11, dat Jakob Rachel zou gekust hebben, de optelling der bijdragen, die de twaalf stammen tot den opbouw des tabernakels geleverd hadden (Num. 7), en wat dies meer zij. In dit alles lag een diepere zin verborgen.

Zij waren nog in deze onderzoekingen verdiept, toen het klokkespel van de Zuiderkerk aankondigde, dat het weldra middernacht zou slaan. De rabbi stond op, trok zijn schoenen uit, bestrooide zich het hoofd met asch en ging op den grond zitten bij de deurpost, waar een met de tien geboden beschreven perkament in een kleine nis lag; hij omhulde zich het aangezicht. Tranen stortende, sprak hij de alphabetische zondenbelijdenis uit en zong met trillende stem psalm 137: »Weenend zitten wij aan de rivieren van Babel, terwijl wij Sion gedenken. Indien ik u vergete, Jeruzalem, zoo verdorre mijne rechterhand. De tong moge mij kleven aan het gehemelte, zoo ik u niet gedenke; zoo ik Jeruzalem niet verheffe boven 't hoogste mijner blijdschap!" In dezelfde houding zong hij ook de klaagliederen van Jeremia; doch daarop richtte hij zich op, zeggende: »Schud af het stof, sta op, herneem uw zetel, o Jeruzalem! Maak los de boeien uwes halzes, gevangen dochter Zions! (Jes. 52, 2). Ik heb wachters op uwe muren gesteld, o Jeruzalem! dat zij niet zwijgen nacht noch dag, noch immer! Gij, die den Heer indachtig maakt, geeft u geen rust. En laat ook Hem geen rust, totdat Hij Jeruzalem bevestige en stelle tot een lof op aarde." (Jes. 62, 6.)

Baruch deed en sprak den rabbi alles na, hoewel hij nog niet de geheime beteekenis van ieder woord, iederen klemtoon en ieder gebaar begreep. Onderwijzer en leerling zetten zich nu weder aan de tafel, trokken hun schoenen aan en studeerden tot het aanbreken van den morgen, toen het tijd was, naar de synagoge te gaan. Zóó brachten zij elken donderdag den nacht wakende door en van week tot week ging Aboab vertrouwelijker met zijn jongen vriend om.

Baruch bestudeerde het boek »De verborgenheden Gods," dat door Adam, en het »Boek der schepping," dat door den aartsvader Abraham zou vervaardigd zijn. Niet alleen zijn gansche ziel, ook zijn geheele lichaam werd hierdoor ingespannen; onophoudelijk was dit laatste mede in beweging. De Kabbala leert namelijk: Evenals er niets in de hoogere wereld bestaat, waarvan het beeld niet in den mikrokosmos aanwezig is, zoo komt met de 248 geboden van den joodschen godsdienst ook een gelijk aantal ledematen in het menschelijk lichaam overeen, die allen bij de heilige studie ingespannen en werkzaam moeten zijn. Baruch kende de namen en eigenschappen der verschillende engelen, zoowel als de formulieren, waarmede men hen aanriep; doch dit alles kon hem even weinig schelen, als de oplossing der chemische en magische problemen. »Het verborgenste van al het verborgene" was het, dat zijn gedachten onophoudelijk bezig hield, en hieromtrent leert de Kabbala, dat alle lichamelijk en geestelijk leven slechts een afbeelding van het oorspronkelijke hemelsche beeld is, en als een onafzienbare keten van oorzaken en gevolgen uit God zijn oorsprong neemt en tot Hem terugkeert. Dat is de ladder, die God den aartsvader Jakob in den droom liet zien (Gen. 28 v. 12), en die de engelen, de vertegenwoordigers der aardsche krachten, ieder naar de mate van zijne geestelijke verlossing of stoffelijke zwaarte op en neder klimmen; de ladder van alle entiteiten staat op de aarde en reikt tot aan den hemel, dáár is het hemelsch Jeruzalem, dáár de tempel, volgens welk model de aardsche gebouwd is, dáár alles in geestelijken vorm, wat hier op de aarde aan de stof is gebonden. Uit de getalletters van het Hebreeuwsche woord *Ruach* (ziel) wordt

bewezen, dat deze dezelfde beteekenis voor God hebben als de verschillende Hebreeuwsche woorden, en de ziel dus een deel van God is. De som der getalletters van het woord Messias is dezelfde als die van het Hebreeuwsche woord, dat slang beteekent, onder welker gestalte de satan Eva verleid heeft; dientengevolge zal de Messias de slang den kop verbrijzelen en zonde en dood van de aarde doen verdwijnen. De aardsche Adam is gelijk aan een drievoudigen Adam in den hemel; dit wordt uit de drie malen veranderde uitdrukkingen bij de schepping van den eersten mensch (Gen. 1. 27) afgeleid; het oorspronkelijk beeld van den aardschen Adam is de Adam Cadmon in den hemel, het evenbeeld van God en diens eerstgeboren zoon. Er bestaan vier werelden, die alle van meer geestelijken of stoffelijken aard zijn, naar den afstand waarop zij zich van God bevinden, wiens emanatie zij zijn. Het doel der gansche wereldorde is echter de wet; slechts ter wille dier openbaring is de wereld geschapen, want volgens een eigenaardige omzetting staat er geschreven (Jerem. 33, 25): »Zoo zegt de Heer: Indien het mijn verbond niet is, dat van dag en nacht, indien ik de ordeningen des hemels en der aarde niet heb vastgesteld."

Wat is de roem des overwinnaars, wat alle macht der volken, in vergelijking met zulk een onmiddelbaren omgang met de geestenwereld?

Rabbi Aboab bediende zich van het door hemzelf uit het Spaansch in het Hebreeuwsch vertaalde werk van Erira, als leiddraad bij zijn mondeling onderwijs; de leer der Kabbala brengt namelijk mede, dat zij nimmer opgeschreven en slechts van den eenen geest in den anderen overgeplant mag worden.

Hier eindelijk zag Baruch zich den weg tot een hooger streven geopend. Hij trachtte voortdurend de inwendige kern van het zonderlinge en dwaze omhulsel te scheiden; maar tot zijn spijt werd hij gewaar, dat juist dit laatste het hoofdbestanddeel vormde, ja, dat hier zelfs geen plaats was voor de algemeen aangenomen begrippen aangaande de beste wijs om de wereld om zich heen te leeren kennen en de raadselen in de geschiedenis der menschen en volken op te lossen; zoodat men zijn toevlucht moest nemen tot de vreemdste onderstellingen omtrent de zielsverhuizing en de heerschappij der booze geesten, waardoor de natuur en hare wetten als het ware verkracht en ontbonden werden. — De rabbi was zeer ingenomen met den ijver, dien zijn leerling aan den dag legde, hoewel hij niet naliet, hem van tijd tot tijd onder het oog te brengen, dat als men in de ware verborgenheden der Kabbala wilde doordringen, men alle zinnelijke neigingen, die een uitvinding des satans waren, moest afleggen. »Op den zesden scheppingsdag," voegde hij er bij, »is de vrouw en mét haar alle booze lusten geschapen; daarom leeren de rabbijnen, dat men op den leeftijd van driemaal zes jaren in het huwelijk moet treden. Gij hebt juist dien ouderdom bereikt." Voorzeker, des rabbi's plannen en bedoelingen waren hoog ernstig en boven de dingen dezer aarde verheven, maar toch scheen dit hem niet te verhinderen, aan een verbintenis tusschen Baruch en zijne Sara te denken. De jonge Kabbalist wist echter van den prins geen kwaad en merkte nog niets, toen de rabbi hem eens met voordacht alleen met de schoone Sara in de kamer achterliet.

Op zekeren dag onderrichtte zijn leermeester hem, dat

ook Jezus van Nazareth door de sekte der Esseërs in de geheimen der Kabbala was ingewijd. De rabbi vermoedde niet, wat hiervan het gevolg zou zijn.

Reeds dikwijls had Baruch zich in de bibliotheek van zijn leermeester Nigritius met bijna onweerstaanbare kracht aangetrokken gevoeld tot een zeker boek in zwarten band; een inwendige schroom hield hem echter altijd terug. En nu steeg wederom de vraag in zijn binnenste op: waarom zou daar een boom, zoo rijk met voedzame vruchten beladen, te midden van het vrije veld der kennis staan, dien juist gij niet zoudt mogen aanraken? Die verboden vrucht is immers niet doodelijk en wie heeft het recht, om te zeggen: gij moogt ze u toeëigenen en gij niet? Voor ieders oog verborgen, waagde Baruch het eindelijk, het boek te openen.

Hij las het nieuwe testament

Zijne handen sidderden, terwijl zij het boek vasthielden. Dat was de macht der gewoonte, die zulk een daad als afval veroordeelde. En toch liet hij zich niet afschrikken. Stil, doch vastberaden ging hij voort. Hij vond hier geen nieuwe verklaring van de Kabbala, maar iets anders, dat hij niet verwacht had. Hij las thans een nieuwen bijbel, en dit niet als een kind, door zijn leermeester voorgelicht, maar met het vrije, onbevangen oog en het zelfstandig gemoed van een denkend man. In de eerste plaats had dit mede invloed op zijne beschouwing van de schrift, die hem tot dusver alleen heilig was geweest. Moest ook deze niet aan een vrij, onbevooroordeeld onderzoek onderworpen worden? Was het niet mogelijk, de overgeleverde begrippen te laten varen en den inhoud weer in zijn oorspronkelijken eenvoud op te vatten?

Bij de wonderen hield hij zich niet lang op. Ook de gelijkenissen trokken hem niet bijzonder aan; ze kwamen hem te veel overeen met de verhalen in den Talmud. Hij had maar al te dikwijls ondervonden, hoe de rabbijnen de oppervlakkigheid, die daar in hun hoofd en in hun hart heerschte, met dergelijke parabelen trachtten te bewimpelen. En zeide men niet, dat Christus zelf alleen aan zijn jongeren de waarheid zuiver en onopgesmukt had medegedeeld? Was het niet mogelijk, het eenvoudige woord ingang bij den mensch te doen vinden? Moest men dan weer volkomen kind worden en aan het onmiddellijk ingrijpen der natuurwetten gelooven, om een door kerkelijke dogma's en farizeesche schijnheiligheid bedorven tijd te genezen? Zou men dit ook niet kunnen doen, door als man die alom bekende natuurwetten te helpen ontwikkelen en verspreiden? Bood dan het eerste alleen een vast steunpunt, omdat de natuur zich hierbij in al hare regelmaat vertoont? Zou meerdere kennis ook niet tot erkenning van meerdere regelmaat voeren?

Is het ons niet onmogelijk, weer kinderen in het geloof te worden, als het zelfstandig denken in ons is ontwaakt? Is het gezegde in den Talmud hier niet van toepassing: »Alles komt van God, behalve de godsvrucht?" Is de gerechtigheid, waartoe men door vrij nadenken komt, niet meer en hooger dan de liefde? Welke is de zuivere, onbewimpelde gedachte, die Christus zonder gelijkenis zijne jongeren in het bijzonder heeft geleerd (Marc. 4 v. 34) en die niet bepaald in de Evangeliën wordt uitgedrukt?

Het is twijfelachtig, in hoever de geest van tegenspraak, die door zijn geheele opleiding in hem was ontwikkeld,

deel had aan de vragen, die bij den jongen denker opkwamen. Hij poogde er zich boven te verheffen en achtte het als een nieuwe openbaring, dat nergens geschreven stond, dat God aan Christus was verschenen, en hetzij door een stem hetzij door teekenen met hem gesproken had, zooals in het Oude testament, maar dat hij zich in Christus onmiddellijk aan de apostelen geopenbaard had. 't Was geene openbaring van aangezicht tot aangezicht, zooals aan Mozes; geen openbaring van buiten, maar van binnen.

Baruch kende slechts zeer oppervlakkig de verschillende leerstukken, die in de kerken overeengebracht werden met de hier opgeteekende lotgevallen en lessen van levenswijsheid. Het hoogste, wat Christus van zichzelf getuigd heeft, is dit: dat hij een tempel Gods is, en Johannes zegt ter nadere verklaring hiervan: het woord is vleesch geworden. Zoo heeft God zich in Christus het meest onmiddellijk geopenbaard.

Baruch voelde zich verwonderlijk aangetrokken door het leven en de leer van den gekruisigde, ja, hij voelde zelfs een soort van geestverwantschap met hem. Juist omdat hij in een kring verkeerde, die er niets van wilde weten en voortdurend door de belijders van Christus vervolgd werd, juist omdat hij geheel onpartijdig was ten opzichte van alle kerkelijke meeningen, was hij des te vrijer in zijn streven naar de zuivere rechtvaardigheid en leerde deze beoefenen tegenover een verschijnsel, dat zich door vele eeuwen heen en onder vele volken had staande gehouden, en welks uitwendige vorm hem zelf vreemd zou blijven.

Hoevele schijnbaar elkaar afstootende en ontbindende elementen werken de ontwikkeling van den jeugdigen mensch

in de hand! Terwijl de lentewind den jongen boom heen en weder doet wuiven, drijft hij zijn wortels al dieper en dieper in den voedenden bodem en bevordert zijn groeikracht en wekt hem tot nieuwe vruchtbaarheid op. En evenals in de natuur buiten ons, neemt ook de ziel veel in zich op, dat zich niet aanstonds weer in den eenen of anderen vorm naar buiten openbaart; slechts de tijd geeft er den wasdom aan en doet het ontwikkelen en rijpen.

Als Baruch de bibliotheek van den magister verliet, moest hij zich weer in de studie der Kabbala verdiepen en dit was hem blijkbaar niet ongevallig. Het raadselachtige en geheimzinnige trok hem hier altijd weder aan, omdat hij nog altijd bleef hopen, dat hij eindelijk de oplossing zou vinden van de duistere vragen, die zijn geest verontrustten; doch het onbegrijpelijke werd steeds door nieuwe onbegrijpelijkheden vervangen. Menigmaal meende hij een wegwijzer op het spoor te zijn gekomen, die echter spoedig een dwaallicht bleek te zijn en hem op nieuw in duisternis en onzekerheid achterliet.

Allengs begon Baruch te verlangen, van het juk bevrijd te worden, dat hij zichzelf had opgelegd, en zijne bezoeken bij den rabbi te kunnen staken. Dit geschiedde buiten zijn toedoen.

Bij gelegenheid dat een joodsche kolonie zich op reis begaf, om zich in het noorden van Brazilië te vestigen, sloot rabbi Isaak Aboab zich hierbij aan.

Op zee, dus werd er verhaald, verzamelde zich een menigte dolfijnen en zeemonsters rondom het schip, waarop rabbi Aboab zich bevond. Alle schepelingen verkeerden in doodelijken angst; alléen de rabbi bleef bedaard. »Ziet,

in die monsters zijn de zielen der goddeloozen gevaren," zeide hij. En daarop riep hij met luider stem, die door de golven weerkaatst werd: »Houdt stil; nóg moet ge wachten, want nog is de tijd niet gekomen, dat ik u verlossen kan." Hij wierp een blad papier in den bruisenden vloed en weldra verdwenen de gedrochten.

De schoone Sara mocht dit groote wonder haars vaders, dat spoedig wijd en zijd verbreid werd, niet meer beleven. Het afscheid van Baruch had haar vele tranen gekost; want zonder dat zij 't zich zelve had willen bekennen, had de jonge geleerde een buitengewonen indruk op haar hart gemaakt. Zij werd ziek en stierf gedurende de reis. Toen de landverhuizers in het noorden van Brazilië voet aan land zetten, was het hun eerste werk in den nieuwen hun nog onbekenden bodem een graf te graven, waarin zij het jonge en schoone kind te rusten legden. Volgens de geheimzinnige plechtigheden, die men bij de begrafenis van een Kabbalist in acht nam, werd ook thans de *schophar* geblazen, waarschijnlijk in afwachting van de bazuinen, die bij de opstanding der dooden zullen weerklinken. In het land, dat nog nooit door den voet van een jood was betreden, weergalmde dus reeds spoedig het bazuingeschal uit Kanaän, als een herinnering uit lang vervlogen tijden, en als een voorbereiding tot dien tijd, wanneer al het aardsche zou zijn voorbijgegaan. —

Een paar dagen, nadat rabbi Aboab zich had ingescheept, begaf Baruch zich op het gewone uur naar de woning van magister Nigritius. Vrouw Geertrui Omzand, de huiswaardin, kwam hem echter reeds op den dorpel tegen met het bericht, dat zij den magister heden morgen dood op

zijn bed hadden gevonden. Zijn nachtlamp had nog gebrand.

Baruch ging naar boven en wierp nog een laatsten blik op het verstijfde gelaat van zijn leermeester; de wezenstrekken van den afgestorvene droegen een vriendelijke uitdrukking; zijn lievelingswerk *Cicero de finibus bonorum et malorum* lag vóór hem opengeslagen.

Zoo waren den jongeling dan nu op eens de leidslieden ontvallen, die hem de schatten zouden meedeelen, welke de menschen vóór hem verworven hadden. Hoevele duizenden stervelingen erven zonder eenige moeite en langs effen, gebaande wegen de geestelijke schatten, die de voortijd hun heeft nagelaten, en voelen zich gelukkig in dit bezit, terwijl Baruch telkens nieuwe pogingen daartoe moest aanwenden en zich toch niet van ganscher harte verheugen kon over hetgeen hij had verworven.

Zijn geweten klaagde hem aan; hij verbeeldde zich, dat het verlies dier leidslieden een rechtvaardige straf was voor de zonde, dat hij zich in stilte verzet had tegen hunne zoo hoog geprezen uitkomsten. Kon hij echter anders?

Was hij dan bestemd, als het ware weer een eerste mensch te zijn, niet bezwaard door hetgeen de voorgeslachten bijeengegaard hebben, niet op een dwaalweg gebracht door hunne aanwijzingen? Moest hij dan uit de diepte van zijn eigen gemoed, uit de kennis der menschelijke natuur en der wetten, waaraan zij is onderworpen, al datgene leeren, wat zijn eeuwig heil kon bevorderen? Moet ieder, wien een goddelijke openbaring ten deel valt, zich uit de drukke en woelige menschelijke maatschappij terugtrekken in de doodsche woestenij, waar hij zich alleen op de wereld waant, waar slechts de kloppingen van zijn eigen hart hem den tijd afmeten?

NEGENDE HOOFDSTUK.

DE LUCIANIST.

Een nieuwe wijs van denken, dit ondervond Baruch nu bij zichzelf, brengt niet terstond een verandering in het alledaagsche leven te weeg; van vele zaken moet men afscheid nemen en die scheiding valt niet gemakkelijk, want telkens dringt zich met nieuwe kracht het bewustzijn aan ons op, hoe innig wij nog aan al dat oude gehecht zijn.

Op den laatsten Grooten Verzoendag had Baruch met verslagen gemoed gebeden: »Heere God! laat mij sterven, eer ik een zondaar of goddelooze word." Hij bleef echter leven en verloor nog daarenboven zijn trouwsten vriend, die hem in allen nood en gevaar ter zijde had gestaan. — Drie malen daags in de synagoge; daar buiten, als hij een glas water dronk, een appel of een stuk brood at; als hij zijn werk begon of eindigde; bij elk genot, bij ieder voorval — geen enkele maal had hij het voorgeschreven, daarop betrekking hebbende gebed verzuimd; en 's avonds, als hij zich te rusten legde, zeide hij het alphabetisch gestelde zondenregister op en sloeg zich bij ieder woord als een

berouwvol zondaar op de borst; dan eerst sliep hij rustig in en tot den morgen door. In die nachtelijke stilte echter kwam de twijfel zacht en ongemerkt aangeslopen en fluisterde hem toe: Waarom kwelt ge uzelf over zaken, waaraan ge u nooit schuldig hebt gemaakt? Hebt ge ooit geroofd, gestolen, moedwillig gezondigd, met opzet iemand verkeerden raad gegeven, zooals hier op die zondenlijst staat opgeteekend? — Ik bid niet voor mij alleen, dus redeneerde hij bij zichzelf, ik bid voor geheel Israël, voor de vergeving der zonden van de gansche menschheid. — Wat anderen door daden misdreven, wilt gij dus door woorden uitwisschen? klonk wederom een stem in zijn binnenste. Hij hield midden in zijn gebed op en sliep rustig in. »Wanneer gij bidt, zoo twijfel niet," zegt de wijze Jezus Sirach; hoe brengt men echter den twijfel tot zwijgen? En toen Baruch zich in de synagoge bevond en het gewone ochtendgebed vóór hem lag opgeslagen, toen trad de verzoeker nogmaals tot hem, zeggende: Hebt ge u weer op het vastgestelde uur hierheen begeven? Hoe kunt ge de door David of andere mannen in hun nood en droefenis geuite woorden in den mond nemen? Moeten uw eigen godsdienstige gevoelens dan eerst door machtwoorden van vreemden worden wakker geroepen?

Hij besloot, voortaan slechts in door hem zelf gekozen woorden en uitdrukkingen en niet anders dan als hij er een onbedwingbaren aandrang toe gevoelde, tot God te bidden. Dit geschiedde echter in langen tijd niet, en toen hij er eindelijk toe kwam, werd het hem duidelijk, dat hij ondertusschen van zijn Schepper vervreemd was; hij vond hem niet zoo schielijk als anders. Welnu, waartoe heeft

men ook eigenlijk woorden noodig, zeide hij vervolgens tot zichzelf, de gedachte alleen moet voldoende zijn, als God alwetend is — als Hij 't is! — Helaas, hij kon niet meer bidden.

Dit denkbeeld drukte hem nog zwaarder op de ziel, terwijl hij aan het ziekbed van zijn vader was gezeten; diepe zuchten welden uit zijne borst op en heete tranen liepen hem over de wangen.

»Houd u bedaard, mijn zoon," zeide zijn vader, »vertrouw op den goeden God. Hij zal ons helpen." Hij wist niet, hoe deze woorden als een tweesnijdend zwaard het hart zijns zoons doorboorden. Zwijgend en als wezenloos zat deze aan zijne legerstede. De politicus en heelmeester Flijns floot in de naaste kamer de melodie van het: Wilhelmus van Nassauen en hield zich onledig met pleisters maken; de zieke had de koude hand zijns zoons in de zijne genomen en steunde zonder ophouden. Eensklaps zweeg de Oranjeklant; Mirjam opende de deur en Salomo de Silva trad binnen, gevolgd door een vreemdeling en den heelmeester met zijn pleisters en verdere gereedschappen.

»Ik wilde de zaak liever niet alleen op mij nemen," hief de Silva aan, »en heb dus mijn geëerden collega, Dr. van den Ende verzocht, mij bij de operatie bij te staan. Zijt gij er op het oogenblik toe bereid en voelt ge u er sterk genoeg toe?"

»Ja wel," antwoordde de zieke; »ik stel mijn leven in Gods hand." Een min of meer spottende trek vertoonde zich bij deze woorden om de lippen van den vreemdeling. Baruch had dien opgemerkt en meende uit dien glimlach

op te merken, dat er weinig hoop op het behoud zijns vaders overbleef. Hij vergiste zich echter. Van den Ende vroeg in het Latijn, of hij zich, terwijl de zoon van den patiënt tegenwoordig was, van deze taal kon bedienen. Silva beantwoordde deze vraag toestemmend, daar Baruch slechts weinig Latijn verstond. De beide geleerde heeren hielden nu een druk en ernstig gesprek met elkander, waarbij het gelaat van Van den Ende een onmiskenbaren spot verried. De lange Flijns luisterde met gespannen aandacht en knikte toestemmend nu naar dezen en dan naar genen kant, alsof hij alles begreep, maar inderdaad verstond hij er geen woord van. Het ging Baruch niet veel beter, hoewel nu en dan een bekende klank zijn oor trof; maar toch kon hij zijne oogen niet van den vreemden geneesheer afwenden. Het gansche voorkomen van dien kleinen man drukte opgeruimdheid en kalmte uit, twee eigenschappen, die Baruch juist te dezer ure bijzonder aantrokken. Zijn beide handen, die tot aan de vingers met witte geplooide lubben bedekt waren, rustten op den vergulden knop van zijn Spaanschrieten rotting; achterover in den gevulden rug van zijn stoel leunende, stak zijn rond buikje bijna wat al te veel vooruit boven de korte beentjes, die met hun gespen en gekleurde linten de aandacht tot zich trokken; schielijk richtte men echter van daar den blik weer op zijn hoofd: uit de sierlijk golvende lokken van de pruik, die hem tot op de schouders neervielen, staarde u een rond, blijmoedig gelaat aan, waaraan niemand zeker meer dan vijftig winters zou hebben toegeschreven, indien niet eenige rimpels, die, als hij lachte, rondom zijne oogen samentrokken, zoowel als een donkerroode tint op

en rondom den neus een meer gevorderden leeftijd hadden doen vermoeden. De diepliggende grijze oogen waren onophoudelijk in beweging; doch voor het overige stak de uitwendige bedaardheid van den kleinen man gunstig af bij de levendige gebaren van de Silva, die zijn collega nu eens bij zijn jas greep, en dan weer, zonder het zelf te weten, op den arm of op de knie sloeg, om zijn woorden kracht en klem bij te zetten. Baruch kon zijn oogen niet van den vreemdeling afwenden en had hem voorzeker benijd om de vrije en gemakkelijke wijs, waarop hij zich in het Latijn uitdrukte, als hij hier, bij het ziekbed zijns vaders, aan zijn studiën had kunnen denken.

De kunstbewerking liep boven alle verwachting gelukkig af; van den Ende bezocht zijn allengs genezenden patiënt bijna iederen dag en sprak bij deze gelegenheden veel met Baruch, wiens inwendige onrust en levendige geest niet lang voor zijn scherpen blik verborgen bleven. De oude d'Espinoza was recht dankbaar, toen hij hem voorstelde, zijn zoon in de klassieke wetenschappen onderricht te mogen geven.

Baruch vergezelde dus den geneesheer naar diens woning, aan het eind der Warmoesstraat, niet ver van de St. Olauskerk en de kapel, die volgens het model van den Jeruzalemschen tempel gebouwd is. Op zekeren dag was Baruch met Chisdai hier voorbijgekomen en Chisdai had drie malen op den grond gespuwd, doch Baruch had alleen opgemerkt, dat de bouwmeesters zeer ver van het oorspronkelijk model waren afgeweken. »Hoe zou dit echter ook anders mogelijk zijn," had hij er bijgevoegd, »want zelfs degenen, die den Talmud verstaan, kunnen zich im-

mers onmogelijk een juiste voorstelling van de uit- en inwendige gedaante des Jeruzalemschen tempels maken, daar het echte, oorspronkelijke beeld slechts in den hemel bestaat." Nu evenwel bekommerde hij zich al zeer weinig meer over de bouworde van den hemelschen of den aardschen tempel, toen hij de woning van den arts binnentrad. Hij bewoog zich hier als het ware in een geheel nieuwe atmosfeer; het gezang van een frissche meisjesstem, door orgeltonen begeleid, klonk hem reeds bij de huisdeur tegemoet. De heer des huizes voerde zijn leerling een groote kamer binnen en liet hem hier een poos alleen. Fraaie schilderstukken bedekten de wanden en lokten tot beschouwing uit: hier eene Leda in het bad, verleidelijk van opvatting en frisch van kleuren; dáár eene Venus, zooals zij in volmaakte schoonheid uit het zeeschuim opwaarts stijgt; ginds eene Semele, half door een wolk omgeven; aan den tegenovergestelden muur Vlaamsche stillevens, bloem- en vruchtstukken, landschappen, onvergelijkelijk schoon van tinten en trouw volgens de natuur weergegeven. Kleine borstbeelden van wit en rood geaderd marmer prijkten op de blinkend gewreven kasten. Verscheidene kanarievogels in vergulde kooien lieten hunne van buiten geleerde airtjes hooren, afgewisseld door hun eigen, aangeboren, schetterend gezang. Rozen, tulpen, anjelieren, leliën en anemonen stonden in sierlijke bloempotten voor de ramen en trokken den blik der voorbijgangers tot zich. Toen de geneesheer zich weer bij zijn jongen vriend voegde, maakte hij hem op al de schoonheden der verschillende schilderstukken opmerkzaam; enkele nam hij zelfs van den muur en bevochtigde ze met een natte

spons, om de kleuren des te beter te doen uitkomen. Voornamelijk hield hij zich een geruime poos op bij twee rijk gestoffeerde landschappen van zijn tijdgenooten Jakob Ruysdael en Nikolaas Berchem. — Vervolgens ging hij Baruch voor naar een ander vertrek, dat dezen bijna nog meer in verbazing bracht. De muren waren rondom met anatomische afbeeldingen behangen, waartusschen glazen kastjes en doozen hingen met opgezette kevers en kapellen van allerlei vorm en soort; opgezette vogels zaten op kleine, van hout gesneden boomen, die boven op de boekenkasten pronkten. Aan den eenen kant van de kamer stonden distilleerkolven en retorten; in een hoek lag een groote hoop grauw papier, waaruit stelen en bladeren van gedroogde planten te voorschijn kwamen; ook zag men hier een groot geraamte met een schepter van goudpapier tusschen de beenige vingers. Boven den groenen schrijflessenaar stond een marmeren buste; een verdorde eikekrans was den Griekschen satiricus om de slapen gewonden.

Met groote belangstelling zag Baruch naar alle kanten rond; hoe vol en zelfs overladen het vertrek ook mocht wezen, toch heerschte overal een zekere orde en netheid. »En dus —" dacht hij bij zichzelf, — »kan men zijn leven ook met wat anders doorbrengen dan enkel met bijbelplaatsen, commentaren en godsdienstvormen; hier schijnt het een geheel andere wereld te zijn." Van den Ende stoorde hem niet in zijne overdenkingen, daar hij bezig was, in zijne kasten naar een boek te zoeken. Eindelijk nam hij *Cicero de officiis* ter hand en liet Baruch hieruit vertalen. De leermeester schudde echter dikwijls het hoofd, niet zoozeer omdat Baruch minder van het Latijn afwist,

dan hij verwacht had, daar men dit niet onvoorwaardelijk kon zeggen, als wel omdat hij met zijn vluggen geest, alle vormen der grammatica verachtend, wonderlijk omsprong met den schrijver, dien hij las. Kon hij slechts uit een paar woorden ten naastenbij den gedachtenloop of de bedoeling opmaken, dan wist hij ook den volzin schielijk en duidelijk weer te geven; doch maar al te dikwijls gebeurde het, dat hij, den schrijver voorbij strevend, zijn eigen vergelijkingen en onderstellingen uitwerkte. Van den Ende begreep dan ook spoedig, dat hij met dezen leerling niet de gewone leerwijs kon volgen. Hij vergeleek hem bij een boom, die reeds verscheidene jaren bloesems en vruchten had gedragen, en nu in een anderen bodem moest worden overgeplant.

Hij vorderde intusschen niet zoo schielijk, als men wellicht zou meenen, daar het onderwijs bijna altijd door onderzoekingen en mededeelingen van anderen aard werd afgebroken.

Baruch begon allengs veel vertrouwen te stellen in zijn leermeester en vertelde hem eens openhartig, hoe hij de gewoonte van te bidden had verloren. Bij dit verhaal schudde de dokter van het lachen, doch merkte spoedig, dat dit zijn leerling hinderde.

»Neem mij niet kwalijk," zeide hij, »maar ge moet niet denken, dat ik u uitlach. Ha ha! In het gekkenhuis te Milaan hadden we een prachtexemplaar van een theologisch-philosophischen Narcissus. Hij hing een zakdoek over zijn hoofd en lag den geheelen dag op de knieën te bidden: Heilige Christoffel, sta mij bij en vergeef mij mijn zonden! — en ha ha! als men hem vroeg: wie en waar

is toch die heilige Christoffel? dan stond hij op, nam den zakdoek van het gelaat en riep op plechtigen toon: zie, aanschouwt ge niet den stralenkrans om mijn voorhoofd? Ik ben de heilige Christoffel! — 't Is allerdwaast, maar als men er goed over nadenkt, ligt er een diepe leering in dien waanzin. Wat wil men toch eigenlijk met het gebed? God verbidden? Maar zelfs de domste menschen beschouwen het als een ongerijmdheid, dat God zich in het een of ander opzicht door ons zou laten ompraten. Het spreekwoord zegt bovendien: *ora et labora*, en zoo heeft men er dus geen ander oogmerk mede, dan zijn door verdriet en kommer neergebogen, zoogenaamde ziel weer met nieuwen levensmoed en levenslust te vervullen. Kan ik dat nu echter doen door de eene of andere anecdote, door een kapittel uit een werk over logika of philosophie te lezen, dan is 't immers even goed. Maak u dus niet bezorgd, dat ge zelfstandig zijt geworden, laat het hoofd niet hangen en wees vroolijk en opgeruimd; ik ben het ook en heb er sedert meer dan twintig jaren niet aan gedacht om te bidden. Het kan de jeugd niet genoeg worden voorgehouden, dat ze haar besten levenstijd niet met zulk onnoodig gefemel verbeuzelen moet."

Des dokters kleine, grijze oogen fonkelden, terwijl hij deze woorden sprak. Baruch wist hem niets te antwoorden, maar trok zich van dezen dag af eenigszins terug. Hij studeerde vlijtig in de natuurkundige en mathematische werken, die hij van hem had ontvangen, vroeg hem inlichting, wanneer hij deze behoefde, maar omtrent zijn eigen zielstoestand bewaarde hij voortaan het stilzwijgen.

De geneesheer verstond echter de kunst, door vertrouwelijke mededeelingen vertrouwen uit te lokken.

»Ik ben ook eens, evenals gij, in zulke twijfelingen verward geweest," zeide hij op zekeren dag tot Baruch, »ik weet er ook van mede te spreken, hoe onze aangeboren vooroordeelen ons jaren lang bijblijven, en zelfs nu nog, terwijl ik er mij aan ontworsteld meen te hebben, betrap ik mijzelf nog dikwijls op dien geest van uitsluiting, die het gevolg is van het geloof, dat men alleen de waarheid bezit. Ik ben niet, zooals gij, door den bijbel zelf tot de vrijheid gekomen. Het was een zonderlinge en eigenlijk zeer nietige aanleiding, die mij hiertoe bewoog. Als geloovig roomsch-katholiek had ik mij aan de Leidsche academie als student laten inschrijven en op zekeren avond, — 't was hemelvaartsdag — had ik lang zitten werken, zoodat mijn licht geheel was opgebrand. Toen ik nu rustig in mijn bed lag, drong zich plotseling de vraag bij mij op: Waar is ze nu gebleven, die verlichtende kracht? Het vuur heeft het voedingsmiddel verteerd en zich weer in het heelal opgelost. Indien het met onze ziel ook eens op die wijs gesteld ware? Mijne leermeesters versterkten mij in het trouwens toch reeds vrij algemeen verbreid gevoelen, dat het leven een verbrandingsproces was. Zóó kan men het ten minste noemen, zonder het rechte van de zaak nochtans te begrijpen. Datgene wat wij ziel, denken en gevoelen noemen, is niets dan een verarbeiding van de stof, het ontvangt zijn voeding door stoffen, zoo tastbare als ontastbare, en keert wederom tot stof terug. De eene mensch verduwt moeilijker, de ander gemakkelijker; de een met opgewektheid, de ander met tegenzin."

»En waarin bestaat dan onze voortreffelijkheid boven de dieren?"

»Wie zegt u, dat wij zooveel voortreffelijker zijn? Maar toch, voorrechten hebben wij zeker, daar wij uit fijnere stoffen zijn samengesteld, waardoor ook de zoogenaamde ontastbare stoffen als: kleuren, geluiden en klanken krachtiger op ons inwerken. De hersenen van den mensch wegen dikwijls meer dan het vijftigste deel van zijn geheele lichamelijke zwaarte, waardoor hij dan ook het meeste van datgene bezit, wat men verstand en geest noemt. Bij een os b. v. bedragen de hersens nauwelijks het achthonderdste gedeelte van zijn gewicht en daarom is 't een dom dier; de olifant is lomp en onbeholpen, maar slim, omdat hij een betrekkelijk groote hersenpan heeft. Krijgt iemand een hersenschudding, dan wordt hij onnoozel — hoe kan men dan nog beuzelen van een leven hiernamaals en een eeuwig voortbestaan?"

»Dus zou het onze bestemming zijn, ons zooveel mogelijk toe te eigenen en dit te verwerken — te verduwen, zooals gij het noemt."

»Ongetwijfeld."

»Ik had niet gedacht, dat gij zoo egoïstisch waart," hernam Baruch.

»Dat ben ik ook niet," antwoordde de geneesheer; »met blijdschap zou ik goed en bloed voor gemeenebest en staat overhebben; maar voor godsdienst en geloof zou ik geen haartje van mijn pruik willen laten krommen. Het zekerste en hoogste goed van den mensch is het welzijn van den staat en dit te bevorderen, is zijne bestemming; voor het overige is alles in wolken en onzekerheid gehuld."

»Uwe bemoeiingen ten bate van het vaderland en de menschheid hebben dus ten slotte geen ander doel, dan dezen en genen, of, wilt ge liever, de maatschappij, meer en beter in de gelegenheid te stellen om te eten en te drinken en aan alle zinnelijke lusten te voldoen?"

»Ik zal openhartig met u spreken," antwoordde van den Ende, terwijl hij zijn stoel vertrouwelijk naderbij schoof en een hoogst ernstigen toon aansloeg; »ieder onzer komt vroeg of laat op het keerpunt, waarop gij u thans bevindt. Ook ik dweepte eens, toen ik zoo oud was als gij, met de zoogenaamde hoogere of geestelijke belangen der menschheid en meende, dat als men deze bevorderde, men ook het welzijn van den staat op het oog had; in dit opzicht althans, maar ook hierin alleen, was ik een ijverig roomsch-katholiek. Het was ten tijde, dat

»Gomar en Armijn te hoov'
Streden om het recht geloof."

Ik zag den landsadvokaat het schavot bestijgen, omdat hij zich verzet had tegen het oude joodsche geloof, waarmede men nu de christenen door de predestinatie tot Gods uitverkoren lijfwacht wilde maken; daar stond hij, de tweeënzeventigjarige Oldenbarneveld, op het punt van zijn vonnis te ondergaan. »O God!" riep hij uit, »wat komt er van den mensch!" En de menigte verdrong zich om hem heen en gaapte hem aan en juichte luid, toen het edele hoofd van den romp werd gescheiden. Destijds reeds heb ik het volk leeren verachten, destijds reeds ben ik tot het besef gekomen, dat men verstandig doet met geenerlei invloed te willen uitoefenen op datgene, wat het volk zijn godsdienst

noemt. Het bijgeloof kan men bij een hollen tand vergelijken; dikwijls laat hij u een geruime poos met rust, totdat één harde bete, één enkele tocht u eensklaps als het ware razend maakt van pijn. Beproef het, hem uit te trekken, — de patiënt slaat u met de handen in 't gelaat, en laat ge een gedeelte zitten, dan krijgt gij 't er niet uit, zonder het tandvleesch mede uit te rukken of een zenuw in het hoofd aan te doen. Wie den lijder niettemin wil helpen, zegt, dat hij hem slechts even in den mond wil zien, brengt zijn nijptang aan het zieke deel, één ruk — en weg is hij; het best is echter, dat men dengeen niet helpt, die den moed niet heeft, om zichzelf te helpen."

»Gij verklaart derhalve het streven naar het bezit en de vermeerdering van de ideale goederen der menschheid voor een weelde van den geest?"

»Als dit geen bepaald doel heeft, ja; u, joden, duid ik het niet ten kwade, dat gij u gaarne een hemelsch koninkrijk opbouwt, bij gebrek aan een aardsch. Waarom lacht ge? Heb ik geen gelijk?"

»De beste der artsen komt in de hel — staat er in den Talmud. Zeker hadden de toenmalige heelmeesters ook al zulke denkbeelden als gij nu."

»Wat kan mij uw Talmud schelen? Uw Mozes was een groot staatsman; maar de wijze Salomo is mijn vriend. Hij heeft het leven begrepen en zegt daarom ook in zijn Prediker: daar is niets beters onder de zon, dan dat de mensch ete en drinke en vroolijk zij."

»Dan zouden de dieren het best aan hunne bestemming beantwoorden en waren de weekdieren, die alleen uit een maag bestaan, de volmaaktste van alle schepselen."

»Neen; ik stem toe, dat de dieren ook vroolijk kunnen zijn, maar de mensch heeft toch één voorrecht boven hen vooruit; niet dat hij rechtop gaat en dat hij schrijven en lezen kan, zoodat hij weet, wat er vóór hem geschied is en kan mededeelen, wat er mét hem is voorgevallen; neen: de mensch alleen kan l a c h e n. Democritus en Lucianus, dát waren de schranderste mannen van geheel Griekenland; de anderen hebben meestal zeepbellen nagejaagd. Geloof mij, ik ben een man van ondervinding; geen genot ter wereld is zoo onvergankelijk als het lachen; bovendien geeft het de noodige werking in ons lichaam en houdt ons frisch en gezond."

»'t Is opmerkelijk, dat gij ook hierin weer met den Talmud overeenstemt, waarin geschreven staat: het lachen is een voorrecht van den mensch."

»Inderdaad? Dan schijnen die dikke boeken toch nog iets verstandigs te bevatten! Ik ga echter nog verder en beweer: 't is een voorrecht van de menschen boven de goden; deze worden nooit verrast en kunnen dus ook niet lachen."

»Laten wij ons vooreerst bij de menschen bepalen," viel Baruch hem in de rede. »Wat moeten, volgens uwe opvatting, de armen doen, die hun korst brood dikwijls met tranen bevochtigen, de ouden, zieken en zwakken, voor wie nooit iets te genieten en te lachen valt? Waar is troost en vreugde voor hen te vinden?"

»Zij moeten gelukkig zijn in het geloof en troost scheppen in den godsdienst."

»Maar als zij nu ook tot inzicht komen en het geloof ook hun geen vasten steun meer biedt?"

»Dat is niet te denken; zoo'n vaart zal 't niet nemen. Ten allen tijde zullen er slechts enkelen zijn, die de zaak helder inzien; de groote menigte zal altijd blijven gelooven, en dat is ook het best, daar haar alle beschaving en gezond verstand ontbreken en men haar anders niet in toom zou kunnen houden."

En dat zijn dus de mannen, die zich vrijdenkers noemen! Ook de ongeloovigen hebben dus hunne uitverkoren schaar! — Deze en dergelijke gedachten vervulden Baruch's ziel, terwijl hij zich verwijderde.

En wederom een ander maal lagen de boeken voor hen opengeslagen en spraken leermeester en leerling over geheel andere zaken, dan daar geschreven stonden. »Geloof mij," zeide de dokter, een knipoogje makende, als om te kennen te geven, dat hij in de diepste geheimenissen was ingewijd, »geloof mij, ik heb al dikwijls achter de schermen gekeken en ken het verbond, dat men heeft gesloten tusschen hetgeen men de stof en den geest noemt, en door een godsdienstige handeling bekrachtigd heeft."

»Ieder verlangt toch, dat men hem geloof schenke," antwoordde Baruch. »Als ook ik dat gedaan had en mijn rabbi trouw was gebleven, zou het mij misschien gelukt zijn, nog een nieuwe verdieping op den Babylonischen Talmudtoren te bouwen, die met zijn top tot aan den hemel moet reiken; ik heb echter behoefte aan kennis, ik wil zekerheid."

»Deze kunt ge alleen op stoffelijk gebied verkrijgen; ten opzichte van al het andere kan ik u even goed bewijzen, dat het werkelijk bestaat, als dat het in het geheel niet bestaat."

»Mijn eigen persoonlijkheid, uit een onafgebroken reeks van indrukken, gevoelens en gedachten bestaande, leert mij toch, dat ik een geestelijke eenheid ben, die zelfstandig en onafhankelijk van het lichaam bestaat. Toont de zelfmoord, hoe verachtelijk ook op zichzelf, niet de heerschappij van den menschelijken geest over het lichaam aan, als deze zich zelfs over de vernietiging daarvan uitstrekt?"

»Die menschelijke hoogmoed is toch ons aller struikelblok!" lachte de geneesheer. »Wat ge daar aanhaalt, kan immers even goed het gevolg zijn van een lichamelijk instinct, zooals men dit bij de zoogenaamd redelooze dieren aantreft. Er zijn voorbeelden genoeg, dat een marter of een rat, die met één poot in den val zat, zich met zijn of haar eigen tanden het onderste lid daarvan afbeet en wegliep. Daar schiet mij nog een duidelijker voorbeeld te binnen: op mijn reizen in het zuiden van Italië heb ik dikwijls gezien, hoe de boeren er een wreedaardig genoegen in schepten, een schorpioen in het midden van een kleinen kring, door een vrij groot vuur van gloeiende kolen omgeven, te werpen. Het arme dier wilde vluchten en schoot pijlsnel naar alle kanten, maar overal zag het zich door den vuurgloed omringd; het hief zijn kop naar de omstanders op, alsof het hen om genade smeekte, maar allen lachten en juichten en niemand opende een uitweg. Door angst en wanhoop voortgedreven, vloog het weer op en nu her- dan derwaarts; eindelijk waagde het de gloeiende kolen met zijn schaar aan te raken, doch schielijk trok het zich terug en trilde over zijn gansche lichaam. Toen het nergens uitkomst zag, kroop het langzaam naar het midden van den kring terug, zoover mogelijk

van den vuurgloed. Nu bleef het een poos onbewegelijk en als dood liggen, doch eensklaps hief het den angel aan zijn staart op, boog zich met alle kracht voorover, doorstak zichzelf en was dood. Zeg mij: voelde die schorpioen nu ook, dat hij een onafhankelijke, geestelijke eenheid was?"

Baruch was geneigd, dit toe te stemmen en hiermede een vrije werking van den geest in al het door de natuur geschapene aan te nemen; doch hij gevoelde, dat hij de gevolgtrekkingen, waartoe hij alleen door eigen nadenken was gekomen, niet kon laten opwegen tegen den rijken schat van ondervindingen, waaruit hem telkens weer iets nieuws toestroomde, dat zijn geest op het oogenblik nog niet wist te verwerken. Eene stem in zijn binnenste kwam tegen deze beschouwingswijs op; hij was evenwel niet in staat, zijn gevoelen onder woorden te brengen en zweeg dus. Zijn leermeester twijfelde niet, dat hij hem tot zijne zienswijs had overgehaald en overreedde Baruch, den volgenden avond bij hem te komen; dan zou hij hem de verborgenheden eener leer openbaren, die hem met ontzag en verbazing zou vervullen.

Baruch verscheen op het bepaalde uur. Van den Ende wachtte hem in zijn studeerkamer af, deed de deur achter hem op slot, liet de venstergordijnen vallen en luisterde, of er niemand in de nabijheid was.

Baruch kon zijn lachen niet bedwingen, bij het half spottend, half ernstig gelaat, waarmee de dokter vervolgens het geraamte een brandende kaars tusschen de knokkels stak.

»Kent gij de legende van den prior van het Dominicanerklooster bij Tiel?" vroeg de geneesheer, terwijl hij ijverig in een kast naar iets zocht.

»Neen," antwoordde Baruch.

»Dan zal ik ze u vertellen," hervatte zijn leermeester. »Op zekeren dag, terwijl hij in een godsdienstig boek zat te lezen, kreeg de vrome prior een bezoek van den duivel. Deze wilde den heiligen man van zijn geestelijke bezigheid aftrekken, sprong op de tafel en maakte allerlei grappen voor hem; doch de prior dwong den duivel, de kaars voor hem vast te houden, totdat zij geheel was opgebrand, waarop hij hem zijne vrijheid teruggaf. Zie, die geestelijke heer dáár, die zal ons thans tot voorlichter dienen, terwijl wij des duivels testament samen lezen. Ha, hier heb ik den sleutel. Bezie dat geraamte eens nauwkeurig. Al die holten waren eens met vleesch en vet aangevuld; hier zat een maag, die menig lekkerbeetje van de tafel van prins Maurits van Oranje heeft geherbergd, gindsche wang- en voorhoofdsbeenderen zijn vaak met een karbonkelrood waas overtogen geweest, dáár in de oogholten draaiden twee oogen heen en weder, die dikwijls gebruik maakten van het menschelijk voorrecht, om ze hemelwaarts te heffen, en boven die tanden hebben een paar lippen tegen de Remonstranten geijverd en onder het genot van een lekker glas Rijnwijn de onthouding gepredikt. Dit is de dikke domine geweest, die het hardst tegen den edelen Oldenbarneveld heeft uitgevaren en hem mede op het schavot heeft gebracht. Hij was gepredestineerd, als lijk door mij gestolen te worden. Levensgevaar heb ik bij die onderneming uitgestaan! 't Was een fraaie geschiedenis, die ik u eens een ander maal zal vertellen. Heilige Laurentius, hier is wederom een jonger, die als ter bedevaart tot u komt, om uit uw wijsgeerig hoofd lessen van levenswijsheid te ontvangen.

Verheug u! Spoedig is de schare uwer leerlingen zoo talrijk als het zand aan den oever der zee of als de sterren aan het firmament." Bij deze laatste woorden kruiste de geneesheer de armen over de borst en boog drie malen voor het geraamte. »Ha ha!" dus viel hij zichzelf in de rede, »'t is om zich ziek te lachen, zoo bijbelvast als ik ben; maar ik zal nu niet langer hocus pocus voor u vertoonen!" Hiermede klom hij op een stoel, opende met behulp van een kleinen sleutel het bovengedeelte van den schedel, nam er een manuscript uit en zeide, zich aan de tafel zettende: »Zoolang die daar ginds leefde, heeft hij niets zóó verstandigs met zich omgedragen, als ik hem thans ter bewaring heb gegeven; zweer mij, aan niemand te verraden, dat gij dit boek bij mij gezien hebt; 't zou mij mijne betrekking als geneesheer kunnen kosten."

»Waarom moet ik daarop zweren?" vroeg Baruch, terwijl hij zich voornam, er liever niets verder van te hooren, dan weer zulk een vreeselijken eed af te leggen als bij den Kabbalist. De dokter nam zijne vraag in een anderen zin op.

»Ge hebt gelijk," zeide hij, »als ge er een eed op kondt doen, zoudt ge niets van den inhoud mogen vernemen. Zie eens, welke fraaie, duidelijke letters men op des duivels kanselarij schrijft; dit boek is een erfstuk van een Dominicanermonnik, die het uit Augsburg heeft medegebracht. Een Duitsch keizer, Frederik de tweede van Hohenstauffen, is de schrijver. Den titel zult gij wel verstaan: *De tribus impostoribus;* het is slechts negenentwintig paragrafen groot. Ga zitten, dan zal ik ze u in het Hollandsch voorlezen."

Baruch ijsde van de gruwelijke godloochening en koel-

bloedige ontkenning van alle geloof, die uit deze bladzijden spraken, en toen de woorden van de 21ste paragraaf zijn oor troffen: »*Quid enim Deus sit, in revelatione qualicunque obscurius longe est quam antea*," was hij te moede, alsof hem de kern van alle godsdienstig bewustzijn met gloeiende tangen uit het hart werd gescheurd.

»Als gij het leven wat meer van nabij hebt leeren kennen, mijn jonge vriend," zeide de geneesheer, opstaande, »dan zult ge inzien, dat de moraal, die op de markt des levens in omloop is, eigenlijk niet uit inktpotten geput wordt. Uw jodendom en ons jodendom hebben afgedaan; uw jodendom is sedert lang een mummie, die bij de minste aanraking ineenzinkt; het onze was tot in het begin der vorige eeuw een toestand van barbaarschheid, toen het den geest der klassieke oudheid in zich heeft opgenomen, die het eindelijk geheel zal ten onder brengen. Treed slechts de vrije, luchtige zalen der klassieke wijsheid binnen en ge zult leeren genieten, spotten en zwijgen."

»In welk een doolhof ben ik verzeild geraakt!" zuchtte Baruch bij zichzelf, terwijl hij zich verwijderde; »doch ik voel 't, daar moet een uitweg gevonden worden."

TIENDE HOOFDSTUK.

BENEDICTUS SIT!

»Daar zou eene jonkvrouw vroeg opstaan
En haren liefste zoeken gaan.
Ze zoekt hem onder de linden,
Doch kan haren liefste niet vinden —"

Dus zong Olympia van den Ende, terwijl zij haar lied vlug en krachtig met de slepende tonen van haar huisorgel begeleidde, toen haar vader de kamer binnentrad.

»Ge schijnt u vandaag weer geheel in een muzikale sfeer te verdiepen," zeide hij, »en niets te merken van wat er op de niet-muzikale wereld voorvalt; reeds een uur geleden zijn wij uw deur voorbijgekomen en hoorde ik u ook al. Hier heb ik eindelijk mijnheer Spinoza meegebracht, van wien gij zooveel hebt hooren spreken. Mijnheer Spinoza, hierbij stel ik u mijne dochter voor; zij is mij een trouwe hulp in de uitoefening van mijn heilig leeraarsambt en ge moet dus op een goeden voet met haar zien te komen."

»Mijn vader heeft al dikwijls van u gesproken," zeide Olympia, »en het doet mij genoegen, eindelijk zelve kennis met u te maken. Ik zie wel, dat ik, hoeveel ik ook van u gehoord heb, mij toch nog een verkeerde voorstelling

van uw uiterlijk heb gemaakt. Zeg mij eens, — want gij zijt immers een philosoof? — of dit niet weer een nieuw bewijs is, dat eigenlijk al onze voorstellingen van personen en zaken, die buiten onzen onmiddellijken gezichtskring liggen, onjuist zijn?"

Wie was dát, die hem terstond met een probleem tegemoet kwam en hem voor de eerste maal van zijn leven een philosoof noemde?

Baruch sloeg de oogen neer; hij meende haar vorschenden blik op zijn gelaat te voelen. Zwijgend boog hij, niet wetende wat te antwoorden.

»Mijn dochter is een halve philosoof, met wie ge terdege kunt disputeeren," merkte van den Ende aan, ten einde Baruch uit zijn verlegenheid te helpen. Hij scheen dit echter niet te hooren.

»Van morgen heeft Oldenburg mij weer een prachtig lied gestuurd," hernam Olympia, zich tot haar vader wendende en hem het blad overreikende. »Doet ge ook aan muziek?" vroeg zij daarop aan Baruch.

»Neen."

»Maar gij zingt toch zeker wel de psalmen? Gij moet eens een Hebreeuwschen psalm voor mij zingen; dien zou ik zoo gaarne willen hooren. Heeft men nog de melodieën van koning David?"

»Wij hebben nog veel oudere, daar bijna al de melodieën in onze synagogen volgens de overlevering nog van den berg Sinaï afkomstig zijn. Hoewel de gebeden eerst veel later werden opgesteld, zijn die melodieën zonder woorden van het eene geslacht op het andere overgegaan en behouden gebleven."

»Hoe aardig! Juist alsof onze kleederen zonder ons lichaam gingen wandelen, of een tuighuis zonder soldaten slag wilde leveren!"

»'t Is alleen maar eèn onderstelling, en bij overlevering aangenomen," zeide Baruch.

»Toch ligt er een schoone zin in die overlevering. 't Moet heerlijk geweest zijn," ging Olympia voort, »dat ratelen van den donder en het geschal van al die bazuinen te hooren; 't was zeker een daverend accompagnement. Zing toch, als 't u belieft, eens iets uit dat Sinaï-oratorium, als mijn christelijke ooren het ten minste mogen hooren."

Baruch betuigde nogmaals, dat hij niet kon zingen, maar Olympia wilde die verontschuldiging niet aannemen en bracht den bezoeker hierdoor geducht in het nauw.

»Ge overdrijft uwe ingenomenheid met alles wat muziek betreft," zeide haar vader. »Wacht, totdat mijnheer Spinoza u uit zichzelf de toonladder van zijn geloof aangeeft; ge zoudt iemand, en dat nog wel een vreemde, werkelijk verlegen maken."

Olympia verzocht Baruch nu, haar onbescheiden verzoek niet kwalijk te nemen en dit toe te schrijven aan haar vurig verlangen om een Hebreeuwschen psalm te hooren zingen. — Weldra nam hij afscheid met een tot heden ongekend gevoel van beklemdheid; hij meende namelijk, dat Olympia den spot met hem had gedreven, niet zoozeer met hem persoonlijk, als wel met hem als jood. Zulk een ondervinding hindert ieder, die den eenen of anderen kring of stand den rug heeft toegekeerd, zelfs dán nog, als hij weet, dat hij ook in denken en handelen met zijn vroegere geestverwanten heeft gebroken.

Dit was zijne eerste ontmoeting met Olympia geweest op denzelfden dag, toen Van den Ende hem voor het eerst naar zijne woning had medegenomen. Later had hij haar nog dikwijls hier en daar ontmoet en nu en dan een vluchtig woord met haar gewisseld, maar voor het overige zich weinig om haar bekommerd. Hij kon als het ware met Job getuigen: »Ik heb een verbond gemaakt met mijne oogen, dat ik geen maagd aanschouwen zou. (Job 31, 1). Nu was de tijd echter gekomen, dat hij zijne oogen tot een jonkvrouw zou opslaan, dat hij ieder woord, dat haar over de lippen kwam, met belangstelling zou volgen. De dokter was op reis gegaan en had zijne dochter opgedragen, zijne lessen onderwijl waar te nemen; ook Baruch werd haar leerling.

Evenals haar naamgenoot Olympia Morata uit Ferrara, die in de vorige eeuw door hare Grieksche en Latijnsche gedichten de bewondering harer tijdgenooten had gaande gemaakt, gevoelde Olympia Van den Ende zich volkomen in de wereld der klassieken te huis, doch bezat meer zin en aanleg om zich in geleerde onderzoekingen te verdiepen, zoodat het haar niet onmogelijk zou zijn geweest, haar doctoraal examen in de philosophische wetenschappen te doen. Zij wist evenwel maar al te goed, dat het zwart fluweelen mutsje, met fijne Brusselsche kanten omzet, haar weelderige blonde lokken en lelieblanke huid vrij wat beter deed uitkomen, dan de rood fluweelen, hooge en puntige doctorshoed. Tullia, de eigen dochter van Cicero, had de brieven, door haar welsprekenden vader aan haar gericht, niet in schooner en sierlijker Latijn kunnen beantwoorden, dan de dochter van den Amsterdamschen geneesheer. Dik-

wijls droegen ook haar zachte, blanke handen de sporen van geleerden inkt. Zij oefende namelijk bij hare leerlingen een streng censorschap uit, ten opzichte van iedere uitdrukking, die zich het Romeinsche burgerrecht niet had verworven en trok haar blank, effen voorhoofd in diepe rimpels samen, als haar barbarismen voorkwamen. Daarentegen schitterden hare helder blauwe oogen en lachte haar mond, die doorgaans een zekere harde uitdrukking vertoonde, vriendelijk en innemend, als zij bemerkte, dat hare leerlingen de Latijnsche verzen alle recht hadden laten weervaren.

Mismoedig zat Baruch gedurende de eerste lessen tegenover zijne leermeesteres, die hem uit den periodenbouw van Curtius in diens Geschiedenis van Alexander de schoonheden der Latijnsche taal onder het oog bracht. Olympia ergerde zich over den linkschen jood, die met blijkbare verlegenheid al hare vragen beantwoordde; zij stond op en ging peinzend het vertrek op en neer. Baruch zag de lange, slanke gestalte na, die daar zoo fier heen en weder stapte, en in plaats van Alexander's krijgstochten te volgen, wijdde hij al zijne belangstelling aan Olympia's gelaat, welks vereenigde uitdrukking van vrouwelijke lieftalligheid en scherp verstand hij evenmin kon begrijpen als de ingewikkelde volzinnen van Curtius. In het begin was haar onderwijs hem bijna even weinig naar den zin, als dat van den ouden magister Nigritius, want van hunne eerste ontmoeting af, had Olympia hem meer afgestooten dan aangetrokken. Zij wist echter spoedig eenige punten van aanraking tusschen hun beider verschillende geestesrichting op te sporen, en zoo kwamen er schielijk allerlei an-

dere onderwerpen dan de Latijnsche spraakkunst op het tapijt, wat Baruch steeds meer en meer genoegen in haar omgang deed scheppen. Hij sprak met Olympia over de eeuwige wereldorde, over de geschiedenis van volken en staten, en Baruch's denkbeelden hieromtrent kwamen haar uiterst eigenaardig, ja, zelfs zonderling voor; hij was namelijk gewoon, dit alles van zijn joodsch standpunt te beschouwen en volgens zijn joodsche opvatting te beoordeelen. Hierdoor nam het gesprek ook voor Olympia dikwijls een verrassende wending; doch eigenlijk was alles, wat Baruch met haar sprak, zóó buitengewoon en getuigde van zulk een denkend, ontwikkeld verstand, dat Olympia zich aan plichtverzuim begon schuldig te maken en het onderwijs op den achtergrond schoof — meer dan zij wellicht verantwoorden kon. Beider geest trachtte door te dringen tot in den nacht der eeuwen en tot in de verst verwijderde streken, en hier ontmoetten zij elkander; want beiden werden bezield door dezelfde aandrift: den oorsprong van het heelal en zijn bestaan te leeren kennen. — Verlangend zag Baruch voortaan het bepaalde uur tegemoet en begaf zich gewoonlijk een geruime poos te vroeg op weg. Niet zelden gebeurde het dan, dat Olympia juist uit het venster zag, en hem reeds van verre vriendelijk groette.

Op zekeren dag hadden zij in het achtste kapittel van het zevende boek de bekende toespraak der Scytische afgezanten aan Alexander gelezen.

»Ook Valerius Maximus verhaalt," merkte Olympia aan, »dat Aristarchus eens tot den koning gezegd had, dat er, volgens Democritus, nog ontelbare werelden bestonden.

Helaas! riep de koning uit, ik ongelukkige heb er nog niet ééne veroverd!"

»Ook in den Talmud vindt men allerlei legenden van den »Macedonischen Alexander," voor wien de wereld te klein was," antwoordde Baruch.

»O, vertel mij er een paar," verzocht Olympia. »Ik houd zooveel van die bloemrijke oostersche verhalen."

Op dit zelfde oogenblik werd er aan de deur geklopt. Olympia riep: »Binnen!" Een groot, statig man met fijn besneden gelaatstrekken verscheen op den drempel. Kalm en waardig trad hij op Olympia toe, greep hare hand en drukte deze aan zijn lippen. »Ik verheug mij," zeide hij, »de hand te mogen kussen, die de citerpen, zoowel als de stift der geschiedenis met even groote vaardigheid weet te voeren en reeds zoo menigeen den weg door Attica's en Latium's heerlijke dreven heeft gewezen."

»Het zou werkelijk jammer zijn, als gij de diplomatieke loopbaan niet hadt ingeslagen," antwoordde Olympia lachend.

»In dat geval zou ik ook niet het genoegen kunnen hebben, u het nieuws mede te deelen, dat uw gunsteling, de brave generaal Olivier Cromwell, door het leger tot Protector van Engeland is benoemd. Hij heeft het Parlement niet te vergeefs met de hoogst oratorische formule: »Gij dronkaards!" uit elkaar gejaagd."

»Spot maar vrij met zijn redenaars-talent, hij is ook geen Demosthenes," zeide Olympia; »hij is echter een doortastend man met een diepen en scherpen blik, en het doet mij genoegen, dat zijn verdiensten erkend worden. Doch hoe ziet 't er hier te lande uit? Zijn er al zekere berichten omtrent het aantal menschen, dat bij den laatsten storm verongelukt is?"

»Neen, maar ook hier heeft zich weer het komische met het tragische vermengd. Ik heb u al meer gezegd, dat mijn Nedersaksisch vaderland, wat zeden en gewoonten betreft, zeer veel overeenkomst heeft met het uwe; maar in één opzicht is er een hemelsbreed onderscheid tusschen de beide landen en wel ten opzichte hunner verhouding tot de joden. In mijne brave geboortestad zou men nooit hebben toegestaan, dat de kinderen Abrahams een schip uitrustten en dit onder den naam van »de Jood" in zee zonden; is de Noordzee niet een christelijke zee? Daarom heeft zij echter ook de joden het eerst verzwolgen. Van morgen voor het open venster zittende, hoorde ik een oud matroos aan zijn kameraad uitleggen, hoe het gansche ongeluk alleen aan de gemeenschap met de joden moest geweten worden."

Bij de komst van den vreemdeling was Baruch opgestaan; hij had zijn boek onder den arm genomen en wilde Olympia goeden dag zeggen. Reeds twee malen had hij een stap voorwaarts gedaan, om voor haar te buigen en vervolgens te vertrekken, doch zij zag voortdurend den anderen weg op en nu nam de nieuwe bezoeker wederom het woord en trok hierdoor al hare belangstelling tot zich.

»Ik ben u nog de verklaring schuldig van mijn komst op zulk een ongewoon uur. Zeker gaat ge heden avond naar de voorstelling van de rederijkerskamer, doch ik wilde u herinneren, vooraf een kort bezoek te brengen aan den Botanischen tuin, waar ge iets zien zult, wat ge waarschijnlijk nog nooit van uw leven gezien hebt: een bloeienden palmboom met zulke groote bloemen, dat er tien elfenfamilies met gemak in zouden kunnen wonen."

Op dit oogenblik gelukte het Baruch eindelijk, een buiging voor Olympia te maken en een paar afscheidswoorden te stamelen.

»Ge moogt nog niet vertrekken, mijnheer Spinoza," zeide zij. »Ge zoudt mij immers nog een paar legenden vertellen, en als ik dan de lelies van het zuiden gezien heb, kan ik u ook iets van uw geboorteland meedeelen."

»Misschien heeft die matroos het wel bij het rechte eind gehad en is het dus beter, dat ik heenga," zeide Baruch met een zijdelingschen blik op den vreemde

»Ik merk wel," hernam deze, terwijl hij opstond, »dat mijn oude vriend Kaspar Barlaeus gelijk heeft. Hij had veel met joden omgegaan en was eer vóór dan tegen hen ingenomen, omdat hij zooveel geest en verstand bij hen aantrof. Over één gebrek, dat hen allen aankleefde, heeft hij zich echter meermalen beklaagd, over hunne lichtgeraaktheid namelijk; de onschuldigste blik, de minste scherts wordt door hen ten kwade geduid. Ik kan u verzekeren, dat het volstrekt mijn plan niet was, uw persoon of uw geloof te beleedigen en juffrouw Olympia kan getuigen, dat ik nooit eenige onchristelijke gezindheid tegen de joden heb gekoesterd."

»Dat kan ik," bevestigde deze. »Eigenlijk heb ik alleen schuld aan dit misverstand, omdat ik vergeten heb, u aan elkander voor te stellen. Mijnheer Spinoza kent gij nu, en dat is mijnheer Oldenburg, een attaché of iets van dien aard bij het Bremer gezantschap. En nu verzoek ik u vriendelijk, ons een van die legendes te verhalen, als onderpand, dat de vrede hersteld is. Anders zal mijn geweten mij steeds blijven aanklagen, dezen verstoord te hebben."

Baruch maakte eenige bedenkingen.

»Laat ik u één ding zeggen," viel Oldenburg hem in de rede. »Juffrouw Olympia bidt iederen dag: Mijn wil geschiede, gelijk in den hemel alzoo ook op aarde. En daarom, streef maar niet langer tegen; ge moet toch eindigen met toegeven."

Baruch verhaalde nu de bekende legende, hoe Alexander met zijn leger tot aan de poort van Eden was doorgedrongen, waarop Oldenburg verschillende volksoverleveringen uit de oude gedichten van den monnik Lamprecht en Ulrich von Eschenbach aanhaalde, waardoor de Duitsche dichtgeest de heldendaden van Alexander verheerlijkt had. Van gedachten wisselend over den grootsten held der oudheid, die, wel is waar, door geen Homerus bezongen werd, maar wien de dichterlijke genius onder alle volken, zoo in het oosten als in het westen, een bloemkrans op de slapen gedrukt heeft, snelde een aangenaam uur voor het drietal om. Oldenburg en Olympia beiden zagen verbaasd tot Baruch op, terwijl hij hun bedaard, doch met den gloed der overtuiging uitlegde, hoe de vrees als de eenige oorzaak van het ontstaan en bestaan van het bijgeloof moet aangemerkt worden; Alexander was hiervan een sprekend voorbeeld; zoo dikwijls de omstandigheden hem tegenliepen of schrik aanjoegen, had hij zijn toevlucht tot offers en allerlei bijgeloovige handelingen genomen. Toen Baruch vervolgens de hierop betrekking hebbende plaatsen bij Curtius, boek 4 hoofdstuk 10, en boek 5 hoofdstuk 4 enz. vlug opsloeg en verklaarde, kwamen zijn beide hoorders tot het besluit, dat die jonge man met een buitengewonen geest begaafd was en op een nieuwe, oorspronkelijke wijs het verledene navorschte.

Oldenburg kwam voortaan dikwijls, als hij wist, dat hij Baruch bij Olympia zou ontmoeten, en deze merkte met recht veel genoegen op, dat de beide jongelieden dagelijks beter vrienden werden. Zij was er zelfs trotsch op, de bemiddelaarster tusschen twee zulke ongelijksoortige personen te zijn, en wist telkens weer een onderwerp te berde te brengen, waarbij Oldenburg's menschenkennis en belezenheid, en Baruch's onderzoekende geest gelegenheid hadden zich te openbaren. Behalve zijn beschaafd voorkomen en innemende manieren, bezat Oldenburg nog een uiterlijk voorrecht, dat wel is waar zelden als zoodanig op prijs wordt gesteld, doch dat nochtans, zonder dat wij 't weten, dikwijls een belangrijken invloed op onze eerste kennismaking uitoefent, namelijk een heldere, buigzame, welluidende stem. Alles wat hij zeide, vond hierdoor des te eer weerklank bij zijn hoorders en nam deze onwillekeurig voor hem in. Baruch en Oldenburg werden vrienden, zonder dat zij 't elkander betuigden.

»Ge hebt nu spoedig den Latijnschen cursus achter den rug," zeide Olympia op zekeren dag tot Baruch, »hoe zoudt ge 't vinden, als gij mij ter belooning eens Hebreeuwsch leerdet?"

»Dan moet gij de polyglotte van den kerkvader Origenes volgen," zeide Oldenburg lachend, »en kunt van de eene taal in de andere heen en weder springen, zooals het uw rusteloozen geest gelieft. Neem mij dan in den arm, en ik zal u de hoogleeraarsbetrekking van Casaubonus of Scaliger bezorgen. In mijn verbeelding zie ik de studenten al naar het college stroomen, waar de hooggeleerde Olympia Van den Ende het hooglied in het oorspronkelijke doceert."

»Bedenk," voegde Baruch er bij, »dat 't de heilige taal is, die gij leeren wilt."

»Zijt gij dan een heilige?" vroeg zij min of meer spijtig. »Zeker hebt ge ten minste een Hebreeuwschen naam. Hoe heet ge eigenlijk?"

»Baruch."

»Bahruch!" herhaalde Olympia, nu in een luiden lach uitbarstende. »Bahruch! hu! 't is om bang te worden van zoo'n spookachtigen klank! Die naam is zoo *lugubre*, zooals 't in de muziek heet; ik zou hem altijd in f mol spelen of zingen; hoor maar: zóó." Dit zeggende zette zij zich voor haar orgel, steeds Bahruhch! Bahruhch! zingende en die tonen met de somberste accoorden begeleidende. »Om 's hemels wil, dien naam moet ge laten varen, anders loopt het nooit goed met u af!" ging zij voort. »Ik had een vriendin, wier aanstaande Balthasar Prompronius heette. Nu was het haar natuurlijk onmogelijk, »lieve Balthasar" te zeggen; welk schepsel, met rede en gevoel begaafd, zou dáártoe in staat zijn? Het kan de een niet over de lippen en verscheurt het gehoor van den ander! Mijn vriendin was dan ook diep ongelukkig; zij zeide altijd maar alleen: »lieve!" en eindigde met hiermede een ander te bedoelen. Die leelijke naam was de oorzaak van haar ongeluk; dat is mijn onwankelbaar geloof."

»Gij zijt dus niet zoo ongeloovig, als gij 't wilt laten voorkomen," zeide Baruch.

»Bahruhch!" herhaalde Olympia telkens op den allerlaagsten toon, die haar mogelijk was, om al het onwelluidende van dien naam te doen uitkomen. »Bahruhch! neen, dat is onmogelijk! Ik heb werkelijk medelijden met uw

aanstaande vrouw! Pas maar op, dat het niet met haar afloopt als met mijne arme Mathilde! Volg mijn raad en neem een anderen naam aan. Kan dat uilengekras niet vertaald worden?"

»Ja wel; het wil zeggen: Gezegende."

»Prachtig!" juichte Olympia, van blijdschap in de handen klappende, »dus Benedictus? Dat is een uitmuntende naam. Als ge paus wordt, zijt ge dan de veertiende en wordt vijf en zeventig jaren na uw dood gecanoniseerd, terwijl men bedevaarten gaat doen naar het wonderdadige graf van St. Benedictus. »Lieve Benedictus," — hoor maar, hoe zacht en liefelijk dat klinkt, maar Bahruch! brr! geef er mij de hand op, u in het vervolg Benedictus te zullen noemen. Gij zijt immers een geleerde en als zoodanig komt u ook een Latijnsche naam toe; ge zult zeker vroeg of laat een beroemd man worden en dan heb ik toch ook een naam tot het nageslacht overgebracht. Men moet ook zijn vijanden niet alle gelegenheid benemen, om een geestigheid aan den man te brengen. Ik zie al, hoe een banvloek tegen u aldus begint: *Benedictus est Spinoza, quem rectius maledictum dixeris.* 1) De Romeinen hebben van de stad Maleventum in Beneden-Italië Beneventum gemaakt, en de hoogwijze magister, die u op deze wijs zoo behendig verdoopt, heeft de gedachte dus eigenlijk slechts van anderen gestolen; maar toch zie ik hem vóór mij, zich welgevallig onder de kin strijkende en zijn zwart mutsje van het geleerde voorhoofd naar ach-

1) Spinoza wordt de gezegende genoemd; met meer recht kan hij de vervloekte heeten.

teren schuivend, terwijl hij tevreden meesmuilt, dat hij u met één enkel woord gebrandmerkt heeft. De verdienstelijkste van allen wordt echter niet erkend, en dat ben ik, die dien verheven inval gehad heb; zonder mij zoudt ge ten eeuwigen dage Baruch hebben geheeten. En zelfs Aristophanes had daarover kunnen lachen, maar geen enkele geestigheid kunnen zeggen."

Zóó praatte Olympia met kleine tusschenpoozen voort; Baruch's bezwaren en tegenwerpingen bleven allen zonder gevolg.

»Als gij mijn raad niet goedschiks volgt," besloot zij eindelijk, »dan zeg ik van dit oogenblik af nooit iets anders tegen u dan rabbi Bahruhch, en koop een papegaai, dien ik de woorden: rabbi Bahruhch zóó dikwijls zal voorzeggen, totdat hij ze vlug en duidelijk napraat; ik hang hem hier onder het venster en zoodra gij u dan vertoont, zal hij u toeroepen: rabbi Bahruhch! rabbi Bahruhch! Ik voorzie al, dat alle menschen voor ons huis zullen blijven staan, om te zien, hoe het individu er uitziet, dat een naam heeft, die als ravengekras klinkt. Ik vraag u dus voor de laatste maal: wilt ge mijn raad volgen?"

»Heb ik u niet gezegd, toen wij elkaar voor het eerst ontmoetten, dat juffrouw Olympia de verpersoonlijkte eigenzinnigheid is?" zeide Oldenburg. »Gehoorzaam dus maar onmiddellijk. Ge zult u toch niet aan zulke onvergelijkelijke kwellingen willen blootstellen?"

Baruch gaf zijn toestemming en stak Olympia de hand toe, die deze hartelijk drukte.

»Ga even zitten," hernam zij, »en gij, mijnheer Oldenburg, kom hier naast mij staan; ge zult doopgetuige zijn.

Nu legde zij haar beide handen op Baruch's hoofd en zeide: »In naam van Aristoteles, Baco en Cartesius geef ik u den naam Benedictus. En opdat die naam groot worde en blijve voortbestaan in alle eeuwigheid, zoo gedenk, wanneer ge hem nederschrijft, ook haar, van wie dat woord is uitgegaan. *Benedicite! In saecula saeculorum, Amen!*" Deze laatste woorden zong zij op plechtigen toon, alsof zij een kerkgezang aanhief. »Heb ik 't goed gedaan?" vroeg zij vervolgens, terwijl zij de handen langzaam van zijn hoofd ophief en onwillekeurig met de rechterhand Benedict's wang aanraakte.

»Zóó voortreffelijk," antwoordde Oldenburg, »dat als ge mijn naam Heinrich — of Hendrik, zooals men hier te lande zegt — soms wat onmuzikaal mocht vinden, ik gaarne nog een anderen bovendien van u wil ontvangen, zonder te vreezen, dat men ons van godslastering zal beschuldigen. Ik zou gaarne de ondervinding willen opdoen, hoe iemand onder uw zegenende hand te moede is."

Olympia bloosde, en streek met de hand over het voorhoofd, om hare verlegenheid te verbergen.

ELFDE HOOFDSTUK.

EEN NIEUW MENSCH.

Uit de heldere en vroolijke sfeer, waar hij Benedictus genoemd werd, moest hij weder terugkeeren tot den somberen en afgezonderden kring, waar hij Baruch heette en als zoodanig moest denken en handelen.

Waarom is de naam Benedictus welluidender dan die van Baruch?

Dit is alleen een vooroordeel van de kinderen dezer wereld, wie de heilige taal vreemd en hard in de ooren klinkt. En toch — is die naamsverandering niet een aanwijzing, om voortaan op dezelfde wijs als de geheele denkende wereld te leven en te denken? Ligt er niet een diepe zin in verborgen, dat de aartsvaders Abraham en Jakob van naam veranderden, nadat hun een nieuwe zending was opgedragen. Mag men een bewijs hiervoor uit den bijbel putten? En altijd die bijbel? —

In deze en dergelijke overpeinzingen verzonken, had Spinoza de woning van Van den Ende verlaten. Zijn familienaam was hem gebleven en deze verbond hem voor eeuwig aan zijn verleden en afkomst; hierdoor beperkt,

kan noch mag men zich aan vrije, zelfstandige gedachten overgeven. De kroon, die hem eens met den titel van rabbi op het hoofd was gezet, had hij verloren; een zachte hand had zijn voorhoofd aangeraakt en hem een anderen naam gegeven.

Van Olympia komende, begaf hij zich naar de school »de Kroon der Wet." Het scheen hem een bitteren spot toe, dat men hier in deze bekrompen omgeving met kronen pronkte; alles kwam hem zoo kleingeestig en somber voor, nog veel meer dan er eigenlijk grond toe bestond. Nog klonken de opgeruimde woorden en de welluidende stem van Olympia hem in de ooren; de litanie, die de om de tafel zittende scholieren aanhieven, vormde hiermede een schrillen wanklank. Hij had zich in een hoek nedergezet, om zich, met een opengeslagen boek vóór zich, ongestoord aan zijn eigen gedachten te kunnen overgeven, toen Chisdai zich bij hem voegde, om hem over den zin van een moeilijke plaats in den Talmud te raadplegen. Baruch hielp hem spoedig hiermede terecht.

»Ik heb 't al lang gezegd," hernam Chisdai, »gij wordt een tweede Simson, wat geest en verstand betreft; als men u ergens niet in- of uit wil laten, neemt ge de geheele poort met sloten en grendels en al op den rug en voert ze mede, — maar, wat ik u bidden mag, laat u toch niet verleiden door die Delila, die gij tegenwoordig zoo dikwijls bezoekt. Ik zelf heb haar nooit gezien, God beware mij! maar zooals ik van anderen hoor, is ze niet jong meer en ook niet zoo bijzonder schoon."

»Ik weet niet, wat ge bedoelt; laat mij met vrede," zeide Baruch wrevelig.

»Wat ik bedoel?" hervatte de ander; »nu, ge kunt goed veinzen! De dochter van dien dokter, meen ik; hoe heet ze ook? O ja, Olympia Van den Ende. Ik hoor, dat ze vreeselijk knap is en zeven talen kan spreken. Wezenlijk, volg mijn raad: als die menschen denken, dat ze u voor goed hebben ingepakt, handel dan met hen als Simson: vang de vossen, bind hun staarten aan elkaar, steek ze in brand en jaag ze in de rijpe korenvelden der Philistijnen. Ge begrijpt, in welken zin ik dit bedoel, niet waar? Maar ik vrees, ik vrees, dat ze u de oogen zullen uitsteken en van uw kracht berooven en eindigen met u uit te lachen."

»'t Is jammer," antwoordde Baruch, »dat gij deze nieuwe toepassing van Simson's geschiedenis op de godsdienstwisten in het algemeen niet voor uw preek van morgen bewaard hebt. Tot slot hadt ge er kunnen bijvoegen, dat als die menschen datgene, wat gij bedoelt, konden of wilden, ik ook den moed zou hebben, om evenals Simson uit te roepen: mijne ziel sterve met de Philistijnen! zoowel als daarnaar te handelen."

Dit gesprek deed hem pijnlijk aan. Het scheen hem heiligschennis toe, Olympia's naam door Chisdai te hooren uitspreken en haar liefelijk beeld zich binnen die sombere muren voor den geest te roepen. Zijn afkeer van Chisdai nam met den dag toe, dewijl hij duidelijk merkte, dat deze al zijn streven op geestelijk gebied naging en de uitwerking daarvan op het spoor trachtte te komen. Hij moest wel bijzondere bedoelingen hiermede hebben, daar hij zich zelfs door een in het oog vallende barsche bejegening van Baruch's kant niet liet afschrikken.

Den volgenden sabbat legde Chisdai in het openbaar de

eerste proef af van zijn redenaarstalent. Zij mislukte ten eenenmale.

»Wat mij betreft, ik had er niets tegen, toen Chisdai aanzoek deed om de hand van uw zuster Mirjam," zeide Baruch's vader tot hem, terwijl zij samen de synagoge verlieten; »Chisdai heeft fortuin en hem staat nog vrij wat meer te wachten. Ook is hij niet leelijk. Ik begrijp dus niet, hoe Mirjam zulk een onoverwinnelijken afkeer van hem heeft, zooals zij zegt. Ik zie nu evenwel in, dat hij niet zulk een groot man zal worden, als men van hem verwacht heeft, en is mij nu toch niet het geluk beschoren, mijn dochter aan een beroemd schriftgeleerde tot vrouw te geven, dan gun ik haar nog liever aan Samuël Casseres." Baruch stemde dit van ganscher harte toe. »Mij dunkt, 't wordt tijd," ging zijn vader voort, »dat gij u nu eindelijk ook eens laat hooren; onze geheele familie zal daardoor in de algemeene achting rijzen. Ook zou ik met mijn oude oogen u gaarne nog eens op het preekgestoelte zien staan; wie weet, hoe kort mij dat voorrecht nog maar vergund zal zijn."

Baruch antwoordde niet. Zeker zou hem een ontzettende duizeling overvallen, dacht hij bij zichzelf, als hij daar in het openbaar optrad, evenals die anderen, die met zulk een vaste overtuiging spraken, alsof zij onzen lieven Heer in de kaarten hadden gezien en nauwkeurig wisten, waarom hij deze of die troef had uitgespeeld, en welke hij in het vervolg zou of moest uitspelen.

»Zoudt ge er geen zin in hebben?" begon zijn vader op nieuw. »Ik geloof, dat ge wat te beschroomd van aard zijt. Schaam u, vroeger hadt ge moed en lust tot alles!

»Weet ge nog wel, hoe gij het als het hoogste geluk beschouwdet, te prediken en den goddelijken geest door het levende woord over de gansche gemeente uit te storten?"

»Ik ben niet recht wel en heb altijd nog last van hartkloppingen, nadat ik onlangs, zooals ge weet, bloed heb opgegeven."

»Ba, dat zijn uitvluchten! Ik zal u maar zeggen, dat ik er al met onzen Chacham Aboab over gesproken heb, die u gaarne toestaat, vandaag over veertien dagen te prediken. Natuurlijk zal ik onzen dokter Silva vragen, of hij er geen bezwaar in ziet; doch als hij het goedkeurt, moet ge mijn wensch vervullen, of ik vergeef 't u zelfs op mijn sterfbed niet."

Wat zou hij hierop zeggen? — Silva maakte geen bezwaren en Baruch moest zich dus op zijn preek voorbereiden. — Wie zal echter al de tegenstrijdige gewaarwordingen schetsen, die hem bij de vervaardiging van dit sermoen bestormden? Wie de kwellende gedachten weergeven, die hem vervolgden, als hij zich naar Olympia begaf en met haar de lustige tooneelen uit het leven der heidenen las; als hij zich door Oldenburg's vroolijke luim en schrandere invallen liet afleiden en — dan weer aan zijn preek moest gaan?

De jonge leeraar had verscheidene boeken opgeslagen, om hieraan bewijsplaatsen, gelijkenissen en vragen te ontleenen. Zijne hand rustte op een geopend werk van Maimonides en zijn blik dwaalde peinzend langs zijn boekenschat, die tegen den muur was geplaatst. Die bladen bevatten de woorden en gedachten van gestorven geesten; zeker hebben ook deze geworsteld, getwijfeld, getreurd en

toch eindelijk den vrede teruggevonden. Is het dan niet overmoedig, hun leven en hun leer als een waan te beschouwen? Duizenden vóór u waren wijzer dan gij. Buig dan uw trotschen zin, word nederig van hart en ge zult op nieuw de vreeze Gods leeren kennen en mede de godzaligheid beërven, die eeuwen lang allen, die u zijn voorgegaan, gelukkig maakte. Ge wilt en ge kunt het; ge moet! Waar zult ge kracht vinden op den eenzamen weg, waar niemand u volgt en waar slechts uw eigen bewustzijn u tot leidsman is? De geesten uwer voorvaderen stijgen op en zegenen u en voeren u hun kring binnen.

De geschiedenis bevat vertroostingen, die, als onze kracht dreigt te bezwijken, haar telkens een verwonderlijken steun verleenen en ons als met nieuwen moed bezielen.

De oogen van den jongen man schitterden van geestdrift en opgewondenheid, terwijl hij die geschiedbladen opsloeg; hij legde de linkerhand op de borst, waar op nieuw eenige kalmte begon te heerschen. Zou die troost en berusting, die hij thans uit de geschiedenis putte, waardoor de onrust in zijn binnenste voor het oogenblik tot bedaren kwam, voortdurend zijn deel blijven of zou die geestelijke behoefte weer met nieuw geweld in hem ontwaken, die slechts in en door hemzelf bevredigd kon worden?

De bewuste sabbat brak aan. Een plechtige stilte heerschte in de synagoge, toen Baruch de trappen van het altaar besteeg. Welk een booze geest tooverde hem op datzelfde oogenblik Olympia's gedaante voor oogen? Op spottenden toon hoorde hij haar »rabbi Baruch! rabbi Baruch!" zeggen. Hij spande al zijne krachten in, om dat beeld op dit moment van die plek te verdrijven. Doodsbleek stond

hij voor de menigte; aller oogen waren op hem gericht. Hij wischte zich het koude zweet van het voorhoofd en begon met bevende stem: »De Heer is nabij allen, die Hem aanroepen; allen die Hem aanroepen in waarheid." (Ps. 145, 18.) Met scherpe trekken schetste hij de kwellingen van den twijfelaar, die geen God in den hemel en geen God in het hart heeft, en reeds was hij tot aan het tweede gedeelte van zijn preek genaderd, waarin hij de zaligheden van het geloof beschreef, dat allen menschen is ingeschapen. Naarmate hij het einde naderde, en het geluk schilderde, reeds tijdens zijn leven tot de vaderen verzameld te worden, d. w. z. één met hen te zijn in het in stand houden en uitbreiden van hetgeen door hen is gegrondvest, waarin de kracht van hun aardsch bestaan is gelegen, werd zijn rede welsprekender, zijn stem krachtiger — toen hem plotseling een hevige benauwdheid overviel. Hij zweeg en hield den zakdoek voor het gelaat; een stroom van bloed vloeide hem uit den mond.

Een doodsche stilte heerschte in de geheele vergadering; ieder zag zijn buurman bekommerd aan en sloeg dan weer een medelijdenden blik op den zieken jongeling. Reeds opende zijn vader den mond, om zijn zoon te verzoeken, het preekgestoelte te verlaten, toen deze zich weer oprichtte en met een kort gebed besloot. Als uit één mond riep nu de geheele gemeente: »*Jejascher Coach!*" (de Heer sterke uwe kracht), waarmede men in de synagoge zijne ingenomenheid met het gehoorde te kennen geeft.

Baruch en zijn vader verlieten weldra het bedehuis. Toen zij Chisdai's gestoelte voorbijkwamen, vroeg deze, of hij hen zou vergezellen. Baruch sloeg dit aanbod af. Overal was

het ongeval, dat hem overkwam, op dien sabbat het voornaamste onderwerp des gespreks. Oude vrouwen en waanwijzen beschouwden het als een slecht voorteeken. Alleen Chisdai, die anders niet lang talmde met zijn oordeel te zeggen, haalde de schouders op, als men hem vroeg, wat hij er van dacht. Hij had dan ook alle reden, om zijn gevoelen te verzwijgen.

Reeds na verloop van drie dagen mocht Baruch zijn kamer weer verlaten. Hij gaf zijn voornemen te kennen, naar Olympia te gaan. »Ge moogt den drempel van dat huis niet meer betreden," voegde zijn vader hem met zichtbare verstoordheid te gemoet. »Ik heb fraaie zaken van dien kleinen dokter gehoord! Hij is de satan in persoon! De zoon van den indigohandelaar Groenhof, die acht dagen geleden gestorven is, heeft nog vóór zijn dood bekend, dat hij eigenlijk nooit goed geloovig is geweest en dat de dokter hem tot dat ongeloof gebracht heeft. Hij vertelde, dat hij een geheele sekte stichtte; hoe heette ze ook? Ik heb den naam geweten. Nu, geen praatjes meer; ik verkies niet, dat ge weer naar hem toegaat."

Baruch trachtte zijn vader tot andere gedachten te brengen, doch deze ging voort: »En ik hoor, dat de dochter nog erger is dan haar vader; ze moet den duivel in zeven talen te gelijk uit het veld kunnen slaan. Ik laat mij niet zoo licht iets op de mouw spelden, maar dat meisje moet altijd omringd zijn door een gansche schaar van geleerde mannen, die haar het hof maken. Geloof mij, ik weet meer van de wereld af dan gij; dáár wordt geschertst, gelachen, gezongen, druk geredeneerd, met schoonschijnende gevoelens te koop geloopen, met allerlei fraaie woorden

geschermd. Een onbedorven gemoed als het uwe meent daarin niets te zien dan het veelgeprezen vroolijk leven der klassieken, zooals ik 't ook heb hooren noemen; maar op de keper beschouwd, is 't niets dan vermomde lichtzinnigheid, die met alle wetten heeft gebroken en alle perken te buiten gaat. — Hebben uwe ouders dáárom hun schoon geboorteland verlaten, al hun luister en al hun trots afgelegd en zich tevreden gesteld met hier slechts geduld te worden, opdat hunne kinderen nu met het heiligste den spot zouden drijven? In onze godsdienstige geschriften zijt gij meer ervaren dan ik, van wereldsche zaken weet ik echter meer af dan gij; laat u dus waarschuwen. Geloof mij, ge zult u verlaten en arm gaan voelen, als gij u niet aan de wereld en hare verleidingen onttrekt. Bepaal gij u dan tot den stillen, heiligen tempel der wetenschappen en verheug u, dat ge u hierin ongestoord moogt bewegen, zooals ge heden immers zelf in het openbaar verkondigd hebt."

De oude man was blijkbaar diep ontroerd; wie zou zeggen, wat er bij deze haastig uitgesproken woorden in zijn ziel omging. In vreemden bodem overgeplant, was hij vroeg oud geworden en het scheen wel, alsof het hem nog altijd hinderde, zijn heerlijk vaderland te hebben moeten verlaten. Misschien voelde hij zich daarom des te meer gehecht aan de thans verworven hemelsche vreugd en trachtte hij deze in de eerste plaats ook voor zijn zoon te verzekeren.

Zijn vader werd door twee beginsels beheerscht. Het gelukkig gevoel, dat zijn borst doorstroomde, toen Baruch de rabbijnsche waardigheid had ontvangen, was gedeeltelijk godsdienstige geestdrift en gedeeltelijk wereldlijke trots ge-

weest. Hij was op den sabbat een ander man dan op werkdagen en kampte nog altijd met herinneringen uit het verledene; alle zorgen en bekommernissen drukten hem diep ter neder. Meer dan wellicht noodig was, deed hij zich geweld aan, om zich in zijn tegenwoordige levenswijs te schikken, wat hem dubbel moeilijk viel, nadat hij zijne vrouw door den dood had verloren. Ter wille van het geloof had hij zijn vaderland verlaten; ook ter wille zijner kinderen — opdat ze dat geloof openlijk zouden kunnen belijden. En zouden ze dit nu lichtzinnig prijs geven? Neen, met dubbelen ijver wilde hij waken, dat zijn zoon niet, evenals hij, door vreemden invloed zijn gemoedsrust verloor. De geneesheer had den jongeling verboden, luid te spreken, en zoo poogde Baruch op zachten en gematigden toon zijn vader te beduiden, dat hij Olympia en hare vrienden verkeerd beoordeelde. Juist werd er aan de deur geklopt en trad Oldenburg binnen, door een vreemdeling gevolgd. Hij ging op Baruch toe en gaf hem de hand, zeggende:

»Goed, dat ge u nog niet candidaat hebt gesteld voor de onderwereld! We werden ongerust, omdat we in zoolang niets van u hoorden. Juffrouw Olympia laat u groeten; zij zegt, reeds lang aan u gemerkt te hebben, dat ge niet recht wel waart. Op haar verzoek ben ik zoo vrij, hier te komen, en daar wij dachten, dat gij erg ziek waart, heb ik mijn vriend, dokter Lodewijk Meijer medegebracht, die bovendien reeds lang met u in kennis hoopte te komen."

»Ik ben zeer bezorgd geweest over mijn zoon," zeide de oude Spinoza, terwijl de bezoekers een buiging voor hem maakten.

»En dus zijt gij de vader van dien jongen philosoof?"

vroeg Oldenburg. »Zijt gij niet onlangs bij mij geweest naar aanleiding van een wissel op het huis Troost?"

»Ja."

»Neem mij niet kwalijk, dat ik u toen zoo kort te woord heb gestaan; ik had juist groote haast, en het speet mij, u dit niet gezegd te hebben. Uw zaak is echter niet in het vergeetboek geraakt; ik heb naar Bremen geschreven en last gegeven, dat, als ge binnen vier weken geen betaling hebt ontvangen, de zaak gerechtelijk zal vervolgd worden."

»Dank voor uwe bemoeiing; 't is mij aangenaam, u hier te zien."

Op deze wijs kwamen beiden in gesprek, en het duurde niet lang, of het trouwhartig en bedaard voorkomen van Oldenburg had den ouden man voor zich ingenomen. Hij vertelde hem, dat Baruch de eerste jood was, dien hij van nabij had leeren kennen en dat hij niet alleen zijn geestkracht en edele gezindheid bewonderde, maar bovendien zeer dankbaar was, door hem van een vooroordeel genezen te zijn, dat door opvoeding en gewoonte onbewust in hem was blijven voortleven. Van de liefde en bewondering, die Oldenburg voor Baruch koesterde en die hij nooit tegenover dezen in woorden kon brengen, maakte hij nu diens vader deelgenoot. Het gelaat van den ouden man blonk van vreugde en geluk, en zijn nog altijd Spaanschgezind hart voelde zich verkwikt door Oldenburg's fier en ridderlijk voorkomen, dat de herinneringen zijner jeugd zoo krachtig bij hem verlevendigde.

Onderwijl sprak Meijer met Baruch over het ongeval, dat hem in de synagoge was overkomen.

»Ge hadt maar moeten doen, zooals onze brave en pittige Dr. Luther," zeide de jonge geneesheer, wiens donkerbruin gelaat en schitterende zwarte oogen van gezondheid en levenslust getuigden.

»Wat bedoelt ge?" vroeg Baruch.

»Hij zeide eens: als ik op den preekstoel sta, zie ik niemand aan, maar denk, dat alle menschen blokken hout zijn, wie ik het woord Gods moet prediken. In zeker opzicht, hoewel in anderen zin dan hij bedoelde, ben ik 't volkomen met hem eens. Ge moet dien man gaan bestudeeren; hij heeft een goede dosis geloof, die mij ontbreekt, maar hij is door en door eerlijk; ik houd mij veel met hem bezig."

»Het doet mij genoegen, dat gij ook de theologie beoefent."

»Eigenlijk ben ik een amphibie en beweeg mij half op het gebied der theologie en half op dat der medicijnen."

»Ja, mijnheer Spinoza," dus mengde Oldenburg zich thans in hun gesprek, »Meijer heeft de geneeskunde tot vrouw en de theologie tot beminde. Hij is een eerste vechtersbaas en kent den bijbel van buiten."

Bij hun vertrek deed de oude heer Oldenburg en Meijer tot aan de huisdeur uitgeleide en scheen het niet onaangenaam te vinden, dat de voorbijgangers zagen, wie hem bezocht hadden. Nog blonk zijn aangezicht van blijdschap, toen hij weer binnenkwam. »Nu, Baruch," zeide hij, »die mijnheer Oldenburg schijnt bijzonder veel met u op te hebben. Ik kan wel het onderscheid zien tusschen neerdalende goedheid en hartelijke belangstelling. Ge moogt er wel trotsch op zijn, zulk een flink, rechtschapen man tot vriend te hebben."

»En toch wilt ge, dat ik hem en den kring, waarin hij zich beweegt, voortaan zal vermijden," merkte Baruch aan.

»Dat is te zeggen, ik heb u gewaarschuwd, dat ge u niet door hen laat overrompelen; ge ziet echter scherp genoeg, om op uw tellen te passen," antwoordde zijn vader. »Ik heb er niets tegen, dat gij met iemand als Oldenburg omgaat."

En zoo zette Spinoza zijne bezoeken bij Olympia ongehinderd voort. Met Oldenburg werd hij al meer en meer bevriend, terwijl er ook spoedig tusschen hem en Meijer een geestelijke toenadering plaats had, die door onderlinge ijverige studie weldra van vertrouwelijken en zelfs vriendschappelijken aard werd, zooals dikwijls met twee reisgenooten het geval is, die bij al het nieuwe en vreemde dat zij aanschouwen, gevoelen, dat zij zich in vertrouwd en hun dierbaar geworden gezelschap bevinden. Ofschoon gedeeltelijk slechts oppervlakkig, was Meijer niet onbekend met de nieuwe takken van wetenschap. De algemeene geschiedenis, de natuurkunde, die destijds met nieuwen ijver beoefend werd, doch bovenal de Cartesiaansche wijsbegeerte openden Spinoza nieuwe bronnen van kennis, waaraan hij zich met zijn vriend naar hartelust laafde

De Brieven van Cartesius en zijne »Verhandeling over de menschen", die weinig jaren na den dood des schrijvers waren uitgegeven, maakten nog des te dieper indruk met het oog op zijn verscheiden; want zijn leer bevatte nog iets van den adem des werkelijken levens, en zelfs de wijsbegeerte, die zich boven al het onmiddelijke en tijdelijke wil verheffen, heeft een moeilijk te doorgronden,

doch bijzondere kracht in de tegenwoordigheid van haar oorsprong. Bovenal echter was 't het geschrift van Cartesius »Over de methode," dat den jongen denker een groote schrede verder bracht; want Cartesius knoopte hier aan zijne eigen ontwikkelingsgeschiedenis de grondbeginsels van het denken in het algemeen en van zijne philosophie in het bijzonder vast; en juist deze toepassing op het bijzondere maakte den overgang tot het algemeene gemakkelijk.

Het weten en onderzoeken van onzen jongen vriend had zich tot dusver slechts tot die grenzen bepaald, die hier het verledene afsluiten en dáár de markpalen vormen van dat gebied, hetwelk zich aan het eind van het zinnelijk leven ontsluit. Thans richtte hij zijn geest op het streven der bedrijvige wereld om zich heen. Moeten we onze eigen menschelijke natuur en het uitgebreide rijk der veelvormige natuur buiten ons niet onderzoeken en de wetten daarvan niet leeren begrijpen?

Is het niet mogelijk, — ja, moet dit de slotsom niet zijn? — dat de eeuwig onveranderlijke menschelijke natuur door dezelfde vaste wetten beheerscht wordt, als het leven der natuur om ons heen? Is onze wetenschap slechts een wetenschap van het doode vóór ons en achter ons, is zij niet alleen een wetenschap van het leven —?

Dit waren de vragen, die den jongeling bij zijn nieuwe studiën bezighielden. Soms kwam zelfs het vermoeden bij hem op, dat hij een der eersten zou zijn, die de wetenschap des levens zouden grondvesten.

Zijn vrienden zagen verbaasd op, toen hij hun eens in dezen zin uitlegde, hoe ieder, die tot het ware en zelfbewuste leven ontwaakt was, wederom alles uit de levens-

kracht in zich en om zich heen moest putten, en hierop de schier onverstaanbare uitspraak van Christus toepaste: »Laat de dooden hunne dooden begraven." (Matth. 8 v. 22). In zijn manier van denken en spreken, had Spinoza, wanneer hij het een of ander betoogde, iets plechtigs, iets bijbelsch, zou men bijna zeggen. Deze eigenaardigheid deelt zich mede aan den geest, die tot den oorsprong van alle leven doordringt; de eeuwige woorden drukken op nieuw zijn denkbeelden uit, al verkrijgen ze ook een nieuwen vorm en een gedeeltelijk nieuwe beteekenis in zijn mond.

Zoowel Oldenburg als Meijer was niet zelden verrast door de »philosophische naïveteit" van Spinoza, zooals de eerste dit uitdrukte, terwijl Meijer verklaarde, dat hun beider vriend een »geestelijk onbeslagen tong" bezat. De uitdrukking: »philosophische naïveteit" bevat een schijnbare tegenstrijdigheid, maar toch wordt hiermede de eigenlijke grond aangeduid van het vrij, zelfstandig denken, zooals het zich bovenal in Spinoza openbaarde. Hij wilde in geen enkel opzicht de gewone, overgeleverde beschouwingswijs volgen; zijn geest was krachtig en onbesmet gebleven onder al de leerstelsels, die hem waren ingeprent. Op oorspronkelijke wijs en met een onbevooroordeelden blik nam hij al de verschijnselen in zich op, die zich in de wereld daar buiten hem, zoowel als in de wereld in zijn binnenste openbaarden.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

CARTESIANEN.

Spinoza en Oldenburg stonden lachend vóór Meijer, die in een langwerpig glas, met water gevuld, een wanstaltig glazen duiveltje liet op en neer gaan, draaien en wenden, naarmate hij meer of minder op de elastieke kurk drukte, en hierbij allerlei tooverwoorden en bezweringsformulieren uitsprak. Spoedig echter werd hij dit spel moede en zeide: »Is de geheele wijsbegeerte eigenlijk iets meer dan de hier besloten holle inhoud, het glazen duiveltje in het glas?" en daar geen der beide anderen hierop antwoordde, ging hij voort, zich bepaald tot Spinoza wendende: »Wat zegt gij van dit Cartesiaansche duiveltje? Tweeduizend jaren geleden, had de uitvinder van zulk een wonder de stichter van een nieuwen godsdienst kunnen worden, wiens lof nog tot op den huidigen dag in de afgelegenste hoeken der aarde bezongen en wiens naam en hulp aangeroepen werd."

»Dat is nog te betwijfelen," was het antwoord. »Zonder een nieuwe, de wereld herscheppende gedachte, heeft geen enkele zoogenaamde wonderdoener zijn naam vereeuwigd; het Cartesiaansche duiveltje heeft niets te betee-

kenen, in vergelijking met de wonderen, die aan joodsche Kabbalisten worden toegeschreven."

»Welke zijn die?" vroeg Meijer, en Oldenburg trok een zuur gezicht, toen Spinoza aanhief:

»Bij ons aan huis hebben we een oude meid, Chaje genaamd — ze is uit Duitschland afkomstig en doortrokken van het met sprookjes en wonderen opgesmukt geloof der Duitsche joden — die mij eens heeft uitgelegd, waarom men te Praag het lied op Vrijdag avond, waarin Israël een mystiek huwelijk met den sabbat sluit, twee malen zingt. Vele jaren geleden woonde er te Praag een beroemd Kabbalist, de groote rabbi Leeuw genoemd. Deze nu formeerde eens een menschelijke gestalte van leem, doch in het achterhoofd liet hij een opening, waarin hij een perkament legde, dat den onuitsprekelijken naam »God" bevatte. Terstond bewoog zich de klomp en werd een mensch; hij bewees zijn schepper al de diensten van een knecht, haalde water, kloofde hout en wat dies meer zij, en stond in de gansche jodenbuurt onder den naam van: de Golem van den grooten rabbi Leeuw bekend. Elken vrijdag avond nam zijn meester hem het perkament uit het hoofd en dan was hij weer leem tot zondag morgen toe. Eens had de rabbi dit echter vergeten. De geheele mannelijke gemeente was in de synagoge vergaderd en juist had men het gewone bruiloftslied aangeheven, toen vrouwen en kinderen kwamen binnenstormen met den kreet: de Golem vernielt alles. Onmiddellijk beval de rabbi den voorzanger, het gebed te staken; nu was er nog redding mogelijk en later zou hij misschien niet kunnen beletten, dat de geheele wereld verwoest werd. Hij snelde naar huis

en zag, hoe de Golem juist de pilaren van zijn woning aangreep en op het punt stond van het geheele gebouw omver te rukken. Nog even bij tijds sprong hij op hem toe, ontnam hem het perkament en — een levenlooze, leemen gestalte lag vóór hem. Van dezen tijd af wordt het bruiloftslied te Praag op sabbat altijd twee maal gezongen. Zeker heeft de groote rabbi Leeuw niet aan Cartesius gedacht, en toch bezat zijn Golem hetzelfde leven als alle menschen, indien men althans de nieuwe opvatting is toegedaan, dat het onderling verband tusschen lichaam en ziel zoo los en oppervlakkig is, dat het ieder oogenblik verbroken en weer hersteld kan worden."

Meijer scheen deze polemische wending van het gesprek niet op te merken. »Zoodra ik mijn briefwisseling tusschen Adam en Eva uitgeef, krijgt uw Golem daarin een eereplaats," zeide hij lachend.

Oldenburg wendde zich integendeel met blijkbare misnoegdheid tot Spinoza.

»Meijer moge ingenomen zijn met dergelijke zonderlinge geschiedenissen, die hij evenals zijn vlinders en torren spietst en stelselmatig rangschikt, voor mijn smaak ligt er in die legende een joodsche bitterheid. 't Is al te dwaas, in de jodenbuurt een door de Kabbala geschapen wereldverdelger te laten optreden. Had men hem nog volgens de losse opvatting der volkssprookjes een liefdehandel laten aanknoopen met een meisje, dat hem elken sabbat te vergeefs wacht, of had men hem tot grootvizier of een ander minister bevorderd, die elk oogenblik door zijn meester in den eigenlijken zin des woords tot stof vernederd en wederom in een groot heer herschapen kon worden, dan

zou het verhaal nog eenige poëzie of satyre bevatten. Nu echter bevalt die Golem van onzen heer en meester daar mij vrij wat beter; zie maar, hij buigt zoo sierlijk en bevallig, dat geen dame aan het hof van Lodewijk den Veertienden het hem kan verbeteren."

»Van onzen heer en meester?" herhaalde Spinoza; »die uitdrukking is mij te kras. Ik ben noch Cartesius' knecht, noch zijn leerjongen."

»Wat hoor ik?" vroeg Meijer verwonderd. »Hoe kort is 't geleden, dat gij bij mij begonnen zijt met zijn systeem te onderzoeken, en zoudt ge nu reeds daarboven verheven zijn, terwijl ik mij gelukkig acht, er hoe langer zoo meer te mogen indringen."

»Ik begin voor onze vriendschap te vreezen," voegde Oldenburg er bij. »Gij zelf hebt dikwijls beweerd, dat er tusschen vrienden een gelijke trap van geestontwikkeling moet bestaan, en ik kon het nog niet eens zoover brengen, volkomen in zijn stelsel door te dringen. 't Is waar, in het begin waren het voornamelijk de zonderlinge uiterlijkheden, waardoor ik mij tot de nieuwe leer van Cartesius aangetrokken voelde. Gaarne onderzocht ik met hem de ingewanden van een kalf, die hij zijne bibliotheek noemde, allerlei verrassende dingen kwamen daarin voor; maar tot op de inwendige kern van zijn philosophisch systeem kon ik niet doordringen. Ik sloot mijn deur, liet de gordijnen voor mijn vensters vallen, trok mij in een rustig hoekje van mijn kamer terug en bepaalde mijn gedachten nu uitsluitend bij het boek. Als ik mij echter door twee of drie stellingen had heengewerkt en hem een half, ja, soms een geheel uur gevolgd had, dwaalde, zon-

der dat ik 't zelf wist, een vreemde gedachte tusschen de regels rond; een vroegere ondervinding, een wensch, en bovenal de herinnering aan een meisje, dat ik destijds innig liefhad, raakte tusschen de proposities, axioma's en corollaria verward, en eerst laat zag ik in, dat ik, die den laatsten grond der dingen had willen navorschen, mij nog niet eens boven het alledaagsche en oppervlakkige kon verheffen. Dan wierp ik het boek weg en greep naar een ander of ging heen, om mijn ergernis en muizenissen te verdrijven."

»Hoe komt het echter, dat gij voor zulk een vurig aanhanger van Cartesius doorgaat en u ook van tijd tot tijd als zoodanig doet kennen?"

»Dat is niet met een enkel woord te zeggen. Eigenlijk ben ik dáárdoor het meest Cartesiaan geworden, omdat ik een niet minder verwarden levensloop heb gehad dan de stichter van deze school zelf. Mijn vader was predikant in de plaats, waar ik geboren werd. Van kindsbeen af zat ik in zijn bibliotheek en las alles door elkaar; toovergeschiedenissen, historische verhalen, werken over anatomie, alchimie en theologie — 't was mij alles hetzelfde, als ik maar iets te lezen had. Toen ik ouder werd, ontstond er een geweldige gisting tusschen die uiteenloopende kundigheden; de godsdienstige twijfelingen bleven niet achter; spoedig brak er een tijd aan, dat ik in geen enkele zaak of bezigheid meer behagen schepte. Na den dood mijns vaders leidde ik een poos lang een vrij los leven, tot niet geringe ergernis van mijne eerzame medeburgers; doch ook dit stond mij schielijk tegen. Ik pakte dus mijn valies en liet mij als vrijwilliger in het leger van Gustaaf

Adolf inlijven. Toen mijn vaderstad door het Zweedsche leger op brandschatting gesteld werd, gebruikte men mij als onderhandelaar, waardoor ik weer eenigszins in de achting mijner medeburgers rees. Het soldatenhandwerk — want meer was het niet — had echter spoedig zijn bekoorlijkheid voor mij verloren. Te midden van den slag, zoowel als op marsch, overviel mij telkens de twijfel aan alle geloof, waarvoor men hier zoo bloedig streed. Dit was immers een voortdurend moorden, zonder dat men eigenlijk zelf meer wist waarom; de dwaaste van alle begrippen, op algemeene toestanden toegepast, de dapperheid, deze alleen, had hier iets te beteekenen. Men beschouwde, zegt Hugo de Groot, steden en landen als lijken, om zich niet meer over den dood van den enkele te bedroeven. — Ik was lang in het onzekere, of ik goed handelde, doch een schijnbaar geringe omstandigheid deed mij eindelijk een besluit nemen; ik vroeg mijn ontslag en liet mij aan de Utrechtsche academie inschrijven. Studenten en professoren waren destijds ook in twee partijen verdeeld; ge kunt denken, dat ik niet lang weifelde en de zijde van Regius koos tegen den bekrompen ijveraar Gijsbert Voetius. Regius onderwees de nieuwe wijsbegeerte van Cartesius. Ik was destijds eerst een en twintig jaren oud, overmoedig van aard en belust op avonturen, en daar ik als gewezen militair ook den degen goed wist te hanteeren, was ik spoedig onder de studenten zeer gezien."

»Ja; en ik mag wel van mij zelf getuigen," viel Meijer hierop in, »dat ik Oldenburg trouw heb bijgestaan met den Voetianen het geloof in te stampen, dat zij gepredestineerd waren om zich door ons circumflexus en allerlei

andere Kaïnsteekens in 't aangezicht te laten schrijven."

»Hoeveel levendiger en beweeglijker was uwe jeugd dan de mijne!" merkte Spinoza zuchtend aan.

»Dat is nog de vraag," antwoordde Meijer, waarop Oldenburg met zijn verhaal voortging:

»Toen Regius steeds met meer verbittering door Voetius' Vader en Zoon zonder Geest vervolgd werd, trokken wij op zekeren avond naar de woning van Zijn Hooggeleerde en brachten hem een ketelmuziek. Als een der belhamels werd ik vervolgens van de hoogeschool weggezonden — Meijer kwam er zonder kleerscheuren af — en zoo was ik dus martelaar van een leer, die, zooals ik later inzag, door Regius zelf niet eens recht begrepen werd. Ik dwaalde nog eenigen tijd in Holland rond en hield mij verscheidene maanden bij Cartesius zelf op, zoodat ik bijna alle losse stellingen zijner leer van buiten kende; maar het bespiegelend vermogen, dat vereischt wordt, om het ontkiemen van deze plant, die zich aan het traliewerk der mathesis omhoog slingert, in zijn eerste beginselen na te gaan, heeft mij altijd ontbroken."

»Ook mij is het dikwijls gebeurd," zeide Meijer, »dat ik van mijn philosophische kruisvaart, waarop ik het heilige graf had meenen te veroveren, onverrichter zake of, zooals het spreekwoord zegt, met de kous op den kop terugkwam."

»Oldenburg heeft de zaak juister aangeduid als een streven naar bespiegeling," hernam Spinoza. »Zie rondom u; allerwegen bespeurt ge immers bedrog, waan en dwaling. Wat staat u dus borg, dat niet alles, wat zich aan u voordoet, wat ge met vrij bewustzijn in u hebt opgenomen

en wat uwe ziel van jongs af vervult, enkel misleiding en waan is? Wat is zóó vast en diep gegrondvest, dat de twijfel het niet kan schokken? Sluit dus de oogen, verhef u boven alles, wat om en aan u is, en dan, in uzelf verzonken, de geheele uitwendige wereld in het niet teruggeworpen — zijt ge misschien zelf ook een Niets? Hoe weet ge, dat ge werkelijk bestaat? — Hier staat ge aan de uiterste grenzen van den twijfel en hier roept een inwendige stem u toe: ik, ik ben, want ik denk, ik twijfel aan mijn bestaan, ik, dat denkende, dat twijfelende in mij, ik ben — al moge zich alles om mij heen in schaduwen en waan oplossen. Hebt ge ééns den twijfel toegang in uw hart verleend, dan kunt ge niet zeggen: tot hiertoe en niet verder; doch waarom zou men slechts aan de hoogere geestelijke dingen twijfelen? Geeft de stoffelijke wereld u meer zekerheid, omdat ge haar met uw zintuigen kunt waarnemen? Laten wij ons nog niet eer door onze zintuigen, dan door ons hart en onze verbeeldingskracht misleiden? Kunt ge u echter niet als een zuiver geestelijk, onstoffelijk wezen denken, kunt ge niet al hetgeen wat ge vroeger zonder bedenken aannaamt, zooals b. v. dat uw lichaam werkelijk bestaat, als vooroordeel opgeven, zoo zult ge tevergeefs naar de waarheid zoeken. Zijt ge hiertoe echter in staat en hebt ge zóó den hoogsten trap van zelfbewustzijn bereikt, welaan, laat dan al de zaken, die vroeger uwe gedachten hebben bezig gehouden, nogmaals voor uw geestesoog voorbijgaan, onderzoek ze alle, ge hebt den maatstaf in u voor de waarheid en het bestaan van ieder in het bijzonder: al wat u even ontegenzeglijk blijkt als uw eigen zelfbewustzijn, dát alleen is waarheid."

»Ik begrijp, wat gij bedoelt," zeide Meijer. »Uw betoog komt op de grondstelling der ouden neer: de mensch is de maat van alle dingen; de inwendige zoowel als de uitwendige mensch is maatstaf, zooals men immers ook op de schilderstukken menschelijke figuren aanbrengt, om de verhouding en grootte der voorwerpen te berekenen. De mensch is de ideale, overal geldige ellemaat der wereld."

»Als iemand echter bleef twijfelen," viel hier Oldenburg in, »en zeide: nog altijd heb ik geen volkomen zekerheid van de grondwaarheid, die mij tot regel moet zijn, en nog altijd weet ik niet, of ik werkelijk het vermogen bezit, om tot erkentenis der waarheid te komen."

»Die man zou óf tegen zijn eigen bewustzijn spreken, óf we moeten aannemen, dat er menschen zijn, die, hetzij van hunne geboorte af, hetzij door vooroordeel, dus door de eene of andere bijkomende reden, met geestelijke blindheid zijn geslagen. Deze denken niet zelfstandig; bevestigen of betwijfelen zij iets, dan weten zij niet, dát ze dit doen; ze zeggen: ze wisten niets, en zelfs dat ze niets wisten, dit wisten ze ook niet. Ze komen hier niet zoo rond mee voor den dag, daar zij tegen de bekentenis opzien, van als onwetenden te bestaan, zoodat zij bij slot van rekening zwijgen moeten, als zij niet iets willen toestemmen, dat toch niets anders dan de waarheid is. Om kort te gaan, met zulke menschen kan men over onze wetenschap niet spreken, want in het dagelijksch leven dwingt de noodzakelijkheid hen, toe te stemmen, dat zij bestaan, dat ze hun voordeel zoeken, en zelfs met een eed het een te bevestigen en het ander te ontkennen. Bewijst men hun echter iets anders, dan kunnen ze niet beoordeelen, of dat

bewijs van kracht is; ontkennen of bevestigen zij iets, of zijn zij het samen oneens, zoo weten ze van dit alles niets af en mogen dus met alle recht ziellooze automaten genoemd worden. Voor den verstandigen mensch evenwel, zijn de bewijzen de oogen des geestes. Wij kunnen de onzichtbare dingen, die wij slechts met ons denken bevatten, met geen andere oogen zien dan met en door de bewijzen."

»Ge komt werkelijk in vuur!" lachte Meijer; »Lucianus heeft zich van deze geheele quaestie met een grap afgemaakt, als hij een verstokt twijfelaar tot slaaf laat verkoopen en dezen, terwijl de zweepslagen op zijn lichaam neervallen, nog aan de slavernij laat twijfelen."

»Waartoe dient echter bij Cartesius," dus vroeg Oldenburg wederom, »al dat droge schermen met driehoeken, vierhoeken en alle mogelijke duivelshoeken?"

»De mathematische bewijsvoering is de eenige juiste," antwoordde Meijer. »De omschrijvingen zijn de nauwkeurige voorstellingen van datgene, wat door den naam en de eigenschappen van een voorwerp wordt aangeduid; de feiten en waarheden, waarmede het bewijs geleverd wordt, zijn zulke algemeen aangenomen begrippen, dat ieder, al kent hij niets dan het A B C, hiermee wel moet instemmen."

»Ge moet het nog in een dieperen en meer bepaalden zin opvatten," meende Spinoza. »De omschrijvingen drukken slechts het wezen eener zaak uit; hare eigenschappen kunnen echter niet uit die omschrijvingen, kunnen alleen uit de ervaring geleerd worden. Door de mathematische wetten alleen kunnen wij alles, het gansche beloop van ons denken, al hetgeen wij rondom ons zien gebeuren,

begrijpen en nagaan. Alles is een noodzakelijk en eeuwig gevolg van hetgeen er is voorafgegaan. De wiskundige waarheden alleen bezitten diezelfde inwendige noodzakelijkheid en inwendige onomstootelijke zekerheid als ons zelfbewustzijn. Op dezelfde wijs, als ik bepaald weet, dat ik ben, dat ik besta, weet ik ook, dat de som der drie hoeken van een driehoek gelijk is aan twee rechte hoeken. Het meer ingewikkelde der hoogere mathematische bewijzen brengt geen verandering in de zaak teweeg, omdat zij allen op dezelfde eenvoudige en onomstootelijke grondregels berusten en elk tusschenlid, dat den overgang vormt, even ontwijfelbaar zeker is als het beginsel op zichzelf. Het getal als zoodanig is de eerste en zekerste begripsvorming; het daalt niet tot de zaken in bijzonderheden af, maar omvat alleen haar bestaan: appels, boomen, menschen, dieren laten zich onder deze rubriek brengen. Tot een meer uitgewerkte voorstelling is het getal niet voldoende; uit het eene afgetrokken denkbeeld ontstaat een tweede; letters komen in de plaats van getallen. Hoe ver af liggen nu de enkelvoudige voorwerpen; en toch moet men ze ieder oogenblik weer binnen zijn bereik kunnen hebben. In de rangschikking der gedachten zouden ze echter hinderlijk kunnen zijn; hier is men slechts met het zuiver, afgetrokken denken —"

»En wie daar boven duizelig wordt, mag beneden blijven," viel Meijer hem schertsend in de rede.

»Gelooft ge, dat er een mathematische psychologie mogelijk is?" vroeg Oldenburg, die nog dieper in de zaak scheen te willen doordringen.

»Noem het zooals ge wilt," hernam Spinoza, »de voor-

waarden en roerselen van ons denken en gevoelen zijn aan even vaste, wetten onderworpen als al het andere in de natuur; ze zijn even goed vatbaar om berekend te worden, ze moeten het wel zijn. Het hindert ons slechts, dat wij zelf die voorwerpen uitmaken —"

»En aangenomen gewoonten en gemoedsaandoeningen zoo dikwijls een streep door onze rekening halen," vulde Meijer den volzin aan. »In u is Cartesius voor de tweede maal Renatus 1). Noemde de meester de ingewanden van een kalf zijn bibliotheek, — gij bezit nóg een betere. Gij beiden hebt de wapens in het vijandelijk leger leeren hanteeren. Cartesius werd in de school der Jezuïten, gij in die van den Talmud gevormd en toegerust. De geschiedenis slaat al zonderlinge wegen in met de menschenkinderen! Maar ik zie u nog verder gaan! Éénmaal zeilt ge nog, evenals onze admiraal Tromp, met een bezem in den mast door de wereldzee, ten bewijze, dat gij den geestelijken dampkring van drukkende vooroordeelen gezuiverd hebt."

Spinoza liet deze scherts van zijn vriend niet onbeantwoord, maar bleef toch het onderwerp van hun gesprek vasthouden en toonde nog nader aan, dat juist die streep door de rekening hem tot bewijs kon strekken, dat die gemoedsaandoeningen niet als bijkomende oorzaken, maar wel degelijk als natuurwetten beschouwd moesten worden. — Meijer beproefde op allerlei wijzen, zich het

---

1) Wedergeboren. De voornaam van Cartesius was Renatus. Deze woordspeling treft men ook aan in een gedicht voor het eerste werk van Spinoza, waarbij Meijer een voorrede gaf.

streven van Spinoza's geest te verklaren, en voerde het gesprek dus niet zelden op diens studiën. »Ik heb eens nagedacht," zeide hij op zekeren dag tot hem, »over hetgeen gij mij onlangs betreffende de studie van den Talmud gezegd hebt en meen daarin den grond te vinden, waarom gij, Joden, iedere begripsladder zoo gemakkelijk op en af kunt klimmen; springt ge ook soms twee of drie sporten over, ge stapt toch nooit mis. Door die studie van den Talmud went ge u zeker reeds vroeg aan die vrije gymnastiek van den geest. Wij echter — ik durf slechts mijzelf als een voorbeeld aanhalen — wij worden geheel anders behandeld. Moet een in ons binnenste besloten gedachte ter wereld gebracht worden, dan komen de catechetische vroedvrouwen, en met behulp van de van buiten geleerde kunsten en praktijken ziet het embryo het levenslicht. Vervolgens wordt het in watten gelegd en op een kussen gebonden, opdat het vooral niet bevrieze; en als het grooter wordt, leert het aan den leiband loopen."

»Ik ken uwe manier van onderwijzen niet genoeg," antwoordde Spinoza, »en kan ook niet recht begrijpen, hoe een godsdienst met een dogmatisch-wijsgeerigen grondslag op Socratische wijs ontwikkeld kan worden; in datgene, wat ge van de Joden zegt, kunt ge echter wel gelijk hebben. Het is hun reeds dikwijls gelukt, evenals David met een los uit den slinger geworpen steen een gepantserden en geoefenden kampvechter ter aarde te werpen; maar dit gebrek aan orde en regelmaat onderdrukte ook meestal alle ware, wetenschappelijke ontwikkeling bij de Joden. Ik heb mij voorgenomen, mijn geest niet verder zoo doelloos te laten rondzwerven en liever één wetenschap in al de sta-

diën harer ontwikkeling na te gaan. Cartesius is hierbij mijn leidsman."

Hoe zonderling is het, dat al de bloesems aan een boom zich tegelijk openen; ze vormen slechts één bloemkelk en de verschillende boomen slechts één bloeiende boom. Zóó openen zich ook al de bloesems in den menschelijken geest op éénmaal; 't is één loot, waaraan de kennis, de werkzaamheid, de goedhartigheid, de liefde ontkiemen; doch wij zijn slechts in staat, ze elk afzonderlijk waar te nemen.

Het rijk der kennis en het geluk der vriendschap werden Spinoza tegelijkertijd ontsloten, ja, eigenlijk waren zij één, want kennis is de gelukkige erkentenis van de wetten buiten ons, het streven naar en het bewustzijn van overeenstemming met haar, terwijl de vriendschap ons in de gelegenheid stelt, ze krachtig en in ruime mate toe te passen.

Nog een derde macht voelde Spinoza krachtig in zich werken, wier naam hij echter niet durfde uitspreken.

DERTIENDE HOOFDSTUK.

DE NIEUWE BONDGENOOT.

Olympia zat aan het venster en keek in den zoogenaamden spion, die destijds wellicht nog meer dan thans, een onontbeerlijk vereischte voor ieder aanzienlijk huis werd geacht. Een jong man stond naast haar. Hij was van middelbare grootte en zijn langwerpig rond gelaat, dat, vooral *en* profiel gezien, schoon mocht worden genoemd, had een zekere gelijkenis met dat van Olympia, zonder dat zijne oogen evenwel die onrustige flikkering bezaten, die zich in de hare zoo dikwijls openbaarde. Met de linkerhand steunde hij op het gevest van zijn staatsiedegen en met de rechter streek hij zich langs den blonden, puntigen baard. Van tijd tot tijd sloeg hij de oogen neer en monsterde zijn kleeding van het hoofd tot de voeten; de witte, geplooide kraag zat onberispelijk, de zwarte mantel van fijn Venetiaansch fluweel golfde hem in statige plooien langs de schouders en de van mat goud gewerkte kwast bewoog zich bevallig heen en weder; en onder de wijde, zwartsatijnen broek, die bij de knieën met linten en strikken was dichtgeknoopt, kwamen de zijden kousen en schoenen met gouden gespen op het voordeeligst uit.

»Zie eens!" zeide Olympia en de sierlijk gekleede jongeling volgde de richting harer oogen: »ziet ge dáár dien jongen man, die zoo peinzend de straat opkomt?"

Schielijk kreeg de aangesprokene een rood marokijnen koker uit zijn zak, waaruit hij een met briljanten ingelegden verrekijker te voorschijn haalde.

»Meent ge dien jongen man ginds, met die bruine gelaatskleur? Is dat niet een Jood?" vroeg hij.

»Ja," antwoordde Olympia. »Hij is de afstammeling van een aanzienlijk Spaansch geslacht. Mijn vader heeft bijzonder veel met hem op, en ik — ik beschouw hem als een mijner beste vrienden. Juist omdat hij van joodsche geboorte is en door de geheele wereld met een vijandig oog wordt aangezien, heeft hij zich boven alle vooroordeelen weten te verheffen. Zijn gemoedelijke wijs van denken, zijn gevoel voor alles wat recht en billijk is, dwingen dikwijls mijn bewondering af en doen mij de oogen vaak beschaamd voor mij zelve neerslaan."

»Nu, wat zegt ge van mijn physiognomiekennis?" ging de vreemdeling voort, een welgevalligen blik in den spiegel naast het venster werpend, die zijn gestalte in haar volle lengte terugkaatste. »Ik vind de Joden ook interessante lui, ze zijn zoo iets als een historische reliquie en ge weet, dien zin voor het historisch element heb ik aan u te danken. Ik beschouw de Joden als splinters van een Aziatischen stam, die ons soms een oogenblik door hun zonderling uiterlijk kunnen amuseeren."

»Gingt ge te Hamburg veel met Joden om?" vroeg Olympia.

»Die vraag kunt ge niet ernstig meenen," was het ant-

woord; »maar toch ken ik de Joden door en door. Zeker zal er hier en daar wel een eerlijk man onder gevonden worden. Daar woonde onder anderen in mijn geboortestad een oude schacheraar, aan wien ik mijn afgelegde garderobe verkocht. Ik heb menige grap met hem gehad en hij liet zich alles welgevallen, als hij maar goede zaken deed, doch hoezeer hij ook op het geld was gesteld, heb ik toch verscheidene bewijzen van zijn eerlijkheid gehad. Over het algemeen zijn echter alle Joden beurzensnijders en een vuil, walgelijk ras van menschen, dat, ongelukkig genoeg! — zooals mijn overleden vader al voorspeld heeft — zich langzamerhand van den geheelen handel der stad meester maakt. Verbeeld u, ik had thuis een vriend, die verliefd raakte op een Jodinnetje, en dit wel zóó smoorlijk, dat hij werkelijk aan een huwelijk met zijn schoone Rachel dacht. 't Is mij onbegrijpelijk, hoe iemand van goede familie 't ook maar één oogenblik in de gedachte kan nemen, zich met Veiten en Itzigs en Mozessen te verzwageren, die allen gewoonlijk naar knoflook ruiken. Het meisje zelf scheen echter op een hoogeren trap van beschaving te staan, dan hare van ganzenvet glimmende lokken lieten vermoeden. Op zekeren morgen wandelde mijn vriend langs de reede te Cuxhaven. Daar was een oploop; men haalde een lijk uit het water; hij herkende het; 't was Rachel. Met geweld moest men hem terughouden, dat hij niet haar voorbeeld volgde. Ik had innig medelijden met zijn verdriet. Hij betuigde bij hoog en laag nooit een ander te zullen toebehooren; maar ja wel, men kent die eeden! Hij was veel sneller genezen, dan men had kunnen vermoeden. Nog geen jaar daarna was hij de gelukkige echtgenoot van de doch-

ter van een raadslid, en als men hem nu aan zijn eerste liefde herinnert, glimlacht hij. — Ongetwijfeld schertst juffrouw Olympia dus, of gelust het haar, een paradox te stellen, als zij een Jood den benijdenswaardigen titel van een harer beste vrienden verleent."

Olympia had zich, terwijl hij sprak, voor haar orgel geplaatst en eenige zachte preludiums aangeheven. Nu sloeg ze de oogen kalm tot haar bezoeker op, die ieder zijner woorden met klem en nadruk uitsprak en hierbij duim en wijsvinger, die hij tot een ring verbonden had, als het ware de maat liet slaan.

»Zeker, ge hebt al veel levensondervinding opgedaan," zeide zij eindelijk, »maar ge vergeet, dat ge nu hier in Holland zijt, waar men de godsdiensten niet in heerschende en onderdrukte verdeelt. Mij dunkt, Amsterdam mag er roem op dragen, de eenige stad der wereld te zijn, die de godsdienstvrijheid zoo ver uitstrekt, dat zij ook den overgang van het Christendom tot het Jodendom veroorlooft. Ge moet mijnheer Spinoza leeren kennen; wezenlijk, hij is een merkwaardig persoon. Ge hebt anders zoo'n boos hart niet. Behandel hem dus vriendelijk, al is 't om mij genoegen te doen. Sst! daar is hij!"

Spinoza trad binnen.

»Ziehier nu eindelijk mijnheer Kerkering," begon Olympia, »van wien ik u verteld heb, dat hij voor een paar jaren mijn leerling is geweest en door den dood zijns vaders tot nu toe weerhouden werd, tot ons terug te keeren."

»En zeker zult gij mijn besluit billijken, mijnheer Spinoza," viel Kerkering hier in, »dat ik mij wederom tot juffrouw Olympia wend, om de wijsheid der ouden van hare honiglippen op te vangen."

»Wel zoo", schertste Olympia. »'t Is zeer vleiend, mij mijn gele lippen, zoowel als mijn ouderdom te verwijten!" Kerkering zocht tevergeefs naar een antwoord, doch Spinoza hielp hem uit de verlegenheid, zeggende:

»Ge hebt waarschijnlijk vergeten, mijnheer Kerkering, dat juffrouw Olympia evenmin als het Opperwezen er op gesteld is, dat er eenige gelijkenis van haar gemaakt wordt, noch van hetgeen dat boven in den hemel, noch van hetgeen dat op de aarde is."

»O, gij ketter!" zeide Olympia, met zulk een vurigen oogopslag, alsof zij werkelijk een auto-da-fé in den zin had. »Ge hebt er immers niet tegen," ging zij na eenige oogenblikken voort, »dat mijnheer Kerkering aan onze Latijnsche gesprekken — lessen mag ik ze niet meer noemen — deel neemt?"

Spinoza gaf zijn toestemming en onderwijl was Oldenburg binnengetreden. Hij wierp een vluchtigen blik op Kerkering, die door Olympia aan hem werd voorgesteld.

»Ik dacht wel," zeide hij, zich tot Spinoza wendende, »dat ik u hier zou aantreffen. Ik verlangde al weer, u te zien."

»Ik ben wezenlijk trotsch," betuigde Olympia, »dat gij beiden zoo schielijk en zoo innig bevriend zijt geworden. Ik was het, die u tot elkander bracht."

»Twee grootheden, die aan een derde gelijk zijn, zijn ook aan elkander gelijk," schertste Spinoza.

»Ook niet aan een vierde?" vroeg Olympia. »Wij zijn hier als de vertegenwoordigers van de vier groote mogendheden; we willen een viervoudig verbond sluiten. Gij, mijnheer Spinoza, moet Mozes representeeren; gij, mijnheer

Oldenburg, uw Calvinus; mijnheer Kerkering moet zijn Luther verdedigen en ik — ik zal den paus voorstellen; hij kan er niet tegen hebben, want ik heet immers Olympia Maria Honoria. En dus, mijnheer Kerkering, geef den beiden anderen heeren de hand; wij, onder ons, zijn 't reeds sedert lang eens. Wij met ons vieren zullen een kring vormen, die alle verschillende godsdiensten in zich opneemt en onderling verzoent."

»Ik vrees, dat dit het omgekeerde probleem is van de quadratuur van den cirkel," zeide Oldenburg. »Ge gaat nog verder dan Hugo de Groot," liet hij er op volgen. »Deze droomde ook van een eeuwigen godsdienstvrede en had alleen de Joden bij zijn ontworpen unie vergeten."

Olympia nam Kerkering's hand en legde ze in die der beide vrienden.

»Die eeuwige overdrijvingen en geforceerdheden!" zeide Oldenburg tot Spinoza, toen zij samen weggingen. »De vrouwen kunnen 't niet laten, verbintenissen aan te knoopen! Zijn ze getrouwd, dan willen ze ook anderen schielijk datzelfde geluk bereiden; hebben ze een vriend, dan moet een ander ook vriendschap met hem sluiten, al gaat 't nóg zoo moeilijk. Wat kan ons die Kerkering schelen, dien ze toch maar als een automaat behandelt?"

»Beoordeel zulke verbintenissen niet zoo hard," antwoordde Spinoza, »want daarin zou uw heer en meester Cartesius weer een voorbeeld hebben, dat zonder bestendige, uitwendige bemiddeling van een hooger derde, geen werkelijk bestaan gedacht kan worden en alles zich in zichzelf moet oplossen."

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

EEN HANDWERK.

Terwijl Spinoza zich verdiepte in het werkelijk wezen der dingen, in den in henzelf berustenden grond van hun bestaan, in hunne noodzakelijke en toevallige bestemming, en de hierop betrekking hebbende, mathematische bewijzen van Cartesius vlijtig overwoog, had ook zijn vader ernstig nagedacht over den toereikenden grond van het werkelijk bestaan, terwijl zijne bewijsvoeringen niet minder op getallen en cijfers berustten dan die van den philosoof. »Blijft ge nog altijd bij uw plan om geen rabbijn te willen worden?" zeide hij op zekeren dag tot zijn zoon. »Hebt ge wel bedacht, hoezeer ge uzelf en mij daardoor benadeelt? 't Zou mij een onuitsprekelijke teleurstelling zijn."

»Vader," antwoordde Baruch op beklemden toon, »in de spreuken der vaderen staat immers geschreven: rabbi Zadok zegt: »maak u niet uit uw kennis van de heilige wet geene kroon, om er mede te pronken en evenmin een spade, om er mede te spitten. Het staat slecht met iederen godsdienst, zoolang zijn verkondigers klinkend loon ontvangen."

»Goed, ik ben 't met rabbi Zadok eens; doch hoe te

doen, als men geen andere spade heeft? Zie, ik zal openhartig met u spreken: onze Mirjam is nu met Samuel Casseres verloofd, die met den man van Rebecca de diamantslijperij wil uitbreiden, terwijl hij een nieuwe wijs van de steenen te slijpen meent te hebben uitgevonden. Mijne dochters zijn dus met Gods hulp verzorgd; gij alleen blijft mij nog over. Om u de waarheid te zeggen, staat het zeer slecht met mijn proces, en wat ik u na mijn dood kan nalaten, is zoo bitter weinig, dat ge daarvan niet leven kunt. God zal mij echter, zoowel als mijne kinderen en kleinkinderen, bewaren voor het leed om dagelijks te moeten bidden: Heer, laat ons niet de gaven noodig hebben dergenen, die uit vleesch en bloed geschapen zijn. Zeg dus, wat zullen we doen?"

»Zal ik koopman worden?"

»Neen; dáárin zie ikzelf bezwaar. Van kindsbeen af hebt ge geen greintje handelsgeest gehad. Wel is waar, zijn er nu weer nieuwe wegen voor den handel geopend en behoeven we elkaar niet meer zoo in den weg te zitten als hier in Holland, waar de een den ander de beste hapjes voor den neus wegkaapt. Om naar Batavia te gaan, is ook niet aan te bevelen, want allen, die derwaarts zijn getogen, gaat het slecht, en velen willen gaarne hoe eerder zoo liever terugkeeren; maar er is tijding gekomen, dat rabbi Menasse ben Israël, die met den protector onderhandelt, het waarschijnlijk zoover zal brengen, dat de joden weer in Engeland geduld zullen worden."

»Ik heb er al iets van vernomen," antwoordde Baruch. »Rabbi Menasse moet de meesten op zijne hand hebben gekregen door te zeggen, dat de komst van den Messias

niet zou kunnen plaats hebben, als niet eerst de belofte vervuld was, dat Israël onder alle volken en door alle landen verspreid was. Dat was slim bedacht, maar niet eerlijk!"

»Om het even," hernam zijn vader. »Een groot deel van het volk wil nu eenmaal bedrogen worden en men geeft het dus hierin zijn zin. Dit zijn evenwel zaken, die ons thans niet aangaan; laten wij voet bij stuk houden en zeg gij mij, waarmede ge uw eigen kost wilt verdienen?"

»Rabbi Gamaliël leert: Schoon is de studie der wet, met een burgerlijk bedrijf vereenigd; door zich op beide toe te leggen, wordt de ondeugd vergeten; de studie zonder arbeid voert ten slotte tot werkeloosheid en verleidt tot zonden."

Baruch voerde nog verschillende voorbeelden aan, dat de grootste vaderen der synagoge handwerkslieden waren en eindigde met te zeggen: »Ik wil wel een handwerk leeren."

»Ge behoeft niet zooveel plaatsen uit den Talmud aan te halen; ook zonder deze heb ik er niets tegen, dat ge een fatsoenlijk handwerk leert."

Spinoza was blijde, dat zijn vader zich niet alleen door de aangehaalde voorbeelden liet overtuigen, om zijn voornemen goed te keuren, omdat hij zich hierbij eenigermate van het welbekende »vroom bedrog" bediend had. Hij had zich vast voorgenomen, nooit of nimmer de gewone sleur te volgen en zijn weten en geweten voor het dagelijksch brood te verkoopen; kon hij zich door handenarbeid zijn levensonderhoud verschaffen, dan bleef zijne overtuiging vrij en behoefde hij haar niet naar de gewoonten en gebruiken van het dagelijksch leven te plooien. En worden zelfs niet

de hoogst ontwikkelde geesten dikwijls door een gevoel van leegte, van onbevredigd verlangen overvallen, als zij zich voortdurend inspannen, om het doode woord met nieuw leven te bezielen, of nieuwe gedachten en gewaarwordingen op te delven en weer in een anderen vorm te gieten? Hebben zij niet een onweerstaanbare behoefte aan meer materieele bezigheid, die het evenwicht tusschen hun geestelijke en lichamelijke vermogens herstelt?

De overdenkingen van onzen jongen vriend omtrent het beroep, dat hij zou kiezen, droegen rijke vruchten. Hij herinnerde zich, hoe dikwijls hij bij de diamantslijperij was blijven staan, om de paarden beneden in den rosmolen te zien, die door middel van het rad de werktuigen op de bovenste verdiepingen in beweging brachten. Het slijpen en snijden der diamanten was een geheim van zijne geloofsgenooten en dit trok den knaap reeds evenzeer aan, als toen hem later in vertrouwen werd medegedeeld, dat dit slechts door middel van diamantschilfers kon geschieden. Hoe dikwijls had hij op weg naar de Talmudschool of naar magister Nigritius tijd en uur vergeten en was voor de open vensters en werkplaatsen blijven staan, om de arbeiders in hun bedrijf gade te slaan. Hoe dikwijls was reeds destijds het verlangen in hem opgerezen naar een dergelijke bezigheid! Thans kwam voor de eerste maal de gedachte bij hem op, dat datgene, wat men vrijen wil noemt, eigenlijk niet anders is dan het resultaat van een ontvangen indruk, het uitvloeisel van een nauwelijks meer na te speuren reeks van indrukken. Dit diepzinnig denkbeeld hield hem echter slechts vluchtig bezig, daar zijne phantasie hem de ontelbare werkplaatsen binnenvoerde, waar de menschelijke kracht de

voortbrengselen der natuur ontgint en vormt en verwerkt. Slechts van hem, die telkens nieuwe vormen aan het leven weet te geven en deze met elkaar weet te verbinden, kan met recht getuigd worden, dat hij leeft. Welk een duizendvoudige zegen ligt in den arbeid zelf, zoowel als in de vruchten, die hij oplevert. En de eene hand vat de andere en de eene gedachte voert tot de andere bij het zien van hetgeen men heeft verricht. De geheele menschelijke werkzaamheid is een onmetelijk groote werkplaats van broeders. Doch ook hier heeft de een den ander met geweld van zich afgestooten en, evenals de kerken ten opzichte van het denken en gevoelen, zoo hebben ook de gilden hunne uitverkorenen op het gebied van den handenarbeid. Er bestond, wel is waar, geen wet, waarbij de joden van het een of ander beroep werden buitengesloten; maar gewoonte en overlevering maakten de meesters der handwerks- of ambachtslieden nog altijd van hen afkeerig.

Weer was het Cartesius, die Spinoza tot een besluit bracht. Hij bestudeerde de dioptriek of doorzichtkunde van Cartesius, en leerde hieruit voor de eerste maal de wetten der straalbreking, zoowel als de eerste juiste verklaring van den regenboog. De aanmerking van Huygens, die destijds vrij algemeen weerklank vond, dat Cartesius die regels aan een in Holland verspreid manuscript van Snellius ontleend had en de verklaring, die Antonie de Dominis en Kepler van den regenboog gegeven hadden, gekend moest hebben, zonder een van hen beiden als zijn zegslieden te noemen, scheen den jongen vorscher thans van minder belang toe, en toch deed het hem zonderling aan, dat er ook op geestelijk gebied diefstal kon plaats hebben. De vroeger zoo duistere

uitspraak van den Talmud: »Wie een woord, eene gedachte in naam van zijn Schepper voortbrengt, hij brengt de wereld tot verlossing," kreeg eensklaps een diepe beteekenis voor hem.

Het gedrag van Cartesius was, zoo al niet te verontschuldigen, dan toch hierdoor te verklaren, dat hij als man van de wereld den tact bezat, zich iets vreemds en uitwendigs vlug en gemakkelijk toe te eigenen, en er dan licht toe kwam, dit als een gewrocht van zijn eigen denken te beschouwen.

Uit eigen, gemoedelijke overtuiging, rijpte dus allengs het besluit in Baruch's ziel, om zijn eigen kost te verdienen en niet te leven van hetgeen zijn vader hem zou nalaten, zonder dat dit hem zou beletten, de waarheid door nadenken in zichzelf te vinden.

Op zekeren dag deelde hij dus den ouden Spinoza mede, dat hij de kunst wilde leeren, optische glazen te slijpen.

»Maar dat is een handwerk, waarvan men nauwelijks kan bestaan", antwoordde zijn vader, »hoe zult ge eens een huisgezin daarvan onderhouden? Ge wilt toch ons beroemd geslacht niet met u laten uitsterven?"

Spinoza antwoordde niet terstond op deze vraag; wie zou zeggen, wat er in zijn ziel omging?

Misschien ook had hij reeds een vermoeden, dat die naam op een andere wijs vereeuwigd zou worden. Allengs bracht hij echter een onderwerp op het tapijt, dat zijn vader altijd pijnlijk aandeed; naar aanleiding van zijn verlangen om onafhankelijk te zijn, wijdde hij uit over het feit, dat een rabbi zoowel door zijn jaarlijksche bezoldiging als door de bijzondere geschenken, die hij ontving, toch slechts een loondienaar was. Zijn vader knikte toestemmend, terwijl

een weemoedige glimlach zich om zijn mond plooide. De oude Spanjaard herkende in zijn zoon denzelfden trotschen aard, die ook in hem nog niet geheel was uitgestorven. Kon men de wereld niet door macht en aanzien dwingen, dan is 't zeker het best, haar den rug toe te keeren. Zóó oordeelde de oude Spinoza er althans over; telkens werd men bij hem herinnerd aan den losgewoelden bodem en de eigenaardige vermenging zijner bestanddeelen, waaruit de levenskracht van zijn zoon zich tot vrijen bloei ontwikkelde.

»Nu, 't is mij wél," zeide zijn vader eindelijk, »als ik alle beroepen naga, weet ik niets beters te bedenken, om zonder kapitaal te beginnen."

En zoo gingen vader en zoon op een goeden dag naar meester Christiaan Huijgens, een man, die als zeer knap in zijn vak bekend stond. Hij was een oom van den beroemden wiskundige van dien naam, doch scheen noch met den dichterlijken geest van zijn broeder Constantijn, noch met dien van zijn neef eenige verwantschap te bezitten.

Spinoza deelde den meester in den loop van het gesprek mede, dat hij de eerste regels der optica, zoowel als de beginselen der wiskunde reeds kende, en vroeg hem vervolgens, of hij het handwerk in een half jaar zou kunnen leeren. De meester, die alles tot hiertoe kalm aangehoord had, vloog bij deze woorden zoo verstoord van zijn stoel op, dat zijn bril hem bijna van den neus viel.

»Wat denkt ge wel? 't Is om duivelsch te worden, zulke grillen als de jeugd tegenwoordig in het hoofd heeft!" riep hij uit. »Ik ben zeven en veertig jaren in de zaak werkzaam geweest en mag dus zeggen, dat ik mijn handwerk

versta en dat ik 't aan een ander kan leeren, en toch heb ik ginds in den winkel verscheidene gezellen, die nu al vijf en zeven jaren lang bij mij in de leer en toch nog niet knap genoeg zijn, om dat microscoop, dat daar ligt, uit en in elkander te zetten, zooals het behoort. Gij denkt maar, dat men alles uit de boeken kan leeren, maar ik geef geen duit voor al die geschiedenissen; het papier is geduldig; men kan er op drukken, wat men maar wil. Ik heb ook eens een microscoop gemaakt volgens een beschrijving, die ik in een boek had gelezen, maar het ding was totaal onbruikbaar. Wie de zaak niet zelf beoefent, zal zijn leven lang niet leeren, hoe men het glas de vereischte vastheid geeft. Ba! al die geleerdheid dient tot niets."

Ook de vrouw van den gezichtkundige had zich bij het gezelschap gevoegd, en terwijl zij driftig met haar knijpbril heen en weder zwaaide, ondersteunde zij de woorden van haar echtgenoot, zeggende: »Ja, als men dat alles maar zoo gemakkelijk kon leeren, zou iedere botterik zich zeker aanmelden, om brillenslijper te worden."

't Kostte moeite, de goede menschen tot bedaren te brengen.

»Ik ben zoo meegaand als een lam," hernam meester Huijgens; »wie met mij niet overweg kan, kan 't met niemand ter wereld."

»Ja, eigenlijk zijt ge al te goed voor iedereen," viel zijn vrouw hem in de rede; »en wat ge dan aan anderen te veel geeft, moet ge op mij weer uitzuinigen."

»Gij zijt er de rechte naar, om u alles te laten welgevallen," luidde het schertsend antwoord van den meester. »Maar ik zal eerlijk en openhartig met u spreken," ging

hij voort, zich tot zijn bezoekers wendende. »Ik wil niet, dat gij later zegt, dat ik u dit alles vroeger had moeten zeggen. Vooreerst dan: 't is een ongezond handwerk; zooals ik hier voor u sta, heb ik zeker meer dan drie kilo's glas ingeslikt. Lang zal ik 't ook niet meer maken; maar in God's naam!"

»Zwijg toch, Christiaan," viel zijn vrouw hier in, »als men diep in de zestig is en in drie jaren geen duit voor den dokter en den apotheker heeft behoeven uit te geven, is 't nog zoo erg niet, dunkt mij."

»Praat maar, ik weet, wat ik zeg," hernam haar man met klem en gewicht, terwijl hij den wijsvinger van zijn rechterhand nu van den pink tot den ringvinger der linker liet overgaan, zeggende: »ten tweede is 't een onvoordeelig handwerk, dat weinig of niets opbrengt."

»Ja, daarin heeft hij gelijk," merkte zijn vrouw aan. »Toen wij onzen winkel opzetten, waren wij en Groenwoud zaliger, die bij het afgebrande stadhuis gewoond heeft, de eenigen en nu zijn er drie en twintig in de stad. Men verdient nauwelijks meer het water om soep van te koken en toch moet men zijn eer op- en de zaak aan den gang houden. Wij zijn twee oude luidjes, die weinig noodig hebben en de tering naar de nering zetten; maar ik weet niet, hoe menschen het maken, die een troep kinderen hebben en van een kleine verdienste moeten leven."

Door deze berichten ontmoedigd, wilde de oude Spinoza eerst zijn toestemming terugnemen, doch Baruch bleef bij zijn besluit en zoo kwamen zij met den meester overeen, dat hij tegen een geringe vergoeding zoolang bij hem in de leer zou komen, als het hem behaagde.

Het was dus nogmaals een nieuwe atmosfeer en wel eene, die met peklucht en glaszand vervuld was, waarin Spinoza zich thans bewoog. Een groot gedeelte van den dag bracht hij voortaan in de werkplaats door. Hij leerde het gebruik van den scherpen diamant, die in het eene been van den passer was gezet, om stukken glas van verschillende grootte uit te snijden, maar altijd namen deze stukken bij het breken nog allerlei kristalvormen aan. Spinoza werd nu allengs ingewijd in het vak. Hij leerde, hoe men het uitgesneden stuk glas met pek op een schroefmoer vastmaakt, deze aan een hevel bevestigt en dan met den rechtervoet het rad in beweging brengt. Hier omheen was een riem gespannen, die rondom een spil liep, waarop een vlak, looden bord was geplaatst; terwijl dit ronddraaide drukte men dan met de linkerhand het glas er zoolang tegen aan, totdat het den vereischten vorm had gekregen. Voortdurend moest er wat drijfzand op het bord gestrooid worden, om de ontbranding der met elkaar in aanraking komende harde stoffen tegen te gaan en het lood ruwer en scherper te maken. De eerste bewerking was hiermede afgeloopen. Waarschijnlijk had Spinoza zich dit werk minder vermoeiend en bovenal zindelijker voorgesteld; maar juist deze bijkomende omstandigheden dreven zijn nadenkenden geest des te meer aan, tot het wezen der zaak door te dringen. De menschen zijn gewoonlijk geneigd, ruwe en het reinheidsgevoel kwetsende werkzaamheden met minachting te verwerpen; doch Spinoza gewende zich al meer en meer, om alles wat hem voor oogen kwam, niet oppervlakkig te beschouwen, maar aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen. En ook dit bedrijf is slechts

in zeker opzicht onzindelijk; alleen terwijl men er mede bezig is, wordt men met zand en stof bedekt; op zichzelf beschouwd, stelt het zich de hoogste zuiverheid en reinheid ten doel. — Bij de tweede bewerking werd beslist, of het glas een hollen dan wel een bollen vorm zou ontvangen, en naar gelang hiervan werd een holle of bolle geel-koperen plaat op den cilinder gezet; tegen de eene zijde van het glas werd nu met pek een schroef bevestigd en deze door middel van een stift in de moer op de koperen plaat rondgedraaid, waarna men weer op dezelfde wijs handelde, als bij het eerste gedeelte der bewerking. Onderwijl moest het drijfzand, nu tot stuifzand verdund, door middel van een penseel op de plaat gestrooid worden, terwijl men telkens een slok water uit een daar nevens staanden tinnen kroes in den mond moest nemen en haar hiermede besproeien. Nadat beide kanten zoover gereed waren, moest het glas nog een derde bewerking ondergaan. De koperen plaat werd warm gemaakt en een ronde linnen doek aan ééne zijde met glaslijm, aan de andere met ijzeroxyde bestreken, waarna men het voortdurend weer met water besproeide en zoo het glas polijstte. Had dit de drie verschillende bewerkingen: slijpen, gladmaken en polijsten, ondergaan en kon men er zelfs met een loup geen spatje of oneffenheid meer op ontdekken, dan was het gereed.

Spinoza had de aan zijn handwerk verbonden moeilijkheden spoedig overwonnen, en het eerste brilleglas, dat hij van de ruwe grondstof af, zonder hulp van vreemden, tot volkomen tevredenheid van zijn meester voltooid had, deed zijn oogen van blijdschap schitteren. 't Was hem als waren hij en die doode stof elkaar tot wederkeerigen dank ver-

plicht: had zij niet door hem hare bestemming bereikt en mocht de werkman haar niet dankbaar zijn, dat zij thans den stempel van zijn wil droeg?

De wiskundige berekeningen en samenstellingen van de glazen begreep hij schielijker, dan zijn leermeester had durven denken. Hij scheen dus toch nog iets anders dan enkel onnutte zaken uit de boeken te halen!

Terwijl Spinoza hier glazen sleep, om de bijzienden en zwakken van gezicht in deze lichaamsgebreken tegemoet te komen, werkte hij niet minder ijverig om de geestelijke pupillen van tijdgenooten en nakomelingschap te ondersteunen en te versterken. — Hij was blijde, dat het onophoudelijk geslijp en geratel geen druk gesprek tusschen zijn kameraden toeliet. Des te ongestoorder kon hij zich aan zijn gedachten overgeven.

Onder de werklieden bevond zich ook een opgeruimd jongman met innemende, fijne gelaatstrekken en blonde lokken, die hem tot op de schouders neervielen; zingend en fluitend kwam hij gewoonlijk de deur binnenstrompelen, want hij ging op krukken, daar zijn voeten krom en binnenwaarts gegroeid waren. Terwijl hij zijn krukken naast zich neerzette en met opgestroopte hemdsmouwen zijn werkbank gereed maakte, die hij op een eigenaardige wijs met de knie in beweging bracht, hield hij gewoonlijk de eene of andere alleenspraak. Zoo zeide hij eens: »Ben ik er niet veel beter aan toe, dan koning Nebucadnezar? Hij heeft immers voeten van aarde gehad en zou niet over onze slechte straten hebben kunnen strompelen. Ik heb een boom zijn armen ontrukt en mij daarvan voeten gemaakt; den eersten den besten adelaar, die mij in den weg komt, trek ik de

vleugels uit en naai ze aan mijn lichaam. Ik heb alle recht, van onzen lieven Heer te eischen, dat hij mij vleugels geeft; waarom heeft hij mij voeten geschonken, die ik niet gebruiken kan? Maar dan, broeders, dan is 't met werken gedaan; dan kunt ge vijf dagen in de week luieren en heeft niemand meer verrekijkers noodig. Wil een geleerde heer soms weten, hoe 't er op een van de sterren uitziet, ik, Peter Blijning, ben zijn man; ik stijg voor een goede fooi naar omhoog en zie alles wat er te zien valt. Misschien blijf ik dan wel daar boven en kom in 't geheel niet meer beneden; als zoo'n mooi meisje op de maan mij tot man wil hebben, heb ik er niets tegen; hier moet ik toch ongetrouwd sterven."

Deze en dergelijke redeneeringen lokten steeds een schaterend gelach uit, en hij nam iedere gelegenheid waar, om zijn hart te luchten. »Eigenlijk zijn wij allen, zooals wij hier zitten, krukkenmakers en anders niet; wat de lieve Heer bedorven heeft, moeten wij weer verhelpen. Had hij de menschen betere oogen gegeven, dan hadden ze immers geen verrekijkers en geen brillen noodig. God vergeve 't mij, maar ik ben dikwijls werkelijk boos op hem. Waarmede heb ik het verdiend, dat hij mij half klaar in de wereld heeft gestuurd? Als daar ginds geen betere voeten te krijgen zijn, dan mag hij de eeuwigheid voor zich behouden; ik bedank er althans voor." Zijn kameraden wisten niet, wat zij hierop zouden antwoorden, doch Spinoza trachtte hem te overtuigen, dat lichamelijke smarten en ontberingen eigenlijk slechts van geringe beteekenis zijn en dat het de hoogste bestemming des menschen is, overeenkomstig Gods beschikking te leven en niet naar een

kracht te verlangen, die hem van nature onthouden is.

»Ja, ge hebt goed praten," hernam Peter op een weemoedigen toon. »Ge hebt goed praten, maar verlang ik dan iets meer, dan wat mij als mensch toekomt? Kon ik maar ééns in mijn leven dansen, dan zou ik gaarne willen sterven. Als ik dansmuziek hoor, ja, zelfs nu, terwijl ik er aan denk, zou ik van boosheid uit mijn vel willen springen; ik schaam mij dan zóó en heb dikwijls meer gedronken dan goed voor mij was, alleen uit angst, dat ik in tranen zou uitbarsten."

Spinoza deed zijn best, Peter in een kalmer stemming te brengen en nam hem bijzonder voor zich in, door nu en dan zijn raad en hulp bij het werk in te roepen. Onze wijsgeer werd echter spoedig gewaar, dat het niet gemaklijk is van de steile hoogten van het idealisme tot de alledaagsche behoeften en vragen der gewone menschenkinderen af te dalen.

Ook in de werkplaats was het gerucht doorgedrongen, dat Spinoza zulk een groot geleerde was, en de gezellen waren niet weinig trotsch op hun medeleerling en pochten op hem in de herbergen. Tegenover hemzelf evenwel legden zij nog altijd een zekeren trots en een neerbuigende vriendelijkheid aan den dag, omdat hij toch slechts een jood was. Zijne gevoeligheid op dit punt bedwingende, poogde Spinoza alleen hun goede eigenschappen op te merken; met zijn goedaardig, doch vast karakter wist hij hun ruwheid te ontwapenen, en het duurde dan ook niet lang, dat allen, zonder uitzondering, met ware hoogachting voor hem bezield werden. Een kort en krachtig woord, bij de eene of andere gelegenheid door hem gesproken, droeg

soms nog lang daarna zegenrijke vruchten bij ieder, die het gehoord had. Ook meester Huijgens en zijne vrouw waren bijzonder ingenomen met den stillen en bescheiden jongeling. Het waren geen herders en vischers, geen menschen van eenvoudigen levenswandel en die voortdurend omgang hadden met de vrije natuur, tot wie hij, evenals vroeger de oude wijzen, zich kon wenden, zijne eigen kennis vermeerderend en nieuwe kennis uitstrooiend. Daar was een wereld, zeer afwijkend, wat werkzaamheid en bedrijvigheid betreft, van haar oorspronkelijken eenvoud; daar waren menschen, die den ganschen dag onder allerlei wereldsch gedruisch doorbrachten; geen wonder, dat 's avonds, wanneer het dagwerk was afgeloopen, een ernstig woord slechts met moeite tot de ziel doordrong! En toch, hetzij bij de ruischende beek of bij het snorrende rad, de menschelijke geest blijft altijd en overal dezelfde, evenals de lucht, die de verschillende golvingen van het geluid voortplant; en het priesterdom, dat aan de eeuwige wet gehoorzaamt, moet zich telkens weer vernieuwen. Zooals iedere zaadkorrel ontkiemt en elke plant voor zichzelf leeft, en toch alles in de natuur door den menschelijken wil geleid wordt en tot één geheel samensmelt; zoo is ook de menschelijke bedrijvigheid in allerlei beroepen gesplitst, die ieder, naar het onderdeel dat hem is aangewezen, moet vervullen. Voor den denkenden geest evenwel vereenigt zich alles te zamen tot één groot, ondeelbaar raderwerk.

Spinoza achtte zich gelukkig, een dergenen te zijn, die het leven door de kracht hunner handen als het ware vernieuwen. Want alles wat bestaat, moet de levensvoorwaarden vervullen, waaraan 't is onderworpen; doch de arbeid is de

vrije openbaring van den mensch. Hij gehoorzaamt hierdoor aan de wet des levens, hoewel hij er zich uit vrije beweging aan onderwerpt; en 't is een grootsch, majestueus koor, waarin al dat leeren en pennen, dat hameren, graven, boren en koken samensmelt, dat uit de verschillende werkplaatsen opstijgt. De natuur leidt een onbewust leven, de kennis vergenoegt zich met denken; de arbeid vereenigt leven en denken.

Spinoza was dus recht opgeruimd en met zichzelf tevreden.

Niet zoo tevreden was Olympia, toen hij haar zijn nieuwe levenswijs mededeelde.

»Wel doet het mij genoegen," zeide zij, »dat wij ook in dit opzicht overeenstemmen; want van den morgen tot den avond over onze eigen gedachten of die van anderen te zitten broeien, dit kost ons te veel of te weinig inspanning; meestal begint het mij dan voor de oogen te schemeren en ben ik blij, weer een handwerk te mogen opnemen. Als ik met wol op stramien werk, kan ik altijd het best denken. Ziet ge ginds dien rand van gewerkte rozen? Allerlei geschiedenissen, nog veel dwazer en uitgebreider dan de *Gesta Romanorum*, zijn daar tusschen die draden gevlochten! Hoe blij was ik destijds, zulk een handwerk te kennen."

»Ik werk echter niet alleen, om mijn handen iets te doen, maar ook om mijn tanden iets te bijten te geven."

»Ik heb al lang gemerkt," antwoordde Olympia, »dat de lezing van Tacitus u buitengewoon humoristisch stemt."

»Dat wist ik niet. Doch 't is mij volkomen ernst, dat ik door mijn handwerk in mijn toekomstig levensonderhoud hoop te voorzien."

»Waartoe hebt ge dan zooveel kundigheden verzameld? Ik hoop toch niet, dat dit enkel egoïsme is? Mijn vader wil zijn instituut vergrooten en dan zult ge daar leeraar worden, of wilt ge liever niet mijn collega zijn?"

»Neen, liever niet. Noem het zelfzucht of wat ge wilt, maar ik ben mijzelf het naast en moet eerst met mijzelf gereed zijn. Kan ik dan later den menschen iets onderwijzen, waarmede ik hun van nut en dienst kan zijn, dan ben ik daartoe bereid, maar nooit zal ik de geringste overtuiging tegen vergankelijk geld of goed verkoopen."

»Gij komt altijd als de *Deus ex machina*," zeide Olympia tot den binnentredenden Oldenburg. »Weet ge al, dat onze nieuwe doopeling zich met vuur en ijver toelegt, om een handwerk te leeren?"

»Om apostel te worden, wilt ge zeggen," antwoordde Oldenburg.

»Was 't nog een bedrijf, zooals bij voorbeeld de landbouw, waarmede de groote wijzen en staatslieden der oudheid zich bezighielden, dan zou ik nog zwijgen," vervolgde Olympia; »er ligt iets grootsch en verhevens in, op die wijs de beide uitersten te vereenigen en met een hoog ontwikkelden geest denzelfden arbeid als de ruwe natuurmensch te verrichten. Zelfs het handwerk van een visscher en timmerman heeft nog iets poëtisch, maar om in een kamer achter een winkel glazen te slijpen — men kwijnt er bij weg, naar lichaam en ziel! Mij loopt een rilling over den rug, als ik maar aan glazen slijpen denk. 't Is bepaald stuitend, zich voor te stellen, dat de hand van een wijsgeer het rad van een machine draait en zulk dom gereedschap hanteert!"

»Minacht dat gereedschap niet," antwoordde Spinoza met

bijzonderen ernst in den toon zijner stem, »'t is een zinnebeeldig kenteeken der menschelijke natuur. Het dier heeft slechts de werktuigen, die hem zijn aangeboren, om zich een nest te bouwen, zich voedsel te verschaffen, om zich te verdedigen en op zijn beurt anderen aan te vallen; de mensch heeft de krachten der natuur buiten hem tot zijn ledematen gemaakt. Mist hij al het vermogen om te vliegen als een vogel, om zich schielijk voort te bewegen als een hert — pijl en kogel halen beide in; kunnen zijn tanden slechts met moeite den grond omspitten — hij laat het ijzer smelten en smeedt er houweelen en ploegen van en brengt de dieren onder het juk, en hakt boomen en steenen in stukken en geeft er allerlei vormen aan. De gereedschappen, waarmede wij iets scheppen en tot stand brengen, zijn de hoogste erfenis der menschheid, zijn heilige overleveringen. Wie zijn nakomelingen een verbeterd werktuig nalaat, helpt en steunt hen in hun pogen, en op dit gebied worden duizenden onsterfelijke geesten gevonden, die onvermoeid voortwerken, zonder dat hun naam bewaard blijft. Ik zou mij gelukkig achten, indien ik, hetzij met het hoofd of met de handen iets tot stand kon brengen, dat der menschheid tot nut of genoegen kon verstrekken; nooit mag men evenwel vergeten, dat al hetgeen ons door de vaderen is overgeleverd, slechts het werktuig is om zelf iets nieuws te scheppen."

»Dat klinkt alles zeer fraai en verstandig," zeide Olympia, doch, als een echte vrouw bij haar eigen meening blijvende, liet ze er schielijk op volgen: »maar ik vind toch, dat ge dat alles kunt weten en denken, zonder zelf handwerksman te zijn. Waarom zoudt ge u zelf met die heilige bijlen, heilige houweelen en heilige vijlen belasten?"

»Omdat ik, om in uw geest te antwoorden, een heilig lichaam met mij omdraag, dat dagelijks voedsel verlangt. Bovendien wil ik u aan het handwerk, dat ik gekozen heb, alle kunsten der dialectica bewijzen: twee holle glazen op elkaar gelegd, doen ons het voorwerp, dat men hiermede beschouwt, in omgekeerde gedaante zien, terwijl het reflectieglas daartusschen het in zijn ware gestalte naderbij brengt."

»Wanneer zijt gij geboren?" viel Oldenburg hem plotseling in de rede.

»Een zonderlinge vraag van een doopgetuige!" lachte Spinoza. »Als ge 't nog niet weet: in de maand November van het jaar 1632."

»Dat komt goed uit," hernam Oldenburg; »dan hebt ge zeker nooit iets van den apostel van Görlitz gehoord, die met de Apocalypse dweepte en altijd in bijbeltaal praatte. In November '24 heeft hij het tijdelijke met het eeuwige verwisseld. Hij was een eerzaam schoenmaker van zijn ambacht, en nu zal ik uit de Openbaring aantoonen, dat er zeven jaren na zijn dood een nieuwe philosoof het levenslicht moest aanschouwen, die ook een handwerker is."

»Die vergelijking gaat mank," viel Olympia hier in, »want Jakob Beume was een schoenmaker en werd als zoodanig philosoof, terwijl onze Malediktus van philosoof handwerker wordt."

»Neem mij niet kwalijk," hernam Spinoza, »de vergelijking gaat niet mank, maar heeft integendeel een been te veel, want er liggen niet zeven, maar acht jaren tusschen 24 en 32."

»Dat komt er niet op aan," antwoordde Oldenburg,

»zulk een been kan geamputeerd worden. Maar nu in ernst: ge beleedigt ons, uwe vrienden, met op die wijs voor uw toekomst te willen zorgen. Naar mijn gedachte, mag daarvan geen quaestie zijn; niet alleen in het bijzijn van onze gezamenlijke vrienden, maar in het bijzijn van ieder ander zou ik u dit onder het oog durven brengen. Hebt gijzelf mij niet toegestemd, dat er onder vrienden gemeenschap van goederen moet bestaan? Zijn wij dan zóó aetherisch, dat we enkel schoonklinkende woorden en gevoelens en niet ons liefelijk klinkend geld met elkaar mogen deelen?"

»Ik waardeer uw edel en onbekrompen aanbod," luidde het antwoord, »maar ik heb u ook gezegd, dat ik nooit een geschenk, zelfs van een vriend, aanneem, zoolang ik voor mijzelf den kost kan verdienen."

Spinoza liet zich door niets weerhouden om zijn handwerk vlijtig te beoefenen.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.

HET ONUITGESPROKEN WOORD.

»Hoe bevalt u Kerkering?" vroeg Olympia op zekeren dag, toen hij het onderwijs niet bijwoonde.

»Evenals u," antwoordde Spinoza.

»'t Is misschien niet goed, dat wij ons aanwennen, elkaar het woord voor den mond weg te nemen," hernam zij; »wat hebt ge op hem aan te merken?"

Spinoza bloosde tot achter de ooren. Hij vond het moeilijk, hierop een rechtstreeksch antwoord te geven; want eensdeels had hij in stilte ook reeds dezelfde aanmerkingen op Olympia gemaakt, en anderdeels was hij bevreesd, dat Olympia zijn woorden aan ijverzucht zou toeschrijven. In één oogenblik verdrongen al deze gedachten zich in zijn ziel; doch Olympia liet hem niet lang tijd tot nadenken, daar zij er schielijk op liet volgen: »Kerkering heeft een goed hart, dát is zeker; zijn woordenrijkheid is een gebrek, dat al de bewoners der Duitsche Hanse-steden aankleeft."

»Nu merk ik," antwoordde Spinoza, »dat het niet alleen den joden is opgelegd, allen te zamen beoordeeld te worden naar den eerste den beste, die onder iemands bereik valt. Ga echter eens na, hoe kalm en bedaard Oldenburg

is, hoe hij de zedeleer in alle opzichten in praktijk brengt; waarom neemt ge hem dan niet liever tot type der bewoners van de Duitsche Hanse-steden?"

»Gij hebt alweer gelijk," antwoordde Olympia; »ge zult mij nog zoover brengen, dat ik niets en niemand meer durf beoordeelen; ik laat mij altijd te schielijk door den indruk van het oogenblik leiden en gij beziet de zaken meer van den algemeenen kant."

»Noem het mannelijke trots, als ge wilt," viel Spinoza haar in de rede, »maar gij bevestigt op nieuw de ondervinding, die ik vroeger bij mijne zusters en hare vriendinnen heb opgedaan: dat de vrouwen namelijk nooit zuiver rechtvaardig kunnen zijn; ze beoordeelen niet de daad, maar den dader en zijn óf zeer vóór- óf zeer tegen hem ingenomen."

»Wel mogelijk. Wij zijn niet wijsgeerig geschapen. Doch ongetwijfeld stemt gij mij toe, dat al dat sierlijk gesnap, dat gerammel met overal gangbare munt u toch ook niet bevalt. Laaf men zulke legpenningen ten allen tijde rondgaan, dan slijten ze af, verliezen den frisschen stempel en behouden alleen de hun eenmaal toegekende nominale waarde. Dat is het geval met Kerkering; het ontbreekt hem aan waar, innerlijk gehalte."

»'t Is gelijk verdeeld in de wereld," merkte Spinoza aan; »hij bezit des te meer klinkende materie."

Olympia scheen niet op dit onderwerp te willen doorgaan, want, beschroomd voor zich ziende, hernam zij:

»Onze vriend Oldenburg raadt mij altijd aan, dat ik mij, evenals mijne naamgenoot Olympia Morata, op de dichtkunst zal toeleggen. Ik moet echter bekennen, dat ik de

dichters niet minder vereer dan beklaag, omdat ze hun inwendig wezen voor de oogen der gansche wereld kunnen en moeten blootleggen. Ik geloof, dat als ik mijzelve, datgene wat de kern van mijn bestaan uitmaakt, aan de wereld had gegeven, ik mijzelve niet meer zou bezitten, maar slechts een schaduw van mijn vroeger ik zou overhouden en eens plotseling zou ophouden te bestaan. Dan ben ik het meer met de oude wijsgeeren ééns, die nooit hun eigen gemoed tot het onderwerp hunner dichtstukken maakten; ze hadden een wijze van zich uit te drukken, die alleen door de ingewijden werd begrepen en die zich slechts in symbolen, niet in woorden openbaarde."

»Uw hoofddenkbeeld stem ik toe," zeide Spinoza; »als ik theoloog was, kon ik hiervan een zinnebeeldige voorstelling maken, dat de hoogepriester slechts eenmaal in het jaar met levensgevaar het allerheiligste in den Jeruzalemschen tempel betrad en hier den heiligen naam van Jehova uitsprak, terwijl het gansche volk, dat daar buiten stond, op het aangezicht neerviel. Met een klein »vroom bedrog" zou men hieraan hetzelfde denkbeeld ten grondslag kunnen leggen, dat gij zoo even in andere bewoordingen hebt uitgesproken; maar ik houd niet van die gezochte uitleggingen. Ze zijn meestal zelfbedrog of nog iets ergers."

»Ge moet de dingen zóó nauw niet nemen. Is 't denkbeeld niet prachtig uitgedrukt: slechts ééns, als de godheid zich met de menschheid vereenigt, mag het allerheiligste van den tempel des harten geopend en het onuitsprekelijke in woorden vertolkt worden? Ja, 't is evenzeer een symbool van wat er zoo dikwijls in het menschelijk leven voorvalt; of vermoeden onze medemenschen niet uit enkele spleten,

die zich nu en dan openen, wat daar binnen in ons hart besloten is en niet mag worden uitgesproken?"

»Elk vermoeden, hoe gegrond ook, sluit niettemin dwaling in zich."

»Neen, hier niet, hier zeker niet. O, het is zoo zalig, geen woorden noodig te hebben om overtuigd te zijn, dat al de vezelen onzer ziel zóó onnaspeurlijk diep, als het ware, zijn saamgegroeid met die van een ander. Wat is heerlijker, dan bij al de duizenderlei ondervindingen des levens elkaar in de oogen te kunnen zien, en te weten: daar binnen leeft alles met dezelfde kracht en dezelfde onverstoorbare harmonie als in uzelf?"

't Was een blik van onuitsprekelijk, innig verlangen, waarmede Olympia tot Spinoza opzag; een donkere blos overtoog hare wangen, haar lippen trilden, in al hare vrouwelijkheid stond zij voor hem. — Spinoza zag haar kalm aan. Zou de man, die zulk een fijne opmerkingsgaaf bezat, het streven en worstelen van die ziel niet begrijpen? Gevoelde hij niets voor haar, of bestreed hij met geweld een opkomende neiging, die hem en Olympia beiden slechts leed en verdriet kon berokkenen?

»Dagelijks zie ik meer en meer in," hernam hij, na een oogenblik van pijnlijke stilte, »dat het onuitgesprokene, dat gij bedoelt, zoowel als datgene, wat wij van God en de natuur denken, ook onuitgesproken moet blijven; meestal wordt men toch maar half of verkeerd begrepen."

't Was duidelijk, dat hij Olympia's gedachten geraden had en ze nu op een ander onderwerp wilde overbrengen.

»Ik zal morgen niet bij u kunnen komen," ging hij voort, »daar het huwelijk van mijne zuster Mirjam met den jongen

Casseres dan voltrokken wordt. Ik hoop hartelijk, dat zij gelukkig zal worden! Zij begrijpt mij nog het best; den halven nacht hebben we soms met elkaar zitten praten."

Deze wending van het gesprek had echter niet het gewenschte gevolg.

»Gij zijt toch veel gelukkiger dan ik," zuchtte Olympia, »ik sta zoo geheel alleen op de wereld. Mijne moeder heb ik nooit gekend. Gij kunt niet beseffen, hoe groot dat gemis voor een jong meisje is. Ik heb er dikwijls over nagedacht, en zeker zou ik geheel anders zijn geworden, als ik niet onder mannen opgegroeid en niet alleen door mijn vader was opgevoed geworden. Mijn eenige broeder is in den oorlog gesneuveld; hij was verloofd met mijn nichtje Cecilia, die, zooals gij weet, zoolang mijn vader op reis is, bij ons aan huis woont. Zeker waart ge zeer bevriend geworden met dien goeden Cornelius — misschien meer dan met mij —?"

»Dát betwijfel ik — doch hoe vreemd, dat gij beiden zulke heidensche namen hebt!"

Wilde Olympia deze opmerking niet hooren of ontging ze haar inderdaad? Hoe het zij, op denzelfden toon vervolgde zij:

»Dikwijls is de gedachte bij mij opgekomen, dat als één van ons beiden moest sterven, ik vrij wat beter had kunnen gemist worden. Cornelius zou zich nuttig gemaakt en het leven genoten hebben; maar ik, waartoe leef ik eigenlijk?"

»Om gelukkig te zijn in uw eigen omgeving, om kennis en genot rondom u te verspreiden door uw helderen geest en beminnelijk voorkomen," antwoordde Spinoza, verstoord op zichzelf, daar zulk een gezegde hem bepaald zondig voorkwam.

»Ge schertst," antwoordde Olympia, thans niet zonder bitterheid in den toon harer stem, »ééns, ik beken 't openhartig, was ik ijdel genoeg, mij dat ook te verbeelden, maar later heb ik ingezien, dat de natuur mij een ander omhulsel had moeten geven en in een ander tijdperk op het wereldtooneel doen optreden."

»Zwijg toch, als ik u verzoeken mag," viel Spinoza haar in de rede; »ik ben overtuigd, dat ge beter over de wereld en uzelve denkt. Ik durf uw lof niet verkondigen, want ge zegt immers altijd, dat mij alle schoonheidszin ontbreekt."

Op dit oogenblik kwam Cecilia het vertrek binnen en brak hierdoor een gesprek af, dat beiden pijnlijk aandeed. Spinoza nam schielijk afscheid en ging naar huis met het zalig gevoel van zichzelf overwonnen te hebben. Krachtig had hij, naar hij meende, de eerste kiemen van Olympia's neiging voor hem onderdrukt, maar toch voelde hij een zekeren heimelijken triomf, dat zulk een meisje als zij, hem uit eigen, vrije beweging liefhad.

Olympia was dien ganschen avond ontstemd en toen ze zich 's avonds te rusten legde, bevochtigde zij haar kussen met tranen. »'t Is ver met u gekomen," zeide zij bij zichzelve, »dat ge op die wijs tot iemand spreekt en hij de armen niet naar u uitstrekt." Zij zuchtte diep en Cecilia vroeg haar herhaalde malen, wat haar scheelde, maar zij gaf geen antwoord en hield zich daarop, alsof zij sliep. Uren lang bleef zij echter nog wakker. »Hij is ongevoelig en zelfzuchtig, een verstandsman, maar meer niet!" Neen, zóó kon, zóó wilde ze niet aan hem denken; zijn kinderlijke bescheidenheid, zijn groote oprechtheid en bovenal die uitdrukking van welwillendheid en algemeene men-

schenliefde in zijn gelaatstrekken, die vriendelijke glimlach om zijn fraaien mond, die gloed in zijn donkere, onpeilbare oogen — neen, 't was haar onmogelijk, met tegenzin aan hem te denken.

Zingend stond zij den volgenden morgen op, en terwijl zij voor haar spiegel trad, scheen haar gelaat te zeggen: »Neen, ik geef 't nog niet op. Al was hij een God en al achtte hij zich verheven boven alle menschelijke hartstochten, mijne eer en mijn gevoel van eigenwaarde zijn er mede gemoeid. Hij zal voor mij neerknielen en dan, heb ik hem ééns zoover gebracht, dan zal ik nog eens zien wat ik doe." Met inwendig zelfbehagen maakte zij haar toilet.

Niet zoo opgeruimd kleedde Mirjam Spinoza zich in haar bruidsgewaad, daar het godsdienstig gebruik medebracht, dat men hierbij telkens in allerlei schrille en zonderlinge tegenstellingen verviel. Onder de schitterende bruidskleederen moest de bruid het hemd dragen; waarin haar stof eens aan den schoot der aarde werd toevertrouwd — het doodshemd, en Mirjam's weelderige lokken moesten van dezen dag af onder muts en sluier verborgen zijn. Zij moest het lange, op Grooten Verzoendag gebruikelijk gebed met het uitvoerig Zondenregister opzeggen en mocht spijs noch drank gebruiken, totdat haar echtgenoot haar bij de inzegening van het huwelijk onder den troonhemel den dronk der liefde in het bruiloftsglas toereikte, haar hieruit liet drinken en het glas vervolgens tegen den muur aan stukken wierp.

Het familiefeest, de eenige gelegenheid waarbij de joden zich na hunne verspreiding over den aardbol tot een vroo-

lijk samenzijn vereenigden, was ook hier in vollen gang. De aandoeningen, door de toebereidselen tot het huwelijk en door de plechtigheid zelf opgewekt, hadden voor een lustige, opgeruimde stemming plaats gemaakt. De jonge echtgenooten drukten elkaar de hand, als om hiermee te kennen te geven, dat de zoo even gesloten verbintenis slechts een hernieuwing was van hunne onderlinge geloften; de jeugdige bruiloftsgasten wisselden blikken en de eenen bloosden en werden stil, de anderen overmoedig en luidruchtig, om hunne beschroomdheid te verbergen. Al de aanwezigen praatten en schertsten en toch werd nergens een wanklank vernomen; ieder liep heen en weder en las de vreugde op het aangezicht van den ander. Aan tafel gezeten, verheugde men zich, aldus vertrouwelijk samen te zijn en bracht dit in woorden en dronk elkaar toe en vermeerderde hierdoor de feestvreugde.

Ieder roemde het bruidspaar, hun knap uiterlijk, hun welwillende gezindheid, hun toekomstig geluk en gevoelde als het ware een terugkaatsing van dit alles in zijn eigen gemoed.

Te midden van dien kring zijner bloedverwanten en van al die vreugde en blijdschap om hem heen, was het Baruch echter droef en eenzaam te moede. Dacht hij aan Olympia of voelde hij zich wellicht niet op zijn gemak, omdat hij door zijn denken in den laatsten tijd van dien vertrouwden kring vervreemd was geworden?

De maaltijd was afgeloopen en het gezelschap verdeelde zich nu in verschillende groepjes. Vroolijk klonken de stemmen dooreen, nu en dan door luid gelach afgebroken.

Baruch was aan tafel blijven zitten. Zijn gelaat was don-

kerrood gekleurd, want ook hij had even dapper als de anderen van het »zoete vuur" gedronken. Peinzend hield hij de oogen op den bodem van zijn glas gevestigd.

Chisdai die, ten einde het blauwtje te verbergen, dat hij vroeger bij Mirjam had geloopen, nu niet op haar bruiloft had willen ontbreken, naderde hem thans met Ephraïm Cordoso. »De wijn verheugt des menschen hart!" (Ps. 104, 15) declameerde hij, lustig den beker zwaaiend.

»Dat is dan waarschijnlijk de reden," antwoordde Baruch, »waarom de Talmudisten verlangen, dat men geen zuiveren wijn gebruike, maar hem met water aanlenge." Hij zeide dit in zijn glas, en Chisdai scheen het niet te hooren.

»Ja," beweerde Ephraïm, zijn beker tegen Baruch opheffende, »onze voorvaders hebben ook het leven genoten. Daar staat immers in den Talmud: de geest Gods rust slechts op de menschen, als zij vroolijk zijn? Ik heb 't bijgewoond, dat wijlen professor Barlaeus tot rabbi Manasse ben Israël zeide: dat alleen de Grieken, niet eens de Romeinen, de kunst hadden gekend om goed en prettig te leven, doch dat de Joden zich met niets anders hadden bezig gehouden dan met na te vorschen wie en wat God was en hoe men Hem moest dienen. Hiermede waren zij dan ook een tamelijk eind ver gekomen, maar alle waar levensgenot en levensvreugd waren hierbij te gronde gegaan. Nu, als hij eens terugkwam, zou hij zien, of wij bij al onze vroomheid niet vroolijk en opgeruimd konden zijn."

»Ge meent het goed, Ephraïm," zeide Baruch, hem bescheid doende.

»En indien 't al waar was, wat die christen beweerd

heeft," riep Chisdai met zijn hand op de tafel slaande, »zou men niet alle genoegens, ja, het leven zelf willen geven voor de overtuiging, dat wij alleen de openbaring van het waarachtig wezen Gods bezitten? Wij alleen zijn immers vrij van allen waan en alle zelfbedrog."

»Ho! ho!" hernam Baruch, »nu gaat ge wat al te ver. Weet ge dan niet, dat in het tractaat Sabbat, bladz. 32, van den Talmudist rabbi Samuël verhaald wordt, dat hij nooit over een brug ging, als hem niet iemand van een ander geloof vergezelde, omdat de satan tegen twee godsdiensten tegelijk machteloos was?"

Chisdai krabde in zijn jeugdigen baard. »Gij bestudeert thans de Grieken en Romeinen," hervatte hij; »doch vindt ge niet, dat het jodendom alles en nog veel meer in zich bevat, dan alle volken met al hunne wetenschap ooit hebben kunnen doorgronden?"

»Als men de zaak op de keper beschouwt," antwoordde Baruch, »dan staat er in den bijbel even zoo weinig of even zooveel omtrent de zuivere waarheid als in andere boeken. Wees onpartijdig, zet uw joodschen hoogmoed ter zijde en zeg dan, of men zich de menschelijke ziel niet nu in het bloed, dan in den adem verscholen, denkt? Ik ga nog verder en vraag u: wordt God op alle plaatsen in den bijbel als een geestelijk wezen voorgesteld? Ik weet wel, dat de bijbel voor iedereen bevattelijk heeft moeten gemaakt worden, maar denk eens: God wordt in de ruimte voorgesteld, want hij daalt, in wolken en vuur gehuld, op den berg Sinaï neer; en in het vizioen, waarin Mozes hem zag, stond hij op een vloer van witten saffiersteen. En dat is de hoogste voorstelling, die men zich van God maken

kan! Wel is waar zijn er hier en daar ook meer verheven en zuivere denkbeelden omtrent God in den bijbel, maar hoe hij in alles en boven alles bestaat, hoe hij alles heeft geschapen en in wezen houdt, dat wordt overal ondersteld, doch nergens bewezen. En zelfs datgene, waarop wij het meest steunen, het begrip van God als den Eenige, is niet voldoende en kan slechts in oneigenlijken zin worden opgevat, daar wij ons onmogelijk een juist denkbeeld kunnen maken van het algemeen bestaan van God en dit evenmin in woorden kunnen brengen."

Chisdai balde zijn vuisten onder de tafel. »En dan de profeten?" merkte hij aan, »heeft geen hunner er iets van geweten?"

»De profeten waren ongetwijfeld groote en rechtschapen mannen," antwoordde Spinoza, »voor het meerendeel bezield met een vurig verlangen om de oneindigheid en het heelal te doorgronden. Het waren mannen, wie niet alleen het lot van Israël, maar dat van de geheele wereld ter harte ging; Jesaja b. v. (16, 9) »weende over Jaëser;" doch bij dat alles waren ze menschen zooals wij, ja, zelfs in verschillende opzichten nog minder ontwikkeld, daar de meesten de eerste grondbeginselen der natuurkunde niet eens kenden. Welnu, als de goddelijke geest steeds onmiddellijk uit hen had gesproken, hoe zouden zulke eenvoudige dingen hun dan verborgen zijn gebleven?" In het lange en breede wijdde hij nog over dit onderwerp uit en, in bijzonderheden afdalende, werd hij allengs scherper en bepaalder in zijn uitdrukkingen. Chisdai bleef uiterlijk kalm en bedaard, doch soms knarsetandde hij van drift. Toen hij eindelijk genoeg had gehoord, stond hij op, zonder verder een woord te spreken, en verwijderde zich met Ephraïm.

Spinoza bleef dus alleen achter. Eigenlijk was hij boos op zichzelf en had geen zin, om van tafel op te staan en zich bij het andere gezelschap te voegen. Juist had hij een glas wijn in één teug opgedronken, om zijn muizenissen te verdrijven, toen de bruid op hem toetrad.

»Wat hebt ge toch gedaan?" hief zij aan. »Die akelige Chisdai spuwt vuur en vlam tegen u. Zoo even was ik bij Chaje in de zijkamer en herinnerde haar, hoe zij eens van mijn bruiloft gedroomd had, toen ik Chisdai hoorde uitroepen: »Vervloekt zij de lucht, die die snoodaard inademt! Nu hebt ge het gehoord, Ephraïm, hoe Baruch God en de profeten belasterd heeft! Hij verdiende, dat er een hand uit den hemel was gekomen, om hem zijn booze tong uit den hals te rukken. Maar ik zal niet rusten, eer hij van de aarde verdelgd is!" — Ephraïm poogde hem tot bedaren te brengen. »'t Is goed, dat gij er bij waart," ging Chisdai voort. »Één getuige is niet voldoende. Gij moet met mij naar het Sanhedrin gaan; hij moet in den grooten ban gedaan worden; zijn nek zal zich krommen onder mijn voet." Ephraïm antwoordde, dat hij niets tegen u wilde getuigen en dat hij niets gehoord had. »Wel zoo," riep Chisdai, hem bij den arm grijpende, »wilt ge niet? Dan zal ik er u een eed op laten doen, dat ge niets gehoord hebt, en zijt ge daartoe in staat, dan kunt ge mét hem ter helle varen!" Ik heb alles gehoord, zonder dat ze mij zagen. Wat zullen we doen, Baruch? Weet ge wel, dat ge op die wijs ons allen in het ongeluk stort? Helaas! dat ik zóó iets op mijn trouwdag moet beleven!"

Spinoza stelde zijn zuster zoo goed mogelijk gerust, doch zelf had hij evenmin vrede bij het voorgevallene.

»Hoe groot en verheven kwam ik mijzelf gisteren voor," dacht hij, »toen ik tot Olympia zeide, dat ieders gevoelen omtrent de onzienlijke dingen onuitgesproken in zijn eigen ziel besloten moest blijven. Nu heb ik mijzelf beproefd." De zaak hinderde hem geducht.

Chisdai's bemoeiingen bleven zonder gevolg. Ieder, dien hij deelgenoot maakte van zijn grieven, werd door de gedachte aan Benjamin Spinoza en zijn invloedrijken aanhang teruggehouden; ook konden er slechts woorden, geen feiten tegen Baruch worden aangevoerd. Chisdai moest dus een betere gelegenheid afwachten en liet zich dit welgevallen, daar Baruch's vader kort na Mirjam's huwelijk op nieuw een erger aanval van zijn vroegere ongesteldheid kreeg. Niemand wilde natuurlijk den zieken man de praatjes meedeelen, die omtrent zijn zoon in omloop waren.

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

PANTHEÏSME.

Van dag tot dag ontsloot Olympia steeds meer den rijken schat van haar denken en gevoelen voor Spinoza, en hij liet zich van zijn kant gaarne medeslepen door haar levendigen en opgeruimden geest. Zij bezat niet alleen den moed, zoo zelden bij vrouwen te vinden, om de zuivere waarheid te eischen, ten einde er haar denken naar te regelen, maar ook om aan dien eisch vrij en onbekrompen te voldoen. Daarbij bezat zij een soort van geestelijke huishoudelijkheid en spaarzaamheid, die haar aandreef, om alles wat men haar aanbracht, ook al kon zij 't vooreerst niet gebruiken, vlug en dankbaar in bewaring te nemen. Zoo wist zij een ander altijd iets nieuws te ontlokken en niet zelden gebeurde het dan, dat zij met het een en ander, dat de aanbrenger zelf vergeten had, ter gelegener tijd als bij verrassing te voorschijn kwam, waardoor ze hem in dubbele verrukking bracht; vooreerst over de zorgvuldige bewaring en vervolgens over de trouwe bewaardster daarvan. Zoo was het licht te verklaren, dat Spinoza's gedachten dikwijls naar Olympia afdwaalden en

dat hij haar, meer dan één zijner vrienden, tot deelgenoot maakte van al wat er in zijn ziel omging.

Was zulk een toewijding geen liefde?

Spinoza meende, dat Olympia's bezit niet het doel van zijn wenschen was; hij had veel op haar aan te merken, en weet de liefde iets te berispen aan het voorwerp harer vereering? Met recht keurde hij het af, dat Olympia nog zoo dikwijls zinspeelde op het rijke en weelderige leven, dat zij vroeger geleid had; was met zijne komst een nieuw leven voor haar begonnen, waartoe diende dan die herinnering aan het verledene? Moest dit niet spoorloos verdwijnen voor het zalig heden? Olympia had zich verder verbeeld, door haar historisch recht het haar thans gedeeltelijk verlatende natuurrecht te versterken, maar juist dat Spinoza dit in haar afkeurde, kon ten bewijze dienen, dat hij niet zoo geheel vrij was van het verlangen naar haar bezit. Wenschte hij niet de alleenheerschappij over haar?

Spinoza en Oldenburg waren op zekeren ochtend bij Olympia.

»De hemel is ons vandaag niet gunstig," zeide Oldenburg; »hij trekt zoo'n zuur gezicht, dat wij ons plan zullen moeten opgeven, den dag op uw prettig buiten te gaan doorbrengen."

»De hemel!" herhaalde Olympia schertsend; »dat was toch wel een fraaie uitvinding! Zie," ging zij voort, op den barometer wijzende, »nu heeft alleen die weerprofeet iets te zeggen. De hemel kan niet meer doen wat hij wil; Toricelli heeft het bewijs geleverd, dat er een machtiger is dan hij. Maar is 't niet erg, dat wij tegenwoordig

geen hel en geen hemel meer hebben? Met gelukkiger gevolg dan de Titanen, hebben Copernicus en Galileï den hemel bestormd. De sterren zijn, van nabij bezien, donkere lichamen, evenals de aarde, en onze aarde is in de verte een lichtgevende bol, zoowel als de fonkelende sterren; het met sterren bezaaide voettapijt is opgeruimd — waar is dan nu de troon van God opgeslagen? En de hel hebben we ook al niet meer. Vroeger dacht men altijd, dat de goddeloozen daar beneden, diep, diep in de aarde, brandden en brandden, totdat Columbus steeds den steven naar het westen wendde, en nu weten wij, dat daar ginds ook menschen wonen, die evenzoo leven als wij. Waar brengen we dus nu onze vrome en onze goddelooze medemenschen onder dak?"

»Juffrouw Olympia," antwoordde Spinoza, »waart ge het verleden vrijdag niet volkomen met mij eens, toen ik beweerde, dat wij al de uitwendige vormen kunnen missen, waaronder we ons de zaken voorstellen, en toch den inhoud daarvan kunnen vasthouden? Als de geest zich verheft boven de harmonie met zichzelf en indringt in de algemeene harmonie, in het wezen Gods, kan men dit, wat mij betreft, den hemel en zijne zaligheid noemen; ontrukt te zijn aan zichzelf, nergens in of buiten zich een stut en steun te vinden, waaraan men zich houden kan, in tegenspraak met zijn natuurlijke bestemming, door de geringste afdwalingen geschokt, zonder eenig bewustzijn van de eenheid met het geheel — kunt ge u een erger hel voorstellen?"

»Dat is zoo," antwoordde Olympia, »maar toch had ik meer rust bij wat ik vroeger geloofde."

»Dat laat zich hooren," zeide Oldenburg; »men kan zich zulke bovennatuurlijke begrippen niet laten opdringen. Dat is echter niet de schuld van onzen vriend Spinoza."

Het was Oldenburg's bedoeling niet geweest, een dubbele beteekenis in zijn woorden te leggen, en toch maakten zij dien indruk. Olympia bloosde; doch spoedig herstelde zij zich van hare verlegenheid en nam den draad van het gesprek weer op.

»Ge kunt niet gelooven," hernam zij, »hoe ongelukkig ik mij voelde, toen ik als tienjarig kind — ge moogt niet narekenen, hoelang dit nu geleden is! — voor de eerste maal hoorde, dat er geen hemel was en dat de aarde zich voortdurend in het groot heelal omwentelde; ik had een gevoel, alsof ik mijn eigen leven in mijn handen droeg en het ieder oogenblik kon laten vallen. Omtrent die beweging van de aarde stelde mijn vader mij schielijk gerust, maar den hemel betreur ik nog altijd. 't Was zoo prettig, toen hij nog een uitgestrekt gewelf was, en nu is die blauwe boog niets dan de breking van de lichtstralen, het hemelsblauw niets dan het blauwen van verwijderde bergen, ontstaan door de verlichting aan den eenen kant en de donkere lichamen op den achtergrond aan de andere zijde. Helaas! onzen schoonen blauwen hemel hebben we verloren."

Spinoza herinnerde zich zijn eigen verdriet bij den dood van zijn oom Emmanuël; het deed hem zonderling aan, dat Olympia in hare omgeving denzelfden strijd had moeten strijden als hij.

»Het spijt mij werkelijk voor u," dus wendde Oldenburg

zich tot de spreekster, »dat u de zoete hoop ontnomen is, uw welluidende stem eens aan de engelenkoren te paren en met bontgekleurde vleugeltjes op den rug van den morgen tot den avond Hosanna en Halleluja te zingen, om den dag klein te krijgen."

»De hemelboden hebben waarschijnlijk niet zulke afgezaagde vleierijen in den mond als de bewoners der Hansesteden," antwoordde Olympia snel en, zich tot Spinoza wendende, liet ze er op volgen: »Zie, ik kan u met een voorbeeld uit onze naaste omgeving aantoonen, welk een goede herberg toch die oude hemel is. Mijn nichtje Cecilia — die vandaag bijzonder lang in de mis blijft — is na den dood van mijn broeder Cornelius recht blijde, dat zij met iederen dag ouder en zwakker wordt en bidt dagelijks, dat het God moge behagen, haar met haar verloofde in den hemel te vereenigen. Op zijn geboortedag schrijft ze hem een brief, waarin ze hem al hare ondervindingen van het afgeloopen jaar meedeelt en verheugt zich, dat de tijd van hunne scheiding op die wijs allengs opkrimpt. Ik vind 't soms akelig, met haar om te gaan; zij komt mij als een slaapwandelaarster voor, die door een enkelen onvoorzichtigen uitroep van mij eensklaps van haar veilige hoogte zou kunnen afvallen."

Op dit oogenblik trad Cecilia binnen; zij was in diepen rouw gekleed, dien zij na den dood van haar verloofde niet meer had afgelegd. Uit de destijds in Holland gebruikelijke zwarte falie, die haar van het hoofd tot de voeten nederhing, kwam een bleek, doch edel gevormd gelaat te voorschijn, waarop kommer en verdriet te lezen stonden, terwijl de vermoeide oogleden bijna dichtvielen bo-

ven de blauwe oogen, die al hun vroegeren glans en gloed verloren hadden. De schrik, die zich van ieder gezelschap meester maakt, als de persoon, die juist het onderwerp van het gesprek uitmaakt, onverwachts de kamer binnenkomt, werd hier nog vermeerderd door de eigenaardigheid van Cecilia's verschijning, die, met haar rozenkrans in de hand en de vrome uitdrukking op haar gelaat, als het ware op een boetvaardige zondares geleek. Olympia was boos op zichzelve — wat haar beide vrienden, ieder voor zich, ook reeds hadden afgekeurd — dat zij de geheimen van een gebroken hart zoo openlijk had prijs gegeven. Allen zwegen; geen van drieën wist een geschikte wending aan het gesprek te geven; zelfs Oldenburg, anders een geslagen vijand van alles wat naar dweepzucht en droefgeestigheid zweemde, was bepaald door Cecilia's voorkomen getroffen. Deze merkte intusschen, dat zij hier overbodig was, en verwijderde zich spoedig met de verontschuldiging, dat zij nog een noodzakelijk bezoek moest afleggen.

»Ik benijd Cecilia dikwijls de kalmte en zaligheid van haar geloof," zeide Olympia.

»Die kunt ge u ook eigen maken," antwoordde Spinoza.

»Neen, dat kan ik niet," hernam Olympia, min of meer heftig. »Ik beklaagde mij hierover eens bij mijn oom Bonifacius, die hier priester in de St. Janskerk was; hij ried mij aan, trouw in den bijbel te lezen. Ik deed 't een poos, maar 't hielp mij niets. Toen zeide hij mij, dat ik den bijbel met een geloovigen zin moest lezen, doch dien zocht ik er immers juist in; als ik dien bezat, had ik den bijbel in het geheel niet meer noodig. Soms wordt het mij zoo bang om het hart, als ik voor mijzelve tot bewustheid kom,

dat ik eigenlijk niets van den samenhang en den loop der wereld begrijp."

»Misschien zou Cartesius u van uw twijfelingen kunnen genezen."

»Oldenburg, ge wordt al een zeer ijverig werver voor uw wijsgeerigen krijgsman," zeide Spinoza. »Denkt ge, dat juffrouw Olympia zich ooit met het gevoelen zou kunnen vereenigen, dat lichaam en ziel ieder voor zich afzonderlijk bestaande wezens zijn, die elkaar niet zouden volgen, indien Gods voortdurende bijstand ze niet bij elkander hield en tot wederkeerige gehoorzaamheid dwong?"

»Dat is dus een gekoppeld paar, zooals vrouw Geertrui Omzand de gedwongen huwelijken noemt; daarvan heb ik een diepen afschuw," verzekerde Olympia.

»Zeg mij eens openhartig, Spinoza: voldoet de leer van Cartesius u niet?" vroeg Oldenburg.

»Ik houd er niet van, de gebreken van anderen in het licht te stellen."

»Deel ons dan in korte woorden uwe verklaring van dat eeuwig probleem mede."

»Dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan. Regels voor uitwendige daden laten zich vrij wat beter in stellingen weergeven, dan die voor het denken."

»Ik merk het al," zeide Oldenburg, »gij stelt in plaats van het *cogito, ergo sum* (ik denk, daarom ben ik) van Cartesius, het *sum cogitans* (ik ben denkend). Denken en zijn is één en hetzelfde. Zoo is ook de donder en de bliksem één, al worden tweeërlei zintuigen ze eerst na elkander gewaar."

Spinoza knikte hem glimlachend toe, en eerst na lang tegenstreven gaf hij zijn eigen meening ten beste.

»De samenhang, waarin Cartesius zijne beide substanties door eene haar verbindende derde gebracht heeft, is slechts uitwendig; twee volkomen zelfstandige en onafhankelijke wezens kunnen onmogelijk nevens elkander bestaan, want waar het eene ophoudt, begint het andere; zij komen onwillekeurig in een bepaalde verhouding van begrenzing en ontkenning tot elkaar, waardoor het een de volstrekte onafhankelijkheid van het ander vernietigt. Er kunnen echter ook onmogelijk twee even volmaakte wezens naast elkander bestaan, want verschillen zij geheel of gedeeltelijk, zoo is geen van beiden volmaakt, omdat aan het een enkele volmaaktheden ontbreken, die het ander bezit; zijn ze daarentegen volkomen gelijk, dan zijn ze ook één. Derhalve zijn die beide substanties niet door een derde verbonden, maar slechts een openbaring van die ééne en kunnen wij ons als volmaakte en volstrekt zelfstandige substantie slechts ééne denken — God. Geest en stof, denken en uitbreiding in het heelal zijn slechts twee afzonderlijke openbaringen van één en hetzelfde wezen."

»En dus bestaat God?" vroeg Olympia.

»God alléén bestaat; het begrip van God sluit zelfs zijn bestaan even noodzakelijk in zich, als het begrip van een driehoek in zich sluit, dat de som der hoeken gelijk is aan twee rechte."

»Kunnen we dus een even duidelijk begrip krijgen van God als van een driehoek?"

»Die vraag beantwoord ik met ja. Doch vraagt ge mij, of wij ons een even duidelijk beeld van hem kunnen vormen, als van een driehoek, dan zeg ik: neen. Wij kunnen ons God namelijk niet onder den eenen of anderen vorm voor-

stellen, we kunnen ons Hem alleen denken. Hij is de verpersoonlijking van alle eigenschappen, als één gedacht, doch wij herkennen hem slechts uit enkele manifestatiën, die wij tot hem, als het middelpunt van alles, terugbrengen. Dit middelpunt zelf echter kunnen wij niet als zoodanig bevatten, noch er ons een juiste voorstelling van maken. De woorden: de ééne en éénige, waarmede men God als de alleen bestaande substantie zou kunnen onderscheiden, zijn en blijven altijd weer menschelijke begrippen. God is een onberekenbare grootheid, die in geen betrekking tot eene andere kan staan, omdat er niets buiten hem is; de uitdrukking: de »eene" en »eenige", hoezeer ook in het afgetrokkene opgevat, onderstelt toch altijd nog een betrekking tot een of meer anderen."

»Staat God dus in geenerlei verhouding tot natuur en geschiedenis?"

»Er is niets, wat niet in Hem en uit Hem is. Alles wat geschiedt, doet Hij. Alles wat is, is Hij. Alleen de vorm verandert — het eeuwige, oneindige blijft altijd hetzelfde."

»O! dat is heerlijk," riep Olympia. »Het kinderlijk natuurgenot, dat de ouden met hunne half verscholen en lachende goden smaakten, vloeit op die wijs zoo schoon samen met de ernstige natuurbeschouwing, die joden en christenen zijn toegedaan. In onszelf woont God. Van de purperen lippen der roos, uit de bescheiden oogjes van het viooltje, in de liefelijke tonen van den nachtegaal spreekt dezelfde geest, die ook in mij woont; zij kennen en zien en hooren mij, zooals ik hen; wij zijn een. Ik geloof zeker, dat ook de onbezielde voorwerpen datgene bezitten, wat

wij een eigen leven, een ziel noemen en niet doorgronden kunnen. Een onbekwaam fluitspeler kan een fluit stuk blazen, zoodat ze geen zuivere tonen meer voortbrengt; bespeurt men al geenerlei verandering aan den stoffelijken vorm, toch is hare psyche gekwetst, en alleen een knap meester kan haar door een zorgvuldige behandeling weer in staat stellen de rechte tonen voort te brengen. Op diezelfde wijs kan ook de menschelijke ziel ontstemd worden en zij verheugt zich, als haar wederom de rechte toon ontlokt wordt."

't Was moeilijk, na deze afwijking, die echter niet zonder bepaald doel geschiedde, weer tot de afgetrokken bespiegelingen van daar straks terug te keeren. Oldenburg wilde zijn vriend, die heden buitengewoon mededeelzaam gestemd was, nog niet van het onderwerp laten afstappen en trachtte nu, als een echt diplomaat, zich hiertóe eerst van zijn schoone bondgenoot te verzekeren. Hij wendde zich dus tot Olympia, zeggende: »Vrouwen houden niet van voorstellingen, die ze niet in afbeeldingen kunnen zien; zij hebben in dat opzicht veel van kinderen. Indien de wijsbegeerte echter met een kunst vergeleken kan worden, dan zou het niet met de muziek, maar eerder met de plastiek zijn. Ja, lach maar vrij! De wijsgeerige begrippen zijn even koud en kleurloos als het marmer, de producten van den beitel geven evenmin als die van het afgetrokken denken, de portretten, de juiste uitwendige vormen terug, zij nemen in verhevenheid en duidelijkheid toe, naarmate zij meer het type vertoonen, ginds van den schoonen, hier van den waren mensch. De wijsgeer is een beeldhouwer, hoe paradox dit moge klinken."

Ook Olympia scheen niet ongenegen, den draad van het gesprek weer op te vatten. Zij wendde zich echter niet tot Oldenburg, maar tot Spinoza, terwijl zij zeide:

»Verschillende wegen voeren naar Rome; ook naar het Rome van het alleen vrijmakend denken. Ieder verwerkt zijn gegevens op zijne wijs en naar zijne behoefte. Ik zal u met een voorbeeld aantoonen, dat ik u begrijp. Als gij zegt, dat wij ons van God een even duidelijk begrip, maar niet zulk een duidelijk beeld kunnen vormen als van een driehoek, dan breng ik dit aldus op muzikaal terrein over: er bestaat geen zuivere toon; iedere toon bevat er verscheidene, niet enkel terwijl hij wordt aangeslagen, zich uitzet en wegsterft. Wij kunnen den zuiveren toon niet hooren, omdat hij te fijn is voor ons gehoor en zóó kunnen we ons ook van het zuivere godsidee wel een begrip, maar geen beeld maken."

Spinoza glimlachte. »Ik wilde alleen nog dit zeggen," hernam hij, »dat, hoewel wij ons één voelen met het geheel, het bewustzijn van die in ons wonende, goddelijke kracht bij den een vrij wat meer ontwikkeld is dan bij den ander. In de eerste plaats echter moet de mensch zijn hoogmoed laten varen, waardoor hij al het hem omringende als middel, en zichzelf als het doel van al het geschapene beschouwt, en aan alles niet meer waarde hecht, dan in zoover het met hem, het vermeende middelpunt, in betrekking staat. Alles in de wereld is middel en doel tegelijk."

»Ik blijf echter onder de vanen van mijn opperveldheer," viel Oldenburg hem in de rede, »en ik vraag u: is het niet een verfijnd materialisme, waartoe ge op die wijs terugkeert?"

»Steunde dit op het verstand, dan had het ook recht van bestaan; ik kom echter tot een geheel andere gevolgtrekking. De substantie, die alleen en met uitsluiting van alle andere bestaat, de eenige, die ik mij redelijkerwijs kan denken, is niet de ruwe klomp, die evenmin uit haar ontstaan is. Ik materialiseer niet den geest, ik vergeestelijk slechts de materie."

»Hoe verklaart ge dan het ontstaan van de wereld uit die eenige en eeuwige substantie?"

»Het begrip van oorzaak en gevolg is ons aangeboren en wordt door de ondervinding bevestigd. Ga nu in uw gedachten achteruit en de reeks van gevolgen en oorzaken na, dan moet ge eindelijk bij een eerste blijven stilstaan. Deze eerste oorzaak kan niet meer het gevolg van een andere zijn, maar heeft den grond van haar bestaan in zichzelf; ze is de oorspronkelijkste oorzaak, het onmiddellijkst gevolg, ze is God in zijne openbaring als wereld. Het begin der wereld is tevens het begin van God zelf, het een is niet denkbaar zonder het ander; de wereld is de eenige openbaring van het bestaan van God. Heeft God de kracht in zich, om de wereld te scheppen, dan moet hij haar ook scheppen, want in hem woont geen kracht, die zich niet onmiddellijk als daad openbaart; een in zichzelf besloten, werkelooze kracht zou een onvolmaaktheid zijn, die wij van God, als het inbegrip van alle volkomenheid, niet zouden kunnen onderstellen. Het kan noch een toevallige, noch een willekeurige uit- of inwendige beweegkracht zijn, die de daad heeft voortgebracht; geen uitwendige, want God, als het inbegrip van alle volmaaktheden, moet volkomen onafhankelijk zijn en mag aan

geenerlei uitwendigen invloed blootgesteld zijn; het kan echter ook geen inwendige zijn, geen daad van bloote willekeur, want kon God iets zóó of anders willen, dan kon hij immers ook iets onvolmaakts willen, wat in strijd zou zijn met zijn wezen. Hij kan slechts het volmaakte willen en zijn wil staat gelijk met de daad en zoo is het een het noodzakelijk gevolg van het ander. God heeft de wereld in zich en is weerkeerig in de wereld; God en de wereld zijn even oud of als ge wilt, even eeuwig. Zeker, voor hen die zich God hebben voorgesteld als iets boven de wereld en zwevende in de ledige ruimte, (die er niet is,) voor hen bestond eerst God en toen de wereld; hij schiep haar uit het niet en zweeft nog altijd boven haar in het hemelruim. Reeds lang heeft men echter begrepen, dat uit niets niet iets kan ontstaan, en nam dus zijn toevlucht tot de zonderlingste emanatie-theorieën. Ook hierbij blijft de wereld altijd iets, dat God van zich heeft laten uitgaan, waarover hij de wacht houdt en waarin hij telkens van boven ingrijpt; volgens dit stelsel worden de wonderen als daden, waarin God van de eenmaal vastgestelde natuurwetten afweek, zijn eigenlijke openbaringen. Wonderen bestonden er echter alleen, zoolang men er aan geloofde; onze tijd levert er geen meer op, en zouden wij daarom door God verlaten zijn? Ongetwijfeld, als deze zienswijs juist was. Zij is het echter niet, want God is niet de uitwendige, maar de in de wereld zelf inwonende oorzaak van het bestaan dier wereld; bij hem is alles een uitvloeisel van vrije noodzakelijkheid — alles —"

»Ziet eens, daar vliegt een witte raaf!" riep Olympia, naar het venster snellend. Ook Oldenburg stond op, om

te zien wat haar op zulk een ongeschikt oogenblik tot dit schertsend woord aanleiding gaf. Alleen Spinoza bleef zitten. Een kalme glimlach speelde hem om den mond, terwijl Olympia het bijna uitproestte van lachen.

»O, wijze diplomaat," zeide Spinoza, »merkt ge dan niet dat ik hier van een ongelijk huwelijk tusschen twee koninklijke begripsfamiliën beschuldigd word? Ga weer zitten; ik zal u wreken op die ondeugende spotster. Ik heb die uitdrukking met opzet gebruikt. Zeg mij eens: wat is noodzakelijk?"

»Ik heb al zoo lang geleden mijn belijdenis afgelegd, dat ik mijn catechismus zoo goed als vergeten ben; maar — noodzakelijk is alles wat moet zijn."

»Dat antwoord is slechts half juist; alles wat zonder inwendige tegenspraak met zijn eigen natuur niet anders dan zijn moet, dat is noodzakelijk. Dat men zich in God geen sluimerende kracht kan denken, heb ik u zoo even aangetoond, en alles, wat Hij doet en is, doet en is Hij uit inwendige noodzakelijkheid, maar ook vrij, want vrijheid is: alleen door zichzelf, door niets of niemand buiten of nevens zich bepaald te worden. Nu handelt God, buiten wien niets bestaat en die altijd alleen slechts door zichzelf wil, steeds in volkomen vrijheid. Ja, zelfs de menschen zijn niet (zooals men gewoonlijk denkt) dán vrij, als zij tegen de wetten van hunne natuur handelen, want hierbij gehoorzamen zij slechts aan een uitwendige kracht en niet aan hunne eigen natuur. Dán alleen zijn zij waarlijk vrij, als zij de noodzakelijkheid of, wilt ge liever, de wetten hunner natuur volgen, want dan eerst gehoorzamen zij weer aan zichzelf."

»Hier dringt zich een vraag aan mij op," viel Olympia

den spreker in de rede. »Het spreekt van zelf, dat God, die zijn wetten of zijn noodzakelijk bestaan uit zichzelf heeft, geheel vrij is in zijn handelen; maar hoe kan men de menschen vrij noemen, die den grond en de wetten van hun handelen van God ontvangen hebben en dus door dien algemeenen wil gebonden zijn?"

»Het willen van den enkele is even verschillend van den algemeenen wil, als Petrus en Paulus van de menschheid; ieder voor zich afzonderlijk bestaat en handelt vrij, hoewel men in het algemeen onder het begrip en de wetten der menschheid valt, waarvan geen onzer zich kan aanmatigen, het volkomen uitgedrukte beeld te zijn. Wie het zóó ver gebracht heeft, dat zijn eigen wil in volkomen overeenstemming is met de algemeene zedewet, zoodat hij zichzelf bepaalt tot hetgeen, waartoe God of de natuur hem bestemd heeft, leeft in God en is het hoogste geluk deelachtig. Doch slechts deelachtig. Want in het enkele en begrensde kan het geheel niet worden opgenomen; dit is even onmogelijk als de quadratuur van den cirkel."

»Indien echter," vroeg Oldenburg, »indien echter alles binnen de grenzen en volgens de wetten van den goddelijken wil geschiedt, is het kwaad dan niet even noodzakelijk als het goed en kan het hun, die het bedrijven, dan wel toegerekend worden? Moeten allen dan niet zalig worden? Is 't woord van de Schrift: »God bestraft de boozen," dan niet een leugen? Het kwaad is immers even goed noodzakelijk; waarom schiep God het dan?"

»Zoo dit in de Schrift staat, is het, omdat zij de menschen geen wijsbegeerte, maar alleen gehoorzaamheid en deugd wil leeren en zich hiervoor van gewone uitdrukkin-

gen bedient. God schiep echter datgene, wat wij volgens onze menschelijke opvatting onvolmaaktheden noemen, om dat hij, met één woord, de stof bezat om alles te scheppen, van den laagsten tot den hoogsten trap van volkomenheid; of om het juister uit te drukken, omdat de wetten zijner natuur zoo veelomvattend zijn, dat zij voldoende waren om alles te scheppen, wat slechts door een oneindig verstand kon worden uitgedacht. — En op uw vraag," dus ging Spinoza op strengen toon voort, »of de menschen wel toerekenbaar zijn voor hunne daden, waardoor zij soms de zaligheid moeten missen en met veel rampen en ellenden te worstelen hebben, daarop antwoord ik met Paulus: »Ze handelen overeenkomstig hunne natuur, als de slangen, en moeten nochtans uitgeroeid worden als de slangen." Wie door een dollen hond is gebeten — is hij niet te verontschuldigen? En toch doet men goed, met zijn wonden uit te branden. Wie zijn begeerten niet beteugelen kan, moet men om zijn zwakheid verschoonen en beklagen; en toch, kan hij zich niet verheugen in het genot van die zielsrust, die kennis en liefde Gods — die de éénige ware goederen zijn — dan ligt het in de noodzakelijkheid, dat hij te gronde gaat."

»Gij spreekt van Gods liefde," hernam Oldenburg, »van de onze tot God en van de zijne tot ons, maar indien alles wat God doet, zooals gij beweert, een noodzakelijk uitvloeisel is van zijn bestaan, dan doet hij niets uit liefde, en omdat hij dus alles doen moet, zoo hij zijn eigen bestaan niet wil opgeven, kan hij onze liefde niet eischen en behoeven wij ze hem evenmin te schenken."

»Die redeneering houdt geen steek," antwoordde Spi-

noza. »Moet dan de liefde iets willekeurigs zijn of met de natuur in strijd, om zelve als zoodanig te gelden en wederliefde te kunnen verwerven? Was dat dan geen liefde, die uw vader voor u koesterde, en hadt gij hem minder lief, omdat hij door een inwendigen aandrang gedreven werd, u lief te hebben? Wat men in het gewone leven de wondermacht der liefde noemt, is het uitvloeisel van die inwendige en toch op zich zelf vrije beweging, van die hoogste noodzakelijkheid, die in onze natuur ligt, en dat is de ware liefde, die den onuitwischbaren goddelijken stempel draagt. Iedere uitwendige daad, ieder werk, elk kunststuk is des te volmaakter, hoe minder willekeur hierbij heerscht, hoe helderder de bedoeling er van aan den dag treedt en hoe meer men ze als vrije voortbrengsels der natuur kan beschouwen. De erkenning van datgene, wat ieder wil of liever moet zijn, is verlossing, en daarom is de liefde tot God de hoogste verlossing of, zooals men het ook zou kunnen noemen, de hoogste zaligheid."

Olympia was haar beide vrienden slechts met moeite en tegenzin naar die ijsvelden der metaphysische beschouwing gevolgd, waar geen bloem meer ontluikt, geen vogel meer zingt en alles in den nevel der algemeenheid gehuld is. Zij bewonderde en vereerde den diepdenkenden geest van Spinoza, die haar zoo hoog wist op te voeren en haar een blik in het oneindige deed slaan; maar toch voelde zij zich niet recht thuis daar boven die wolken en onwillekeurig dwaalden hare gedachten af naar haar orgel, haar fraai ingebonden boeken, haar vroolijke kanarievogels. Spinoza's laatste woorden echter troffen haar als een groet uit bekende oorden. Nu vreesde zij dien reuzengeest niet meer, die den hemel wilde

bestormen, want wie zulke woorden sprak, moest de liefde van nabij kennen. Haar wangen gloeiden, hare oogen schitterden, haar gansche ziel was ontroerd. De beide vrienden bemerkten dit echter niet, terwijl zij over den onafgebroken en onverbrekelijken samenhang van het heelal redeneerden. Eindelijk wendde Spinoza het oog naar Olympia; ook zij zag op en beider blikken ontmoetten elkander.

»Waar waart gij met uw gedachten?" vroeg Spinoza op zacht verwijtenden toon.

»O — overal en nergens," antwoordde zij, als uit een droom ontwakend.

»Alleen niet hier bij ons," hernam hij. Hij kon niet vermoeden, hoe pijnlijk dit gezegde Olympia aandeed.

»Ziehier weer een duidelijk bewijs," zeide Oldenburg op zegevierenden toon, »dat lichaam en ziel twee afzonderlijk bestaande wezens zijn; uwe ziel zweefde in allerlei afgelegen streken en vergat geheel, dat gij eigenlijk hier bij ons zijt."

»Indien gij alle voorkomende zaken zoo schielijk in uw eigen voordeel weet uit te leggen, zullen de inwoners der goede stad Bremen zich zeker niet over hun afgezant te beklagen hebben."

»Stel u gerust," voegde Spinoza haar toe, »hij wilde zich maar alleen over die witte raaf wreken en meende 't niet in ernst."

»Zeker is 't mij ernst; zulke voorbeelden uit de naaste omgeving weerleggen het krachtigst alle vage bespiegelingen."

»Die zoogenaamde praktische bewijzen hebben dikwijls iets opgeschroefds en overdrevens," antwoordde Spinoza lachend. »Ik heb alleen gezegd, dat geest en lichaam in

zoover onafscheidelijk en ten opzichte van elkaar onzelfstandig zijn, dat beiden slechts als verschillende openbaringen van één en hetzelfde wezen kunnen beschouwd worden; de geest wordt noch door het lichaam, noch het lichaam door den geest beperkt. Niemand heeft nog ooit doorgrond, wat het lichaam zonder den geest zou vermogen en door welke middelen de geest het lichaam in beweging brengt; ook bestaat er een groot aantal denkbeelden, waaryan wij bepaald weten, dat hiertoe een zekere aanleg van het lichaam vereischt wordt. Spreken en zwijgen zelfs, die als het uitsluitend voorrecht van den geest beschouwd worden en waaruit men zijn onmiddellijke alleenheerschappij wil aantoonen, bewijzen eigenlijk niets, want in den slaap en in een roes spreekt de geest zich zonder eenige vrije wilsbepaling uit. Daarentegen heeft er altijd een vrij denken plaats, ver buiten de lichamelijke sfeer, waarin wij ons bewegen, zonder dat hiertoe een zelfstandige afscheiding van het lichaam noodig is."

»Eigenlijk moest ik uw gevoelen niet langer bestrijden," zeide Oldenburg, »daar het gelijk recht of, om het zóó eens uit te drukken, de gelijke goddelijkheid, die gij aan ziel en lichaam toekent, altijd een lievelingsdenkbeeld van mij geweest is. De uitdrukking: »Het vleesch begeert tegen den geest," stuitte mij altijd tegen de borst. Deze slaafsche toestand van ons lichaam, deze Gode welgevallige dooding van den satan in ons kan, consequent toegepast, den zelfmoord, evenals bij de Hindoes, niet alleen verontschuldigen, maar ons dien zelfs als plicht doen opvatten."

»Dat komt mij vrij gezocht voor," hernam Spinoza. »Van welk standpunt ook beschouwd, de zelfmoordenaar blijft

altijd een zwakkeling, die zich door de uitwendige omstandigheden, welke met zijne natuur in botsing komen, laat beheerschen en neerdrukken. Elk schepsel van den laagsten tot den hoogsten trap der natuurlijke schepping streeft er naar, zijn aanzijn te behouden; en dit te doen op verstandige wijs, d. w. z. zooals onze eigen aanleg, de natuur ons heeft aangewezen, is d e u g d. Dit is geen zelfzuchtig beginsel, want met onze eigen instandhouding staat ook die der anderen in verband. Wat uiterlijk met onze natuur en onze zucht tot zelfbehoud overeenkomt, is goed; hoeveel te meer dus datgene, wat in onze natuur zelve ligt. Natuurlijk moet men hierbij altijd streng in het oog houden, dat alleen de ware kennis van God en onze natuur het ware goed is en dat men zich deze tot levenstaak moet stellen. Goed en kwaad, ieder op zichzelf beschouwd, is niet een bepaalde eigenschap van de dingen (wat ook in zeker opzicht het parool van uw vlaggevoerder is,) maar het zijn slechts verschillende denkbeelden of begrippen, die ontstaan, omdat wij de dingen met elkaar vergelijken. Zoo is de muziek, uwe lievelingsstudie, juffrouw Olympia, voor den zwaarmoedige goed, voor den bedroefde kwaad, voor den doove goed noch kwaad." Olympia wilde antwoorden, doch Spinoza ging in het vuur zijner rede voort: »Wij zullen echter bij den idealen mensch, dien wij ons voorstellen, de uitdrukking g o e d behouden, voor al datgene, waarvan wij zeker weten, dat het ons nader brengt tot het oorspronkelijk beeld der menschelijke natuur, en de uitdrukking k w a a d voor alles, waarvan wij met zekerheid weten, dat het ons hiervan verwijdert. Geen mensch, zelfs niet de dief, de moordenaar, de wellusteling, niemand

wil het kwade, omdat het kwaad is; doch op het oogenblik, dat hij de misdaad begaat, acht hij het, als het ware, goed voor zijn zelfbehoud, voor de vermeerdering en verbetering van zijn eigen welzijn, en is slechts door die dwaling, zijn hartstochten volgende, aan de wetten zijner natuur ontrouw geworden. De vrije mensch, d. w. z. de mensch, zooals hij onmiddellijk door God of de natuur is voortgebracht, kent het onderscheid niet tusschen goed en kwaad; hij handelt in alle opzichten naar de inspraak van zijn natuur. Eerst dan, als zijn wenschen en begeerten tegen de eischen zijner natuur in opstand komen, en hij met de hulp van andere krachten en vermogens zich hierboven wil verheffen, neemt de kennis van goed en kwaad, zoowel als het kwaad zelf, een aanvang. De tweespalt openbaart zich, daar hij zich door een andere, hem van buiten aangebrachte macht laat bepalen en niet meer volgens zijn oorspronkelijke natuur handelt; de tweespalt openbaart zich mede, in zoover hij behoefte gevoelt, om zich met die vijandige macht te vereenigen, ten einde het evenwicht in zijn natuur te herstellen. De vrije, onafhankelijke mensch, zoowel als de oorspronkelijke, eerstgeboren mensch, kent het onderscheid niet tusschen goed en kwaad en handelt ten allen tijde in volkomen vrijheid en overeenstemming met zichzelf; met de maatschappij namen ook de tweespalt, de zonde en de geschiedenis een aanvang. Het moet het hoogste doel van ons streven zijn, die vroegere vrijheid en zelfstandigheid te heroveren, zonder de nu eenmaal bestaande maatschappij op te heffen; integendeel, niet in de eenzaamheid, maar in den staat, waar men volgens gemeenschappelijke wetten leeft, zijn wij waarlijk vrij. Wij moeten ons wederom

verplaatsen naar dat standpunt der inwendige vrijheid, waar wij in staat zijn, de goddelijke wetten, d. w. z. onze natuur, na te sporen en deze uit innerlijken aandrang te volgen. Dit was ook het streven van Jezus Christus; hij wilde de menschheid terugvoeren tot de oorspronkelijke vrijheid, weer één maken met hare natuurlijke wetten. Zóó kon hij zeggen, dat hij niet gekomen was, om de wet te ontbinden, maar om haar te vervullen."

Spinoza had met opzet iedere aanleiding vermeden om van zijn onderwerp af te dwalen; doch Olympia, die het gesprek met belangstelling gevolgd had, vroeg thans:

»Kan men van de denkbeelden, die gij ontwikkelt, met grond verwachten, dat zij alle aardsche smarten heelen, alle zieken en ongelukkigen gezond en vroolijk maken?"

»Wat bedoelt ge?"

»Ik begrijp niet, hoe gij van uw standpunt het lichamelijk kwaad verklaart? Dat is toch waarlijk wel iets positiefs? Ge hebt ons zoo dikwijls van dien opgeruimden brillenslijper Peter Blyning verteld. Wat heeft die goede man nu toch gedaan, dat hij met zulke misvormde voeten is geschapen?"

»Gij vraagt zooveel tegelijk, dat ik eerst het een en dan het ander zal trachten te beantwoorden. Indien Blyning zich al troost met den gewonen term: Wien God liefheeft, dien tuchtigt hij, of: wij zijn hier slechts candidaten voor een hoogere leerschool, dan blijft toch altijd de vraag bestaan, waarom dan juist zijn candidaatschap zoo verzwaard moet worden. Ginds zal hem alles vergoed worden, zegt men; doch mocht hij daar boven ook al stevige voeten krijgen, hier had hij ze in allen geval niet en leed dus

door het gemis daarvan. De gemakkelijkste wijs om zich van al die vragen af te maken, is het gezegde: Gods wegen zijn ondoorgrondelijk. Maar daarmede komt men niet verder. De oplossing dezer vragen moet op een geheel ander gebied gezocht worden; al onze begrippen van volmaaktheid en onvolmaaktheid, van schoonheid en leelijkheid, zoowel als van de bedoelingen, die wij aan de natuur toeschrijven, liggen niet onmiddellijk daarin opgesloten, maar worden er door ons in gelegd, daar wij een beteekenis aan de zaken geven, die zij op zichzelf niet bezitten. Al deze begrippen ontstaan alleen daardoor, dat wij dingen van denzelfden vorm en dezelfde soort met elkaar vergelijken en dan gebreken en fouten ontdekken, waar ze eigenlijk niet aanwezig zijn; iedere zaak mag slechts met zichzelve vergeleken worden en dan is alles volmaakt. Dwaling en verwarring zijn slechts de gevolgen van onze zucht om ons een ideale voorstelling van de dingen te maken, d. w. z. er ons denkbeelden van te vormen, waaraan wij ontgroeid zijn of die in onze eigen verbeelding zijn ontstaan. Het ideaal of het zuivere denkbeeld van iedere zaak mag alleen aan haar zelf, haar wezen en hare eigenschappen ontleend worden. Dan houdt tevens de klacht op, dat de wereld niet alles verwezenlijkt, wat wij van haar verlangen. Iedere kracht bestaat en werkt volgens haar eigen wetten, niet volgens het ideaal, dat wij er ons van maken. Al wat geen onmiddellijk uitvloeisel is van de werkende oorzaak, behoort ook niet tot de natuur eener zaak, en alles wat hieruit onmiddellijk voortvloeit, moet ook tot haar natuur behooren. Meer kan noch mag zij verlangen; ze heeft geen verdere rechten of plichten;

ook wij kunnen niets meer van haar vergen. Op zichzelf beschouwd, is die Peter Blyning even volmaakt als een Adonis. Hij kan evenmin aanspraak maken op andere voeten als op vleugels, daar deze openbaring van zijn wezen een noodzakelijk uitvloeisel is van zijn bestaan. Beschouwt ge het als een onvolmaaktheid, dat de os een os en geen arend geworden is? Op iederen trap van menschelijke ontwikkeling is het ons gegeven, ons als een deel van het groot geheel te weten en te vinden en hierdoor met nieuwe levenskracht en nieuwen levenslust bezield te worden. Het inzicht dat wij in overeenstemming of in tegenspraak zijn met onze aangeboren natuur, het geloof, dat dat inzicht ons geschonken is, dat men als zuiver, natuurlijk gevoel geweten noemt —"

»Het geweten is een kous, die zich naar den voet plooit: de wilde slaat zijn vader dood, zoodra deze oud en gebrekkig wordt, en beschouwt dit als zijn heiligen plicht; de Jood wordt door zijn geweten aangeklaagd, wanneer hij varkensvleesch eet; de Roomsch-catholiek slaat zich op de borst, als hij de mis verzuimd heeft." Met deze woorden trad de oude van den Ende eensklaps het vertrek binnen.

Spinoza antwoordde bedaard, dat men het geweten niet kon wegredeneeren; wel liet men zich dikwijls misleiden door het gevoel, waaraan men, met allerlei uitwendige bekleedsels omhangen, de plaats van het geweten inruimde. Die inwendige, tot bewustheid gekomen stem, die zoo duidelijk tot ons spreekt, als wij tegen de wetten van onze natuur en van den algemeenen samenhang der dingen gezondigd hebben, deze is evenmin te loochenen als de wetenschap van ons bestaan zelf.

»Wezenlijk, vader," zeide Olympia, »ik zal mijnheer Spinoza altijd dankbaar zijn voor al de grootsche denkbeelden, die hij ons vandaag weer heeft medegedeeld." Zij verhaalde haar vader thans den voornaamsten inhoud van hun gesprek en schoon Spinoza er nu en dan een woord ter nadere verklaring bijvoegde, zoo doortintelde hem nochtans een onuitsprekelijk gelukkig gevoel, dat zij zijne beschouwingen zoo klaar en helder in zich had opgenomen. Lang mocht hij zich hierover echter niet verheugen; de spottende lach, waarmede de oude van den Ende haar woorden afbrak, hinderde hem zeer.

»Herinnert ge u nog dat vertelsel van den heiligen Christoffel in den tempel der gekken te Milaan, dat ik u onlangs gedaan heb?" vroeg hij. »Dat is juist op u toepasselijk. Hij was ook zoo'n soort van God. Ha, ha, dat geeft iemand nog eens stof tot lachen!"

Spinoza's gansche ziel kwam in opstand tegen dit gezegde. Spot is het scherpste gif, dat de levenskracht van een wordend karakter of een wordende gedachte kan dooden. Onze wijsgeer was echter reeds krachtig genoeg, om al de pijlen, die van den Ende tegen zijne bespiegelingen afschoot, ongedeerd op te vangen en behendig van zich af te werpen.

Spinoza voelde zich zonderling getroffen, toen Olympia bij het afscheid tot hem zeide: »Ik ben nu werkelijk den regen dankbaar, dat hij ons tusschen deze vier wanden heeft gebannen. Ik geloof, dat zulke gedachten, als gij ons heden ten beste gaaft, niet in de vrije natuur zouden kunnen opkomen of uitgesproken worden; kleuren, geluiden en geuren zouden er tegen protesteeren; alle afleiding, van

welken aard ook, is nadeelig. De Grieksche wijzen zijn zeker niet zoover gekomen, omdat zij in de vrije natuur leefden en leerden. Kom nu morgen op ons buiten bij ons; Socrates en Plato wachten u in de groene boschages."

Spinoza had geen gelegenheid meer om haar te zeggen, hoe zonderling hare woorden hem aan een andere uitspraak herinnerden. Ook de rabbijnen verkondigen namelijk: »Wanneer er twee met elkander gaan en over de openbaring (de Thora) spreken en een hunner zegt: zie, hoe schoon is het veld, hoe schoon is die boom — dan heeft hij een doodzonde begaan."

Eischt het hoogste denken dan, dat men zich van de wereld afzondere?

De beide vrienden verlieten zwijgend het huis. Op de stoep ontmoetten zij Cecilia. »Gij moet ook maar zeggen: Die nu hiertoe in staat is, die zij daartoe in staat!" (Matth. 19, 12) zeide Oldenburg. Spinoza drukte hem de hand tot afscheid.

En nu, na zulke samensprekingen, moest hij naar de synagoge gaan!

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.

PROSELIETEN.

»Lachlust" luidde het opschrift, dat boven den ingang van het buiten der familie van den Ende te lezen stond; de net beschilderde deuren en vensters, de regelmatig aangelegde tuin, het latwerk tegen de muren, de fraaie bloembedden en lommerrijke boschages, alles droeg den stempel van den echten Hollander, die, waar hij de schoonheden van het bergachtig landschap moet ontberen, hieraan tegemoet komt door een rijkere cultuur van den grond.

Wij treffen het ons bekende gezelschap hier in de vrije natuur aan, waar verschillende goden van den Olympus zich in de donkere boschjes verscholen, en bovenal een borstbeeld van Democritus op een uitgestrekte weide aller oogen tot zich trok.

Huis en tuin schenen heden evenwel hun naam niet met eer te dragen; van lachlust was niets te bemerken; allen schenen in een zonderling gedwongen stemming te verkeeren.

Kerkering en van den Ende waren samen in druk gesprek en sloegen een afgelegen laan in, terwijl de beide vrienden nevens Olympia en Cecilia voortwandelden.

Olympia trachtte Spinoza omtrent de ziekte zijns vaders gerust te stellen en wekte hem op, thans naar hartelust van de natuur te genieten. »Uw koning Salomo," ging zij voort, »moet een gelukkig man zijn geweest. Volgens de overlevering verstond hij immers de taal van de vogels en alle andere dieren en moet dan wel bijzonder goed vertrouwd zijn geweest met de natuur."

»Misschien was hij er wel te veel mede vertrouwd en zeide hij daarom: Alles is ijdelheid," viel Oldenburg in.

»Ik mis dat talent van Salomo niet, als ik natuurgenot smaak," antwoordde Spinoza; »integendeel, de natuur zou mij spoedig tegenstaan, indien zij mij altijd al haar doen en laten voorpraatte en mij ook niet aan mijzelf overliet." Hij had geen nevenbedoeling met dit gezegde, maar toch zagen Oldenburg en Cecilia elkaar hierbij ter sluiks aan, daar Olympia niet geheel was vrij te pleiten van de gewoonte der meeste docenten, om ook in het dagelijksch onderhoud een vermanenden en onderrichtenden toon aan te slaan.

Olympia zelve was er echter verre van af, dezen uitleg aan Baruch's woorden te geven; zij bracht ze veeleer in verband met haar afscheidsgroet van den vorigen dag. »Het hindert mij altijd," zeide zij, »als ik de natuur alleen moet genieten. Dikwijls, als ik mij door al het schoone rondom mij als in hoogere sferen voelde opgevoerd, tastte ik onwillekeurig nevens mij, als om de hand van een vriend te zoeken en haar in stille overeenstemming te drukken."

Allen zwegen; ieder zag vóór zich. Wél had Oldenburg sedert eenigen tijd de verhouding tusschen Olympia en Spinoza uit enkele blikken en gezegden opgemaakt; doch

hij was diplomaat genoeg, om overtuigd te zijn, dat hij deze ter loops opgevangen, geheime mededeelingen, nog eer het tot een openlijke verklaring kwam, tot een minnelijke schikking zou kunnen brengen.

»Wat zegt ge wel," vroeg hij, »dat koningin Christina van Zweden kroon en schepter aan haar neef heeft overgegeven, niet alleen om haar voorhoofd, zooals men eerst dacht, met den dichterlijken lauwerkrans, maar ook met den mirtenkrans te versieren?"

»Is 't waar?" vroeg Olympia, »zal koningin Christina gaan trouwen?"

»Gisteren zijn er handelsbrieven uit Rome aangekomen, waarin stellig verzekerd wordt, dat de dochter van Gustaaf Adolf in den schoot der alleenzaligmakende kerk zal terugkeeren, ten einde met haar eersten kamerheer Moraldeschi in het huwelijk te kunnen treden."

»Ook ik heb gehoord, dat koningin Christina afstand heeft gedaan van alle wereldsche ijdelheid, om de zaligheden van ons geloof vrij en ongehinderd deelachtig te worden," zeide Cecilia op zachten toon. Niemand wilde haar tegenspreken.

»Heeft de dochter van Gustaaf Adolf dien stap gedaan," hernam Olympia, na een korte pauze, »om den man harer keuze geheel te kunnen toebehooren, dan is haar handeling boven allen blaam verheven en is de liefde de band, die alle vroegeren moet opheffen. Hoe eenvoudig en schoon staat 't al in den bijbel, dat men ter wille van die liefde vader en moeder verlaat. 't Is hier alleen de vraag, of de gehoorzaamheid van het zoogenaamde zwakke geslacht zóóver gaat, om zich ook te dezen aanzien op te offeren?

Christina van Zweden heeft, dunkt mij, al genoeg gedaan door haar afstand van den troon; was het nu niet veeleer de plicht van den man, in hare plaats dien onaangenamen stap te doen? Verzette hij zich echter hiertegen, dan was hij ook hare liefde niet waardig en moet men haar handeling veroordeelen."

»Indien zulk een stap nu echter tegen zijn inwendige overtuiging streed?"

Olympia antwoordde niet en sloeg de oogen neer.

Spinoza ging met zichzelf te rade, of hij zich al dan niet in het gesprek zou mengen, daar hij de bedoelingen van Oldenburg eenigermate doorzag. Toen Olympia hem nu echter met een vorschenden en als het ware om hulp smeekenden blik aanzag, zeide hij:

»Was Moraldeschi de oorzaak, dat de koningin afstand deed van den troon en wist hij dit, dan had hij hierdoor plichten jegens haar op zich genomen en mocht niets hem weerhouden, haar in alles ter wille te zijn. Bestonden er voor hem onoverkomelijke bezwaren, dan had hij als man van eer van het begin af een betrekking moeten afbreken, welker eerste voorwaarden hij wilde noch kon vervullen. Men zou uit dit voorval weer een algemeene gevolgtrekking kunnen maken. Hier te lande beschouwt de gereformeerde geestelijkheid de leer van Cartesius als het beste uitvloeisel van de leer van Calvijn; koningin Christina, de ijverigste leerling van dienzelfden wijsgeer, die haar zelf onderricht gaf, kan hieruit evenzeer bewijzen putten om haar overgang tot de Roomsch-Catholieke kerk te rechtvaardigen."

»De Roomsch-Catholieke godsdienst," dus viel Olympia

hem in de rede, »is de vader van alle godsdiensten, en 't is dus niet meer dan natuurlijk, tot hem terug te keeren."

»Spreek maar vrij uit, wat u op de tong ligt," zeide Oldenburg tot Spinoza. »Ik kan u aanzien, dat ge zeggen wilt: als de Roomsch-Catholieke godsdienst de vader van alle godsdiensten was, dan zou de joodsche de grootvader zijn en kon met hetzelfde recht eischen, dat men zich naar zijne gebruiken voegde. Of wilt ge een ander voorbeeld: Turenne is een veldheer, een aanvoerder in de volle beteekenis van het woord; met de ster van zijn eigen geloof op de borst, wil hij alleen voor het front staan en zich niet als een gewoon soldaat in de gelederen van het catholicisme laten inlijven; is dit verkeerd van hem?"

Deze wending van het gesprek ontging Spinoza niet; doch eer hij er op kon antwoorden, nam van den Ende, die met Kerkering zich weer bij het overig gezelschap gevoegd had, het woord op:

»Turenne is een soldaat, en de soldaten, die ieder uur hun leven wagen, leggen niet gaarne hun gewone wapenrusting af; zij meenen, dat dit of dat bijgeloof hen kogelvrij maakt. Is eenmaal de vrede gesloten, dan zal 't ook niet moeilijk vallen, Turenne voor het Roomsch-Catholieke geloof te winnen."

»Is hij in staat, een meisje van ganscher harte lief te hebben," voegde Kerkering er bij, »dan zal hij spoedig naar het alleenzaligmakend geloof van haar bezit streven; 't zou lafheid zijn, om dáár, waar 't zulke groote belangen geldt, geen oude vooroordeelen uit de kinderkamer te kunnen overwinnen. Wie oprecht liefheeft, mag slechts

aan zijn liefste gelooven; haar hart is zijn kerk, hare woorden zijn voor hem de eenige openbaring, zij alleen is het voorwerp zijner vereering, niets bestaat er voor hem buiten haar. Dit is de waarachtige wedergeboorte, die wij door de liefde van een meisje ontvangen, aan wie wij ons met onverbrekelijke banden gehecht voelen. En wie bekommert zich dán nog om de slagboomen, door menschelijke willekeur opgericht?"

Niet zonder verbazing staarden de aanwezenden den spreker aan, doch de oude van den Ende knikte hem welgevallig toe en Olympia zeide, na een oogenblik van pijnlijke stilte:

»Terwijl wij hier over de beginselen praten, blaast een zieke dichteres, waarschijnlijk ten gevolge van zulk een beginsel, den laatsten adem uit."

»Wie dan?" vroeg Oldenburg.

»De liefste van uw voormaligen vriend, de dichteres Maria Tesselschade, zal den dag van morgen wel niet meer beleven. Hebt gij Caspar Barlaeus ook gekend, mijnheer Spinoza?"

»Neen, juffrouw Olympia, maar mijn oude leermeester Nigritius, wiens geschriften eens door hem gehavend waren, heeft zich dikwijls genoeg, en dat niet zeer gunstig, over hem uitgelaten."

»'t Is nu zeven jaren geleden," vervolgde Olympia. »Ik herinner mij nog alles; weinig dagen na nieuwjaar werd zijn lijk in den put bij de waag gevonden. Den vorigen avond was hij nog bij Maria Tesselschade geweest; de put lag tusschen hun beider woning in."

»Heeft hij er zich uit eigen beweging in geworpen?"

Olympia knikte toestemmend.

»Zeker heeft hij een zelfmoord begaan," hernam Oldenburg. »'t Is mij echter onbegrijpelijk, hoe hij jaren lang met zulk een innige liefde aan Tesselschade gehecht was en eerst later, toen beiden reeds oud en grijs waren, tot dien wanhopigen stap is gekomen, omdat hij niet met haar trouwen kon."

»Waarom kon hij dat eigenlijk niet?" vroeg Spinoza.

»Zij was Roomsch-Catholiek en hij Protestant; als ijverig remonstrant had hij zich vroeger zelfs veel smaad en vervolging moeten getroosten. Al zijne denkbeelden had hij aan de Grieken en Romeinen ontleend, en toch kon hij niet besluiten, uit liefde tot zijne Maria van geloof te veranderen."

»'t Is kluchtig," dus vulde van den Ende het gezegde zijner dochter aan, »hoe hij al de geschiedenissen uit het Oude en Nieuwe Testament in mythologische zangen heeft overgebracht. Hij kon niets zeggen, zonder dat de geheele Olympus er bij te pas kwam; zijn eigen liefdesbetuigingen heeft hij zelfs in de taal van Horatius vertolkt."

»Ik geloof zelfs, vader," zeide Olympia, »dat Barlaeus eerst alles in zijn gedachten in het Latijn moest vertalen, om het goed te begrijpen. Ge moet zijn gedichten eens lezen, mijnheer Spinoza; ze vloeien over van menschenliefde. Onder een afzonderlijke rubriek, *Tessalica*, bezingt hij zijn liefste, zooals zij te paard zat en de harp bespeelde; haar kraagje, haar parelsnoer, alles bracht hem in dichterlijke geestverrukking. Ergens laat hij zich aldus uit:

Tessela quae coelo potes deducere lunam,
Et tetricos cantu demeruisse Deos. 1)

Begrijpt ge de woordspeling, waarom hij den naam Tesselschade in Tessela veranderd heeft?"

»Neen."

»In de tweede idylle van Theocritus wordt van Tessala melding gemaakt als van een onweerstaanbare minnedrank. Men kent wel al de namen der planten, waaruit die tooverdrank bereid werd, maar de planten zelf kennen wij niet."

»Gij zult ten allen tijde mijne leermeesteres blijven," antwoordde Spinoza met een dankbaren blik.

»Wilt gij ons ook les geven in de tooverkunst, zoodra gij dat zekere middel gevonden hebt?" vroeg Kerkering.

»Gij zijt immers al een betooverde prins," luidde het antwoord. »Mijnheer Spinoza, gelooft ge ook aan toovery?"

»Aan de uwe," antwoordde hij schielijk. Oldenburg fronste het voorhoofd.

»Ge hebt een voornaam punt in de liefdesgeschiedenis van Barlaeus vergeten," zeide hij. »Herinnert ge u niet, dat hij in de inleiding tot zijne gedichten wegens de drie L's: *Libri, Liberi, Libertas,* 2) die niet goed met elkander te rijmen zijn, het huwelijk afkeurt. De stumperd!

---

1) Tessela, gij kunt met uw gezang de maan van den hemel doen vallen en de stuursche goden in een dankbare stemming brengen.

2) Boeken, kinderen, vrijheid.

Voor de geheele wereld had hij bruiloftsverzen gemaakt, en zelf kon hij geen bruiloft houden."

»Hij heeft ook een fraai gelegenheidsgedicht op het huwelijk van mijn oom Overbeek te Hamburg vervaardigd," viel Kerkering hier in, doch Oldenburg ging voort:

»Indien Barlaeus een waarlijk verheven, door en door dichterlijke ziel had bezeten en de schoolmeester niet uit alle hoeken en plooien voor den dag was gekomen, dan had het gemis zijner Tesselschade en de liefde tot haar een bron van de dichterlijkste ontboezemingen voor hem kunnen zijn. Had Dante zijne Beatrice aan het hart gedrukt, had Laura voor haar Petrarca hutspot gekookt, dan zou de eerste nooit door zijn voortreffelijke stanza's de Homerus der Christelijke wereld zijn geworden en zouden de welluidende sonetten van Petrarca voor onaangenaam kindergeschreeuw verstomd zijn. De poëzie is niet de gier uit de fabel, die voortdurend aan het leven knaagt; zij is de vlam, waaruit de vogel Feniks met verjongde krachten en ongezengde vleugels ten hemel stijgt. Voor den enkelen mensch, zoowel als voor de voorwaarts strevende menschheid, zou het hoogste bezit walging en dood of een gelukkigen waanzin ten gevolge hebben."

»Hoe? Beweert mijnheer Oldenburg dit?" vroeg Olympia verwonderd. »Dat klinkt mij vrij zonderling in de ooren. Monniken en nonnen, de voorstanders der onthouding, zouden dan onze uitverkoren dichterschaar zijn?"

»Gij wilt mij in mijn eigen netten vangen," antwoordde Oldenburg, »maar ik laat mij zoo licht niet van de wijs brengen. Ik meende alleen, dat iemand met een waarlijk grooten geest zich niet met al zijn krachten en vermogens

aan de eene af andere willekeurig geïdealiseerde persoonlijkheid mag hechten. Doet hij dit, dan is hij van een god tot een mensch afgedaald en sterft den gewonen dood der menschen, daar hij tusschen de droge planken der alledaagsche toestanden en benoodigdheden als het ware gekist wordt. Ja, zelfs indien hij zijn vrij en zelfstandig gevormd ideaal kon verwezenlijkt zien, zou hij het nog moeten ontvlieden."

»Ik ben 't met u ééns," zeide van den Ende; »de goden hebben Pygmalion niet harder kunnen straffen dan met hem zijn verzoek toe te staan; dat huwelijk moest onvruchtbaar zijn."

»Er bestaan geen idealen op de wereld en daar kunnen er ook geen bestaan," ging Oldenburg met opgewektheid voort; »een dwaas is hij, die ze zoekt, en nog dwazer degeen, die ze meent gevonden te hebben. Ze mogen in ons leven en boven ons zweven en onzen geest opheffen, maar meer niet. Hoe groot is Dante, als hij van zijne reine en gelouterde liefde zingt."

»Er is toch een tijd geweest, dat gij er anders over dacht," merkte Olympia aan.

»Zóó denk ik ook nog, want ikzelf maak geen aanspraak op de hoogste kroon der menschheid; zooals ik ben, leven er duizenden met mij — ik volg de groote menigte. Doch indien ik zag, dat een vriend, met een grootschen, krachtigen geest begaafd, zich binnen de perken der alledaagschheid liet vangen, dat hij zijn verheven geest boog, om een afgod te dienen, dien hij voor zichzelf had opgericht, dan zou ik hem van mij stooten; in mijne oogen zou hij verraad plegen aan zijn hooge, geestelijke roeping. Kan

hij echter het ideaal, dat nooit volkomen verwezenlijkt kan worden, rein en heilig bewaren, dan acht ik hem gelukkig."

»Mij dunkt, 't is een treurig martelaarschap, dat gij alle verheven geesten wilt opleggen," zeide Olympia.

De avond begon te vallen; men maakte plan, huiswaarts te keeren.

Spinoza geleidde Olympia; zij hing aan zijn arm. Eigenlijk wist hij niet, hoe hij den moed had gehad, haar dien aan te bieden. Hij voelde zich onuitsprekelijk gelukkig, haar zoo dicht in zijne nabijheid te hebben. De oude van den Ende en Cecilia gingen voor hen uit. Bij de waag gekomen, zeide Olympia:

»Zie, daar is de put, waarin de goede, maar zwakke Barlaeus den dood heeft gevonden. Zou het niet krachtiger en verstandiger zijn geweest, als hij zijn geloof en niet zijn leven had opgeofferd?"

»Noch het geloof, noch het leven hebben wij onszelf gegeven," antwoordde Spinoza; »'t is laaghartig en zwak, een zelfmoord te begaan, zoowel aan het een als aan het ander. Wij moeten onze kracht betoonen in het verdragen van beide of ons boven die knellende banden leeren verheffen." — Olympia zweeg.

»Ik heb mij geërgerd," zeide zij na eenige oogenblikken, »dat Oldenburg straks zoo ongeroepen als diplomatisch bemiddelaar meende te moeten optreden; een derde, die een teere zaak slechts met een enkel woord aanroert, verwekt dikwijls oneenigheid en misverstand, die zonder hem nooit ontstaan of in allen geval schielijker bijgelegd zouden zijn."

»Ik ben blij, dat gij het ook zoo inziet," antwoordde

Spinoza, terwijl hij zich in heftigen zielsstrijd op de lippen beet. »Lieve Olympia," ging hij voort, »ik heb gekampt en gestreden, maar ik ben niet zoo krachtig, als gij misschien denkt; ik bezwijk, als gij mij niet helpt, of liever, als gij u niet onttrekt. Ik mag het woord niet noemen, waarvan mijn gansche ziel vervuld is, maar ik smeek u, stoot mij van u af; nooit, nooit mogen wij elkaar toebehooren."

Olympia drukte haar hand op zijn arm, haar stem beefde, beider handen ontmoetten elkander. »En waarom niet?" vroeg zij. »Hebt gij Christus aan het kruis geslagen? Wat behoeven wij ons te bekommeren over hetgeen een dweepziek volk voor zestienhonderd jaren heeft gedaan? Hebt gij dan te vergeefs zoo diep nagedacht, om u te laten afschrikken door een vorm, waarin het menschdom zich gekneld heeft? Hebt ge mij niet honderden malen betuigd, dat gij Christus vereert en liefhebt als den geestelijken verlosser van de gansche wereld? God gave, dat gij een christen, ik een jodin ware! Hoe gaarne zou ik u voor het altaar volgen; waar liefde heerscht, kan immers geen sprake zijn van meineed. — Of zal ik naar de synagoge gaan en mij door de rabbijnen laten doopen?"

»Olympia, hadt ge eenig begrip van de diepte der smart, die mijn hart verscheurt, ge zoudt anders tot mij spreken. Ik bega een meineed, hoe hard dit woord ook moge klinken, als ik met bewustzijn een ander geloof omhels. Ik ben de ontwikkeling der tijden dankbaar, dat ik mij verheffen kan en mag boven de vormen van het geloof, waarin ik geboren ben, en mij zulk een begrip van de hoogere dingen mag maken, als waartoe de natuur van

mijn voorstellingsvermogen mij in staat stelt. Ik kan noch zal mij door persoonlijke bedenkingen laten weerhouden, mijne overtuiging omtrent gelooven en denken uit te spreken en deze door mijn handel en wandel te bevestigen; een kerkgenootschap, waarin ik door mijn geboorte ben opgenomen, behoeft mij hierin niet te verhinderen. Maar 't zou een andere zaak zijn, als ik mij hierin vrijwillig liet opnemen; mijn nieuwe geloofsgenooten konden mij immers met alle recht toeroepen: wat dreef u tot ons, zoo niet de waarheid? Ge hebt het recht verloren, invloed uit te oefenen, zoomin op het heiligdom, dat ge hebt verlaten als dat ge thans zijt binnengetreden. — Wel ken ik de sophismen, waarmede we onszelf in slaap trachten te sussen: »gij onderwerpt u alleen aan den vorm, ge blijft immers vrij in uw denken!" 't Is en blijft echter meineed, en zou ik, meineedige, ooit het woord waarheid nog in den mond kunnen nemen zonder te blozen? Mijn ongelukkige stamgenoot Uriël Akosta, wiens geschiedenis ik u vroeger verteld heb, heeft daarom zijn leven met een afschuwelijken zelfmoord geëindigd, omdat hij door zijn geloof te verloochenen, reeds een geestelijken zelfmoord begaan had. Hij moest zichzelf wel ongeschikt voorkomen om een waarheid in zich op te nemen, ja, zelfs om te leven; ja en neen golden hem niets meer en waren ijdele klanken voor hem geworden."

Olympia antwoordde niet. Ze hield de hand voor de oogen en liet zich blindelings door Spinoza leiden. Diep geroerd ging hij voort: »Weerkeerig vraag ik u: hebben wij daarom zoo diep nagedacht, om ons te laten beheerschen door een neiging, die de bron van onafzienbare el-

lende voor ons moet worden? Lang heb ik gestreden, maar eindelijk moet ik vrij en openhartig met u spreken: van dit oogenblik zij vergeten en met alle kracht bestreden, wat wij voor elkaar waren en wenschten te worden. Nog is het niet te laat. Scheiding en een vaste wil zullen ons weer rust doen vinden; wij hebben elkaar liefgehad en dat is voldoende. Zoek gij in een ander het geluk, dat ik u niet mag en niet kan aanbieden."

De tong weigerde hem allen verderen dienst; Olympia's hand trilde in de zijne. »Ik schaam mij niet, u te bekennen, dat ook ik daarover heb nagedacht," zeide zij eindelijk. »Doch, zonder uw overtuiging te verloochenen, kunt ge immers christen worden? Ik heb er zelfs enkele plaatsen over nageslagen. Ligt de grond van uw veranderde zienswijs niet in de woorden van Johannes: »Daaraan erkennen wij, dat wij in God zijn en God in ons is, dat hij ons van zijn geest heeft gegeven?" Inderdaad, zonder inconsequent te zijn, kunt en m o e t ge zelfs christen worden."

»Waarom," luidde het antwoord, »waarom vreest ge ook het voorgaande vers aan te halen, dat zoo toepasselijk is op onzen toestand? »Indien wij elkaar liefhebben, blijft God in ons en is Zijne liefde in ons volmaakt." Doch zeg zelve: al komen eenige resultaten van mijn denken met de christelijke wereldbeschouwing overeen, moet ik mij daarom in een christelijk kerkgenootschap laten opnemen? Waarschijnlijk zou ik dan een tweede Justus Lipsius worden, die, zooals ge weet, een werk *de constantia*, (over de standvastigheid) heeft geschreven en alle twee jaren van geloof veranderde."

»Ik dacht, dat gij zelfstandiger waart, maar ik merk 't

wel, Oldenburg heeft ook u bekeerd," hernam Olympia op min of meer bitteren toon. »Gij streeft naar de glorie-kroon van Dante, maar ik ben geen Beatrice, ik wil geen Beatrice zijn! Zeker, gij werpt u in het bedrijvige leven en hoe spoedig wordt daar een eerste liefde vergeten! Hoe spoedig wordt er zelfs mede gespot! Maar ik? — Welnu, wat komt 't er op aan, of ik van droefheid wegkwijn —?"

»Lieve Olympia," dus viel Baruch haar in de rede, »die woorden kunt ge immers niet voor uzelve verantwoorden? Bedenk toch, wat ik u zou kunnen aanbieden? Immers niets dan een leven van armoede en ontbering. Zoo ik al het geloof mijner vaderen wilde afzweren, zoo ik al geheel voor u kon leven, u alleen kon toebehooren —"

»*Schalom Alechem*, rabbi Baruch. Ge behoeft u niet te haasten, *Maariph* 1) is al afgeloopen," klonk hier een sissende stem den spreker in het oor. Spinoza zag om; het was Chisdai, die zonder een antwoord af te wachten, hoofdschuddend zijn weg vervolgde.

»Zou hij gehoord hebben wat ik zeide?" vroeg Spinoza.

»Ik geloof 't niet," antwoordde Olympia, »maar 't is afschuwelijk, dat iemand met zulk een Medusa-gelaat en zoo'n afzichtelijken grijnslach zoo vertrouwelijk met u durft om te gaan. Thans is 't beslist; ik voel 't, dat 't mijn plicht is, u niet op te geven. 't Zou laf, 't zou u en mij onwaardig zijn, afstand van elkaar te doen!"

Zij hadden Olympia's woning bereikt en Spinoza stak haar de hand toe tot afscheid. »Neen," zeide zij, »ge

1) De avonddienst in de synagoge.

moet nog even mede binnengaan, want ge kunt niet gelooven, hoe hard het mij valt, na zulk een aangrijpend gesprek alleen thuis te komen, waar de oude muren mij zoo verwonderd en vreemd aanzien. Ik voel mij dan zoo ongelukkig en speel zoolang op mijn orgel, totdat ik mijzelve in een soort van bedwelming heb gebracht. Ga dus als 't u belieft mede."

ACHTTIENDE HOOFDSTUK

LIEFHEBBEN EN STERVEN.

In de openstaande zijkamer lag Cecilia voor haar kruisbeeld neergeknield en verdiepte zich in het gebed. Spinoza zat zwijgend bij Olympia. Hare hand rustte nevens de zijne, doch hij waagde het niet, haar te vatten; stil en peinzende zagen de beide minnenden elkander aan.

»Als ik mij, zooals nu, zoo volmaakt gelukkig gevoel," zeide Olympia, »bekruipt mij altijd het verlangen naar den dood; thans, verheven boven alle nietige wereldsche zorgen, thans zou ik willen sterven om met den Allerhoogste vereenigd en in hem opgelost te worden."

»Vroeger toen ik nog vatbaar was voor vrome geestverrukkingen, had ik ook dikwijls met dat verlangen te strijden," antwoordde Spinoza. »Misschien zou men een verklaring van deze gewaarwording kunnen vinden in de Talmudische overlevering, dat Mozes door een kus gestorven is, terwijl God de Heer zijne ziel door een kus weer tot zich nam."

Olympia verbaasde zich over deze zonderlinge wending van het gesprek. Verdiepte zijn geest zich dan voortdurend in allerlei onderzoekingen of wilde hij met een dergelijke

toespeling een vurigen hartewensch bewimpeld te kennen geven? Anders had het hun nooit aan stof tot praten ontbroken; nu zaten zij zwijgend nevens elkander. Op Spinoza's verzoek zong Olympia nogmaals het lied, waarbij hij haar verrast had, toen hij den eersten keer hare woning had betreden; het slot van ieder couplet:

»Gij zijt er mijn regte vrouwe,
En ik wil er geen ander trouwen!"

zong zij met zulk een diepe ontroering in den toon harer stem en sloeg hierbij zulke weemoedige accoorden op haar orgel aan, dat Spinoza de kalmte, die door haar gezang gewoonlijk zijn ziel binnendrong, ditmaal te vergeefs zocht; het kostte hem strijd, haar niet aan zijn hart te drukken en den mond, waaruit die liefelijke geluiden opstegen, niet met een kus te sluiten. Zichzelf wantrouwende, greep hij zijn hoed en ging heen. Olympia nam de kaars op en lichtte hem vóór op de trap, doch geen hunner sprak een woord. Beneden gekomen, stak Spinoza haar de hand toe, zij vlijde het blonde hoofd zacht tegen zijn borst, hij sloeg de armen om haar heen en voelde haar hart tegen het zijne kloppen. »Lieve Olympia," zeide hij, »bij alles wat u heilig is, bezweer ik u: heb mij niet lief, want ik ben het niet waard."

»Ik moet u liefhebben," antwoordde zij; »ge kunt even goed zeggen, dat mijn hart moet ophouden te kloppen; ik kan u niet opgeven —" Tranen verstikten hare stem en nog vaster klemde hij haar aan zijn borst en drukte haar een gloeienden kus op de lippen. Plotseling ontrukte hij zich echter aan hare omarming en snelde heen, terwijl

Olympia neuriënd de trappen opsprong en hem op luchtigen toon achterna riep: »Goeden avond, mijnheer Spinoza!"

En daar stond hij nu buiten voor de gesloten deur. Nog was 't druk op straat; hier sleepte zich langzaam een vermoeid echtpaar voort, dat den zaterdagavond met een wandeling in de vrije lucht wilde vieren, ginds snelde hem een minnend paar voorbij en verderop hoorde men een troep matrozen het »Wilhelmus van Nassauwen!" uit volle borst aanheffen.

Spinoza lette echter noch op het een, noch op het ander. »Het hart der vrouw is een raadsel!" zuchtte hij bij zich zelf; »voelde zij dan het hooge gewicht van het oogenblik niet, of nam zij zoo schielijk zulk een onverschilligen toon aan, om al het voorgevallene voor Cecilia te verbergen? Hoe was zij er echter toe in staat?"

Met zooveel verschillende gewaarwordingen in de ziel, was 't hem onmogelijk, naar huis te gaan; hij stak dus de straat over en zette zich op de steenen trappen voor de St.-Olauskapel. Hij hield den blik gevestigd op de verlichte vensters van Olympia's kamer, waarvoor zich nu en dan haar zwakke schaduw vertoonde, totdat het licht was uitgebluscht. Bijna overviel hem een gevoel van schaamte, dat hij hier als een ridder uit een sprookje, in zoete droomen verzonken, naar het venster zijner geliefde opzag en onwillekeurig moest hij glimlachen, toen hem de beide, dien avond aangehaalde regels uit de Tessalica te binnen schoten.

»Ik kan u niet opgeven, hebt gij gezegd; ik wil, ik kan u niet opgeven, zeg ik van mijn kant; heeft mijn

mond niet uw reine lippen gekust? Gij zijt de mijne, — voor eeuwig de mijne. — Mijne moeder was een Mahomedaansche en ging ook wel tot ons geloof over; en zou ik dan een Mahomedaan moeten blijven, indien ik als zoodanig geboren was? — Maar uw vader en uwe moeder hadden elkaar, als door een onzichtbare macht daartoe gedrongen, op het eerste gezicht lief, en gij, vindt gij Olympia geheel vrij van gebreken? Hebt ge u niet, door haar zonderlinge luim bekoord, tot iets laten overhalen, wat u vroeger zoozeer tegenstond? — De liefde, die den twijfel moet overwinnen, is grooter en duurzamer dan die andere, die ons, als het ware onbewust overvalt; 't is de ware, verstandelijke liefde. Gij wildet een leven leiden vol ontberingen; doch waarom? Zij heeft u immers lief en aan hare zijde vindt ge roem en geluk, eer en genot. Wat vergoedt mij al die genietingen, waaraan ik mij ontruk ter wille van de waarheid? — De waarheid. — Maar moet ik dan haar slaaf zijn? Moet ik dan onder zoovele duizenden de eenige zijn, die de aanspraken op levensgenot, die ik van nature heb, vrijwillig opgeef? Ik zal de waarheid omhullen, zal dubbelzinnige woorden gebruiken en het bijgeloof ontzien: dien ik dan de waarheid niet nog meer? — Dan dient ge haar door de leugen. — Neen, ik zal nooit tegen mijne overtuiging spreken, maar haar slechts in mijn borst besluiten. — En zult ge dan het roomsch-catholieke geloof omhelzen? — Olympia heeft mij lief en moet ik haar niet redden? Eens, als er beter tijden zijn aangebroken, kunnen ook de omstandigheden veranderen, maar thans ben ook ik een kind van mijn tijd. — En mijn vader? En Jeronimo? — Zij waren geloovige Joden, maar ik?" —

Deze en dergelijke gedachten doorkruisten Spinoza's gemoed en het klokkenspel, dat elk kwartier in den stillen nacht weergalmde, begeleidde ze op zonderlinge wijs. Zijn leven liet zich niet door het uurwerk der kerktorens regelen.

Is er een andere uitweg mogelijk?

Geruimen tijd moest hij hier hebben gezeten, want toen Maarten Bloedzuiger en Flijns, evenals twee factoren, die elkaar in evenwicht houden, tegen middernacht naar huis strompelden, spotten zij met den armen zondaar, die, in plaats van naar zijn liefste te gaan, hier in de koele nachtlucht op de harde steenen zat. Baruch merkte niets van al wat er om hem heen gebeurde. Eindelijk stond hij op en toen hij zag, waar hij eigenlijk zoolang had gezeten, kon hij een glimlach niet bedwingen: het was de kerk, die naar het model van den Jerusalemschen tempel gebouwd was. »Slaap zacht," fluisterde hij, terwijl hij Olympia's vensters een laatsten blik toewierp; »ik heb over u gewaakt; voor eeuwig zult ge aan mijne zijde rusten." —

De klokken weergalmden met een dof gebrom door de straten der hoofdstad, ruischende orgeltonen klonken door het gebouw, een tallooze menigte had zich in de roomsch-catholieke hoofdkerk vereenigd.

Voor het altaar stond Spinoza tusschen Dr. van den Ende en zijne dochter Olympia, in bruidsgewaad getooid. Boven op het koor stond de oude Spinoza met verscheurde kleederen, met onbewegelijk gelaat en starenden blik. De hoogmis begon; Cecilia en Olympia knielden neder, Spinoza en van den Ende insgelijks. Chisdai en het geraamte van den dikken predikant deden dienst. Chisdai zwaaide met het wierookvat, en zoo dikwijls hij

het teeken des kruises op zijn gelaat maakte, struikelden zijn vingers over de verhevenheid op zijn neus, en twee malen, dat het geraamte een kruis wilde slaan, verdwaalden zijn beenige vingers in de holte, waar eens zijn neus had gezeten, en toen hij de schel liet weerklinken, klapperde zijn door geraamte als leege papavers, door den wind heen en weer geschud. De hoogmis was geëindigd. Spinoza deed eenige stappen voorwaarts en knielde op de trappen van het altaar voor den priester neder. Hij verviocht de moeder, die hem onder het hart gedragen, den vader, aan wien hij het leven te danken had, omdat ze hem niet van zijne geboorte af in den schoot der alleenzaligmakende kerk hadden opgebracht. Een wanhopige kreet weerklonk van het koor; een doode werd weggedragen. Met zachte, alleen voor den priester verstaanbare stem legde Spinoza nu de geloofsbelijdenis af; de geestelijke breidde de handen zegenend boven het hoofd van den doopeling uit en besproeide zijn voorhoofd vervolgens drie malen met wijwater, waarop het orgel met blijde klanken inviel.

»Baruch, Baruch, sta op!" riep een stem. Alles was slechts een droom geweest. Spinoza lag in zijn bed en de oude Chaje stond met een licht in de hand vóór hem. Hij streek zich over het voorhoofd, waar langs het koude zweet gudste.

»Wat is er?" vroeg hij.

»Uws vaders kwaal is plotseling toegenomen, hij ligt — hij ligt op sterven. De lieden uit de buurt zijn allen reeds beneden."

Baruch stond schielijk op, kleedde zich zoo goed mogelijk aan en snelde de trap af. Wél moest het erg zijn met

den zieke, want reeds hoorde hij de mannen in koor roepen: »Hoor, Israël, de Eeuwige, onze God, is een éénig God."

Toen hij het vertrek binnentrad, bracht zijn vader juist het gebed ten einde:

»Beheerscher der wereld, ontfermend en vergevend Heer, wees mij genadig, mijn God en God mijner vaderen, opdat mijn aandenken tot den troon uwer heerlijkheid, tot u, Algoede! opstijge. Zie mijn ellende, want daar is niets gezonds meer aan mijn gebeente. En thans, barmhartig God, schenk mij uw genade en treed met uw dienstknecht niet in het gericht. Is echter mijn sterfuur aangebroken, zoo moge de erkentenis van uwe Eenheid niet uit mijn mond wijken, zooals in uwe schrift geschreven staat: Hoor Israël, God, onze God, God is een eeuwig, eenig wezen! — Zoo beken ik dan voor u, eeuwige, mijn God en God mijner vaderen, God van allen geest en alle vleesch, dat mijne genezing en mijn dood in uwe macht zijn. Uwe barmhartigheid geve, dat Gij mij volkomen laat genezen en dat mijn aandenken en mijn gebed tot u opstijgen, zooals het gebed van Hiskia in zijne ziekte. Heeft echter mijn sterfuur geslagen, moge dan mijn dood de verzoening zijn voor al de zonden, tekortkomingen en misdaden, die ik van het uur mijner geboorte af, voor uw heilig aangezicht heb bedreven. Geef mij mijn deel in den hof van Eden en maak mij gelukkig in de wereld hier namaals, die de godvruchtigen wacht. Toon mij den weg des levens, verzadig mij met vreugde voor uw aangezicht, want aan uwe rechterhand is eeuwigheid en heerlijkheid. Geloofd zijt gij, eeuwige, verhoorder des gebeds! In uw handen, o Heer, beveel ik mijn geest, gij, eeuwige, God der waarheid, gij verlost mij."

Baruch zette zich aan het bed van den zieke, wien de ademhaling steeds moeilijker viel. Toch greep hij nog de hand van zijn zoon, welker koortsachtige gloed echter niet door de kille hand van den stervende kon worden uitgebluscht. »Vader! —" riep Baruch; 't was hem niet mogelijk, een woord verder uit te brengen.

»Bid voor mij, mijn zoon," zeide de oude man zacht. Men hoorde een pijnlijk gereutel; elk oogenblik vreesde men, den laatsten snik te vernemen. Al de aanwezigen riepen voortdurend: »Hoor Israël, de eeuwige, onze God, is een eenig God." De zieke bad mede, sloeg de oogen ten hemel en blies, met het woord »eenig" op de lippen, den adem uit.

Rabbi Saul Morteira opende een venster, ten teeken, dat de ziel thans ten hemel voer en alle omstanders zeiden: »Geloofd zij de waarachtige richter." Baruch zonk nevens het sterfbed op de knieën en drukte de hand van den doode tegen zijn gloeiend voorhoofd; uit de naaste kamer klonken de half onderdrukte jammerklachten van Mirjam en Rebecca. De aanwezigen beraadslaagden onderling en maakten zich juist gereed om te vertrekken, toen men iemand met groot geraas de trap hoorde opkomen en de deur openrukken.

»Is hij dood?" vroeg een stem.

»Sst, rabbi Chisdai!" klonk het hem te gemoet.

»Wee, driemaal wee over dezen huize!" riep Chisdai, zonder zich hieraan te storen. »Hij alleen had zijn *ben sorer umoreh* 1) nog kunnen redden. Ik heb het met mijn

---

1) Verharden en halsstarrigen zoon. Deut. 21, 18.

eigen ooren gehoord: hij wil christen worden en met een christin trouwen."

»Als gij niet oogenblikkelijk heengaat en nog iets dergelijks tegen mijn zwager durft zeggen, wijs ik u de deur," antwoordde Samuël Casseres; »niemand heeft u hier geroepen."

»Gij zult mij roepen en ik zal niet komen," hernam Chisdai, terwijl hij zich door de anderen liet medevoeren.

Binjamin van Spinoza had in zijn testament verzocht, dat men hem zijn ouden Spaanschen degen gebroken mede in het graf zou geven. De rabbijnen weifelden lang, eer zij aan dit verzoek, welks ware beteekenis slechts weinigen begrepen, gevolg gaven. Baruch moest zich op verschillende autoriteiten uit den Talmud beroepen, om den wensch zijns vaders te kunnen vervullen. Overeenkomstig de oude joodsche gewoonte moest hij buiten op het kerkhof aan de voeten zijns vaders nederknielen, en God en zijn vader om vergeving bidden voor alles, wat hij tegen hen misdreven had; vervolgens moest hij zijn mantel op de linkerborst verscheuren en als de kist in de groeve was neergelaten, het eerst voorwaarts treden en een handvol aarde er op werpen. Hij deed dit met sidderende schreden en bevende hand, zoodat Chisdai toesprong om hem te ondersteunen.

Zeven dagen lang moest Spinoza met verscheurd gewaad en barrevoets op den grond zitten en gedurende dertig dagen mocht hij zijn baard niet laten scheren. Toch was zijn uiterlijk niet zoo woest en verscheurd als zijn binnenste. Hoe dikwijls, als hij met de armen op de knieën zijn gelaat met beide handen bedekte, hoe dikwijls dacht hij dan aan Olympia! Wat zou er van hem worden?

Uiterst pijnlijk was hem een bezoek van Oldenburg en Meijer, die juist bij hem kwamen, terwijl hij met zijn zusters op den grond zat en de rabbijnen ten aanhooren der verzamelde leden van de gemeente een soort van zielmis volgens de joodsche litanie voor den afgestorvene hielden.

Hij dacht er ernstig over na, hoe hij zich een vrij en onafhankelijk leven zou kunnen verwerven. Het verlangen naar rust, naar eene bespiegelende eenzaamheid, bekroop hem soms als een soort van heimwee; hij scheen zich zelf als een gevangene toe, door het gedruisch der wereld en hare gewoonten omstrikt. En weer zag hij in, hoe zijn geheele leven tot hiertoe een reeks van tegenstrijdigheden was geweest. Hij wilde tot helderheid, tot eenheid komen. Of hij deze in de vereeniging met Olympia zou vinden — —? 't Was een droevige troost, dat althans zijn vader zijne stem niet meer hiertegen kon verheffen.

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

AFZONDERING.

Peinzend ging Spinoza door de Kalverstraat. »Die is ook trotsch geworden!" hoorde hij een stem achter zich. Hij keerde zich om en zag vrouw Geertrui Omzand voor het venster van het onderhuis staan. »Hoe maakt gij 't?" vroeg zij. »Ge trekt een gezicht, zoo zuur- als azijn. Sedert de goede meester Nigritius dood is, heb ik u maar een enkelen keer hier door de straat zien komen en dat is nu een paar weken geleden. Toen kwaamt ge met Olympia van den Ende voorbij en ik heb twee malen goeden avond gezegd, maar ge scheent wel aan geheel andere dingen te denken, want geen van u beiden heeft mij gehoord of gezien. Dat was een goede tijd, niet waar, toen ge iederen dag bij onzen magister kwaamt? Sedert dien tijd zijt ge wel twintig jaren verouderd in uw uiterlijk. Ach, ons kamertje heeft ook zooveel veranderingen beleefd. Eerst hebben we een schilder gehad, die zijn avonden in de herberg doorbracht en dan dronken t'huis kwam, en ons uit den eersten en besten slaap wekte; en toen een weduwe, die om haar eigen hout en licht te sparen, den heelen dag bij ons binnen zat; men kon haar niet van

den hals schuiven, Ik heb haar niets in den weg gelegd en zei zelfs tot mijn man, Klaas, zei ik, ze is een weduwvrouw en men kan zich bezondigen, maar mijn man is zoo'n wonderlijke en heeft haar toch de huur opgezegd. Sedert een half jaar staat het nette kamertje nu leeg; wij hebben 't onlangs laten bijschilderen, zoodat alles er blinkt en 't er als in een kerkje uitziet. Ik ga niet graag de trap op —"

»Geert, sluit het venster! Al de afval vliegt mij om de ooren. Ga naar buiten, als ge met dien heer praten wilt of laat hem binnenkomen," klonk een grove stem van binnen uit de kamer.

»Kom even binnen," zeide Geertrui, het venster sluitende. Spinoza voldeed aan haar verzoek en zeide, dat hij de kamer wel wilde huren. Voor zijn handwerk was het namelijk noodzakelijk, aan een plein of zeer hoog te wonen, om goed licht te hebben. Eerst dachten de goede lieden, dat hij schertste, doch zij waren recht blijde, toen zij merkten, dat hij het wezenlijk meende. Geertrui liet hem het vertrekje zien; de vloer was kunstig met fijn zand als met een kanten weefsel bedekt. De bedstede, die evenals op een schip het voorkomen had van een kast in den muur, was ledig.

»Zie," hernam vrouw Omzand, »dat is nog de leunstoel van onzen magister, ik heb hem laten uitkloppen en schoonmaken, geen stofje is er meer op te vinden. Ik kan u alles bezorgen, behalve een bed, want al de mijne heb ik noodig voor onze gezellen. Hier heeft de magister zijn boeken gehad en kunt ge ook de uwe plaatsen. Hebt gij ook die nare gewoonte, er tafel, bank en stoelen, ja, zelfs den grond mede te beleggen, zooals de magister za-

liger, en vaart ge ook zoo uit, als men er maar even aanraakt? 't Is waar ook: hebt ge nergens die fraaie witte Amaryllis gezien, waarvan de magister zooveel hield? Sedert zijn sterfdag is zij plotseling verdwenen en gewoonlijk voelen die dieren anders meer gehechtheid aan het huis dan aan de menschen; ik gaf er wat om, haar terug te hebben; 't zou mij geducht spijten, als zij 't niet goed had. Och, 't was zoo'n verstandig dier; het wist precies, wanneer het vleesch van den slager gebracht werd en we hadden nooit last van muizen." — Tot zijn spijt had Spinoza de kat nergens gezien.

Wij zijn hier ongelukkig wederom bij een oude vrouw verzeild geraakt, doch mogen ons hare woordenrijkheid een weinig laten welgevallen, daar zij onzen wijsgeer met waarlijk moederlijke zorgvuldigheid koestert en verpleegt.

Spinoza had zijne beide zwagers, die zich in hunne verwachting omtrent de nalatenschap zijns vaders bedrogen vonden, gerechtelijk tot een gelijke verdeeling moeten dwingen. Toen hem nu recht was geschied, deed hij vrijwillig afstand van zijn erfdeel en nam niets uit den ouderlijken boedel mede, dan een bed met de daarbij behoorende gordijn, dat hij met zijn werkbank en zijn geringen voorraad aan boeken en kleederen naar de woning van Klaas Omzand liet overbrengen.

Hier was het hem eindelijk vergund, zijn uitwendig leven in volkomen overeenstemming te brengen met de eischen zijner geestelijke natuur. De op overtuiging gegronde gelijkmatigheid, die de geweldige gemoedsbewegingen op de keerpunten des levens, zoowel als de dagelijksche bekommernissen en aanvechtingen met kalme bedachtzaam-

heid tegengaat; de zelfgenoegzaamheid, verkregen door blijmoedig afstand te doen van alle nietige en ontzenuwende vermaken; het geluk en de tevredenheid, door den rijkdom, in zijn eigen binnenste besloten; een door heeten strijd verworven zielsrust; een helder gezichtspunt op de wereld, welker raadsels opgelost en welker eeuwige wetten gevonden zijn — dit waren de goederen, die hij zich met meer en meer zelfbewustheid, met meer en meer verzekerdheid hier in de eenzaamheid toeëigende.

Van den vroegen morgen af zat hij aan zijn werkbank te arbeiden. Terwijl hij met den scherpen diamant een stuk uit de glasschijf sneed, hield zijn geest zich tevens bezig met eene idee uit te werken van het groote wereldsysteem, dat in zijn geheel, maar nog ruw en onbearbeid voor hem lag. Als hij er de looden plaat opschroefde en het glas een bepaalden vorm gaf, verkreeg ook de idee in hem een steeds vasteren vorm, en zoo werd deze van trap tot trap meer afgebakend, de stof meer en meer doorzichtig; menige schilfer moest er afvallen, menige oneffenheid gladgeslepen worden, totdat beide eindelijk het beeld der waarheid weerkaatsten. En als hij dan eerst met zijne handen zijn brood had verdiend, onderzocht hij in de stilte van den nacht bij zijn eenzaam lampje zijne fijngeslepen ideeën nogmaals, verzamelde het stof, waarvan hij ze ontdaan had en strooide er dit op, om ze ondoorzichtig te maken, wischte dit er vervolgens met zachte hand weer van af en bewees dus, dat het er niet noodzakelijk toe behoorde, en dat de helderheid er slechts door bedekt, niet bezoedeld werd. — Zóó arbeidde, zóó philosopheerde Benedictus Spinoza.

Niet lang nadat hij zich aldus aan het gewoel der wereld onttrokken had, moest hij zich echter elken dag een paar uren van zijn handwerk spenen, om een jeugdigen geest op philosophisch gebied rond te leiden. Op zekeren dag kwam Meijer bij hem met den jongen Simon de Vries, die, sedert wij hem vluchtig gezien hebben, de gelukkige erfgenaam der rijke resultaten van zijns vaders theespeculatiën was geworden en zich nu aan geheel andere speculatiën overgaf. Spinoza doorliep met hem een cursus over de grondstellingen der Cartesiaansche wijsbegeerte. Op dezelfde kamer, waar hijzelf eens *mensa* had leeren declineeren, in denzelfden stoel, waarin de magister zijn taalfouten verbeterd had, zat hij nu de philosophie van Cartesius te verklaren. De brave Dodimus de Vries, die de ingewikkeldste sommen uit het hoofd kon oplossen, had niet alleen zijn blinkende dukaten maar ook zijne vaardigheid in het rekenen aan zijn zoon Simon nagelaten, zoodat Spinoza veel genoegen beleefde aan dit jeugdig, mathematisch talent.

Soms bleef hij twee of drie dagen, soms nog langer achtereen op zijn kamer. Het kostte hem altijd moeite, zich te onttrekken aan die kalme omgeving, waarin hij zich zoo gelukkig gevoelde, waar de uren en dagen als verfrisschende en hem met nieuw leven bezielende golven voor hem voorbijsnelden.

De goede Geertrui was zeer verstoord op haar nieuwen huurder. »Eén van beide," zeide zij; »óf ge wilt u voor goed afwennen om te eten, óf de raven komen uit den hemel en spijzigen u, evenals den profeet in de woestijn; aan datgeen ten minste, wat ge van mij krijgt, kunt ge

onmogelijk genoeg hebben. Gisteren hebt ge den ganschen dag niets gebruikt dan een bord rijstebrij, een stukje boter en een half glas bier, wat met het gekookte water en de turven vier en een halven stuiver bedraagt, en vandaag hebt ge weer aan haverdegort met rozijnen en boter genoeg gehad, dat ook weer even veel of liever even weinig kost. Ik heb nagerekend, dat ge in een geheele maand op zijn hoogst twee halve pinten wijn hebt gedronken; dat is niet genoeg om te leven en niet genoeg om te sterven!"

Spinoza trachtte de goede vrouw aan het verstand te brengen, dat zijne inkomsten hem geen grootere uitgaven toelieten, doch dat hij zich bij deze levenswijs volkomen wel gevoelde.

»Ja, ja," hernam zij, »men moet zich uitstrekken, naarmate de deken lang is; dat is goed en braaf gedacht; maar als men de deken langer kan maken, zou men wel dwaas zijn, er onder te liggen als een saamgevouwen knipmes. Ik weet zeker, dat al die groote en rijke heeren, die dagelijks bij u in- en uitgaan, het zich tot een genoegen zouden rekenen, u geld te geven en ge zoudt dit niet eens als een gunst behoeven aan te nemen. Ze storen u dikwijls genoeg in uw werk, om u dit te mogen vergoeden. De knecht van den rijken Simon de Vries is nu al driemaal hier geweest, om u ten eten te vragen; maar in plaats van er heen te gaan en het merg van versche krabben te eten, dat als boter in den mond smelt, zijt ge thuis gebleven bij uw magere rijstebrij. Anders weet ge immers alles het best en kan men over alles met u spreken. Ik kan niet begrijpen, wat ge er aan hebt, zoo zuinig te leven."

De goede vrouw bleek onvatbaar voor alle redeneering. »Al die geleerden hebben toch iets bijzonders," zuchtte zij, de trap afgaande, waar zij Oldenburg ontmoette, wien zij nogmaals haar grieven met allerlei variatiën meedeelde.

Ook Oldenburg keurde dit vrijwillige kluizenaarsleven van Spinoza ten hoogste af. Hij vreesde, dat hij, door zich aldus van het gewoel der wereld af te zonderen en zich in de gronden van het denken en gevoelen te verdiepen, allengs een scheidsmuur tusschen zich en die wereld zou oprichten, waarvan iedere stoornis een prikkelbare gevoeligheid ten gevolge zou hebben, die geen tegenspraak kan velen, omdat zij er zich voor verschuilt. Hij wist echter niet, dat zulke krankheden van zwakke, in zichzelf besloten zielen verre zijn van een grooten en krachtigen geest, die geene eenzijdigheid kent, omdat hij de gansche wereld in zijn boezem omdraagt, die zich door de bedenkingen der buitenwereld niet verrast en beleedigd acht, omdat hij ze alle doorgrond en in volkomen overeenstemming met zichzelf opgelost heeft. Zijn vriend had echter nog andere redenen om een verandering in Spinoza's levenswijs te wenschen. In de eerste plaats bezielde hem de vrees, dat Baruch's liefde tot Olympia — die hij zoo juist geraden had, — in deze eenzaamheid zoo diep wortel zou schieten, dat zij niet meer uit te roeien zou zijn. Hij meende nog altijd de ontwikkeling van een zelfstandigen geest door verstandige tusschenkomst te kunnen leiden en wijzigen.

»Onze tijd," zeide hij eens tot Spinoza, »de tijd der door de beoefening van de klassieken herboren humaniteit en der zichzelve openbarende rede, heeft even goed als iedere andere zijne apostels, die alle landen doortrekken en hunne

nieuwe denkbeelden verkondigen. Toen het christendom ontstond en zich nog nergens voor goed had gevestigd, maakten vrome mannen zich op en predikten op alle plaatsen, soms met gevaar van hun leven; zoo ook zagen wij in onze dagen mannen, met blakenden ijver vervuld, van stad tot stad, van land tot land trekken, om allerwegen het hun geopenbaarde woord te verkondigen. Denk eens, hoe Jordanus Bruno bijna de geheele beschaafde wereld heeft doorreisd, om zijne begrippen alom ingang te verschaffen; ongelukkig heeft hij de onbegrijpelijke dwaling begaan, nogmaals naar Italië terug te keeren, waar hij op den brandstapel als martelaar zijner wijsgeerige begrippen is gestorven. Deze manier evenwel, om de wereld en alles wat haar beweegt en in stand houdt, door eigen aanschouwing te leeren kennen en haar met het levend woord te doen gevoelen wie zij is, — haar niet slechts van uit het eenzame dakkamertje te willen doorgronden en beheerschen — dát is de éénige goede manier van den waren denker. Onze meester of, indien ge hem liever niet zóó noemen wilt, onze leeraar Nigritius heeft, nadat hij zich een poos in de eenzaamheid had teruggetrokken, erkend, dat de waarheid uit de wereld moest worden gehaald, indien zij de wereld weer zou ingaan; hij leerde de menschen in oorlog en vrede kennen, werd zelf soldaat en ging reizen. En ook dit moet ge als een openbaring van onzen tijd erkennen, dat het eerst aan onze eeuw gelukt is, door de stomme natuur met een kunstenaarsoog te aanschouwen, onzen blik voor de schoonheden van het landschap te openen. Ook gij moet reizen, en indien ge de wereld al niet wilt onderwijzen, zoo moet ge haar ten minste grondig leeren ken-

nen. Aan geld zal 't u niet ontbreken; de Vries en ik zullen u daarvan voldoende voorzien en ge moogt dit ons niet weigeren. Het is geen geschenk aan onzen vriend; 't is een schatting, die wij aan de wetenschap en de menschheid betalen. En gij doet meer dan wij, want gij wijdt haar uw leven."

»Wat ik u bidden mag," antwoordde Spinoza op zachten toon, »indien het niet uwe bedoeling is, mij boos te maken, laat dit dan de laatste maal zijn, dat gij mij geld aanbiedt. Ik heb u en de Vries reeds dikwijls gezegd, dat ik mij dit nooit zal laten welgevallen. Bovendien komt mij deze nieuwe soort van peripatetische wijsbegeerte, waarmede gij zoozeer schijnt ingenomen te zijn, voor mijn persoon althans, niet zoo bijzonder gewenscht voor. Ik houd er niet van, met dezen en genen te disputeeren, omdat men zoo zelden hierdoor iets vordert; want meestal houdt men bij geschilpunten niet aan het zuivere, oorspronkelijke denkbeeld vast, maar worden er zooveel persoonlijke opvattingen ingevoegd en hebben er zooveel willekeurige afwijkingen plaats, dat men meer met Jan en Piet, zooals zij door gewoonte en neiging geworden zijn, dan met het zuiver menschelijk denken te doen heeft."

»Juist daarom moet ge Jan en Piet nog nader leeren kennen, om hunne vooroordeelen, hunne persoonlijke bekrompenheden te leeren overwinnen."

»Ik wil de wetten van het menschelijk zijn en denken doorgronden en vaststellen en heb u reeds meer dan eens gezegd, dat ik er niet op uit ben, de gebreken van anderen aan het licht te brengen; kunnen deze de vergelijking met die wetten niet doorstaan en openbaren zij zich als zoodanig, des te

beter. Uw beroep brengt mede, dat gij u met andere dingen bezig houdt; mij is het voldoende, het boek der geschiedenis en de roerselen van mijn eigen leven na te vorschen."

»Juist daarom," antwoordde Oldenburg, »moet ge de wereld in het groot zoowel als in het klein nader leeren kennen. Laat mij uw handwerk, die glazen dáár, tot voorbeeld nemen. Indien ons oog als een microscoop was ingericht, zouden wij slechts enkele gedeelten van alles en nooit een geheel aanschouwen; konden wij slechts van verre zien, dan zouden wij de zaken niet in alle bijzonderheden kunnen leeren kennen. Nu is het een voorrecht van den beschaafden mensch, het microscopische en telescopische aanschouwingsvermogen te vereenigen met datgene wat hem van nature eigen is, en er zich eindelijk door zijn voorstellingen en gedachten een juist denkbeeld van te maken; maar de vergrootende en verkleinende blik moet voorafgegaan zijn. Zóó is het ook met de kennis van het menschenleven. Daarom reis eerst, en leef dán stil voor u zelf."

»Laat mij maar stil binnen mijne vier muren," antwoordde de wijsgeer; »de wereld der verschijnselen is door anderen genoeg nagevorscht en beschreven, dat men nu wel in stille bespiegeling de zuivere wet kan naspeuren. In mijne kluis ben ik altijd gelukkig en doe mijn best om al de geesten der waarheid rondom mij te verzamelen. Geloof mij, dit is een talrijk en goed gezelschap en nooit ben ik alleen of verlaten. En voel ik mij al eens alleen, geheel alleen met mijzelf, dan kan ik het woelen en werken der menschelijke ziel des te stiller en ongestoorder na-

gaan. Wie als in vogelvlucht zou kunnen overzien, hoe de eene rivier zich in de andere ontlast en eindelijk alle in de zee vloeien, hij zou niets meer aanschouwen, dan wat ons geestelijk oog ziet, als het de verschillende stroomingen in ons binnenste nagaat. Ja, de mensch, die weer met zijn ziel alleen in de stilte kon leven, — met zijn ziel, van alle overgeleverde begrippen, van alle vreemde invloeden ontdaan, — hij leefde weer in het paradijs, gelukkig in zichzelf en in het Al."

Nog nooit had Oldenburg's oog zoo geschitterd; vurige belangstelling en geestdrift spraken uit zijn woorden, uit zijn geheele houding, toen hij, opstaande, zeide:

»O, vriend, wat zal men u zeggen, daar toch uit u de hoogste wijsheid spreekt? En toch, misschien moet ook tot u een roepstem van buiten doordringen. Zie, niet te vergeefs melden de overleveringen van alle volken, dat goden zich in menschen veranderden, en zich allerlei dwang en beperkingen lieten welgevallen, om zichzelf, en anderen met hen, vrij daarboven te verheffen, ware het ook door een smartelijken dood. Ook gij moet, de roepstem der u geschonken waarheid volgend, u aan haar ten offer brengen. Ik wil echter niet, dat gij mij voor uw beul houdt, en zal u dus alleen het oordeel toeroepen, dat de wereld over uw leven en denken zal vellen. »Hebt gij de kennis der waarheid," zal het luiden, »zijt ge haar vrije, openbare belijder, onttrek u dan aan uwe stille eenzaamheid, begeef u in des levens gewoel en predik en lijd!"

De beide handen op de borst kruisende, antwoordde Spinoza:

»Sterven voor een waarheid, die men belijdt, is geluk-

zaligheid, die geen smart meer kent. Wat is een lang leven, in vergelijking met die verheven gemoedsstemming, die het leven zelf en de opoffering van dat leven tot een getuigenis der innerlijke waarachtigheid maakt? De martelaarsdood bewijst echter voor anderen niets. Voor de uiteenloopendste overtuigingen zijn de menschen blijmoedig in den dood gegaan. Ik zelf heb een, zooals men dat noemt, geloovigen jood gekend, die te midden van de vlammen, toen men hem reeds ontzield waande, den psalm: »In uwe handen beveel ik mijnen geest" aanhief en zingende den adem uitblies. Hoe weinig beteekent een leven met zijn dagelijks weerkeerende plichten, boetedoeningen en genoegens, vergeleken met die ééne, alles in zich besluitende, overgave van zichzelf? Heeft alle uiterlijk geweld echter geen invloed op dengeen, die pal staat voor zijne overtuiging of zijn geloof, dan heeft ook zijn dood, die toch altijd slechts een uitwendige bewijskracht is, geen invloed op de anderen. Als ik, zooals ik hoop, eens zoover gevorderd ben, om ook anderen te kunnen onderwijzen, dan stel ik mij voor, hun geen wet op te dringen, geen afgeronde leerstelsels in te prenten; een iegelijk moet die wet in zichzelf en in de wereld vinden: de kennis van de natuurwet, dat is de verlossing van zichzelf en de wereld. Zijn karakter, de zelfbewuste ontwikkeling der wetten, die zijn natuur beheerschen, de daarmede overeenkomstige bepaling zijner handelingen en vrijwillige berusting in de daaruit noodzakelijk voortvloeiende lotgevallen, dat is de eigenaardigheid van iederen mensch, die niet aangeleerd, niet overgedaan kan worden, die hij zich slechts door eigen inspanning kan veroveren."

Hij zweeg. Beide vrienden stonden in stille overpeinzing tegenover elkander. Op deze hoogte des denkens was het hun een genot, met gelijken, ja, als het ware, met éénen blik de wereld te overzien. Geen van beiden wist, noch wenschte te weten, wie het meeste gaf of ontving; ze waren één hart en ééne ziel, en toch zag ieder in den ander zijn eigen levendig contrast vóór zich.

Toen Oldenburg heenging, was hij geheel vervuld van de wijdende kracht, die de geest zijns vriends over hem uitstortte. Het scheen hem vermetel toe, hier nog invloed te willen uitoefenen; hij nam zich voor, hem alleen de hand te reiken en slechts door een uitwendigen steun den inwendigen drang te gemoet te komen. Hij voelde zich gelukkig in het bezit van zulk een krachtige vriendschap, die op den bodem van het zuivere denken ontstaan was, en de toewijding hieraan tot een persoonlijk genoegen maakte.

Wat kan de liefde meerder geven en waarom wil de voor en in zichzelf zoo gelukkige denker zich niet met de vriendschap alleen tevreden stellen?

Ook Spinoza gevoelde zich hoe langer zoo meer te huis in zijn kalme omgeving, welker gelijkmatig geluk niet anders dan zaligheid kon genoemd worden. Want de inwendige daad des denkers in de eenzaamheid is de zalige hoogte des levens, in de nabijheid der eeuwige zon, boven het gedruisch der wereld, boven de wolken, die in den dampkring der aarde zweven. In de eenzaamheid krijgen wij een helderen blik op het leven, als er geen afleiding van buiten mogelijk is en niets den stroom van het denkend bestaan kan stuiten. En wat eerst onduidelijk voor oogen

staat, krijgt allengs een vorm; gedachten sluiten zich aan elkander, als een reeks van zalige geesten, en voeren den aan zijne persoonlijkheid gebonden geest met zich mede. Het eindige Ik is opgelost en vergeten en het leven denken geworden.

Over al datgene, wat hem in de ruwe werkelijkheid hindert, verspreidt zich een zacht en liefelijk licht in den geest, dien de liefde tot waarheid en recht hemelwaarts voert en die door geen verwijt tot de aarde wordt teruggetrokken. — Het bewust worden van zichzelf en het tot besef komen van zichzelf en zijn betrekkingen tot de buitenwereld, is dan als een ontwaken uit het onbewust leven, dat zich slechts op het onbaatzuchtig gebied van het denken bewoog.

Had Spinoza zich aldus, op dien hoogsten trap van het rein zedelijk denken, losgemaakt van zijn gansche persoonlijk bestaan, dan overviel hem dikwijls de gedachte, dat hij Olympia in verscheidene dagen niet had gezien, ja, zelfs niet eens aan haar gedacht had, en toch voelde hij zich met zijn geheele ziel aan haar gehecht. Het was niet een hartstochtelijke liefde met hare overweldigende aandoeningen, het was een stille, kalme neiging, in de overtuiging en in het helder bewustzijn van de noodzakelijkheid van hunne weerkeerige verhouding gegrond. Deze liefde bracht evenwel niet minder wonderlijke en raadselachtige zelfkwellingen met zich mede, dan die andere, die door den hartstocht wordt aangevuurd. Met een hart, van liefde en verlangen kloppend, begaf hij zich telkens naar Olympia's woning; doch niet zelden verliet hij haar met ontstemd gemoed en voelde hij zich eerst weer gelukkig in

zijn vertrouwelijke eenzaamheid. — Wilde hij werkelijk Olympia's liefde onderdrukken of wilde hij haar slechts op de proef stellen? Meer dan gewoonlijk sprak hij over zijn joodsch geloof en trachtte ook nog in andere opzichten zichzelf in een onvoordeelig licht te plaatsen; en toch hinderde het hem ook weer, als hij zijn oogmerk scheen bereikt te hebben en Olympia — zij het uit behaagzucht, zij het om zich op hem te wreken — den blonden Kerkering allerlei kleine gunsten betoonde, waardoor deze zich hoogst gelukkig gevoelde en meer en meer in zijn meening versterkt werd, dat Spinoza maar de stroopop was, die zij gebruikte om hem te kwellen. — Sedert dien beslissenden avond hadden Baruch en Olympia elkaar niet meer onder vier oogen gesproken; in dat geval zouden zich alle dwalingen en misvattingen schielijk opgehelderd hebben; maar ook zóó, in het bijzijn van oningewijde toeschouwers, genoten zij ruimschoots de zaligheden der liefde. Dikwijls sprak hun mond over de onverschilligste zaken, terwijl hunne oogen de welsprekende tolken waren van de gevoelens, die zij in het diepst hunner ziel voor elkaar koesterden.

TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

BEKENTENISSEN.

»De Joden willen u te lijf, ze beschouwen u als deserteur en verlangen, dat ge tot hunne vanen terugkeert," zeide Oldenburg tot Spinoza, terwijl hij met Meijer zijn kamer binnentrad.

»Heb geen zorg," hijgde Meijer. »Ge hebt uw zetel zóó hoog gevestigd, dat ze buiten adem zijn, eer ze u bereikt hebben."

»Het zou niet onaardig zijn," hernam Oldenburg, »als gij u, terwijl zij u zochten, onder een ander vaandel begeven en in een andere uniform gestoken hadt."

»Ge waart vroeger immers zoo ingenomen met Turenne, omdat hij dit niet deed?" antwoordde Spinoza. »Ik zou niet weten, welke uniform mij zou passen."

»Daarin hebt ge gelijk," zeide Meijer. »Als ik een uniform voor u moest maken, zou ik daartoe het gansche hemelgewelf gebruiken en zon en maan u als ordeteekens op de borst hangen."

Allen lachten.

»Al die praatjes dienen tot niets," hervatte Oldenburg; »wij moeten den kostelijken tijd niet verbeuzelen. Meijer

beweert altijd van zijn hiatro-mathematisch standpunt, dat het streven van alle verstandige menschen daarop moet gericht zijn, om alle positief geloof en voornamelijk alle bijbelsch gezag uit te roeien. Luther, zegt hij, heeft het geloof aan de overlevering omvergeworpen, doch heeft ons op het onvruchtbare zand van het enkele bijbelwoord achtergelaten; hij beroept zich zelfs op u en zegt, dat gij niets met de profeten en de heilige Schrift ophebt."

»Als hij dat zegt, heeft hij ongelijk. Ik geloof wel degelijk, dat de profetie, krachtens haar innerlijk aanschouwingsvermogen of fantasie, die wij een onmiddellijke godsgave kunnen noemen, de waarheid soms even helder kan inzien, als het zich altijd klaar bewuste verstand; doch daar de eerste nog op een lageren trap van waarneming staat, is zij ook meer aan dwaling blootgesteld dan de zuivere rede. Godgeleerdheid en wijsbegeerte zijn niet zoo uiteenloopend als men wel denkt; zij berusten alleen op geheel andere grondslagen. Ik ben overtuigd, dat vele verhalen uit de zoogenaamd gewijde Schriften van duurzaam en uitgestrekt nut voor het gemeene volk zijn. Wie er aan gelooft en er zijn leven naar inricht, heeft zich een schat van door de ondervinding gestaafde waarheden toegeëigend, waartoe een klein aantal menschen, die er niet aan gelooven mag, slechts onmiddellijk door hun denkvermogen en derhalve alleen uit zichzelf kunnen komen. De eenen zoowel als de anderen zijn gelukkig te achten, doch de laatsten nog wel het gelukkigst, omdat zij de hun door de natuur gegeven wetten in haar geheel uit zichzelf navorschen; de bijbel kan er geen aanspraak op maken, dat hij voor dat alles de stof verleent; hij is

slechts langzaam met veel uitwendige toevoegsels ontstaan; zijn doel is niet om wetenschap en denken, maar geloof en goede werken te bevorderen, en daarom is het goed, als wij inzien, dat wij alles even goed en nog zekerder uit de ons ingeschapen denkkracht kunnen putten."

»Ziet ge, nu kom ik weer met mijn erfzonde," viel Meijer in. »Eerst zeide men: de menschelijke natuur is oorspronkelijk slecht en bedorven; zij kan het hoogere niet bevatten, en toen zeide men: daarom moet een bovennatuurlijke openbaring haar uit dezen toestand verlossen. Men sloeg de menschheid een been af en riep juichend uit: ziet ge wel, ze kan niet alleen loopen en staan, daarom moet men haar een houten been aangespen en elken zondag de riemen nazien, zoodat de menschheid weer acht dagen kan loopen."

»Meijer, gij wilt maar altijd de nalatenschap der erfzonde vergrooten!" zeide Oldenburg en vervolgde, zich tot Spinoza wendende: »Zeg mij eens openhartig: zijt gij nog niet overtuigd van de afgeleefdheid en bekrompenheid van het jodendom?"

»Dat is een vraag van belang! Eerst moet ik u echter nogmaals herhalen, dat geen geloof ter wereld ons die ware zaligheid kan geven, die alleen uit de kennis der inwendige noodzakelijkheid onzer natuurwetten ontspringt. Reeds sedert lang is het zoover gekomen, dat men bijna niemand, hetzij christen, turk, jood of heiden, meer als zoodanig erkent, maar hem alleen beoordeelt naar zijn uiterlijke zeden en gebruiken, of omdat hij deze of gene kerk bezoekt, deze of gene meening is toegedaan en bij de woorden van dezen of dien meester pleegt te zweren. Het in-

dividueel karakter is het bij slot van rekening, waarop alles aankomt; daarom zijn de belijders van een en hetzelfde geloof, ja, zelfs de belijders van een en hetzelfde wijsgeerig stelsel dikwijls zulke verschillende vormen van hun eigen en het maatschappelijk leven toegedaan. Wat nu het jodendom betreft, zoo erkent dit zelf een godzaligen levenswandel onafhankelijk van die bepaalde openbaring als wet; Noach, Abraham, Isaäk en Jakob worden godzalige mannen genoemd, ofschoon zij lang vóór de wetgeving op Sinaï leefden. Ingevolge zijne verheven, goddelijke eigenschappen gaf Mozes de wet aan het volk als het recht, als staatsregeling. Deze is verbroken; het oorspronkelijk recht, om in de goddelijke wetten uit eigen overtuiging te gelooven, is dus ook in het jodendom algemeen geldig geworden."

»Voor mij waren de Joden altijd een geschiedkundig wonder," zeide Meijer. »De Joden moeten zoolang bestaan als er een positieve godsdienst is. De merkwaardige taaiheid, waarmede zij de slagen van het noodlot hebben getrotseerd, is, dunkt mij, het bewijs, dat zij hunne bestemming nog niet vervuld hebben en dat zij in den loop der eeuwen nog eenmaal een macht in den staat zullen vormen."

»Gij schept altijd genoegen in zulke abnormale denkbeelden, —" merkte Oldenburg aan; doch Spinoza antwoordde:

»Er zijn geen abnormiteiten; alles heeft zijn bepaalden grond, waaruit het noodzakelijk en ten gevolge daarvan in die orde moet voortkomen. Indien hunne godsdienstvormen hen niet van hunne kracht beroofden, zou ik onvoorwaardelijk aannemen, dat de Joden, zooals dit bij de

wisselvalligheid der menschelijke zaken niet onmogelijk is, eens, als de gelegenheid zich aanbiedt, hun rijk weer zouden kunnen oprichten en op nieuw Gods uitverkoren volk worden. Wij zien hiervan een voorbeeld in de Chineezen, die hun rijk weer teruggekregen hebben. De Joden hebben hunne bestemming echter wel vervuld en men behoeft er niets vreemds in te vinden, dat zij nog tot op den huidigen dag zijn blijven bestaan. Alleen de haat der volken onderling heeft hen in wezen gehouden, terwijl zij zich van hun kant door hunne gebruiken van alle andere natiën hebben afgescheiden. Die gebruiken kunnen vervallen, evenals alle overige ceremoniëele wetten, die slechts van plaatselijk belang waren, en de haat der volken kan in liefde verkeeren."

»Ik zou er mij werkelijk op laten voorstaan, een Jood te zijn," hernam Meijer; »men is in besliste oppositie tegen allen sleur geboren en is het levend beeld van de wond, die het hart der tegenwoordige menschheid verscheurt. De Jood, die zich van zijn eigen, bovendien reeds verbroken overlevering vrij gemaakt heeft, is eigenlijk de eenige onbevooroordeelde vreemdeling in de wereld; hij is voorzien met alle wapens van den mannelijken geest en kan toch, als met den vrijen, onafhankelijken blik van een kind, de wereld, zooals zij daar voor hem ligt, overzien en onderzoeken; en dit is een voorrecht en een vrijheid, door een ander niet zoo gemakkelijk te verwerven. Wij, anderen, wij hebben allen te veel deel aan de wereldheerschappij; wij zijn te gewend aan den bestaanden toestand van zaken en bezien alles met een verschoonend oog. Reeds in de groote wereldgeschiedenis openbaart

het zich, dat de vernieuwing der gansche wereld niet van de heerschende volken uitging; niet de Grieken, noch de Romeinen brachten de nieuwe leer, die de gansche wereld zou hervormen. Zij ging uit van het versmade, onderdrukte volk, dat, als het ware, van alle groote wereldgebeurtenissen was buitengesloten. In de oudheid leefde de mensch in volmaakte eenheid; de godsdienst was zijn staatsregeling en de staatsregeling was zijn godsdienst. Zóó was het te Rome en te Athene, in Egypte en China, en het volmaaktst in Palestina. Eerst met de verwoesting van den joodschen staat en de invoering van het christendom ontstond er een godsdienst als zoodanig, want toen eerst werd hij gescheiden van den staat. Voortaan waren er twee machten, die zich van den mensch meester maakten en hem zijne eenheid ontroofden: staat en kerk. Het christendom heeft in het pausdom tot nu toe geworsteld, om beide weer te vereenigen; de macht van het pausdom is verbroken, het oude dualisme openbaart zich weer, en het christendom geeft geen staatsregeling."

»Ik geloof, dat wij van rol verwisseld hebben," antwoordde Spinoza; »het christendom heeft zich niet tot volken en staten, maar tot den mensch, tot de algemeene menschheid gewend, om deze inwendig vrij te maken; nooit heeft het als uitwendige wet willen optreden. Ingevolge onze kennis van de wetten, die ons inwendig beheerschen, kunnen en moeten wij staat en kerk regelen, doch den geest van onderzoek, die alles mag betwijfelen, in beide vrij spel laten, daar wij anders weer door uitwendige wetten onze inwendige vrijheid aan banden leggen. Alles wat op godsdienstig en staatkundig gebied aan de

christelijke leer is toegevoegd, is slechts tijdelijk. Als Christus zegt: »Zoo iemand u op de rechterwang slaat, steek hem ook de linkerwang toe," (welke gedragslijn Jeremia in zijn Klaagliederen voorschrijft), kan dit alleen in toepassing worden gebracht in een tijd van onderdrukking en regeeringloosheid; want anders is het veel plichtmatiger en verstandiger, hem, die u een slag geeft, er twee in de plaats te geven of hem voor het gerecht te dagen, opdat de boozen niet in hun boosheid gestijfd worden."

»Met uwe zienswijs," zeide Oldenburg, »zou ik niet zoolang aarzelen, tot den christelijken godsdienst toe te treden. Ge behoeft het niet uit overtuiging voor het positieve beginsel daarvan te doen; maar in uwe plaats zou ik mij aan de grootere en meer ontwikkelde menigte aansluiten, die zulk een allerbelangrijksten invloed op de tijdsomstandigheden kan uitoefenen. Het is geen ijdelheid, zoo men een uitwas, die het gelaat ontsiert, laat wegnemen; 't is slechts de vervulling van den plicht jegens zichzelf en den naaste, om alles, wat hinderlijk is, te verwijderen."

»En ik," zeide Meijer, »ik zou u van dien dag af niet meer zóó kunnen achten als vroeger; ge zoudt uw eigen denkbeelden verloochenen! Maar, 't is waar! — ge zijt verliefd op de heilige Olympia! Dat is inderdaad een universeel meisje! Eerst heeft ze een roomsch-catholieken en daarop een gereformeerden minnaar gehad; nu heeft ze een Jood en, naar ik hoor, den Lutherschen Kerkering nog bovendien tot aanbidder. Zoodra zij met u beiden heeft afgedaan, laat ik een Turk voor haar overkomen."

»Spotten en flauwe geestigheden verkoopen, dat 's uwe erfzonde," antwoordde Spinoza op hoog ernstigen toon; »ik

verzoek u echter, niet dan met eerbied van Olympia te spreken."

»Ach, die geleerde Olympia!" hernam Meijer spottend; »ze kan *amo* uitnemend verbuigen; maar, 't is waar, ik mag niet met haar gekscheren. Eerst was een schilder, die een paar maanden hier in deze zelfde kamer gewoond heeft, op haar verliefd. Hij was nog zeer jong en onbedreven, maar iemand met uitstekend veel talent en overmaat van gevoel. Ik zelf kwam toen ook dikwijls bij van den Ende aan huis en beken, dat ik er niet weinig toe heb bijgedragen, dat van der Spijck de betrekking afbrak. Had ik echter de gevolgen kunnen berekenen, dan zou ik mij buiten die zaak hebben gehouden; want van der Spijck zocht van toen af zijn troost in den drank en zonk al lager en lager, totdat hij het hier niet langer kon uithouden en nu nog altijd in den vreemde rondzwerft. Zoowel van der Spijck als Olympia wendden nu hun wrok tegen mij en van dien tijd af kwam ik niet meer bij mijn collega aan huis. De tweede minnaar van Olympia was haar muziekmeester. Deze ging voortdurend op in de muziek en nooit zag men hem, dan met een muziekboek onder den arm; waar hij liep of waar hij stond, overal bewogen zijn vingers zich, alsof ze een orgel bespeelden. Ik geloof, dat hij met een rol muziek onder den arm ter wereld is gekomen en dat hij zijn eersten kreet al in *d. dur* heeft gedaan. Ach! hoe dweepte Olympia met hem in het rijk der tonen! Deze nu werd door de brombas van haar vader uit het paradijs verdreven. Begrijpt nu echter eens, hoe prozaïsch: in plaats dat de man met een pistoolschot de finale besloot, had hij nog geen volle acht dagen daarna al een

ander slot met zijn muzieksleutel geopend en was verloofd met de dochter van den opzichter bij het Huis te Zinnenlust. 1) Hij volgt zijn schoonvader in diens betrekking op en beleeft nu met zijn muzikale wederhelft een burgerlijke andante. Het zal mij nu eens verwonderen, hoe het met u zal afloopen."

Peinzend en ontstemd ging Spinoza het vertrek op en neer; hem overviel weer dezelfde gewaarwording, als toen Chisdai het lichte beeld van Olympia met zijn zelotisme bezoedelde.

»Ik begrijp u eigenlijk niet," zeide Oldenburg; »ge vergist u zeker, als ge denkt, dat ge van haar houdt; onmogelijk zoudt ge zoo kalm, zoo in geheel andere gedachten verzonken kunnen zijn, als het ware liefdevuur u door de aderen vloeide."

»Weet ge dan zoo juist, hoe de liefde zich in de verschillende individuën openbaart, om dit zoo bepaald en onvoorwaardelijk te kunnen zeggen?" vroeg Spinoza.

»Ik ken de liefde en, was ik ook hartstochtelijker dan menig ander, zoo ken ik toch hare eeuwige bron, die bij allen dezelfde moet zijn. Mijne kennismaking met Olympia dagteekent van den tijd, toen ik liefde had opgevat voor hare vriendin Maria. Inniger dan ik haar, heeft zeker niemand een vrouw liefgehad; met spot en minachting zag ik op de gewone menschen neer, die den ganschen dag aan geheel andere dingen kunnen denken en zich aan hun bezigheden wijden, de natuurkunde bestudeeren, staatsbesluiten afkondigen, handelsbrieven schrijven, en dan, als

1) Een soort van concertzaal, met verscheidene zeldzame muzikale instrumenten.

hun dagwerk is afgeloopen, of de almanak zegt, dat het zondag is, met hun liefste aan den arm gaan wandelen. Hoe eng en koud schenen mij die uitmuntend gedresseerde harten toe; ik kende geen andere gedachte, ik wilde geen ander gevoel kennen dan de liefde alleen. Mijne ziel mocht zich eindelijk in een onverstoorbare eenheid verheugen, want de ééne en eeuwige gedachte, die haar bezielde, was slechts zij, en zij alleen. Als ik mij in hare onmiddellijke nabijheid bevond of eenzaam in mijn eigen vaderstad ronddoolde, altijd was ik met mijn ziel bij haar; overal dacht ik: spoedig is ze hier bij u, noemt ge haar de uwe — vaak huiverde ik bij de gedachte aan dat groote geluk — ik geloof niet, dat ik 't had kunnen verdragen. — Ellendig werd ik in mijn liefde, in mijn beste en edelste gevoelens bedrogen. Een nieuwe liefde? Ik mag noch durf haar wenschen. Was het mij ontzegd, mijn brandend hart door dien gloed der eerste liefde te doen verteren, van mijn kant veracht ik die burgerlijke of huisliefde. Ik ben blij, dat ik nu te oud ben, om voor de verzoeking te bezwijken; thans heb ik een werkkring en vind daarin volkomen bevrediging."

»Het huwelijk is een heilige en eeuwige natuurwet," merkte Spinoza aan; »het is het schoonste sieraad van den mensch, als het uit zuivere, op verstand gegronde neiging gesloten wordt."

»Ik zal het huwelijk niet aantasten," antwoordde Oldenburg, »maar 't is een vloek, die op de menschheid drukt, dat 't haar, naarmate zij zich meer en meer ontwikkelt, steeds onmogelijker wordt, juist dán het genot daarvan te smaken, als de natuur het vordert. Wat betee-

kenen wetenschap en kunst en nijverheid? Laat ze alle te gronde gaan, zoo niet de mensch —"

»De mensch," viel Spinoza hem in de rede, »de mensch kan overeenkomstig zijn natuur leven, als hij vroeg geleerd heeft, zijn hartstochten te beheerschen en volgens de eeuwige wetten, die het verstand hem voorschrijft, te handelen. Wel is waar, moeten wij deze niet aannemen, als ons van buitenaf opgedrongen, want in dat geval zullen zij dikwijls voor de uitwendige macht der hartstochten moeten onderdoen. Hebben wij echter met ons verstand de ijdelheid van alle macht en alle genot van den hartstocht ingezien, dan leiden wij een leven, zooals onze ware natuur dit van ons eischt."

»Niet ieder is, zooals gij, in staat, de wereld den rug toe te keeren," hernam Oldenburg, »of liever zich in den hemel van zijn eigen zelfbewustzijn boven haar te verheffen; er zijn zooveel onstuimige, her- en derwaarts bewogen geesten, die slechts door een luchtige levensbeschouwing in deze wereld vol nietige belangen, vol noodzakelijke willekeur, voortdurend opgeruimd gestemd en voor krankzinnigheid en wanhoop bewaard kunnen blijven."

Ongemerkt kwam Spinoza op de aanmerking van zijn vriend terug, zeggende: »Ik keer de wereld niet den rug toe, zooals ge onderstelt; op mijn manier geniet ik haar volop."

»En bedriegt u, als ge meent, haar met Olympia nog meer te genieten."

»Gij hebt te hoog gestemde denkbeelden van het huwelijk, Oldenburg!" merkte Meijer aan; »geloof mij, ik heb nu mijn tweede vrouw en ben uiterst tevreden. In het

huwelijk wordt men noch zoo gelukkig, noch zoo ongelukkig, als we ons in onze verbeelding voorstellen. Mijn tegenwoordige vrouw had ik vroeger slechts zelden gezien en ontmoet; wij leerden elkaar langzamerhand kennen en ons aan elkander gewennen. Al die fraaie praatjes van overeenstemming der zielen en wat dies meer zij, beteekenen niets; mijne vrouw is b. v. zeer rechtzinnig en toch leven wij in volkomen eensgezindheid; ja, 't zou mij zelfs spijten, als zij dit niet was; zulk een vrome zin geeft een vrouw juist iets bijzonder bekoorlijks. Ik heb twee gezonde, flinke jongens en een geregelde huishouding, en mag dus wel zeggen, dat ik gelukkig ben."

»Ge weet, hoezeer ik Olympia acht en vereer," hernam Oldenburg, »maar toch moet ik u een verbintenis met haar afraden. Slechts met tegenzin bemoei ik mij met dergelijke zaken en zou het ook in dit geval niet doen, als ik niet uwe benijdenswaardige geestkracht kende, om u hierboven te verheffen. In dit opzicht moet ge u echter laten gezeggen. Het is geen eerste liefde, waarmede Olympia u liefheeft; hare lippen hebben die van een ander gekust, haar hart heeft reeds voor een ander geklopt en — neem 't mij niet kwalijk, dat ik 't herhaal — 't is ook de ware liefde niet, die gij voor haar koestert, want anders kondt ge onmogelijk zoo kalm en gelijkmoedig onder alles blijven."

»Moet ik u dan nogmaals zeggen," antwoordde Spinoza, »dat er niets bestaat, wat verstandig overleg en nadenken ons niet even begeerlijk kan maken, als dweperij en onstuimige hartstocht."

»Ik heb een ander bezwaar," zeide Meijer. »Is het van

het standpunt der wet wel geoorloofd, dat Joden en christenen samen trouwen?"

»Geen rabbi ter wereld zou iets van rechtswege hiertegen kunnen inbrengen. Van joodsch standpunt beschouwd, zijn de christenen slechts een joodsche secte; dat zij in den loop der eeuwen de meerderheid vormden, doet niets tot de zaak. Wij hebben onder de Joden verscheidene secten, ja, zelfs enkele onder de Talmudisten, die het geloof aan een Messias, als onwaarachtig, niet tot de grondwaarheden van den godsdienst rekenen. Er kan dus geen verbod worden uitgevaardigd tegen een weerkeerige verbintenis tusschen Joden en christenen."

»Zoolang deze weerkeerige huwelijken niet plaats vinden," hervatte Meijer, »zal ook de smaad, die op den naam »Jood" kleeft, niet uitgewischt worden. Inderdaad, ik zou niet tegen die vereeniging zijn; ge zoudt grootsche dingen tot stand kunnen brengen, als ge ook in dit opzicht de joodsche Verlosser werdt. — Doch neen — ge moet niet alleen Jood, ge moet ook ongetrouwd man blijven. Slechts als zoodanig kunt ge uw roeping vervullen. Wie zich naar het familieleven, naar de maatschappij moet schikken, kan niet meer zijn eigen, rechten weg in leven en denken gaan. Afwijken, inschikken is niet te vermijden; en ik merk het al in mijn eigen betrekking, hoe moeilijk het valt, zich niet te laten aftrekken door al de afleiding, die het leven dagelijks aanbiedt. De geregelde, voortdurende gemeenschap tusschen de ziel en een denkbeeld, welks uitwerking zij zich ten taak heeft gesteld, wordt zoo dikwijls afgebroken en verstoord; de broeikaswarmte verkoelt, vervliegt en moet telkens op nieuw tot de vorige hitte terug-

gebracht worden. En daarom, verheug u, dat ge als Jood geboren zijt en dat het noodlot en uw vrije wil u jonggezel kunnen doen blijven."

Voor de eerste maal sedert hunne kennismaking, was Spinoza blij, dat zijn beide vrienden zich verwijderden. Van alle neigingen des menschen schijnt alleen de liefde tot de vrouw gelijkheid met het geloof te hebben: haar laatste grond berust alleen in de persoonlijkheid, welker billijke beoordeeling, door geen ander erkenbaar, het tot een overtreding maakt, haar aan te tasten. Waarom moest Spinoza's hart vervuld zijn van een liefde, die zoovele bezwaren had en in het bijzonder zijn vrienden het recht gaf, zich er mede te bemoeien? Bij een minder strenge en minder ernstig naar innerlijke waarheid strevende natuur als de zijne, zou zulk een tusschenkomst allicht zijn zoetste gewaarwordingen ontwijd of hem bitter tegen zijn vrienden, twijfelmoedig ten opzichte van zichzelf gestemd hebben. Uit de heldere, zelfbewuste voorstelling van dit alles leerde Spinoza ook thans die kalmte putten, die men anders slechts gewoonlijk uit het gevoel pleegt af te leiden.

EENENTWINTIGSTE HOOFDSTUK.

DE WERELD IN HET KLEIN.

Een geest, die zich gewent, alle hartstochtelijke aandoeningen ten onder te brengen, zich gelijkmatig te bewegen en voortdurend in een stemming te verkeeren, even ver verwijderd van doffe gevoelloosheid als van de al te sterke uitingen van vreugde en droefheid, zulk een geest geraakt niet op duizelingwekkende hoogten of in duistere afgronden, waardoor de deelnemende beschouwer nu met bange vrees voor den hem dreigenden ondergang, dán met stille blijdschap over de hem ten deel gevallen redding vervuld wordt.

Onze held is niet opgegaan in de liefde tot een meisje, en toch loopt het beste deel zijns levens hierbij gevaar. Hij heeft bij slot van rekening met niemand te strijden dan met zichzelf, met zijn aangeboren en aangenomen eigenschappen. Zulk een stille strijd vereischt echter nog meer inspanning van onze inwendige vermogens, daar de tastbare tegenpartij ontbreekt, die onze dapperheid aanvuurt.

Geen zichtbaar rijk ondergaat eenige verandering met de verheffing en den val van onzen held — de toekomst van een uitgebreid, geestelijk rijk staat op het spel. Op een

kleine, eenvoudige dakkamer in de Kalverstraat te Amsterdam zou alles beslist worden.

Alleen zijn arbeid en zijn stille overpeinzingen moeten wij nagaan en beluisteren. Vroeg in den ochtend vinden wij onzen wijsgeer reeds aan zijn werkbank. »De morgenstond heeft goud in den mond," zegt vrouw Omzand, en hij glimlacht over dit gezegde, waarbij hij waarschijnlijk het zijne denkt. Rusten het rad en de stift, dan is het doodstil in de kamer en voelt hij zich, als het ware, van de geheele wereld afgesloten.

Doch wat beweegt hem heden, het gelaat zoo dikwijls naar den hoek van het venster te wenden?

Hij leeft toch niet zoo alleen als wij dachten. In een verborgen hoekje woont een levend wezen, in eene zelfvervaardigde cel, dat de kamer met hem deelt en voor welks onderhoud hij insgelijks moet zorgen. Zie, daar heeft hij een vlieg in zijn hand gevangen! Nu krijgt hij zijn loup, stapt op het venster toe en werpt het buitgemaakte dier in het spinneweb. Ook wij willen even door de loup kijken; misschien gelukt het ons, de beschouwingen van den wijsgeer te volgen: »Zie, daar springt de zoo eenzaam levende spin uit haar schuilhoek te voorschijn! Ondanks hare acht oogen moet haar gezicht veel te wenschen overlaten, want zij trekt zich niet terug, als men haar met het een of ander voorwerp nabij komt; doch zeker heeft ze een fijn gevoel, daar zij het dadelijk merkt, als men haar net aanraakt. Of zou er wellicht nog een levend verband bestaan tusschen haar en het aan haar ontvloeide weefsel? Zie, hoe snel ze zich op haar spartelenden buit werpt, het slachtoffer met haar

lange, harige pooten omknelt, het tegen zich aandrukt en met haar verraderlijken angel kust. Zoo, verweer je maar goed, dat is braaf, maar het net, het net! — fluks! de vlieg zal er door schieten; ze slaat de achterpooten op den rug over elkaar en bereidt zich tot de vlucht. — Te laat! De linkervleugel is haar ontrukt, ze kan niet meer vliegen, en daar wordt ze nu door de hongerige spin vervolgd, ingehaald, en naar haar nest gesleept. Nu is 't gedaan; zij breekt haar prooi de pooten af, omspint haar met haar fijn weefsel, scheidt den kop van den romp en zuigt straks gretig hare ingewanden uit. Hoe welbehaaglijk geniet zij nu van haar overwinning; hoe lekker schijnt het haar te smaken! Nu rust zij even, en dán begint zij weer met nieuwen moed; zou zij wel weten, dat het eigenlijk een hoogere, zorgende macht was, die haar de gebraden duif in den mond liet vallen? Zeker denkt de spin nu, dat het gansche vliegen-geslacht alleen om harentwil is geschapen en dat alles slechts in zoover op den naam van goed aanspraak kan maken, als het iets van de vliegennatuur bezit en den buik der spinnen kan vullen. Nu ziet zij mij aan; zou ze mij soms aanbidden? Of zouden de wind en de ragebol haar afgoden zijn, daar ze bij ervaring weet, dat deze haar woningen kunnen vernielen? Zoo, nu is ze klaar; daar ligt nog slechts het leege geraamte en thans trekt ze zich nog dieper in haar schuilhoek terug; haar werk is ten eind, want zij voelt zich verzadigd." De wijsgeer legde de loup weg, nam den vóór hem liggenden bijbel, sloeg het 30ste kapittel van het boek der Spreuken op en las: »Twee dingen heb ik steeds van u begeerd; onthoud mij die niet, eer

ik sterve. IJdelheid en leugentaal doe ver van mij ! Armoede of rijkdom geef mij niet ; voed mij met het brood mijns bescheiden deels." — »Vier kleine landgedierten zijn er, maar die wijzer dan vele wijzen zijn : De mieren, een volk, niet sterk, maar die haar spijs bereiden in den zomer ; de bergmuis, een volk, niet machtig en dat op de rots zijn woning vestigt ; de sprinkhaan, die geen koning heeft, en nochtans uittrekt, gansch in benden afgedeeld ; de spin weeft met haar handen en woont in de paleizen der koningen."

De bijbel verklaart op zijne wijs de natuur en haar instinct, den menschelijken ontwikkelingsgang en verdelgingsoorlog. Overal een eindelooze, aaneengeschakelde strijd om het bestaan ; het geweld is de heerschende macht in de natuur ; willens of onwillens moet zij er in deelen en in het rijk der natuur is macht en recht één, en de menschen hebben wetten ingesteld, om zich tegen elkaar te beveiligen, en de wet wordt wederom gesteund door het aan haar verleende geweld ; de godskracht van den mensch echter is, zichzelf tot een wet en volkomen bewust te zijn van zijn natuur, die hem gebiedt in vrede met zichzelf en de wereld te leven. In naam der gegeven wetten, zoo goddelijke als burgerlijke, vervloeken en vermoorden wederom duizenden elkander, en wat hen moest verbinden, scheidt hen van elkaar. Zal het ooit mogelijk zijn, een inwendige wet van deugd en liefde vast te stellen ?

We mogen dubbel blijde zijn, dat wij Spinoza heden zoo ongestoord konden beluisteren, want den vorigen dag had hij een zwaren strijd moeten voeren. Vrouw Geertrui kwam met een kamerbezem binnen, juist toen hij hardop lachte over een gevecht van zijn spin met een groote bromvlieg.

»Gelooven de Joden ook, dat de spinnen iemand geluk aanbrengen?" vroeg zij. »Ge zijt anders zóó zindelijk en netjes, juist het tegendeel van den overleden magister, dat ik er plezier in heb. Ik wil de spinnen ook niet dooden, ik zal er wel oppassen! — alleen wil ik uw kamer maar zuiver houden, want ik schaam mij voor al die deftige heeren, die hier bij u komen. Dat is ook geen knappe huisvrouw, zullen deze wel denken; ze veegt niet eens de spinnewebben weg."

Een nette, Hollandsche vrouw, wie de zindelijkheid van haar huis ter harte gaat, heeft wellicht van niets zulk een afkeer als van een spin. Het kostte onzen wijsgeer dan ook vrij wat moeite, aan vrouw Geertrui's schoonmaakwoede paal en perk te stellen. Het hielp niets, dat hij haar al uitlegde, hoezeer de spinnen voor zichzelve op zindelijkheid gesteld waren, en zelfs was zij nog niet volkomen bevredigd door zijn belofte, dat hij aan al zijn bezoekers zou verklaren, dat hij het was, die zich tegen de vernietiging van het spinneweb verzette. Zij bleef bij haar gevoelen, dat hij geen echte Hollander was, daar hij in een kamer met een spinnekop kon wonen.

Zien wij intusschen, hoe hij dezen dag ten einde brengt. Hij werkt, totdat het duister wordt, en brengt dan zijn denkbeelden, die hij onderwijl heeft uitgewerkt, op het papier. Hoofd en handen heeft hij den ganschen dag geducht ingespannen en gevoelt nu behoefte aan een toespraak; hij neemt dus de lamp op en gaat naar beneden. Binnentredende, ziet hij Klaas en Geertrui met gevouwen handen aan tafel zitten, terwijl hun kleinzoon Albert Burgh hun het avondgebed uit den ouden huisbijbel voorleest. Spinoza

zette zich in een hoek van het vertrek neder, totdat het gebed ten eind was, schoof toen zijn stoel wat naderbij en begon met zijn huisbaas en diens vrouw over koetjes en kalfjes te praten. Klaas beklaagde zich, dat de nieuwe modes alles bedierven, en dat de knoopenmakers zooveel geringer verdienste hadden dan vroeger, omdat men allengs minder en kleiner knoopen droeg. Spinoza wist troost voor alles en de goede menschen voelden zich altijd opgevroolijkt door zijne gesprekken.

»Zeg mij eens," vroeg Klaas, »hoe 't komt, dat gij, die nog zoo jong zijt en nog zoo weinig van de wereld gezien hebt, u toch zoo goed in den toestand van een ander kunt verplaatsen? Van de eerste acht dagen af, ben ik dadelijk zulke goede maatjes met u geweest, alsof wij al een schepel zout met elkaar gegeten hadden."

Spinoza legde hem uit, dat het menschelijk hart onder alle omstandigheden hetzelfde is en dat men, als men zichzelf slechts goed kent, ook de aandoeningen van anderen bij alle wederwaardigheden des levens beter begrijpen en beoordeelen kan.

»Als ge zóó spreekt," zeide vrouw Geertrui, »heb ik zoo'n gevoel, alsof 't zondag is en ik naar een preek zit te luisteren; juist datzelfde heeft dominé Plancius, toen hij nog leefde, eens in de oude kerk gezegd. Ik zeg zoo dikwijls, niet waar, Klaas? onze mijnheer Spinoza heeft zoo'n christelijk gemoed, hij heeft niets van een Jood, hij is geheel anders dan alle andere Joden, hij is ook geen Jood —"

»Geert, als uw tong ééns aan den gang is, dan ratelt ge maar voort al wat u voor den mond komt," viel haar echt-

vriend haar in de rede. »Neem 't haar niet kwalijk, mijnheer; ze meent het zoo kwaad niet."

»Gij weet wel, hoe ik 't meen; ik zeg maar, gij zijt niet zooals al de andere Joden, zoo — zoo — nu, ge weet wel, wat ik bedoel."

»Ja wel; en ik neem 't u ook in het minst niet kwalijk."

»Ieder blijft bij zijn geloof," betoogde Klaas. »Wie braaf denkt en handelt, kan in ieder geloof zalig worden; alle menschen zijn Gods kinderen."

»Maar gij zijt een kind des duivels," zeide de kleine Albert, die tot dusver alles zwijgend had aangehoord, tot Spinoza; »gij hebt den heiland immers gekruisigd en komt daarvoor in de hel."

Klaas stak zijn arm uit, om den knaap over de tafel heen een oorvijg te geven; doch de grootmoeder en Spinoza hielden hem daarvan terug.

»Domme jongen!" zeide de eerste, »dat heeft mijnheer niet gedaan; dat hebben anderen gedaan, die er al lang geleden voor gestraft zijn."

Spinoza trok den knaap, die zich eerst geweldig hiertegen verzette, op zijn knieën en legde hem uit, dat het geen misdaad was, een Jood te zijn, daar Jezus en de apostelen immers ook Joden geweest waren. Wel is waar hadden de Joden er niet goed aan gedaan, Christus ter dood te brengen, maar dit was hun slecht genoeg bekomen en men behoefde niet altijd voor vroegere misstappen te boeten.

»Met uw verlof," hernam Klaas; »ge geeft daar geen zeer juiste voorstelling van de zaak; onze heiland moest den kruisdood ondergaan, omdat God de vader hem hiertoe had voorbeschikt en hij alleen op die wijs onze verlosser kon worden."

»Zelfs volgens deze Calvinistische opvatting, zouden de Joden dubbel onschuldig zijn," luidde het antwoord. »Ge moet niet denken, mijn lieve Albert, dat God een mensch voor eeuwig verdoemt —"

Ook dit gezegde lokte een woordenwisseling met Klaas uit, waarbij Matth. 26: 24 werd aangehaald: »De zoon des menschen gaat wel heen, gelijk van hem geschreven is; maar wee dien mensch, door wien de zoon des menschen verraden wordt. Het ware dien mensch goed, indien hij niet geboren ware!" De strijd werd echter ook ditmaal weer in der minne vereffend.

»Waarom hebt gij geen grooten baard?" vroeg Albert, Spinoza beschroomd langs de kin strijkend; »in uw land hebben alle mannen immers lange baarden?"

»In mijn land? Waar denkt ge dan, dat ik geboren ben?"

»Te Jeruzalem, of misschien wel te Nazareth? Vertel mij daarvan toch eens iets, als 't u belieft."

»Beste jongen, ik kom niet uit Kanaän. Ik ben, evenals gij, hier te Amsterdam geboren."

»Dat's niet waar, want ge zijt immers een Jood. En alle Joden komen uit Kanaän, niet waar, grootvader?"

»Al sedert lang niet meer; sedert onheuglijke tijden wonen ze hier bij ons, en als de Heiland terugkomt en het duizendjarig rijk opricht, voert hij hen allen weer naar Palestina."

»Dan zou ik ook wel een Jood willen zijn, om ook mee te gaan."

»Wees dankbaar, mijn jongen, dat ge er geen zijt," zeide Spinoza; »het duizendjarig rijk laat al lang te vergeefs op zich wachten."

»Hoe heette uw vader?"

»Binjamin."

»Hij was toch niet de jongste zoon van Jakob? Ik zou mij schamen van dien Jakob, dien ondeugenden man af te stammen. Hij bedroog zijn broer Ezau en zijn schoonvader Laban, en zijne nakomelingen hebben den Egyptenaren al hun goūd en zilver ontstolen."

»Wees zoo goed, dat kind voor mijn rekening een paar flinke oorvijgen te geven," bracht Klaas hier in het midden.

»Ik zal 't wel laten," antwoordde Spinoza, »hij is werkelijk goed thuis in den bijbel. Ge moet echter niet vergeten, mijn jongen, dat de Joden noch van het Egyptische goud, noch van de kruisiging van Christus iets hebben overgehouden, en altijd bedenken, dat de apostelen ook Joden waren —"

»Geert, maak toch, dat 't kind naar bed komt; hij heeft al te veel praats," en Klaas Omzand sloeg, dit zeggende, de plank niet zoo geheel mis.

Spinoza kreeg ter nauwernood een hand van den kleinen Albert; goedennacht kussen durfde het kind hem echter voor geen geld ter wereld. Hij bleef nog een geruime poos met zijn huisbaas praten, totdat deze eindelijk gedurig en steeds meer en meer onverholen begon te gapen en de huurder zijn eigen kamer weer opzocht. —

»Ge komt juist van pas, om een parate executie bij te wonen," zeide Spinoza op zekeren middag tot Oldenburg, terwijl deze bij hem binnentrad; »zie, dáár in dat doosje heb ik een folio uitgaaf van een kruisspin sedert verscheidene dagen honger laten lijden, en hier heb ik een andere, evenzeer met een leege maag. Ik ben niet van

alle diplomatisch talent ontbloot en wil een verdelgingsoorlog tusschen die twee aanhitsen."

Hij vulde een schotel halfvol met water, schroefde een vlakke schijf van de werkbank los, liet haar midden op den schotel drijven en plaatste de beide spinnen op het looden eiland. Ieder van de toeschouwers wapende zich met een loup.

»Zie," zeide Spinoza, »als er een onafhankelijke, boven de wereld zwevende of buiten haar bestaande wereldgeest was, dan zou hij, evenals wij hier op die twee insecten, op het woelen en strijden der menschenkinderen neerzien."

»Wij moeten de beide partijen namen geven," hernam Oldenburg; »de kruisspin heet Alexander en de andere Darius. Zie, Alexander zendt zijn voorposten uit; Darius vlucht, maar dat gaat niet, de zee sluit hem aan alle kanten in. Nu rusten zij beide, doch Alexander richt zich op en dringt voorwaarts; zie, hoe hij zijne armen om zijn tegenstander slingert, maar deze weert zich dapper. Nu buitelen zij om en om; hoe pakken en drukken zij elkaar en doorboren elkaar met hun scherpen angel! Als ik de oogen maar goed kon zien! Zoo! Alexander ligt onder, maar met zijn lange pooten beukt hij geweldig tegen de schubbige borst van zijn tegenstander; nu heeft hij zich opgericht, zie eens, hoe hij zijn vijand met nieuwen moed aantast; dat onderliggen was zeker maar een Scytische krijgslist. Nu komt 't er op aan. O wee, 't is uit — ze laten elkaar met vrede."

»Stil," hernam Spinoza, »dat is maar een wapenstilstand, dien ze, al ware hij ook door alle goden gewaarborgd, toch evenals de menschen zullen verbreken, zoodra zij weer kracht tot een nieuwen strijd verzameld hebben.

Had ik nu geen gelijk, toen ik beweerde, dat alles slechts op het standpunt en de ondersteuning van den oogappel aankomt? Als eenige buffels elkaar een grimmigen tijger zoolang op de horens over en weer toewerpen, totdat hij verpletterd ter aarde ligt, is die strijd niets grooter dan deze. Niets is groot of klein op zichzelf; alleen omdat het ons zóó toeschijnt, maken wij het tot iets groots of kleins. Werden de menschen niet door een hooger verstand in toom gehouden en lieten zij zich alleen door hun lichamelijke lusten beheerschen, dan zouden ze elkaar evenzoo verdelgen als deze dieren."

»Inderdaad, deze worstelingen zijn even groot als die van de menschen. Als in den oorlog duizende vuurmonden tegelijk den dood naar alle kanten uitzenden; als de bodem dreunt en de zwaarden bliksemen en kletteren en zich met menschenbloed kleuren, dan voelt men zich zoo boven leven en dood verheven, zoo krachtig en alvermogend, dan verbeeldt men zich de wereld uit haar hengsels te kunnen beuren. En wat is 't anders dan een kleine mierenhoop, strijdende tusschen grashalmen —"

»De eeuwige vrede heeft al zijn menschelijk eind bereikt," viel Spinoza hem hier in de rede; »zie, de strijders wetten hun wapens, en thans — moedig er op los!"

Zonder verder een woord te spreken, zagen de beide vrienden thans naar den afloop van het gevecht. Oldenburg had 't niet geraden, toen hij de partijen een naam gaf, want de kruisspin werd na nog slechts geringen tegenstand door de andere met huid en haar opgegeten. Darius werd in triomf op het looden eiland naar zijn koninklijke tent, die hij zich uit zijn eigen lichaam gesponnen had, teruggebracht.

»In de gewone spreektaal heeft men toch menige gangbare uitdrukking, die een diepe beteekenis heeft," merkte Oldenburg aan; »zoo zegt men van twee menschen, die vijandig tegenover elkander staan, dat ze zoo boos op elkaar zijn als een paar spinnen."

»Uw heer en meester Cartesius," zeide Spinoza, »had ook nog veel van zoo'n spin kunnen leeren en zou dan waarschijnlijk geen onjuiste bewijzen hebben bijgebracht voor een zaak, die geen bewijzen behoeft. Hij wil het bestaan van God ook daaruit aantoonen, dat wij, die ons een voorstelling van Hem kunnen maken, toch werkelijk bestaan. Hij gebruikt hiertoe twee onomstootelijke waarheden. Vooreerst: wie het grootere en moeilijkere tot stand kan brengen, kan ook het minder grootere en minder moeilijke tot stand brengen; ten tweede: het is grooter, de substantie zelf te scheppen en in wezen te houden, dan de attributen of eigenschappen der substantie. — Ik weet niet, wat hij hiermee zeggen wil; want wat noemt hij gemakkelijk en wat moeilijk? Niets kan uitsluitend op zichzelf, maar alleen met betrekking tot zijn ontstaan gemakkelijk of moeilijk genoemd worden. Hier in deze spin hebben wij het voorbeeld bij de hand; met geringe moeite spint zij een weefsel, dat de menschen slechts met de grootste moeite zouden kunnen vervaardigen; daarentegen kunnen de menschen weer veel zonder eenig bezwaar ten uitvoer brengen, wat den engelen wellicht onmogelijk is. Wat kan men dus onvoorwaardelijk gemakkelijk of moeilijk noemen? Op deze wijs was het denkbaar, dat de mensch een bestaan had, zonder dat dit noodzakelijk aan God behoefde te worden toegekend. Het bestaan van God

echter laat zich uit de innerlijke noodzakelijkheid en de konsekwentie van zijne idee bewijzen, zooals wij dat reeds meer dan eens besproken hebben."

Spinoza en Oldenburg wisselden hierover nog een geruime poos van gedachten.

Wij hebben ons intusschen reeds lang genoeg in de woning van Klaas Omzand opgehouden en trekken ons liever terug, totdat wij onzen Benedictus naar Olympia kunnen vergezellen. Hier loopt het gesprek over gansch andere onderwerpen.

TWEEENTWINTIGSTE HOOFDSTUK.

BIJZONDERHEDEN.

Kerkering had Olympia's hand gegrepen en verzocht Cecilia op schertsenden toon, doopgetuige bij hem te willen zijn, als hij roomsch-catholiek werd; hij liet de hand niet los, toen Spinoza binnentrad, hoeveel moeite Olympia ook aanwendde, om haar terug te trekken. De nieuwe bezoeker zag vreemd op. Olympia bloosde en snoot schielijk de kaars, terwijl zij van die korte duisternis gebruik maakte, om zich te herstellen en Spinoza een strafpredikatie over zijn lang uitblijven te houden. »Ik begrijp volstrekt niet," zeide zij, »hoe iemand van uwe jaren zich zoo in zijn cel kan opsluiten. Vrouw Omzand heeft mij verteld, dat gij in de laatste tien dagen de trap niet zijt af geweest en dat ge anderhalve kruik olie bij uw nachtelijke studiën hebt opgebruikt. 't Zou u geen moeite kosten, monnik of kluizenaar te worden; 't is wezenlijk jammer, dat ge niet roomsch-catholiek zijt."

»Dat spijt mij ook; den ouden mensch afleggen, gaat gemakkelijk, maar den oud-nieuwen aandoen, is zeer moeilijk."

Olympia zweeg en Kerkering zag vragend rond; hoe hij

zich oók inspande, kon hij toch den rechten zin dier woorden niet begrijpen.

»'t Is ergerlijk," hernam Olympia, »dat wij, vrouwen, altijd de vormen in acht moeten nemen en ons nooit vrij mogen bewegen. Ik kan den lust bijna niet weerstaan, om de kamer eens te zien, waar gij de geheele overige wereld kunt ontberen. Pas maar op, ik heb al een afspraak met Geertrui gemaakt: als gij eens niet thuis zijt, kom ik alles doorsnuffelen, want ik wil het toovermiddel vinden, waardoor gij in staat zijt, u zoo van allen en alles af te sluiten. Gij hebt zeker iets bijzonders; want dag in dag uit glas te slijpen en te studeeren, studeeren en glas te slijpen, altijd alleen en dit zonder orgel of luit bij zich, dát houdt geen mensch uit. Maar ik zal er wel achter komen."

»Ditmaal is het mijn beurt," antwoordde Spinoza, »u een zesde zintuig te ontzeggen. Al doorzoekt ge ook alles, zoo ziet ge toch zeker één kameraad over het hoofd, wiens gemoed voor mij gloeit en wiens warmen adem ik met wellust inzuig. Ongelukkig is deze trouwe vriend even broos en vergankelijk als alle andere aardsche zaken."

»O, gij onverbeterlijke rooker! Als ik u was, zou ik mij dat rooken afwennen; 't is immers niets dan een aanwendsel, een denkbeeldig genot!"

»Ná de muziek kan niets onzen vermoeiden geest zóó opfrisschen, als een pijpje met het echt Amerikaansche kruid. Evenals de golvende tonen der muziek, kunnen ook de rookwolken al de rimpels van ons voorhoofd en uit onze ziel doen verdwijnen. Als ik zoo zonder eenige moeite of gedruisch een trek aan mijn pijp doe, den ethe-

rischen drank een poos in den mond heen en weder doe gaan en eindelijk in een dunnen straal laat uitstroomen — dan streelt en verkwikt dit mijn verhemelte en lippen, even-als een liefelijke melodie mijne ooren. Gij kent zeker ook den onaangenamen invloed, dien een koude, regenachtige dag op ons heeft, als de geheele natuur in nevelen is gehuld; dat onbehaaglijk gevoel, dat zich dan van ons meester maakt, weet ik niet beter te verdrijven, dan door mij in tabakswolken te hullen. Ik verhef mij boven den invloed van het weer, en terwijl ik al die dwarrelende kringen nazie, wordt mijn geest met nieuwe veerkracht bezield en voel ik mij zoo kalm en helder van hoofd."

»Bravo!" riep Olympia. »Nu merk ik, dat ge ook eens opgewonden kunt zijn."

»Ik moet het wel worden, om u de waarde te doen begrijpen van iets, dat gij moeilijk zelve kunt onderzoeken."

»Het is geducht jammer, dat gij mijn oom Bonifacius niet gekend hebt."

»Laat de dooden rusten," zeide Cecilia, die bij het venster zat te lezen. »Wat heeft die goede man er nu mede te maken?"

»Het kan geen kwaad, zoo men hem in het leven daar ginds eens wat onrust bezorgt; in dit ondermaansche heeft hij te veel rust gehad en was daardoor altijd ongesteld."

Cecilia antwoordde niet, maar terwijl dit gesprek werd voortgezet, trok zij zich ongemerkt in de naaste kamer terug.

»Was uw oom ook een priester van het Vestaalsche tabaksvuur?" vroeg hij.

»Ik herinner mij nog een preek, die hij, nu vijf jaren

geleden, in de St. Janskerk heeft gehouden. Hij was een vurig ijveraar tegen de tabak in beiderlei gedaante: ze hebben neuzen en ruiken niet — riep hij met den psalmdichter van den preekstoel — ze hebben monden en proeven niet."

»Spreken niet, zegt David," verbeterde Spinoza, doch Olympia stoorde zich hieraan niet en vervolgde:

»Zij offeren hun lichaam aan den Moloch en aan Baäl. Van den vroegen morgen tot den laten avond berookt een iegelijk zijn kalfs-, schaaps- of ossetong en uit zijn mond stijgt de damp op, als de rook van een afgodsoffer. Daarom is hun tong verlamd, als zij een *Ave Maria* moeten bidden. Voortdurend kauwen zij de bladeren der zondige plant, alsof het hemelsch manna ware en als koriander-zaad en honigzeem smaakte; en dan weer stoppen ze hun neus vol met het afschuwelijke kruid, dat Beëlzebub gezaaid heeft en kunnen den liefelijken wierookgeur der kerken niet meer ruiken. Wee, wee over dit Babel, over dit Sodom en Gomorrha! Eenmaal echter zullen ze hun loon ontvangen, zijzelf zullen een prooi der vlammen worden en lustig in de hel dampen, waar geween is en knarsinge der tanden; en zij, die hun neuzen volgestopt hebben, zullen ingezouten worden bij den leviathan en de andere monsters in de diepte des afgronds. De heer beware u voor zulk een straf! Amen."

»Bravo!" riep Spinoza nu op zijne beurt. »Die hoogdravende toon klinkt voortreffelijk uit uw mond. Ge zijt wezenlijk een levende concordantie."

»Zeer verplicht," zeide Olympia lachend. »Zijt gij 't niet met mij ééns, dat de geestelijken daarom zoo tegen het snuiven ijveren, omdat zij Ancyra vreezen?"

»Niet volkomen, want ik geloof, dat men nog lang die zelfde zaken van de kansels zal verkondigen, terwijl de dominés zelf tusschen ieder hunner zalvende volzinnen een snuifje uit de gouden doos nemen, die op den rand van den preekstoel naast hen staat. Mijn vriend Peter Blijning zeide altijd, als hij 's morgens nuchter een snuifje nam, dat dit zijn geestelijk ontbijt was."

»Daar valt mij iets in," hernam Olympia. »Kent gij dat akelige geschrift van den wijzen koning Salomo."

»Ik ken al de schriften van Salomo en wil toch niet hopen, dat gij den »Prediker" of zelfs het »Hooglied" akelig noemt en deze, evenals de oude kerkleeraars, gaarne uit den canon zoudt willen schrappen?"

»O neen, ik meen iets geheel anders; mijn Salomo laten de Presbyterianen nu zeker tot straf voor zijn profetischen ijver in de hel rooken en braden; hij zal leelijke gezichten trekken! Ik ben terstond weer bij u, heeren." Met deze woorden nam zij den kandelaar en verliet neuriënd het vertrek.

»Een vreemd, raadselachtig meisje!" zeide Kerkering, terwijl hij met Spinoza in de duisternis achterbleef. »Zij is zóó geleerd, dat zij wel tien professoren aan kan. Als ik haar zoo hoor praten, kom ik mijzelf zoo — zoo — ik weet niet wat voor; ik zwijg dan liever maar stil en zou wel wenschen, dat zij altijd voortsprak. Ik ben niet tegen haar opgewassen; gij zijt de rechte man voor haar."

»Zoo, vindt gij dat ook?" antwoordde Spinoza; en hier in het donker ging Kerkering een licht op.

»Het volk, dat in de duisternis wandelde, zag een groot licht; wat zegt ge nu wel van die verheven uitdrukking,

mijnheer Spinoza?" zeide Olympia, terwijl zij weer binnentrad met een dik boek onder den arm. »Neem mij niet kwalijk; ik had niet gemerkt, dat Cecilia met haar kaars was heengegaan; anders had ik u natuurlijk niet in het donker achtergelaten."

»Met u verschijnt ons een dubbel licht," zeide Kerkering, waarmede hij wellicht ook Spinoza wilde toonen, dat hij zijn gezegde van zoo even had begrepen. Olympia boog en hernam, terwijl zij het boek opende:

»Ik ben er altijd trotsch op, uwe leermeesteres te kunnen zijn. Ge moet dan weten, dat koning Jakobus I van Engeland de wijze Salomo genoemd werd; hier is zijn akelig canoniek geschrift: *De peccato mortali fumandi Nicotianam.* 1) Hebt ge u ter dood bereid, mijnheer Spinoza?"

Zij las nu eenige zinsneden uit het werk voor.

»Als de vrome koning eens geweten had," zeide zij, »dat heden ten dage een man, Olivier Cromwell geheeten, over Engeland zou heerschen, die den bijbel in zijn degenkoppel draagt en toch den geheelen dag de doodzonde begaat van tabak te rooken. 't Is mij intusschen recht aangenaam, eindelijk ook uwe liefhebberij op het spoor te zijn gekomen."

»Die kent ge toch al langer," antwoordde Spinoza en Kerkering knikte, de lippen stijf op elkaar drukkende, ten teeken, dat hij de toespeling begreep.

»Gij doet de muziek groot onrecht," zeide Olympia, zijn gezegde op deze wijs uitleggende, »als gij haar met uwe liefhebberij vergelijkt. Ook uw Cartesius erkende, dat de muziek een moeilijk te doorgronden raadsel is; zijn werk

1) Over de doodzonde van het tabakrooken.

Compendium musices trok mij bijzonder aan. De oorsprong en de invloed der muziek laten zich echter niet door getallen weergeven en bewijzen. En toch heeft de muziek eenige overeenkomst met de wiskunde. Dat de mensch het getal schiep, dat niet in de wereld bestaat en dat hij slechts vormde, en dat hij de muziek schiep, die in de bestaande wereld geen uitgangspunt heeft —"

»De tonen, die wij hooren?"

»Deze liggen ver af. Dat de mensch een onafzienbaar rijk van aandoeningen en ondervindingen in tonen schiep en weergaf, dat maakt de muziek tot een wonder van den menschelijken geest, niet minder dan de wiskunde."

»De muziek beweegt zich op een gebied, dat niet door vaste begrippen kan bepaald worden," merkte Spinoza aan.

»Hoe koud klinkt die uitspraak! Als ik met gesloten oogen goede muziek hoor, kan ik het best tot mijzelve inkeeren en staat alles, wat mij anders duister en verward toeschijnt, mij helder voor den geest. Ik verbeeld mij b. v., dat een symphonie de voorstelling is van een eindelooze reeks verbonden en met elkaar in strijd zijnde zielen; de eene klaagt, zucht en jammert; de andere juicht en geniet; nu vereenigen zij zich en spreken allen in eindelooze verscheidenheid dezelfde gedachten uit; dán zwijgen ze allen; doch wederom ontwaakt er eene, ontworstelt zich aan den kring en sterft zacht en zalig. Nu vereenigen zich enkelen, joelen en ruischen, de anderen snellen toe, de doode wordt opgewekt, en eindelijk komt alles tot rust."

»Hoe vernuftig uwe verklaring ook moge zijn," merkte Spinoza aan, »zoo bevestigt zij op nieuw mijn gevoelen, dat de muziek bij uitnemendheid de kunst der aandoeningen is

en eigenlijk geen bepaald voorwerp op het oog heeft: toorn, droefheid en blijdschap, haat en liefde openbaren zich als elementaire aandoeningen, zonder eenig tastbaar voorwerp. Ik zal niemand veroordeelen, die zich aldus in de muziek verdiept, maar ik voor mij heb genoeg te doen met de aandoeningen, die mij beheerschen, te leeren kennen en deze hierdoor wellicht meester te worden."

»En ik zeg u," hernam Olympia, opstaande, »dat uw geheele wijsbegeerte een wijsbegeerte der muziek is. O, kon ik slechts datgene, wat ik bedoel, onder juiste bewoordingen brengen! Gij hebt mij eens uitgelegd, hoe de onderlinge gemeenschap der menschen daarop berust, dat ieder van zijn natuurrecht, volgens hetwelk men alles mag wat men kan, ter wille van het algemeen iets moet afstaan, en hoe het zelfbehoud op die wijs ook het behoud van anderen is. En zie, dat is de voorname wet in de wereld der tonen. Een afzonderlijk gestemde toon klinkt scherp en bepaald, doch wil hij tot de harmonie van het geheel medewerken, dan moet hij iets van zijn natuurrecht afstaan, dan vloeien de tonen welluidend in elkander, dan behouden en verheffen zij zichzelf en de anderen."

Spinoza zag Olympia met schitterende oogen aan. Hoe juist had zij zijne gezegden onthouden, hoe nauwkeurig wist ze hare eigen denkbeelden in dien vorm te kleeden! Hij had echter geen tijd er verder over na te denken, hoe het gesprokene ook op hunne wederzijdsche betrekking toepasselijk was, daar Olympia plotseling min of meer van onderwerp veranderde, zeggende:

»Men heeft in uwe kunst zulke buitengewone vorderingen gemaakt; men kan de sterren zooveel nader bij het men-

schelijk oog brengen, waarom is er nog geen werktuig uitgevonden, om onzen gehoorzin te versterken? Hoe heerlijk zou het zijn, als wij de melodie der hemelsche sferen, die Dante zoo verrukkelijk schoon beschrijft, met onze ooren konden vernemen."

»Zoo men al aanneemt, dat de sterren zich in zekeren rhythmus bewegen, zou 't tot onze kennis nog weinig afdoen, ze te hooren."

»Kennis! Is dat dan het doel van alles? Heeft het genot op zichzelf dan niets te beteekenen? Gij moet mij toestemmen, dat er geen regelmatige beweging bestaat, zonder rhythmischen toon. Nu, hierdoor ben ik tot zeer zonderlinge denkbeelden gekomen, die ik u zal meedeelen, als gij belooft, mij niet te zullen uitlachen."

»Dat beloof ik, daar ik zeer nieuwsgierig ben te vernemen, wat *u* zonderling voorkomt."

»Een half jaar geleden heeft mijn vader mij verteld, dat een Engelsch geneesheer, William Harvey genaamd, den omloop van het bloed en zijne wetten heeft vastgesteld, en nu geloof ik zeker, dat evenals wij onzen hartslag kunnen hooren, ook het bloed, dat ons door de aderen vloeit, een geluid geeft, dat wij echter slechts zeer zelden vernemen. In gezonde dagen zijn wij in den letterlijken zin van het woord een volmaakte harmonie; zijn wij ziek, dan is die harmonie verbroken. Ik zeide tot mijn vader, dat, als ons de ooren tuitten, dit zeker een toon was, die zich versterkt en losgerukt had uit de zich bewegende harmonie, doch mijn vader beweerde, dat het een bedrog van onzen gehoorzin was, als wij zoo iets meenden te hooren. Ik kan mij echter niet met dat gevoelen vereenigen.

Zie, er ligt ook een diepe waarheid in het gezegde, dat men het gras kan hooren groeien; in de gansche natuur bestaat eene met hare wetten overeenkomstige beweging van de sappen en vochten, en overal waar beweging is, is ook klank en geluid. In de sterren, in de ingewanden der aarde en op hare oppervlakte, overal ruischt en bruist en klinkt het. Muziek is de ziel van alles, muziek is onze ziel; alles is ééne harmonie van millioenen stemmen, en het woord, dat den mensch is geschonken, is hare goddelijkste openbaring."

Olympia liet zich meer en meer door haar onderwerp medeslepen. »Ik lach u niet uit, zooals ge ziet," antwoordde Spinoza, »en het doet mij genoegen, dat gij de denkbeelden van uw vader, die gij zoo naderdet, gelukkig vermeden hebt. Toch zal ik mij niet zoo schielijk een oordeel over uwe zienswijs aanmatigen."

»Waarom moeten toch de menschelijke neigingen zoo verschillend zijn, dat wij het zoo moeilijk ééns kunnen worden?" vroeg Olympia.

»Opdat wij slechts in zaken, het zuivere weten betreffende, elkaar zoeken te overtuigen," antwoordde Spinoza. »Waar dit ophoudt, begint de zucht om elkaar te verketteren. In het afgetrokkene hebt gij zeker gelijk, wat uwe opvatting van de muziek en uwe ingenomenheid daarmede betreft, maar de muziek is tevens ook een voorbeeld, hoe op het veld des geloofs, der fantasie in één woord, waarvoor geen afdoende bewijzen en vaste bepalingen zijn te geven, zich licht een zucht openbaart om te dwepen, om andersdenkenden te veroordeelen. Men wordt altijd driftig, als men een zekere onmacht gevoelt, en wil een ander ein-

delijk uiterlijk en met geweld tot iets dwingen, wat slechts een inwendig recht en een inwendige plicht is. Laat u nu maar niet verleiden, mij voor een muzikalen ketter te houden en uit uw heiligdom te verbannen."

Kerkering nam deze wending van het gesprek schielijk te baat, om Olympia uit te noodigen, zich aan haar orgel te zetten; ook Spinoza ondersteunde dit verzoek, en het was als het ware een verademing en verkwikking voor de door het ingespannen denken uitgeputte geesten, naar de nu woeste, dan zacht ruischende tonen te luisteren, die Olympia aan haar speeltuig ontlokte.

Het was reeds laat in den avond, toen Spinoza en Kerkering zich verwijderden.

De eigenaardige verhouding tusschen de beide gelieven was wellicht daaraan toe te schrijven, dat Olympia zich door hare muzikale verrukkingen liet medeslepen en, zich ongehinderd aan haar gevoel overgevende, daarin haar eigen, vrije natuur volgde, terwijl juist de taak van den wijsgeer daarin bestond, om overeenkomstig zijn karakter boven allen hartstocht verheven, zich niet door deze bedwelmende macht te laten beheerschen, maar de wet van kalmte en bestendigheid, die er aan ten grondslag lag, te erkennen en onder alle aanvechtingen de gelijkmatigheid van humeur te behouden, die hem alleen als vrijheid gold.

't Was evenzeer een eigenaardigheid, hoe schijnbaar nietig ook, doch die wellicht een uitvloeisel van beider natuur was, dat Olympia telkens met de oogen knipte, terwijl Spinoza de zijne evenals een kind kalm opsloeg en openhield.

Nog is het niet uitgemaakt, in welk verband zulke ver-

schijnselen staan tot de gansche handeling en beweging van het denken. Mag men daaruit bij Olympia en Spinoza de gevolgtrekking maken, dat de eerste een muzikale, bij iedere oogenblikkelijke aandoening opgewekte, de laatste een bespiegelende, of, zooals Oldenburg het uitdrukte, een plastische natuur bezat?

Dit verschil van karakter trok hen telkens op nieuw tot elkaar en vulde, als het ware, bij den een aan, wat den ander ontbrak.

Of die karakters bij voortdurend samenzijn nooit in botsing zouden komen, of dat het den man, die tot algemeen en onafhankelijk denken was geroepen, opgelegd was, om, vrij van iedere onvermijdelijk beperkende gemeenschap, slechts voor het zuivere denken te leven? — deze vragen werden vooreerst op den achtergrond gedrongen, daar Spinoza op een andere wijs moest toonen, in hoever hij zijne gemoedsaandoeningen reeds wist te beheerschen.

DRIEENTWINTIGSTE HOOFDSTUK.

AFGEZANTEN.

De heilige joodsche kerk mocht het niet met onverschillige oogen aanzien, dat iemand, die door geboorte en plechtige inlijving tot hare leden behoorde, zich willekeurig van haar afscheidde; wellicht begreep zij, dat als het een enkelen veroorloofd werd, zich af te zonderen en naar zijn eigen zin en lust te leven, het overoude heiligdom des joodschen tabernakels in den loop der tijden geheel verlaten zou kunnen worden en er niemand meer zou overblijven, die hem op de schouders nam, van land tot land droeg en zijne zuilen in alle hoeken des aardrijks plantte. Overal waar het den mensch geoorloofd is, enkel mensch te zijn, stort het reusachtig gebouw der kerk ineen. In dit opzicht waren de heeren van de christelijke, zoowel als van de joodsche geloofsbelijdenis, die zich hare dienaren noemden, het volkomen ééns. De Joden hadden geen staat en geen land; wat bleef hun nog over, indien ze ook geen kerk, geen synagoge meer hadden?

Reeds driemaal was de dienaar der synagoge, Elasar Merimon, dien wij reeds bij den Kabbalist ontmoet hebben, bij Spinoza geweest en had hem in naam van het

Beth-Din vermaand, tot de gemeente terug te keeren, en zoowel in het gebruik van spijzen en dranken als in het bezoeken der synagoge de voorschriften van den joodschen godsdienst na te komen. Hij had geweigerd, aan dien eisch gehoor te geven en zoo was hij in den kleinen ban gedaan, waarbij hij drie maanden van de joodsche kerk werd uitgesloten. Hoewel hij zichzelf hiertoe reeds veroordeeld had, zoo kwam hij toch tegen deze uitspraak in verzet, daar zijne levenswijs niet in strijd was met de grondstellingen van het jodendom en hij zich sterk maakte, het onwezenlijke van den vorm te kunnen aantoonen. Zijn protest bleef intusschen zonder gevolg en spoedig dacht hij er zelfs niet eens meer aan. Nu kwamen echter zijn beide zwagers tot hem met de vermaning, in den schoot der kerk terug te keeren. Met een kalmen glimlach wees hij hen af, doch zij werden voortdurend heftiger, begonnen hem te schelden en te vervloeken en dreigden zelfs, hem te verscheuren, als hij niet van levenswijs veranderde en zijne familie voor een dergelijke schande behoedde.

Het Spaansche bloed kookte Spinoza in de aderen, maar ook ditmaal wist hij zich in toom te houden. Die schreeuwers en dreigers kwamen hem slechts voor als onlichamelijke tegenwerpingen, die hij zichzelf even goed kon voorhouden. In juiste bewoordingen de grens afbakenend, in hoever men als bloedverwant het recht heeft, de zelfstandigheid van een ander te veroordeelen, trachtte hij zijn tegenstanders te bewijzen, dat uitwendige betrekkingen niet verbindend zijn en dat uitwendig geweld niet overtuigt. En zeker bezaten zijne woorden een overredende kracht, want

de beide bezoekers zagen elkander zwijgend aan en verlieten hem. Een paar dagen later evenwel, — 't was juist sabbat — kreeg Spinoza andermaal een onverwacht bezoek: een vrouw met een nauwelijks éénjarig knaapje op den arm en een klein meisje aan de hand, trad het vertrek binnen.

»Het verheugt mij, lieve Mirjam, u eens hier te zien," zeide Spinoza, haar vriendelijk tegemoet gaande. »Maar ge zijt geducht oud geworden! Voelt ge u niet wel of zijt ge in andere opzichten minder voorspoedig?"

»Ik ben Goddank! gezond," antwoordde Mirjam zuchtend, »en heb over het geheel genomen niet te klagen, hoewel ik soms wel eens gedacht heb: trouwen is rouwen, als ik telkens na een bevalling dertien weken te bed moest blijven liggen en de geheele huishouding aan anderen moest overlaten, of als de kinderen mij 's nachts van mijn rust beroofden en ik het geheele jaar door moest slaven en zwoegen. Ge zoudt mij nu niet meer uitlachen, dat ik te veel in den spiegel zie; tegenwoordig heb ik er soms van den eenen sabbat tot den anderen geen tijd toe."

»Het spijt mij, dat ik u zoo weinig heb kunnen bezoeken en van dienst zijn," antwoordde Spinoza, »doch zet thans de zorgen van u af; zeker zullen er nu betere tijden voor u aanbreken. Gij kunt niet gelooven, hoe het mij verkwikt, u eens weer bij mij te hebben; bloedverwanten zijn van natuur de beste vrienden. Weet ge nog wel, wat de oude Chaje altijd zeide? Bind mij handen en voeten en werp mij dan onder de mijnen — en dit blijft altijd waar."

»Ja, gij zijt er de rechte naar, om onder de uwen ge-

worpen te worden! Och, lieve Heer! gij maakt het zóó dat men zich nergens meer kan vertoonen, zonder schaamrood te worden. Weet ge wel, wat er vandaag gebeurt? Vandaag wordt ge ten tweeden male in de synagoge opgeroepen, misschien wel op dit zelfde oogenblik, terwijl we er samen over spreken. Vóór acht dagen ben ik in de synagoge en voel mij zoo benauwd om het hart, alsof er een stuk lood op ligt. Nadat de Thora in de heilige arke teruggebracht is, klimt rabbi Isaak Aboab, (die, nu hij uit Brazilië is weergekomen, zich niet weinig op die reis laat voorstaan!) de trappen van het altaar op; alles is stil in het rond; ieder wacht op de dingen, die komen zullen. Daar roept hij uw naam uit en beveelt u, terug te keeren, indien de bliksem uit den hemel u niet verpletteren, de aarde u niet verslinden zal. Broeder! Ik dacht waarlijk, dat het hart mij uit het lijf werd gescheurd; nu liep mij een koude rilling over den rug en dán gloeide mijn aangezicht als vuur; ik meende van schrik in den grond te zinken en moest mij aan het hek vasthouden, om niet flauw te vallen. Ik weet nog niet, hoe ik thuis ben gekomen; Esther de Leon, die naast mij stond, is met mij medegegaan. Gij weet, ze spot gaarne en verheugt zich niet zelden in het leed van een ander, maar ditmaal mocht ze wel zwijgen, de verloofde van Akosta! En zóóver is het toch, Goddank! met u nog niet gekomen!"

»Neen; en zóóver zal 't ook nooit met mij komen."

»Maar 't is al ver genoeg," hernam Mirjam. »Heden wordt ge voor de tweede maal en over acht dagen ten derden male opgeroepen en dan — ik zou die schande niet overleven. Mijn man raadt mij aan te vergeten, dat

gij mijn broeder zijt geweest; doch hoe zou mij dat mogelijk zijn? Het schijnt echter, dat gij wel daartoe in staat zijt; want waarom zou iemand, die zijn godsdienst vergeet, ook zijn zuster niet kunnen vergeten?"

Met tranen in de oogen zag zij tot hem op, maar toen zij de ontroering op zijn gelaat bespeurde, scheen zij medelijden met hem te krijgen en ging schreiende voort:

»Ik denk aan u dag en nacht; geen oogenblik zijt gij mij uit de gedachte. Om u vergeet ik mijn plichten als moeder en vrouw; het denken aan uw plichtverzuim doet mij tot hetzelfde kwaad vervallen. Ik kan niet begrijpen, wat u zoo verhard maakt, maar als ik wist, dat mijn zoon zijn broers en zusters ééns zooveel verdriet zou veroorzaken als gij ons, dan zou ik wenschen, dat hij stierf, eer hij leerde spreken!"

»Spreek zóó niet, Mirjam; ik hoop, dat alles nog goed terecht zal komen. Weet uw man niet, dat gij hierheen zijt gegaan?"

»Hij weet er niets van. Verbeeld u, hij verlangde van morgen, dat ik met hem naar de synagoge zou gaan. Maar, — God moge 't mij vergeven! — liever had ik het schavot bestegen, dan dat ik mij derwaarts had begeven, waar alle vrouwen mij zouden aangezien en onder elkaar gefluisterd en gegiegeld hebben. Ik heb toen gezegd, dat ik bij het kind moest thuisblijven en ben naar u toe gestapt; Rebecca is ook niet naar de kerk, maar durft niet mede hier komen, uit vrees voor haar man. Ik zie echter niet in, waarom gij niet van uw dwaalweg wilt terugkeeren. Ge weet wel, ik ben ook niet op die kleinigheden gesteld en veroordeel u niet zoo onvoorwaardelijk, als

al de anderen; maar hetzelfde leven, dat ge nu leidt, kunt ge immers ook leiden, als ge leeft, zooals alle andere Joden. Hebt ge er tegen, dagelijks drie malen naar de synagoge te gaan, ga dan ééns; dát kan toch zooveel bezwaar niet inhebben. Ge leidt, zoowaar, een leven, als of ge in het rasphuis zat opgesloten; dáár kondt ge het niet erger hebben. Geen sabbat, geen feestdag — waarvoor leeft ge toch? Ik smeek u, keer terug en laat het aan anderen over om te bepalen, wat ze voor godsdienst willen houden. Ik wil gaarne gelooven, dat gij in vele opzichten gelijk hebt, en voelt ge soms behoefte, uw hart in stilte aan iemand uit te storten, dan vindt ge bij mij altijd een open oor; maar waartoe behoeft de geheele wereld het te weten? Ik begrijp wel, gij, mannen, wilt u niet schikken en voegen; wij, vrouwen, zijn altijd meer geneigd om te dulden en te verdragen; maar gij, Baruch, ge zijt altijd anders geweest: van kindsbeen af hebt ge altijd een toegevenden aard gehad. Word dan weer, wat ge geweest zijt; geloof mij, ge kunt niet anders zijn, ge doet uw natuur geweld aan, als ge u zelf dwingt, om u anders voor te doen. Keer dan terug, ik smeek er u om. Voegdet ge u weer bij ons, we zouden weer evenals vroeger in aanzien komen; en ik, ik zou u naar de oogen zien, ik zou u op de handen dragen — Baruch, ik bid u, keer tot ons terug!"

Het kostte Spinoza moeite, zijn inwendige ontroering te verbergen; hij deelde echter zijne zuster mede, dat hij nu vast besloten had, zich openlijk tegen de rabbijnen te verdedigen, om hen te beletten, hetzij hem of zijne familie te belasteren; niet slechts voor zich alleen, maar ook voor

anderen wilde hij de macht verbreken, die het durfde wagen, het vrije denken in den ban te doen.

»Ik geloof u," riep Mirjam opgewonden, »ik ben er zeker van, dat gij slechts het goede wilt; gij zijt beter, dan iemand ter wereld. Maar geloof ook mij," ging zij op kalmer toon voort, »ik heb de menschen leeren kennen, sedert het ongeluk door u over ons is gekomen. Wilt gij u voor anderen opofferen? Gij zijt te goed, gij zijt de kroon van allen; de anderen zijn niet waardig, dat om hunnentwil één haar van uw hoofd gekrenkt wordt."

Getroffen zag Spinoza zijne zuster aan, die hem zóó liefhad, die hem die liefde zoo onbewimpeld te kennen gaf. Waarschijnlijk begreep Mirjam, wat er in zijne ziel omging, want snikkende sloeg ze plotseling de armen om zijn hals, uitroepende:

»Ge kunt, ge moogt uzelf en ons daarbij niet ter wille van de wereld opofferen! — Of is 't waar, dat ge een christin tot vrouw wilt nemen?"

Een pijnlijke vraag voor Spinoza! Liegen kon hij niet en toch wanhoopte hij, zijne zuster duidelijk te kunnen maken, hoe zijn denken hem over de grenzen der kerkelijke leerstellingen had heengevoerd en hoe de liefde voor Olympia slechts iets bijkomends was.

Een nadere verklaring werd hem bespaard. Toen de beide kinderen hunne moeder aan den hals van hun oom zagen snikken, begonnen zij ook zoo hartroerend te schreien, dat Mirjam in hare bezorgdheid over haar kleinen de geheele vraag vergat.

»Benjamin," zeide zij tot den knaap, wiens tranen het eerst gedroogd waren, »Benjamin, vraag oom, bij ons te

blijven. Ach, het kind draagt den naam van onzen vader; ook hij zou jammeren en weenen, als hij u zag. Zeker zal hij zich in het graf omkeeren, als hij hoort, waartoe gij gekomen zijt."

Spinoza nam het kind op den arm en gaf het een kus. »Evenmin als dit kind mij veroordeelt, evenmin veroordeelt mij onze vader in de wereld hiernamaals," zeide hij. Ook de kleine Sara speelde met de hand van haar oom en verzocht hem, op bevel harer moeder, niet zijn eigen weg te gaan. Spinoza verzekerde haar op nieuw, dat hij zijn gedrag in alle opzichten kon verdedigen, en Mirjam nam eindelijk hare kinderen bij de hand en verwijderde zich met een bezwaard gemoed.

Nog eenmaal moest hij dienzelfden dag, naar aanleiding van zijn besluit, een strijd doorstaan. Tegen den avond kwam Rodrigo Casseres bij hem. »Gij hebt geen vader meer," begon hij, »ik mag dus zijne plaats innemen. Denkt ge nog wel eens aan het uur, toen wij elkaar voor het eerst ontmoetten? Evenals die afvallige, zult ook gij, als een schurftige hond, eens onder den grond gestopt worden. Denkt ge nog wel eens aan dien avond, toen ik u den afgrijselijken dood van uw oom Jeronimo vertelde? Evenzoo zult gij ook sterven, zoo nog niet meer door God verlaten en door duivelen verscheurd; want moedwillig hebt ge het geloof uwer vaderen met voeten getreden. Uw vader, ik en wij allen, waarvoor hebben wij dag op dag ons leven gewaagd? Alleen voor het heilig geloof onzer vaderen. Waarom hebben wij ons schoon vaderland verlaten en ons in andere landen gevestigd? Alleen om ons geloof openlijk te kunnen belijden; en nu, nu stoot gij

dat vrijwillig van u. Ik waarschuw u, terwijl het nog tijd is; ge zijt nog jong; maar eens, als gij den dood te gemoet gaat, zal de gedachte aan uw verraad u vervolgen, terwijl gij waakt, en u den slaap vergiftigen."

Spinoza nam den ouderdom van den spreker in aanmerking en zette hem zijn vast besluit en zijne onschuld uiteen.

Hierop bleef hij acht dagen vrij van bezoekers, die hem wilden bekeeren. Gedurende dezen tijd had hij een vast plan ter zijner verdediging ontworpen, en terwijl hij hiervoor de heilige schriften nogmaals raadpleegde, verkreeg hij telkens weer nieuwe resultaten en werden de vroegere meer en meer bevestigd. Welke denkbeelden er bij den stillen denker in de eenzaamheid nog kiemende waren gebleven, hetzij omdat hij ze nog niet aandurfde of omdat de feiten hem nog niet duidelijk waren, deze drongen zich thans, door den tegenstand gevoed, met kracht aan hem op. Spinoza voelde ook thans dien strijdlust, dien krijgsmoed, die de gewone kracht verhoogt en tot bijna bovenmenschelijke daden in staat stelt.

Bij de eerste vermaning, die hij thans weer moest aanhooren, kon hij deze kracht intusschen nog ontberen.

't Was wederom sabbat. Hij zat aan de tafel zijn eenvoudig middagmaal te gebruiken, toen hij iemand de trap hoorde opstrompelen. De deur werd geopend en de oude Chaje trad binnen. Spinoza schoof een stoel naderbij en vroeg:

»Hebben ze u ook herwaarts gezonden, om het verloren schaap tot de kudde terug te brengen?"

»Neen, zoo waar ik hoop en wensch, dat God mij nog

vreugde aan hem zal doen beleven, even zeker is het, dat ik uit eigen beweging hier kom; maar ik dacht, dat mijn beenen zouden breken, terwijl ik de trap opklom. Ik wil het niet van anderen gelooven, ik moet het met mijn eigen ooren hooren, of het waar is, dat hij onzen heiligen godsdienst wil omverwerpen; hij was toch vroeger zoo'n braaf, vroom jodenkind."

Spinoza merkte in stilte op, welk een indruk het aangaande hem verbreide gerucht moest maken, daar de oude Chaje in haar ijver zijne tegenwoordigheid vergat en als het ware in zichzelve over hem scheen te spreken.

»Wie weet dit dan?" vroeg hij.

»Wie dit weet? 't Is een fraai geheim! De kinderen op straat vertellen 't aan elkaar. Och, lieve God, hoe menigmaal heb ik dat kind op mijn armen gedragen! Wie had toen kunnen denken, dat er zóó iemand van hem groeien zou! Maar wat waar is, is waar en de zuster van de zwarte Gudula, die bij rabbi Aboab diende, heeft het zoo dikwijls gezegd: die Baruch is een gluiperd; waar hij rabbi wordt, laat de gemeente zich doopen. — Zie, ik heb kind noch kraai in de wereld en nu heb ik altijd gedacht, dat als ik over honderd jaren eens de oogen sloot, ik het beetje geld, dat ik heb opgespaard, aan mijn Baruch zou hebben nagelaten en dat hij een *schiur* 1) voor mij geleerd zou hebben, zoodat ik ook een zilveren stoel in *Gan-Eden* 2) zou hebben gekregen. En nu is al mijn hoop in rook vervlogen!"

---

1) Een zielmis gelezen.

2) Het paradijs.

Chaje stortte bittere tranen. Spinoza trachtte haar te troosten.

»En nu verleidt ge mij ook nog tot de zonde, van op sabbat te schreien; dat is een nagel aan mijn doodkist," jammerde zij. »Ik zou wel eens willen weten, wat u bezielt. Zoovele duizenden jaren lang heeft de joodsche godsdienst bestaan, en zou men hem nu op eens wegwerpen als een gebroken vat? Ik denk nog altijd, dat er een *shed* in u gevaren is; waarom zoudt ge anders zoo op de Joden en den joodschen godsdienst schimpen. Wie zijn neus schendt, schendt zijn aangezicht, zegt het spreekwoord. Maar om mij plezier te doen, wordt ge weer even braaf en vroom als vroeger, niet waar? Ge zult er mij nog op mijn sterfbed voor bedanken, als ge mijn raad volgt. 't Was een jongensstreek en deze wordt gauw vergeten; binnen het jaar is er gras over gegroeid en dan kunt ge kiezen tusschen de dochters van de rijkste Amsterdammers."

Spinoza was min of meer wrevelig over de woordenrijkheid van Chaje, die hij door geen tegenwerpingen vermocht te stuiten; zij wilde echter niet vertrekken, eer hij haar beloofd had, weer vroom en goed te zullen worden. Eindelijk moest hij haar met ronde woorden aan het verstand brengen, dat het tijd voor haar was om te vertrekken.

Olympia had terecht voorspeld, dat men eens tot Spinoza ter bedevaart zou gaan; maar die bedevaart ging vooralsnog tot Maledictus. Den dag, nadat hij zich van Chaje had afgemaakt, kwam dokter Salomo de Silva bij hem. Hij begon met een geneeskundige inleiding en bracht Spinoza onder het oog, hoe hij door zijn tegenwoordige

manier van leven zijn gezondheid ondermijnde. Deze antwoordde echter, dat hij twee artsen onder zijn vrienden telde, een geregeld diëet volgde en zich hierbij zeer wel bevond. De Silva liet nu het peillood dieper zinken.

»Ik stem toe," zeide hij, »dat het jodendom vele misbruiken en ziekelijke uitwassen heeft, waarvan het ontdaan moet worden; toen ik zoo oud was als gij, hinderden deze mij ook geweldig. De voortvarende jeugd zou er altijd gaarne maar terstond op insnijden, maar dat gaat niet; men moet eerst het vertrouwen zien te verwerven en de menschen niet voor het hoofd stooten. Later kan men zich dan eenige meerdere vrijheid veroorloven en zijn plannen allengs ten uitvoer brengen."

»Reeds de Talmud leert: ge zult geen valsche maat in uw huis behouden," antwoordde Spinoza. »Is dit gezegde ook hier niet van toepassing?"

»Voorzeker," stemde de geneesheer hem toe, »maar men moet met den tijd en de omstandigheden te rade gaan. Deze alledaagsche voorwaarden hebben even goed recht van bestaan als het abstracte logische beginsel. Als eerste regel geldt: wie op het een of ander genootschap met goed gevolg invloed wil uitoefenen, mag er zich niet aan onttrekken, maar moet daarbinnen werkzaam blijven. En daarom raad ik u: keer terug en bedenk, dat er meer menschen zijn, voor wie het licht der rede is opgegaan en die toch de oude gebruiken niet op eens overboord werpen. In den laatsten tijd is er veel gebeurd, waarvoor degeen, die het voor vijftig jaren voorspeld had, gesteenigd zou zijn geworden, en zóó zal het altijd voortgaan. Zie, de gansche bodem van ons Nederlandsch vaderland

is, als het ware, een beeld van onzen godsdienst. Daar zijn dijken gelegd, kanalen gegraven, om de kracht van het woeste element te bedwingen en te fnuiken, en op de dijken ontspruit nieuw leven en de kanalen zijn nieuwe middelen van gemeenschap voor de menschen geworden. In den loop der eeuwen zijn die wijze voorzorgsmaatregelen door vereenigde krachten tot stand gebracht. Zelfs door den gemeenen man wordt die bodem in eere gehouden, omdat hij weet, dat de voorgeslachten hem ontwoekerd hebben aan de baren. Indien nu iemand iets anders en beters had uitgevonden, zou hij dan de dijken terstond mogen doorsteken, den arbeid van het voorgeslacht verwoesten en de vruchtbare velden en bevolkte dorpen en steden, die op den drooggemaakten grond zijn verrezen, een tijd lang der verwoesting prijsgeven? — Zóó is 't ook met onzen godsdienst gesteld. Steek de dijken niet door. Doe het niet. Als gij tot ons terugkeert, kunt ge immers met nog andere heldere koppen onder ons, ja, misschien wel aan hun hoofd, het jodendom helpen hervormen."

»Wie zegt u, dat dit mijn doel is? Misschien is het jodendom, zoowel als het hieruit voortgekomen christendom een ontwikkelingstrap van den geest, waarop weer een nieuwe volgt. Ik wensch vooreerst niets anders dan de onafhankelijkheid van mijn leven en denken tegenover de macht der rabbijnen te beschermen."

»Hebt ge dan vergeten," hernam de Silva, »wat ge tot mij zeidet, toen wijlen uw vader en wij beiden deze kamer voor de eerste maal betraden? Wederom kan er een tijd aanbreken, dat ge u verlaten zult gevoelen door allen,

die nu nog door banden van godsdienst en bloedverwantschap met u zijn verbonden; dan zult ge te vergeefs de hand naar hen uitstrekken en niets dan ijle lucht omvatten. Ik weet te goed, hoe ontwikkeld gij zijt in uwe denkbeelden; ik geloof niet, dat ge christen wilt worden. Geloof mij als man van ondervinding: plaatst gij u op het hoogste standpunt van de vrije gedachte, hebt ge alle vooroordeelen, alle eigenaardigheden van uw godsdienst laten varen: altijd zijt en blijft ge in hunne oogen een Jood en eeuwig zullen ze u als een vreemdeling beschouwen. Den haat en de minachting tegen de Joden hebben ze met de moedermelk ingezogen en ge verspilt uwe liefde aan hen; elke goede eigenschap, die ze in u ontdekken, zullen ze als een uitzondering beschouwen. Streeft ge naar geld en eer, dan zullen ze zeggen: dat is zijn joodsche geld- en eerzucht; stelt ge er geen of weinig prijs op, dan zal het luiden: hij heeft toch iets van de christelijke bescheidenheid en minachting der aardsche goederen. Zij vinden u verrukkelijk en onvergelijkelijk, als gij de dwaasheden der Joden in een bespottelijk daglicht stelt. Durft ge echter een hunner eigen vooroordeelen aantasten, zij 't ook een zaak, waarmede zij zelf reeds lang den spot hebben gedreven, dan nemen ze u dit hoogst kwalijk en doet ge het toch, dan vinden ze u een wijsneuzige, onbescheiden Jood. 't Gaat ook hier zooals elders in 't leven: wij zien onze eigen gebreken in en berispen ons zelf dikwijls daarover; doet een ander dit echter, dan worden wij er boos om. Eer zal de hemel de aarde kussen, eer zullen vuur en water zich broederlijk vereenigen, dan dat een Jood en een christen elkander in ware, innige, alles vergetende liefde

en eendracht omhelzen. Ja, zelfs al laat ge u doopen, zoo schrijven ze de eerste verkeerdheid, die ze in u ontdekken, toe aan den ouden joodschen Adam. Keer daarom terug tot hen, die u waarlijk liefhebben, die onder hetzelfde juk gebogen gaan als gij. Ze zullen u broederlijk opnemen en uw afdwaling vergeten."

»Neen," antwoordde Spinoza. »'t Is een zware zonde, die gij, dus sprekende, tegen God en de heilige menschelijke natuur hebt begaan. 't Zou treurig zijn, als uw woorden waarheid bevatten, maar dat doen zij niet. Wel is het mogelijk, dat de mensch zich bij den mensch aansluit; liefde en kennis zijn duurzamer dan haat en vooroordeel. Is de menschelijke geest oorspronkelijk Jood of christen? Ik zou er de proef wel eens van willen nemen, of gij waarheid hebt gesproken."

»Doe het niet; waarom zoudt ge uzelf ongelukkig maken? Wie zich reinigen wil, dien komt men te hulp, wie zich bezoedelen wil, dien laat men begaan; zegt de Talmud. Ik kom met een voorslag tot u, waardoor alles kan geschikt worden. De gemeente laat u een betrekking bij het Beth-Din aanbieden, waarbij ge u ongestoord aan uw studiën kunt blijven wijden, daar ze u weinig drukte bezorgt."

»Ik zal nooit een betrekking aannemen."

»Dan wil de gemeente u een pensioen van duizend guldens toeleggen, onder voorwaarde, dat gij op uw eerewoord belooft, nooit een tittel of jota tegen het jodendom te schrijven."

»Het spreekwoord zegt: wil men het volk tot zwijgen brengen, dan moet men het den mond stoppen,"

antwoordde Spinoza. »'t Is een uiterst politiek middel, maar niet op mij toepasselijk. 't Zou mij spijten, waarde dokter, als gij boos op mij werdt; maar waarom komt ge mij met zulke voorstellen aan boord?"

»Ik heb mij slechts van een mij opgedragen last gekweten; persoonlijk kan ik anders met u spreken. De jeugd wil niet begrijpen, dat er in werkelijkheid geen absolute waarheid bestaat, dat zij in de wereld niet zou kunnen bestaan, omdat zij tiranniek, absolutistisch zou zijn. Wie zijn kennis geput heeft uit de lotgevallen der menschen en een eigen, veeljarig leven, weet, dat de geschiedkundige waarheid de éénig deugdelijke is. Gij zijt te nederig en te bescheiden, om een godloochenaar te zijn, ge ziet, God zelf laat het toe, dat de waarheid zich in verschillende vormen openbaart —"

»En mijn denken dwingt mij, mijn eigen opvatting van Hem te volgen."

»Houd u daaraan, maar houd u tevens aan de voorwaarden der geschiedenis. 't Zij dat ge mijne overtuiging deelt, dat geen wijsbegeerte de verborgenheden der wereld verder ontsluieren kan dan de openbaring in het jodendom; 't zij dat ge van een ander gevoelen zijt en ook reeds in den Messiaanschen tijd uwe waarheid van het absolute denken wilt opmerken, — zie achterwaarts; al was 't niets anders dan de herinnering aan de tallooze schaar dergenen, die voor ons geloof den marteldood hebben ondergaan, dan zou dit alleen ons met onverbrekelijke banden aan zijn heiligdom moeten hechten. Een godsdienst, die ons in staat stelt, alle wereldsch genot te verachten en den vreeselijksten dood om zijnentwil te ondergaan, moet

hij niet de bron der hoogste waarheid in zich bevatten? Wie zal die bron met vermetele hand verstoppen, omdat zij in den loop der tijden troebel is geworden? Het bloed van uwe in vroeger eeuwen vermoorde broeders en zusters roept den hemel om wraak aan tegen u; want gij schendt hun heilige graven, door op hun grafzerk te zetten, dat zij zich slechts voor een waan, voor een dwaling hebben opgeofferd."

»Dat doe ik niet; 't is laster, als men mij hiervan beschuldigt. Ik beschouw de joodsche wetten als groot en heilig; hierin heeft de godheid zich voor den toenmaligen tijd het zuiverst geopenbaard; zalig zijn zij, die ze kennen en betrachten. Heeft de godheid echter na dien tijd opgehouden, in den menschelijken geest te leven en te getuigen? Zijn alle volgende geslachten dan veroordeeld, op het standpunt van de vroegere te blijven staan en zich met de oude vormen te vergenoegen? De vorm vergaat, de geest blijft eeuwig en verjongt zich en neemt voortdurend in omvang toe."

»In u woont een groote geest," hernam de Silva, de zaak nog niet geheel verloren achtend, »uwe bedaardheid strekt mij ten onderpand, dat ge een groot man zult worden. Zwakke naturen worden driftig en heftig, indien ze tegenstand ondervinden; krachtige nooit. Werp geen steen in de bron, waaruit ge gedronken hebt. Uw moed, om u vrijwillig voor de waarheid op te offeren, juist dezen hebt ge uit het jodendom geput. Wees er dankbaar voor. Toon uwe kracht, door uzelf te beheerschen, sta pal voor uzelf, blijf trouw aan de uwen en laat u niet tot afval verleiden."

»Er bestaat geen andere afval, dan die van onszelf."

»Wij zullen u vereeren, als gij u bedwingt — ik in de eerste plaats."

»En ik zou mijzelf eerloos verklaren."

De Silva's gelaat drukte verbazing en ontevredenheid uit; zelfs zijn oprecht gemeende loftuitingen hadden niet den minsten invloed op Spinoza. De geneesheer stond eindelijk op, uitroepende:

»Wee u, ge zijt verloren! Alleen kan ik God nog bidden, dat hij het licht doe worden in uwe ziel, opdat het dwaallicht verdwijne, dat u in moerassen en afgronden lokt!" De tranen stonden hem in de oogen, terwijl hij zich omkeerde en heenging. En ook Spinoza was diep ontroerd; het deed hem innig leed, den ouden, eerwaardigen man zulk een verdriet aan te doen en hem niet te kunnen volgen. Kon, mocht hij echter anders handelen?

Vrij wat gemakkelijker viel het hem, nog den laatsten verzoeker te weerstaan. 's Namiddags kwam Chisdai. Zoodra hij het vertrek was binnengetreden, wierp hij zich op den grond en zette zich hier in treurende houding neder.

»Wat beteekent dat?" vroeg Spinoza.

»Wee u!" riep Chisdai, zonder zijn hoofd op te heffen en dof voor zich heen mompelend, »heeft de onreine geest in uw binnenste u reeds alles doen vergeten? Kent gij de geschiedenis van rabbi Elieser ben Hyrkanos niet meer?"

»Ja wel; hij wilde zijn overtuiging omtrent het veroorloofde gebruik van een bakoven door wonderen staven en werd hierover in den ban gedaan; niemand wilde hem zijn vonnis aankondigen, totdat rabbi Akiba het deed,

zooals gij hier. Nu, wat zegt ge er van, ben ik geen goed Talmudist? Doch sta op; ik kan den boom niet bevelen, op een andere plek te gaan staan, noch het water, naar zijn oorsprong terug te vloeien, noch den muur, zich binnenwaarts te buigen; geen hunner gehoorzaamt mij."

»Zoo?" riep Chisdai, terwijl hij opsprong en gramstorig de vuisten balde, »zoo, bespot ge den Talmud nu ook nog? Zie, ik ben met vreedzame gezindheden herwaarts gekomen; ik wilde u tot godsvrucht opwekken en u toonen, dat ik niet door ijverzucht of andere lage neigingen gedreven tegen u optreed; maar aan u is ieder woord verspild. Loop dan naar den duivel! De raven aan de beek zullen u de oogen uitsteken en de jonge adelaars ze opvreten!"

»Gij kunt de woorden van den bijbel trots den besten Talmudist verdraaien; de Schrift bedreigt slechts hen, die vader en moeder bespotten en verachten."

»Dat hebt gij zeventigmaal zeven gedaan, gij vermetele spotter! Uwe straf zal echter niet uitblijven! Nog in uw stervensure zult gij gesteenigd worden en men zal een steenhoop op uw rampzalig overschot oprichten tot een afschrik voor alle volgende geslachten. Neem u in acht! Valt ge mij in handen, zoolang ge de lucht met uw adem verpest, dan verscheur ik u, zooals men een visch verscheurt."

»Alweer een uitdrukking uit den Talmud," antwoordde Spinoza glimlachend; »bedenk echter, dat de Talmud ook zegt: 't is goed, dat de ezel geen horens heeft."

Chisdai schuimbekte van woede, doch daar hij iemand

de trap hoorde opkomen, maakte hij zich uit de voeten.

»Wie is dat tweebeenig monster, dat ik daar tegenkwam?" vroeg Meijer, binnentredend; »hij ziet er uit als de gevilde erfzonde."

Spinoza moest over deze uitdrukking lachen. »Ditmaal zijt ge op uw stokpaardje aan het rechte kantoor gekomen," zeide hij; »maar deze erfzonde wilde mij in het joodsche paradijs terugvoeren."

Meijer hield hem voor, met onverminderde kracht en standvastigheid tegen de joodsche pausen op te treden, en toen hij kort daarop afscheid nam, ging ook Spinoza de straat op.

Nu, voor de eerste maal, voelde hij zich niet gelukkig in de eenzaamheid van zijne vier muren; het was hem niet mogelijk, zijn geest, evenals anders, met een bepaald denkbeeld bezig te houden; hij had behoefte aan een opgeruimde ziel, die hij wist, dat hem vriendschappelijk gezind was, bij wie hij troost kon vinden en de stormen, die de dag van heden hem had aangebracht, kon vergeten. Waar zou hij deze anders zoeken dan bij Olympia? En zoo ging hij tot haar en vond haar in vertrouwelijk gesprek met Kerkering. Hij verbeeldde zich, dat beiden zonderling verrast waren, toen hij binnentrad, en vergiste zich niet, dat hij het onderwerp van hun gesprek was geweest. Evenals altijd, verstond Olympia echter ook ditmaal de kunst, schielijk hare gemoedsaandoeningen te beheerschen.

»Ik heb van nacht van u gedroomd, mijnheer Spinoza," zeide zij in den loop van het gesprek. »Gij moet raden, onder welke gedaante ge mij verschenen zijt."

»Ge gelooft aan duivels noch aan engelen en hebt mij misschien wel als monnik gezien?"

»Mis geraden."

»Dan als keizer?"

»Ook niet."

»Als rabbi? Als paus?"

»Neen, ik merk wel, dat gij 't toch niet raadt. Als Masaniëllo zijt ge mij verschenen, met het vischnet op den rug; de roode geborduurde muts met den langen kwast stond wát goed op uw pikzwart haar en ge hadt de hemdsmouwen tot boven de ellebogen opgestroopt. Zóó zag ik u door een ontelbare menigte Joden door de straten dragen tot vóór het nieuwe stadhuis, waar gij tegenop klomt tot bij het vergulde schip op den toren en toen uitriept: »Medeburgers, die, zooals Erasmus van Rotterdam zegt, evenals kraaien op de toppen der boomen woont! Ik zie uwe gaffelvormige schoorsteenen en uwe voor- en achterover neigende gevels; ik zie de kanalen en dammen, die uw land doorsnijden, en even beperkt en even eentonig strekt zich ook uw leven voor mij uit. Dat moet anders worden, zeg ik u. Ik strijk het »gij zult" uit uwe levensboeken; in mijne leer heet het: »ge moet, want ge kunt." Ge gelooft, dat de visschen stom zijn? Dat is zóó niet. Hier heb ik er een menigte van uit den bodem der zee opgehaald, die alle zeer verstandig spreken." Hierop naamt ge uw net van den rug, doch zie, 't was leeg; nu keerdet gij het om en viel er een groote menigte visschen uit; prachtig glinsterden zij in den zonneschijn; hun vinnen veranderden in vleugels en tjilpend fladderden zij weg. Gij bleeft evenwel nog staan en hieldt een strafrede tegen het volkssprookje, dat ten dage, waarop de afgezanten der zeven vereenigde provinciën door de zeven poorten van

het voltooide stadhuis zouden gaan, het geluk van iedere provincie er achter hen uitgaan en nooit terugkeeren zou. En daarop legdet gij uit, hoe uwe wijsbegeerte in overeenstemming was met de waterbouwkunde van ons land, hoe men den vloed kon breken en den storm beheerschen, hoe men het door den stroom der hartstochten verdronken land weer droog en vruchtbaar kon maken en dat alles zóó duidelijk, dat ik het in den droom best verstond en begreep. Nu ben ik, helaas! weer even onphilosofisch als het grauw, dat tierde en schreeuwde: hij is een toovenaar, hij is een kind des duivels! en het stadhuis omverhaalde. Toen werd ik wakker. — Verstondt ge nu maar iets van Daniël's kunst!"

Spinoza vroeg, of zij in de laatste dagen vrouw Omzand soms gesproken had, maar Olympia verzekerde hem, haar sedert verscheidene weken niet gezien te hebben. 't Was inderdaad een zonderling toeval: eigenlijk wist hijzelf niet, hoe hij er toe gekomen was, maar sedert een paar dagen was hij bezig, zichzelf in het costuum van Masaniëllo uit te teekenen. Hij vertelde dit echter niet aan Olympia, daar hij maar al te goed wist, dat zij, ondanks hare vrijgeesterij, er eene bijzondere theorie omtrent voorgevoelens op nahield. Wederom werd hij ditmaal niet opgewekt door hare tegenwoordigheid; kwam dit door het bijzijn van Kerkering, of was het, omdat hij met zulk een overvol hart hierheen was gekomen en nu te laat inzag, dat hij hier niet de ware deelneming aantrof in zijn smartelijken strijd? Allerlei twijfelingen ten opzichte zijner verhouding tot Olympia maakten zich bovendien van hem meester; hij merkte, dat Kerkering steeds vriendelijker en

vertrouwelijker met haar omging, terwijl zij dezen niet meer zooals vroeger met luchtigen scherts op een afstand hield; zelfs meende hij nu en dan een zekere verstandhouding tusschen hen te ontdekken. Toen Baruch wegging, zeide Olympia tot hem:

»Uw zuster Rebecca is straks bij mij geweest; ze wilde hebben, dat ik u overhaalde, om u aan de rabbis te onderwerpen."

Spinoza boog zwijgend het hoofd. Hoe was het mogelijk, dat ze hem haar droom vertellen en allerlei gekheid maken kon, en hem dit niet in de eerste plaats had medegedeeld? Moest het niet haar geheele hart vervullen, dat zijne zuster met een verzoek tot háár kwam? — Doch hoe kon hij verlangen, dat een ander aan een gevoel toegaf, dat hij bij zichzelf trachtte uit te roeien? —

Mirjam, met wie hij was opgegroeid en altijd vriendschappelijk had omgegaan, was tot hem gekomen en had slechts beschroomd naar zijne uitverkorene gevraagd, en de heerschzuchtige Rebecca, met wie hij nooit op een vertrouwelijken voet had gestaan, was tot Olympia doorgedrongen! Wat zou deze wel van haar denken? Waarschijnlijk had zij haar hart van hem afkeerig gemaakt en haar afkeer en tegenzin van zijne familiebetrekkingen ingeboezemd.

Spinoza's wangen gloeiden. Hij stond op het punt, alle familiebanden, alle oude, knellende vormen te verbreken, maar nooit zou hij 't dulden, dat deze met minachting beschouwd werden.

De liefde en de waarheid moesten hem bijstaan in den strijd, die hem wachtte. Bleef slechts de waarheid alleen hem getrouw?

VIERENTWINTIGSTE HOOFDSTUK.

DE BAN.

Een tallooze menigte menschen bedekte de straten, vouwde de handen en smeekte den Heer, den gang van hun bevrijder te zegenen. Vooruit liep de keizerlijke heraut met den rijksadelaar; hem volgde de strijder voor Gods woord, omstuwd door ruiters in blinkend stalen kuras en sierlijken wapendos. En toen hij zich begaf naar de stendenvergadering, klommen zijne vereerders op de daken en verdrongen zich op de straten en aan de vensters, en achtte ieder zich gelukkig, wiens oog hem had mogen aanschouwen; en toen hij kloek en dapper den strijd had doorstaan, werd hij in triomf naar huis gedragen, en verhief zich een stem, zeggende: »Zalig zijn de handen, die u dragen." Zóó trok in 1521 Maarten Luther naar Worms, de dappere kampvechter voor de vrijheid des goddelijken woords.

Moeilijk is het, den strijd tegen dwang en gewoonte bij zichzelf te strijden en smartelijk valt het, hem naar buiten over te brengen; maar de deelnemende blikken van duizenden vereenigen zich gelijk een gloriekroon, als het ware, rondom het hoofd van den strijder en vermeerderen ook duizendvoudig zijne kracht. Moet hij bezwijken, dan weet

hij niettemin, dat dezelfde gedachte, die hem bezielt, in tallooze harten blijft voortleven.

Hoe geheel anders is het, zich op een eerloozen strijd in de eenzaamheid voor te bereiden.

In het jaar 1667 begaf Benedictus Spinoza zich geheel alleen naar de Amsterdamsche synagoge »Jacobshuis," door niemand vergezeld, door niemand gegroet, schuw ontweken door de menschen, die hem herkenden; hem, den stoutmoedigsten kampvechter voor de goddelijke vrijheid van denken. Hij kwam niet, om de wereld op nieuw in het bezit te stellen van een oude, geschreven wet; hij scheen haar integendeel van haar vasten steun te willen berooven; want hij wenschte niets dan het oud, goed recht van het vrije denken te handhaven.

In de synagoge zaten de tien rechters op hun gestoelte; rabbi Isaak Aboab nam het voorzitterschap waar; rabbi Saul Morteira zat nevens hem. Spinoza moest op vier schreden afstands van hen blijven staan. Rabbi Isaak Aboab verhief zich van zijn zetel en sprak:

»Met Gods hulp! Wij zijn hier bijeengekomen, om over u, Baruch ben Binjamin Spinoza, oordeel en recht te spreken. Zweer ons in naam van den almachtigen God, dat ge niets voor ons aangezicht loochenen of verbergen zult en dat ge u aan de uitspraak wilt onderwerpen, die de Heer u door onzen mond verkondigen zal."

»Bedrog ken ik niet en de leugen is ver van mij," antwoordde Spinoza. »Ik zal mij aan uw uitspraak onderwerpen, als gij mij oordeelt volgens het goddelijk woord en niet volgens de ingevingen uws harten en de reglementen der rabbijnen."

Een gemurmel verhief zich onder het Sanhedrin; het ge-

voelen was bijna algemeen, dat de aangeklaagde reeds door deze weigering, om hunne rechtsbevoegdheid onvoorwaardelijk te erkennen, zonder verderen omslag met den hoogsten banvloek beladen moest worden. Rabbi Saul Morteira verzocht stilte. »Laat ons zien," zeide hij, »hoe ver de verdorvenheid van zijn hart gaat. Spreek, vermetele: hebt gij niet door het gebruik van verboden spijzen en dranken tegen God gezondigd? Hebt ge niet den sabbat door werken ontheiligd? Hebt ge u niet aan de geloofsgemeenschap onttrokken en den heiligen naam van God en zijne wet gelasterd? Welnu, er staat geschreven: Wie den naam Gods in het verborgene ontheiligt, zal openlijk daarvoor de straf ontvangen."

Er ontstond een stilte. Spinoza zag vóór zich. Thans hief hij de oogen op en antwoordde op kalmen toon:

»Ik kan geen wonderen en teekenen doen en de natuur om mij heen tot hulp en getuige oproepen; in mij alleen moet zich de kracht openbaren, die in elk menschenhart van Gods bestaan getuigt. Dat ik hier sta, tegenover u, aangeklaagd door u, die op een andere wijs Gode welgevallig meent te leven; dat ik niet wankel en mijn geweten mij van niets beschuldigt — beschouwt dit als een bewijs van mijne liefde tot God, dien ik als het hoogste goed erken. Ik zal mij alleen verdedigen tegen de beschuldiging, dat ik den sabbat zou hebben geschonden, omdat dit een misdrijf tegen de heilige wet Gods in de natuur kan geacht worden. Zeker is het goed en nuttig voor den met velerlei zorgen bezwaarden mensch, één dag van de zeven te rusten, en wijs is het bovendien, daar de waarde van den mensch in alle opzichten bestaat in de vrije toe-

passing zijner krachten; doch wie geeft u het recht, iemand te straffen wegens de zonde, die hij jegens zichzelf begaat?"

Al de aanwezigen verhieven zich van hunne zitplaatsen en riepen elkaar toe, dat men zulke godslasteringen niet langer mocht aanhooren. Rabbi Isaak Aboab zeide echter:

»Laat hem praten! Uit ieder woord, dat hij spreekt, kruipt een *sched* te voorschijn, die zich in zijn laatste uur aan zijn ziel zal vastklampen en hem, als hij den dood des zondaars sterft, in den poel der hel zal neerslingeren. Wij zijn verplicht, zijne schuld in al haar omvang te vernemen. Getuigen, treedt voor en spreekt!"

Chisdai en Ephraïm traden voorwaarts; de eerste met fier opgeheven, de laatste met ter aarde geslagen blik.

»Ten aanhooren van ons heeft hij God en de profeten gelasterd, het bestaan der engelen geloochend en de wonderen bespot; dat hij dit alles gedaan heeft, zweer ik voor het aangezicht van den eeuwigen God."

»Ook ik zweer, dat Chisdai de waarheid heeft gesproken," zeide Ephraïm op zachten toon.

»Wat antwoordt ge hierop?" vroeg Morteira, en Spinoza antwoordde:

»Ik heb de profeten niet gelasterd; ik vereer hen zelfs meer dan zij, die hen met de valsche gloriekroon der onfeilbaarheid versieren, hen van de goddelijke majesteit hunner menschelijke grootheid berooven en hen tot afgoden vernederen. Gaat naar buiten en ziet: stond de zon ooit stil in Gibeon? En gesteld, dat ik het bestaan der engelen ontkend heb? Heeft rabbi Joseph Albo reeds niet openlijk beweerd, dat het geloof aan het bestaan van engelen onredelijk en onnoodig is? Gesteld, dat ik met de won-

deren gespot heb, hoe kunt ge mij daarover aanklagen? Slaat de plaats op, waar de ezelin van Bileam spreekt en ziet, wat Ebn Esra hiervan zegt? Ge beweert, dat ik God gelasterd heb — ik heb medelijden met u, dat ge niet schijnt te weten, dat een mensch, die de hem bezielende wetten volgt, zijn eigen gedachten niet kan ontgaan."

»Hebt ge niet gezegd," voer Chisdai tegen hem uit, — »wee mij, dat ik 't herhalen moet! — hebt ge niet gezegd, dat de heilige Schrift vele onvolmaakte en verkeerde denkbeelden omtrent het wezen van God bevat?"

»Hiermede meen ik God meer te vereeren dan gij. Wordt God in den bijbel niet »groot" genoemd en is er een grootheid denkbaar, zonder een begrensde uitgebreidheid in de ruimte? 't Is waar, de bijbel kan alleen uit en door zichzelf verklaard worden, hij heeft den grond zijner waarheden slechts in zichzelf, hij wil niet volgens de vaste wetten van het denken beoordeeld worden, maar deze evenmin aan banden leggen. De rede, die ons van God gegeven en dus niet minder van goddelijken oorsprong is, kan en moet het godsbegrip uit zichzelf putten en in zichzelf vinden, waardoor men tot een godzalig leven komt. De bijbel zelf erkent dit heilig recht van onze rede, daar hij een godzaligen wandel onderstelt ook bij de mannen, die vóór de openbaring op Sinaï geleefd hebben, en zelfs getuigt van de waarheid, die in de wetgeving van Mozes als slechts tijdelijk van kracht optrad: »Het is niet in den hemel, dat men zeggen zou: wie zal voor ons ten hemel opklimmen, en het ons halen, om het ons te doen hooren, dat wij het betrachten mogen? Maar dit woord is u-lieden zeer nabij; in uwen mond, en in uw hart is het,

om het te betrachten." (Ex. 30 v. 12—14). In onze rede, op de hoogte van het zuiver, goddelijk denken, hier ligt Sinaï. Openhartig en onbewimpeld wil ik u mijne zienswijs over de hoogere dingen uiteenzetten; weerleg haar door middel van het verstand, dan zal ik mij voor u buigen."

»Gij hebt u op de heilige Schrift beroepen," riep Morteira; »wee u! uw tong had tot asch moeten verbranden, dat ge het waagdet, haar heilige woorden in den mond te nemen! Wat wilt ge met uw Baäl, het verstand?"

»Verplettert hem, als ge kunt," antwoordde Spinoza.

Rabbi Isaak Aboab had alles tot dusver kalm aangehoord; nu riep hij, opstaande:

»De maat is vol! Gij allen zijt het met mij ééns, dat deze epicurist de zwaarste straffen der Gehenna verdiend heeft."

Alle aanwezigen antwoordden hierop met een hoorbaar Amen, waarop Aboab voortging:

»Dan vraag ik u, Baruch ben Binjamin Spinoza: wilt ge uwe godslasterlijke gezegden herroepen en u aan de boetedoening onderwerpen, die u dientengevolge wordt opgelegd, of verkiest ge, dat de zwaarste banvloek over uw hoofd wordt uitgesproken?"

»Weerleg mij door het verstand—en ik zal alles herroepen. Gij wilt mij niet aanhooren, ik zal u schriftelijk antwoorden. Hier in deze afgezonderde synagoge kunt ge mij niet verstaan, en wilt ge de waarheid niet onbevooroordeeld onderzoeken; wel nu, ik zal mijne gedachten voor de geheele wereld uitspreken, waar geen banvloek mij treffen kan. Ik heb slechts aan uwe gerechtelijke oproeping voldaan, om u te toonen, dat ik niet optreed tegen een genootschap, dat met het rechte geloof tevens de

waarheid meent te bezitten, maar de vrijheid van denken is heilig en onschendbaar. Wilt ge mij, zooals ge mij hier hebt opgenomen, ook wederom uitdrijven — ééns zal er een nieuwe dag aanbreken —"

»Leugenprofeet, verstom!" dus donderde rabbi Aboab hem te gemoet. »Ten tweeden, ten derden male vraag ik u: wilt ge herroepen?"

Eéne seconde was het doodstil in het gansche gebouw, doch daarop hief Spinoza de oogen op en antwoordde met vaste stem: »Ik kan niet; maar ook gij kunt niet anders, en ik vloek u dus niet."

Rabbi Isaak Aboab verscheurde zijn mantel en rabbi Saul Morteira greep de *schophar*, die onder een doek verborgen vóór hem lag, en blies er drie malen op, zoodat het geluid tot in alle hoeken van het gewelf weergalmde. De heilige arke werd geopend, alle aanwezigen stonden van hunne zitplaatsen op en rabbi Isaak Aboab nam een perkament ter hand en las:

»In den naam van den Heer des Heeren
Zijt gij Baruch, zóne Binjamins,
In den grooten ban gedaan.
Zijt in den ban der beide rechten,
Van 't hemelsche en van het aardsche;
Zijt in den ban der hooge heiligen,
Zijt in den ban der Seraphim,
Zijt in den ban der Ophanim.
Uitgesloten van gemeenten,
Zoo van grooten als van kleinen.
Zware plagen rusten op u,
Krankheen, smartelijk en fel!
Uw huis zij een drakenhol
En uw ster daar ginds verschiete!

Moogt ge de menschen tot ergernis zijn
En uw lijk der slangen voedsel!
Dat uw vijanden over u juichen!
En de have, die uw deel is,
Valle eens in de hand van vreemden!
Voor de deuren uwer vijanden
Mogen eens uw kinderen schreien!
Moog nog 't late nakroost siddren
Van het leed, dat gij verduurd hebt!
Wees vervloekt door alle geesten!

Michaël en Gabriël,
Raphaël en Mescharthel.
Wees vervloekt door den grooten God!
Door de namen der zeventig geesten,
Onderdanen des grooten konings
Met het groote zegel zartok.
Vaar ter hel als Korach's bende.
En met sidderen en met beven,
Scheide uw ziel eens van uw lichaam!
Gode's gramschap doode u,
Als Achitophel geworgd
In de strikken uwer plannen.
Gechsi 's melaatschheid zij uw deel,
Van uw val verhef u nimmer.
Waar de graven Israëls liggen,
Worde u geen graf gegraven.
Aan de vreemden prijsgegeven,
Zij uw huisvrouw: in uw sterfuur
Mogen anderen haar onteeren!
Deze banvloek kome aldus
Over Baruch, zone Binjamins.
Doch met 't gansche volk van Israël
En met mij zij Gode's vrede,
En zijn zegen in eeuwigheid!"

Hierop nam de rabbi de Thora uit de heilige arke, rolde haar open en las: (Ex. 29. v. 19, en 20): »En het geschiede als hij hoort de woorden van dezen vloekeed, dat hij nochtans in zijn hart zich zegene, zeggende: ik zal vrede hebben, al wandele ik schoon naar den boozen zin mijns harten, om den dorst door dronkenschap te verslaan! Neen! de Heer zal hem niet willen vergeven; maar heftig zal de toorn des Heeren rooken, en zijn heete ijver tegen dien man, en op hem zullen zich leggen alle de vloeken, die in dit boek geschreven zijn, en de Heer zal zijnen naam uitdelgen van onder den hemel." Vervolgens werd de Thora in de heilige arke teruggebracht, waarna nogmaals de *schophar* werd geblazen en alle aanwezenden, zich tot Spinoza wendende, zeiden: »Vervloekt zij uw ingang en vervloekt zij uw uitgang!" Allen spuwden op den grond en weken vier schreden van hem terug, toen hij met opgeheven hoofd de synagoge verliet.

Zou deze uitgang uit het oude heiligdom de ingang tot een nieuw worden, of zou hij nooit meer een tempel van steen betreden en ook door uitwendige daden toonen, dat de vrije mensch een tempel Gods is?

Buiten de synagoge ontmoette hij Oldenburg, Meijer en de Vries, die hem hier opwachtten. Zij hadden het voorgevallene gehoord en wilden hem tegen een mogelijke mishandeling van de zijde der rabbijnen in bescherming nemen. Nog nooit hadden zij het gelaat van hun vriend zóó gloeiend en opgewonden gezien. Zwijgend volgden zij hem, terwijl Oldenburg zijn hand greep en vasthield.

Toen Spinoza zijn ouderlijk huis voorbijkwam, drongen de jammerklachten zijner zusters tot hem door; hij wist,

dat ze thans bitterder tranen over hem stortten, dan indien hij gestorven ware.

Nu, terwijl hij niet meer vrijwillig afstand daarvan deed, maar het hem met geweld ontrukt werd, voelde hij dubbel wat het zegt, te breken met een jeugd, met een verleden, waaraan zich zooveel dierbare herinneringen hechtten, en het leven, als het ware, op nieuw te moeten beginnen.

De treurigste gewaarwording bij het onherstelbaar verbreken van geliefde betrekkingen is wel deze, dat van weerskanten een deel van ons leven uitgewischt en vernietigd moet worden, welks onwillekeurige herdenking ons dikwijls met angstigen schrik vervult en ons gebiedt, onze toevlucht te nemen tot vergeten. —

»En zijne drie vrienden zaten bij hem en zeiden niets tot hem, want zij zagen, dat zijne smart zeer groot was." Zóó staat er in het boek Job. Ook hier zaten drie vrienden bij elkaar en spraken niets, want zij zagen, dat ook hier de smart zeer groot was. Oldenburg had stil de hand op Spinoza's schouder gelegd, als wilde hij hem hiermede beschermen en hem van zijne kracht meedeelen. Hij vermoedde, wat er in het hart van zijn vriend omging, want al had hij reeds lang buiten de joodsche gemeenschap geleefd, zoo moest hem toch deze barsche uitzetting als een hem lang gedreigd hebbend sterfgeval treffen; hoelang ook verwacht en voorzien: als de bittere slag dáár is, is de smart toch weer nieuw en geheel anders.

Geen geluid werd er vernomen. Slechts eens zeide Oldenburg zacht en met een afwerende beweging van de hand een paar woorden tot Meijer, nadat deze hem vluchtig iets in het oor had gefluisterd. Meijer was namelijk geneigd,

het voorgevallene te beschouwen, alsof het nauwelijks de moeite waard was, er over te praten en het zelfs in een bespottelijk daglicht te stellen.

Spinoza zat in gedachten verzonken en hield voorhoofd en oogen met de hand bedekt. Zijne vrienden zagen hem zwijgend aan en wachtten op het eerste woord, dat hem over de lippen zou komen.

Eindelijk zag hij op en zeide, alsof hij een tegenwerping beantwoordde:

»Neen, neen, ze zullen mij niet dwingen, dat ik mij vol bitterheid, vol haat en wrok tegenover hen stel. Ook deze vloek is nog liefde. Ze willen niemand laten varen, ze willen ieder afschrikken en straffen, die zich aan hunne gemeenschap onttrekt. En die ontzettend uitgeplozen verwenschingen! Doch 't is waar, zoo er vaste termen voor den lof bestaan, moeten er ook formulieren zijn om iemand te vervloeken. Ze kunnen mij echter niet van gedachten doen veranderen. Zoodra ik mij door haat tegen hen laat besturen, dan ben ik het niet meer, die leef en handel. Neen, ik wil mijzelf blijven; niet de wereld zal over mij heerschen."

»De wereld!?" kon Meijer zich niet weerhouden, uit te roepen. »Wat beteekent een troepje rabbijnen, in een afgezonderde synagoge, in vergelijking van de wereld? Ze zenden u immers in ballingschap naar een wereld, die veel grooter en schooner is dan die, waaruit ze u verbannen."

»Van uw standpunt hebt ge gelijk, maar bedenk, dat ik in die wereld heb leeren genieten en heb leeren lijden. Er is een tijd geweest, dat eer of oneer dáár de eer of oneer der geheele wereld voor mij was. Doch dat is nu voorbij."

»Nu, vriend," riep Oldenburg, »nu begeeft ge u ook in de werkelijke, in de wijde, groote wereld, en ge gaat met mij mede. Binnen weinige dagen moet ik Amsterdam verlaten."

»Gij? En waarom dat?"

»Op verlangen van mijn geboortestad ben ik als afgezant te Londen benoemd. Ga mede."

»Wat zou ik daar doen?"

»Men is bezig, een groot genootschap voor wetenschappen te Londen op te richten. Ik ben tot lid benoemd. Aan mijne zijde zult gij daarin werkzaam zijn."

Met schitterende, verleidelijke kleuren ontwierp Oldenburg nu een beeld van het leven in de groote wereldstad: eer, roem, vreugde en genot kregen plotseling een ongekende bekoorlijkheid en Spinoza's gelaat verhelderde zich met ieder woord. Hij zag zichzelf mede drijven op die groote wereldzee en te midden daarvan opende zich voor hem een zalig huiselijk verschiet, waar Olympia den scheptèr voerde. Ook Meijer en de Vries drongen er op aan. Hunne woorden waren evenwel overbodig, want alles, wat hem thans werd voorgehouden, vond weerklank genoeg in zijn eigen hart. Bevend vatte hij Oldenburg's hand, maar eensklaps bedacht hij zich en zeide: »Duidt het mij niet ten kwade — ik wil gaarne een poos alleen zijn."

Hij was alleen en inwendig streed hij.

»Maar waarom spraken de vrienden geen enkel woord van Olympia? Ze hadden iets vreemds, iets zonderlings of — vergis ik mij misschien? —"

Naar haar, naar haar! Onder háár oog moet het nieuwe leven een aanvang nemen!"

VIJFENTWINTIGSTE HOOFDSTUK.

HET AANZOEK.

Op hetzelfde uur, dat Spinoza de synagoge verliet, ontsloot de koster een zijdeur van de St. Janskerk; twee net gekleede mannen traden naar buiten, de een met een bleek, betrokken gelaat, de ander opgeruimd lachend; het waren van den Ende en Kerkering.

»Ik heb het koud," begon de laatste, »en heb een gevoel, alsof het kleed, dat mij tot hiertoe beschut heeft, mij ontrukt is. Toen ik daar geknield lag en mijn oud, hoewel geheel vergeten geloof afzwoer en in het uwe werd opgenomen, kromp mij het hart als het ware ineen en kon ik nauwelijks het verlangde woord uitbrengen. 't Is goed, dat het ons in de laatste oogenblikken niet meer vrijstaat, van besluit te veranderen."

»Die zonderlinge gewaarwording," antwoordde van den Ende, »is niets anders dan de invloed van de kille kerklucht en van uw bijzonderen toestand, die uw bloedsomloop stremde. Kom met mij mede, mijn zoon; de wijn, dien ze ons daar weigeren en voor zich alleen behouden, is in andere heilige huisjes vrij wat beter te krijgen. En beschouw voorts de geheele zaak, zooals gij terecht aan-

merktet, als een verwisseling van kleeding; ge hebt u, zooals de mode het meebrengt, voor uw bruiloft uitgedost en dat is alles."

Niettemin wierp Kerkering schuwe blikken om zich heen en meende, dat ieder op zijn gelaat kon lezen, wat er met hem gebeurd was. Eerst toen beiden de St. Olauskerk achter zich lieten en de woning van Van den Ende in het oog kregen, kwam de kleur op zijn wangen terug. In de studeerkamer van den geneesheer, waar deze den nieuwen doopeling, »de moedermelk der *alma mater* natuur" zooals hij het noemde, voorzette, werd Kerkering weer wat opgewonden door het vurige druivennat, en schertste zelfs mede over de kinderachtige ontroering, die zich van hem meester had gemaakt.

Van den Ende had Olympia laten zeggen, dat hij haar wenschte te spreken, doch ontving ten antwoord, dat zij zich wat ongesteld voelde en te bed lag. Onmiddellijk ging hij naar haar toe en liet Kerkering alleen achter.

»Mijn kind," zeide hij, bij haar binnentredende, »ik moet onverwachts een lastige, misschien wel gevaarlijke reis ondernemen. 't Is mij een troost, te weten, dat ik u onder goede bescherming achterlaat."

»En mag ik niet weten, waarheen en waarom? Heb ik dan plotseling uw vertrouwen verloren?" vroeg Olympia.

»Ge behoeft u niet onnoodig te verontrusten; loopt alles goed af, dan zult gij de eerste zijn, om u er over te verheugen. Ik moet op een groot tooneel medespelen. Of 't is, om te weenen of om te lachen — dat zal de toekomst leeren. In ieder geval is 't de moeite waard, zijn lijf en zijn pruik er aan te wagen. Ze zullen ondervinden,

dat Lucianus en Democritus iemand ook tot dapperheid opwekken, even goed als hunne sombere goden. Doch later zult ge alles in bijzonderheden vernemen. Laat mij nu een oogenblik als vader, als vriend tot u spreken. Zie, ik heb mijn beste pak aan. Zeg thans met dien stoïcijn tot iedere lichaamspijn, die u mocht kwellen: ik ben krachtiger dan gij. Sta op en kleed u even sierlijk aan als wij. Ziedaar!"

Olympia luisterde met verbazing naar den opgeruimden toon van haar vader, wiens stem in haar stille kamer dubbel luid klonk, en staarde verwonderd het parelsnoer aan, dat hij haar overreikte.

»Wat beteekent dat?" vroeg zij.

»Deze bruidstooi van zijne moeder zendt onze vriend u met zijn morgengroeten en laat u zeggen, dat hij meer tranen om u vergoten heeft, dan er paarlen op den bodem der zee liggen."

»Heeft hij om mij geschreid? Ik had niet gedacht, dat hij dit ooit deed. Dat was zeker, omdat hij zijn vaderlijk geloof moet afzweren en het onze aannemen."

»Hij heeft dit al gedaan, mijn kind. Er was nog genoeg protestantisme in hem, dat hardnekkig daartegen protesteerde; maar hij deed het om u een bewijs te geven van zijn liefde. In Kerkering schenkt ge mij mijn Cornelius terug."

»Helaas," riep Olympia, het gelaat in de kussens verbergend; en eerst na lange, vruchtelooze pogingen van haar vader, hief ze het weder op, snikkende: »We zijn allen ongelukkig. Mijn liefde behoort — ge weet het, vader, aan wien; waarom moet ik het dan nogmaals herhalen?

Spinoza en niemand anders heb ik lief, en hij bemint mij weerkeerig, zooals slechts zijn groote, verheven geest een vrouw kan liefhebben."

Van den Ende sloeg zich met de gebalde vuist tegen het voorhoofd. Een geruime poos ging hij peinzend het vertrek op en neer; toen zette hij zich wederom naast het bed zijner dochter. »Olympia," hernam hij, »zeg mij de waarheid. Hebt ge elkaar uwe liefde bekend?"

»Ja."

»En hooptet gij op mijne toestemming?"

»Natuurlijk. Hoe zou men van iemand, die zoo vrij denkt als gij, vooroordeelen kunnen onderstellen?"

»Die heb ik ook niet. Maar laten wij de zaak eens van alle kanten bezien. Waarvan zoudt ge willen leven? Gij weet, dat wat ik bezit, mij eigenlijk niet toebehoort."

»Spinoza zou professor in de wijsbegeerte en de wiskunde aan de eene of andere academie worden."

»Dat gaat zoo gemakkelijk niet. Hij is nu door de Joden als een ongeloovige verstooten en de geestelijken van alle geloofsbelijdenissen reiken elkaar de hand, als er sprake is, den gemeenschappelijken vijand tegen te werken. 't Is waar, hij zou onderwijl glazen kunnen slijpen en gij zoudt met orgelspelen of les in andere zaken te geven, er iets bij kunnen verdienen, en dat zou u ten minste voor den hongerdood bewaren; en in geval ge niets dan klaar water hadt, zoudt ge er uwe philosophie in kunnen brokkelen, wat altijd nog een voedzame spijs oplevert. Uwe kinderen zouden zich echter hiermede niet tevreden laten stellen. Uwe liefde is niets dan een valsch syllogisme —"

»Vader, hoe hard zijt ge!"

»Dat ben ik niet, hoewel ik kan begrijpen, dat ik iemand als u, die in zulke hoogere sferen leeft, waar ge u door enkel genieën laat omfladderen, die merg noch beenderen hebben, als een barbaar moet voorkomen. Gij hebt de eeuwige vraagstukken van het lot der menschheid en van het bestaan der wereld ontraadseld, wel nu, wat kan 't u schelen, als uw eigen lot en uw eigen dagelijksch bestaan u dag op dag een nieuw vraagstuk ter oplossing geeft? Uw zielen beminnen elkander, en och, die beminnende zielen zijn zulke voorbeeldige schepsels, voor wie geen ontbering te groot is!"

»Is dat de kalmte, waarmede gij tot mij woudt spreken? Verdienen de ontberingen, die ik mij gaarne zou getroosten, dien bitteren spot?" vroeg Olympia.

»Ge hebt gelijk," antwoordde haar vader, »ge moogt hem tot man hebben, ik zal er mij niet tegen verzetten; 's menschen zin is 's menschen leven, is altijd mijn leus geweest. Maar bedenk het wel: hoe zal het u aanstaan, als ge uw vriendinnen en kennissen den neus ziet ophalen en meesmuilen, wanneer ge met hem over straat gaat? Zie, zullen ze zeggen, daar gaat ze heen; ze zou zijn blijven zitten, als die arme Jood, die zelfs door zijn eigen familie is verstooten, zich niet over haar ontfermd had. En ik kan hun geen ongelijk geven, als zij denken: indien hij haar werkelijk had liefgehad, dan zou hij vrijwillig afstand hebben gedaan van zijn vroeger geloof en niet gewacht hebben, totdat men hem uit de kerk bande; want dit is en blijft schande in de oogen der wereld. En dan zullen ze verder onder elkaar fluisteren: Hoe trotsch was ze vroeger en zag ze op ons neer, en nu heeft ze niet

eens een kleerkast noodig, want dezelfde japon, die ze al voor tien jaren had, is in den loop der tijden haar eenige geworden; och, we hebben wezenlijk medelijden met haar. — Nu weet ik wel, dat zulke bijkomende zaken geen invloed op uw besluit kunnen en mogen uitoefenen, en ik zeg ze u alleen ook maar, om u voor te bereiden, dat ze kunnen gebeuren. Ik wil Spinoza ook volstrekt niet op ééne lijn stellen met Kerkering. Hij heeft een grooten geest, en ééne minuut, dat uwe zielen in zalige overeenstemming in elkander smelten, weegt rijkelijk op tegen eindelooze ontberingen, tegen alle genot, dat de aarde vermag te schenken. Gij hebt hem lief en bewondert hem en vereert zijn hoog ontwikkelden geest en ik geloof niet, dat hij zijn meerderheid tegen u zal misbruiken; dat zou zoo gemakkelijk niet gaan. En wat is Kerkering daarentegen? Hij heeft zijne liefde bezegeld, door tot uwe kerk over te gaan; hij heeft een machtig en beroemd genootschap verlaten; hij heeft u niet lastig gevallen met al de pijnlijke voorbereidingen daartoe en niet de minste verantwoordelijkheid daarvan op u geladen. Zonder u eenige moeite te veroorzaken, heeft hij dit offer gebracht. En zóó zal hij ook in het vervolg handelen. Hij wil niet, dat ge u door zijne daad aan hem verplicht acht; hij maakt op niets aanspraak dan op uwe liefde. Hij aanbidt u; ieder woord, dat u over de lippen komt, is hem een wet, ieder verlangen, dat in uwe ziel oprijst, is hem een gebod, dat hij met blijdschap vervult; maar ge hebt gelijk, ge begeert geen man, dien gij beheerscht. Het schoonste sieraad der vrouw is gehoorzaamheid, gehoorzaamheid zelfs tegenover despotische onderdrukking. Wat kan Kerkering

u aanbieden? Niets dan een goed, trouw hart, dat voor niemand anders ter wereld klopt dan voor u; ook kan hij u een leven vol overvloed, eer en genot bereiden, zoodat al uwe vriendinnen in uwe plaats zouden wenschen te zijn. Wat beteekent dit alles echter, in vergelijking met het onuitsprekelijk genot, dat de overeenstemming van twee zielen aanbiedt? Deze is van eeuwigen duur; een eeuwigheid, die één, soms zelfs twee jaren omvat; wat wil men meer?"

Van den Ende zweeg. Olympia snikte en weende niet meer. Peinzend speelde zij met het parelsnoer, dat vóór haar lag.

»Mij dunkt, ik zal maar opstaan," zeide zij eindelijk.

»Doe dat," antwoordde haar vader, terwijl hij meesmuilend het vertrek verliet.

Olympia stond op en kleedde zich.

»Eigenlijk heb ik meer gezegd, dan ik verantwoorden kon," zeide zij bij zichzelve. »Was mijn liefde tot hem in het begin niet enkel gekwetste eigenliefde en het verlangen, om ieder voor mij te doen bukken, met wien ik in aanraking kwam? — Neen, ge hieldt van hem en ook nu houdt ge nog van hem." Ze nam het snoer parels op, deed het om den hals en beschouwde zichzelve welgevallig in den spiegel. »Ik had geen anderen man kunnen krijgen," zullen ze zeggen, »doch wat kan mij dit schelen? Voor mijzelve heb ik immers de overtuiging, dat mij deze parels en hiermede al de genietingen der wereld zijn aangeboden en dat ik ze versmaad heb. Handel ik echter verstandig? Hij is een kluizenaar van natuur en de wetenschap is zijn afgod; ik maak hem vrij, ik geef hem aan zichzelf terug, als ik hem mijn hand weiger. Neen, dit kleinood

verblindt mijn oog. En toch, zou zijn krachtige geest zich niet in een andere richting gaan bewegen, als hij het doel van zijn wenschen heeft verkregen en niet meer naar uw bezit behoeft te dingen? Hij weet, hoe klein ge u voelt tegenover hem; hoe dikwijls speelt hij nu reeds den baas over u en op hoe geheel andere wijs zal hij het dán doen. — Neen, hij is zacht en toegevend, maar gij zijt zwak en de aanbidding van Kerkering streelt u —"

Zij legde het parelsnoer uit de hand en ging peinzend de kamer op en neer. Nogmaals bleef zij voor den spiegel staan en staarde half gedachteloos voor zich uit; met uitgeteerd gelaat, haveloos gekleed, bespot en met den vinger nagewezen — zóó zag ze zichzelve door de straten der hoofdstad gaan. Met een luide aria verdreef ze dit akelig droomgezicht. Toen haar vader hierdoor merkte, dat hare opgeruimde stemming was teruggekomen, ging hij nogmaals naar haar toe. »Kerkering wacht beneden," zeide hij; »hij wil niet heengaan, eer hij de beslissing uit uw eigen mond heeft vernomen. Ik meen, uwe gedachten te kennen, maar wil u niet haasten, een besluit te nemen. Op mijn hulp kunt ge echter in elk geval rekenen. Ga dus mede." Met kinderlijke beschroomdheid en onderwerping vlijde Olympia nu het hoofd tegen de borst van haar vader en gaf hem te verstaan, dat ze zou doen, wat hij verlangde; en toch lag aan die onderdanigheid, zonder dat zijzelve er zich rekenschap van kon geven, een eigen wil ten grondslag, die slechts dat masker aannam. Haar vader nam haar hand in de zijne en voerde haar zoo naar beneden en tot Kerkering, zeggende: »Hier breng ik u uwe aanstaande vrouw, mijn zoon."

Kerkering trok een diamanten ring van den vinger en stak hem aan Olympia's hand. »De mijne voor eeuwig," juichte hij, terwijl hij haar een vurigen kus op de lippen drukte.

Ter zelfder ure, dat Spinoza met de verleiding kampte, om het leven te gaan genieten en roem en genot te smaken, had ook Olympia met de verzoeking gestreden en was er onder bezweken.

Kerkering en zijne aanstaande zaten samen vertrouwelijk te praten, terwijl de oude van den Ende zich opgeruimd in de handen wreef en met een tevreden glimlach het vertrek op en neer ging. Olympia gevoelde zich hoe langer zoo gelukkiger in het bijzijn van Kerkering, ja, ze vond hem nu zelfs zóó beminnelijk, dat zij boos op zichzelve was, hem niet reeds sedert lang haar hart te hebben geschonken. Kerkering deelde haar mede, dat hij een goed gedresseerd rijpaard voor haar gekocht had, zoodat zij dus weer, evenals in vroegere jaren, tochtjes te paard kon maken en met hem door de straten galoppeeren. In levendige kleuren beschreef hij haar het leven van weelde en genot, dat haar wachtte; Olympia's wangen gloeiden, haar hart klopte luid. Daar trad op dit ongewone uur en zonderling plechtig gestemd, Spinoza onverwachts het vertrek binnen. Olympia ontrukte zich aan Kerkering's omarming en bedekte ééne seconde de oogen met de hand. Toen stond zij op en ging Spinoza te gemoet.

»Ik weet, dat gij, evenmin als ik, van aandoenlijke tooneelen houdt," begon zij met bevende stem. »Voor mijn vader en Kerkering heb ik geen geheimen; zij weten, dat wij elkaar liefhadden. Herinnert gij u nog dat plech-

tig uur, toen gij mij smeektet, te vergeten, wat wij voor elkander waren en wenschten te zijn? Welnu — thans is die tijd gekomen. Kerkering is — mijn aanstaande echtgenoot." Zij moest zich aan haar orgel vasthouden en Spinoza stond sprakeloos en als verlamd vóór haar; strak hield hij de oogen op haar gevestigd.

»Blijf mij uw vriendschap schenken," begon zij nogmaals.

»Ik hoop, dat de heer Kerkering u zóó gelukkig zal maken, als ik in voorspoediger tijden het eenmaal had hopen te doen," antwoordde Spinoza, doch zijn stem klonk rauw en heesch. Hij bleef nog lang en sprak over allerlei onverschillige zaken met een geest en opgeruimdheid, zooals men niet dikwijls bij hem had waargenomen. Hoe zelden hij in het dagelijksch leven den bal ook missloeg, zóo beging hij ditmaal niettemin een dubbele fout. Hij meende, door zich zoo opgeruimd voor te doen, Olympia's stap te verlichten, terwijl hij hem daarentegen hierdoor slechts verzwaarde. Hij meende het aan zijne waardigheid als man verplicht te zijn, langer te blijven, om in vrede te kunnen scheiden. In den grond van de zaak echter viel het hem hard, die zalige omgeving, waar hij het hoogste geluk der liefde had leeren kennen, voor altijd vaarwel te moeten zeggen.

Ook Oldenburg kwam nog even zijn opwachting maken, en voor de eerste maal van zijn leven sloot hij Spinoza in de armen, nadat hij de toedracht der zaken vernomen had.

Kerkering was buitengewoon opgeruimd en beweerde schertsend, dat hij eerst dien dag geboren was en dat Olympia nu een wiegeliedje voor hem moest zingen. Oldenburg verzocht, het lied van het meisje onder de Linden

nogmaals van haar te hooren, doch Olympia verzette zich hiertegen. Toen Kerkering echter ook hierop aandrong en er bijvoegde, dat ze hem voor de eerste en éénige maal in zijn hernieuwd leven te wille moest zijn, plaatste Olympia zich als werktuigelijk aan haar orgel en zong:

»Daar zou er een magetje vroeg opstaen
Om haar zoetelief te zoeken gaen,
En zij zocht hem onder de linden,
Maar kon er haer liefje niet vinden.

Met een kwam daer een heer aengaen,
Die zei: »kind, wat doet gij hier alleen te staen;
Of telt gij alle groene boomen
En al de geele gouden roozen?"

»Ik en tel er de groene boomen niet,
En pluk ook alle gouden roozen niet;
Ik heb er mijn liefje verloren,
En kan er geen tijding van hooren."

»Hebt gij er uw liefje verloren,
Kan je ook geen tijding van hem hooren?
Hij is er op Zeelands douwe,
En verkeert daer met schoone vrouwen."

»Is hij er op Zeelands douwe,
Verkeert hij daer met schoone vrouwen?
Zoo mag de hemel zijn leidsman zijn,
Met alle mooije meisjes die bij hem zijn."

Wat trok hij uit zijn mouwe?
Een ketting rood van gouwe:
»Die wil ik u, schoon kind, schenken
Wilt op uw lief niet meer denken."

»Al ware de ketting nog eens zoo lang,
Dat zij van den hemel op de aerde hang,
Veel liever wil ik ze verliezen,
Eer ik een ander liefje wil kiezen."

Doe ontroerde den heer zijn bloed:
»Schoon kind, zie wel voor u wat je doet!
Gij zijt er mijn regte vrouwe
En ik wil er geen ander trouwen."

Nog waren de laatste tonen niet weggestorven, toen Spinoza zijn hoed opnam en heenging. Olympia stond op en sloeg het deksel van haar orgel dicht, zoodat de pijpen wild door elkaar bruisten.

Met een overvol hart, dat behoefte had aan deelneming van anderen, was Spinoza tot Olympia gegaan. Er zijn oogenblikken, dat de man, voor wien de van steen gebouwde tempels gesloten zijn, kracht en steun zoekt in den tempel van een trouw menschenhart.

Het was echter over Spinoza besloten, dat hij slechts in zichzelf bevrediging zou vinden.

Wel had het hem tot troost kunnen strekken, dat hij nu niet meer genoodzaakt was, zijn geest, die slechts op de waarheid gericht was, in een hem minder welgevalligen vorm te plooien en, door de omstandigheden hiertoe gedwongen, overtuigingen te leeren verzwijgen en bewimpelen; wel had hij er vrede bij mogen hebben, dat een betrekking thans een eind had genomen, die hem op zoo bitteren strijd en tranen te staan was gekomen; maar dat is het eeuwige raadsel der liefde, dat zij de vroegere smart, het vroeger onbevredigd verlangen altijd weer terugwenscht. Zijn geest liep gevaar, zwaarmoedig en bitter gestemd te worden, doch door zijn zelfkennis en zelfbeheersching werd hij allengs die zielsrust deelachtig, die de ware vrijheid des geestes is, terwijl zij zich aan de noodzakelijkheid van alles wat geschiedt, onderwerpt en aan de wetten daarvan

gehoorzaamt, alsof het eigen hart er niet mede gemoeid is.

Het toegeven aan een droefheid, welker smartelijke gevolgen door het verstand uit den weg geruimd kunnen worden, is een gedeeltelijke zelfmoord. Wie vrij wil zijn, d. w. z. wie volgens de wetten van zijn verstand wil leven, mag nooit ophouden te zijn, en dit geschiedt, de keten van zijn bestaan wordt afgebroken, wanneer hij zich door zijne aandoeningen laat beheerschen. Slechts een leven overeenkomstig het verstand is het werkelijke en eeuwige leven.

Er werd een geweldige strijd van hem gevorderd, een ontrukken aan alle bijzondere belangen en vleiende aanbiedingen, waardoor hij eindelijk het toppunt van het zuivere denken zou bereiken, en in staat zou zijn, de schier onbegrijpelijke, schijnbaar de wereld minachtende en niettemin haar verheffende verklaring af te leggen: »ik ga de handelingen en het streven der menschen na, alsof er sprake was van lijnen, vlakken en lichamen."

Met klimmende bewondering merkten zijne vrienden de zelfbeheersching van Spinoza op, die het leven met al zijne wederwaardigheden door het vrije denken had overwonnen, en het nu in stille gelukzaligheid eerst met recht zijn eigen kon noemen.

Geen stralenkrans omgaf zijn hoofd; het licht vervulde zijn geheele wezen.

ZESENTWINTIGSTE HOOFDSTUK.

NA DEN STRIJD.

De joodsche kerk wilde haar banvloek ook maatschappelijk laten bevestigen en stelde aan den magistraat voor, den »godslasteraar" uit de stad te verbannen. De zaak werd aan het hoofdbestuur der gereformeerde geestelijkheid ter uitvoering opgedragen, en de stille denker zag zich door brieven en dagvaardingen menigmaal in zijne overpeinzingen gestoord. Diep in gedachten verzonken over de maatschappelijke instellingen en het benoodigd aantal menschen, om deze in stand te houden, stapte hij dikwijls door de lange gangen der gerechtshoven of zat hij in een der voorvertrekken te wachten. Het martelaarschap der nieuwe wereld is van langen duur en uit duizenderlei kleine onderdrukkingen samengesteld; en behalve dit alles zou onze wijsgeer nog iets anders ondervinden.

Zijn vrienden drongen bij hem aan, dat hij vrijwillig zijn vaderstad zou verlaten; hij oordeelde echter, dat het niet meer dan billijk was, de uitspraak der wet af te wachten en zich deze te laten welgevallen.

Het was de laatste vriendschapsdienst van Oldenburg, die als afgezant van den Nedersaksischen kreits naar Engeland

verplaatst was, dat hij Spinoza van deze hinderlijke bemoeiingen verloste. Hij smeekte zijn vriend herhaaldelijk, hem te volgen, maar deze wilde liever in zijn vaderland en in de eenzaamheid achterblijven. Niettemin maakte hij aanstalten, Amsterdam te verlaten; want al was hij voor zichzelf ook vrij van allen haat en allen wrok, zoo kon hij toch een onaangename gewaarwording niet altijd onderdrukken, als hij merkte hoe zijne medeburgers hem met tegenzin en afschuw zelfs ontweken. Het hinderde hem meer, deze gevoelens, hoewel onschuldig, in anderen op te wekken, dan zelf de gevolgen daarvan te dragen.

Het eigenaardig karakter zijner vrienden openbaarde zich bij deze gelegenheid op merkwaardige wijs. Meijer schepte er als het ware behagen in, de gebreken en bekrompenheden, de kortzichtigheid der menschen met scherpen spot te geeselen. Oldenburg kon hiermede niet instemmen, daar hem iedere heftige tegenstand, elke schermutseling met de gewone wereld als ongepast en vernederend tegen de borst stuitte; en evenals zoo dikwijls, stemde ook Spinoza in dit opzicht volkomen met Oldenburg overeen. Wat deze onwillekeurig uit een zeker gevoel van fatsoenlijkheid vermeed, was bij Spinoza een gevolg van zijn denken en weten.

»Het onderzoeken van de tegenwerpingen en gebreken der menschen," zeide hij, »mag slechts met dit doel geschieden, dat wij ons door den tegenstand niet laten verrassen, maar ons in alle bedaardheid de gedragslijn voor oogen stellen, die wij te volgen hebben, en zoodra mogelijk onze opgewonden stemming leeren beheerschen. Men

bedriegt zichzelf, als men vrij en gelukkig waant te zijn, door misslagen en tekortkomingen bij anderen te ontdekken en op allerlei wijzen hierover uit te weiden; slechts de kennis der menschelijke deugden en voortreffelijkheden maakt ons vrij en gelukkig en hierdoor alleen komt onze ziel in een opgewekte stemming. De eerzuchtige spreekt het liefst over den valschen roem en de slechte praktijken van anderen; de hebzuchtige over het misbruik van het geld en de ondeugden der rijken. Wie echter de waarheid liefheeft, houdt zich niet lang met leugen en bedrog op; hij bestrijdt ze, zooveel dit in zijn vermogen is, verheugt zich over de kennis, die hij zelf verworven heeft en troost zich, dat de natuur der dwalende menschheid meebrengt, dat zij aldus handelt."

»De gelukzaligheid ligt nog altijd in de toekomst," voegde Oldenburg er bij, »maar in de toekomst van den te onder gebrachten haat, in den paradijsvrede der kennis."

Meijer liet zich intusschen niet zoo schielijk bekeeren en met een soort van zelfvertrouwen, dat hij den afloop voorspeld had, vroeg hij:

»In Olympia hebt ge nu waarschijnlijk de karakterloosheid en onzelfstandigheid der vrouwelijke natuur leeren kennen; zult ge nu deze verbastering van het menschdom ook de haar toekomende plaats in uw systeem aanwijzen?"

»Wie door zijne liefste slecht ontvangen wordt," luidde het antwoord, »denkt aan niets dan aan de onbestendigheid, de valschheid en al de andere ondeugden, die de vrouwen gewoonlijk toegedicht worden; en dit alles vergeet hij terstond, zoodra hij weer in genade door haar wordt aangenomen. Wie evenwel zijne neigingen

en begeerten uit liefde tot de vrijheid binnen de perken tracht te houden, zal zich beijveren, de deugden en hare oorzaken zoo nauwkeurig mogelijk te leeren kennen en zijne ziel te vervullen met die blijdschap, welke uit hare ware kennis voortvloeit. Wie dit in het oog houdt — want 't is niet moeilijk — en in beoefening brengt, zal zich bij al zijne handelingen weldra alleen door het verstand laten leiden."

Zóó troostten en bemoedigden de vrienden elkander, in elkaar's geestestoestand doordringende en daarvan de oorzaak opsporende, en Spinoza's eigen leven bood genoeg grond aan voor de bewering, die hij met onomstootelijke zekerheid staande hield, dat alleen de hartstochten de onderlinge gemeenschap der menschen en de inwendige harmonie van ieder mensch op zichzelf verstoren, doch dat het verstand hen tot elkander brengt.

Aan dit aangenaam en gezellig verkeer werd een groote slag toegebracht door Oldenburg's vertrek naar Engeland. Spinoza, Meijer en de Vries deden hem uitgeleide tot aan den Schreijerstoren, aldus genoemd naar de tranen der achterblijvenden bij de afvaart hunner betrekkingen. Met een bezwaard hart ontrukte Spinoza zich aan de armen van zijn vriend en weemoedig staarde hij hem na, totdat het vaartuig allengs uit het gezicht verdween. Meijer en de Vries bleven hem nu nog over; maar de laatste was te jong en onervaren, om zijn vriend te kunnen zijn in den vollen zin des woords, en de eerste was getrouwd. Honderden betrekkingen en omstandigheden maken het den man en vader onmogelijk, zich geheel en onverdeeld aan de vriendschap te wijden; wél had hij in Oldenburg zijn trouwsten vriend verloren.

Terwijl hij alleen over de Amstelbrug huiswaarts keerde, kwam hij een lijkstaatsie tegen. Onder de rouwdragenden herkende hij zijn ouden leermeester Huijgens en zijn voormalige medeleerlingen. Een hunner wenkte hem, om mede te gaan; hij sloot zich dus bij den trein aan en vernam, dat men Peter Blijning grafwaarts droeg. Op den laatsten saterdag van de kermis had hij met zijn kameraden feest gehouden; er was gedanst en de anderen hadden hunne meisjes voor de grap naar hem toegezonden, om hem ten dans te vragen. Nauwlijks kon hij zijn woede en ergernis bedwingen; wijn en jenever, het eene glas vóór en het andere na, goot hij naar binnen. Vervolgens barstte hij in bittere tranen uit, nam zijn krukken op en ging heen. Op eens hoorde men een vreeselijken gil; allen snelden toe: Peter was van de trap gevallen, had zich de hersenpan verbrijzeld en blies weldra den adem uit.

Geroerd volgde Spinoza den trein. Onderweg ontmoette hij Chisdai. Dicht bij hem gekomen, werd hij gewaar, dat Chisdai drie malen op den grond spuwde en hierbij in het Hebreeuwsch zeide: »Als een verfoeisel zult gij het verfoeien, en als van een gruwel er van gruwen, want de banvloek ligt er op." (Deut. 7 : 26). Spinoza deed echter, alsof hij er niets van merkte en vergezelde, in gedachten verzonken, het lijk van den kreupele naar zijn laatste rustplaats.

's Avonds ontving hij nog een aangrijpend bezoek. Diep in zijn mantel gehuld, kwam de Silva tot hem en ving, zonder hem te groeten, op somberen toon aan:

»Niet de Jood komt thans tot u; hij kent u niet meer. De geneesheer staat voor u, wiens beroep het meebrengt, ieder

te helpen en te raden, zonder te vragen, wie of wat hij is. Ik waarschuw u: verlaat uw vaderstad; u dreigt gevaar. Zoolang ge hier blijft, kwijnt ge weg naar ziel en lichaam. Niemand kan het verdragen, zich als een banneling, als een lijk te bewegen onder degenen, die eens met hem op en neder gingen. Ik weet, gij wilt hen niet hoonen, die uw blijven als hoon opnemen. En nog iets. Ephraïm Cardoso heeft zich bij een nieuw gezelschap landverhuizers naar Brazilië aangesloten; Chisdai wilde ook medegaan, maar zij sloegen zijn aanzoek af. Niemand wil iets met hem te doen hebben, hij wordt vermeden als een pestzieke; niemand vergeeft hem, dat hij als uw aanklager is opgetreden."

»Maar ik vergeef hem."

»Dat helpt hem niet en u evenmin. Ik vrees, dat hij een snoode daad in den zin heeft; overdag verlaat hij zelden zijn woning en sluipt alleen in nachtelijke duisternis rond. Laat u raden; dankbaarheid jegens u drijft mij herwaarts. Ja, ik herroep wat ik straks zeide en verklaar: ik kom als Jood tot u. Gij hebt onzen godsdienst voor het Sanhedrin niet gesmaad; gij hebt gesproken, zooals men van een denker kon verwachten. Wat mijzelf betreft, ik verlang geen denken, dat niet op het geloof gegrond is; maar een Jood roept u toe: blijf rechtvaardig tegenover ons, zoowel als tegenover anderen. Gij zijt vromer, dan gij 't wilt doen voorkomen, dan uw verstand u toestaat te bekennen."

»Is dan geloof de eenige vorm van de vroomheid?"

»Neen, dat weet ik wel," ging de Silva haastig voort, »ik ben ook niet gekomen om met u te twisten. Beschouw

het als hoogmoed van mijn kant, zoo ge wilt, dat ik nog eenige vroomheid bij u onderstel. Maar toen gij de synagoge voor altijd verliet, moet u aan het bidgestoelte, waar eens uw vader stond, een kind zijn verschenen, dat vroom en aandachtig bad, een kind, dat uwe trekken droeg. Vergeet dat niet. En ge moet het weten en er aan indachtig zijn, dat een Jood met droefheid in het hart u dien eenzamen weg ziet gaan. Vaarwel!"

Spinoza stak de Silva de hand toe, maar slechts met zijne in zijn mantel gehulde hand drukte deze die van den ketter en verwijderde zich schielijk.

Deze nieuwe ontmoeting schokte Spinoza geweldig. Het was, als het ware, een herinnering aan een leven, waarvan hij voor goed gescheiden was; nog altijd kon hij 't niet vergeten.

Spoedig daarop vervulde een doodbericht Spinoza's hart met diepe treurigheid. Het was de tijding, dat zijn leermeester van den Ende te Parijs zijn leven op het schavot had moeten laten. De altijd opgeruimde man, die het lachen als het hoogste goed beschouwde, had zich voor zijn vaderland opgeofferd. Om de krijgstoerustingen van Lodewijk XIV tegen de Vereenigde Staten door volksonlusten tegen te houden, had hij met den hertog de Rohan en anderen een opstand in Normandië verwekt, doch moest dit waagstuk met den dood aan de galg boeten.

Al de inwoners van Amsterdam, ja, van de Vereenigde Nederlanden vereerden zijne nagedachtenis. Wel is waar zeide menigeen, dat de dokter zijn hoogste levensdoel in het groot had wenschen te bereiken: dat hij met geheel Europa in koor had willen lachen over de buitelingen

van Lodewijk XIV op het groote wereldtooneel. De onderneming van Van den Ende en zijne opoffering voor het vaderland waren echter te ernstig en te aangrijpend, om aan zulke losse onderstellingen toe te geven.

Spinoza trachtte zich een verklaring te geven van deze zonderlinge omkeering in het leven van zijn leermeester. Dat den man, die het leven zoo licht opnam, ook het sterven niet zwaar was gevallen, kon hij gemakkelijk nagaan, en juist dat roekelooze wagen van een half verspild leven voor een enkele daad liet zich zeer wel met het karakter en de zienswijs van Van den Ende overeenbrengen. Toch bleef er nog iets onverklaarbaars over; inwendig vroeg Spinoza zijn leermeester vergiffenis; zóó iets had hij niet achter hem gezocht.

Hij voelde zich thans verplicht, Olympia een woord van rouwbeklag toe te voegen. Door zijne oprechte deelneming en zijne erkenning van de dappere daad, hoopte hij hem tevens in zijn eigen gevoel te rechtvaardigen.

Streng beproefde hij zichzelf, doch kon met een gerust hart getuigen, dat alleen zuivere belangstelling in het verdriet zijner vroegere uitverkorene hem nu tot haar dreef. Tegen den avond sloeg hij den hem zoo wélbekenden weg naar de woning van Van den Ende in. Het huis was echter leeg en uitgestorven, en van de buren vernam hij, dat Olympia met haar echtgenoot naar Hamburg vertrokken was. Toen hij op den terugweg de St. Olauskerk voorbijkwam, dáár, waar hij 's nachts eens op de steenen trappen gezeten en naar Olympia's venster opgezien had, snelde iemand op hem toe, greep hem bij den arm, stiet hem met den uitroep: »de ezel heeft horens!" een dolk

in de borst en nam ijlings de vlucht. Gelukkig had Spinoza den stoot door een zijsprong ontweken en was alleen zijn mantel doorboord; hij meende den dader herkend te hebben. 't Was Chisdai.

Toen de eerste schrik en de onwillekeurige indruk, dien het voorgevallene op Spinoza's gemoed maakte, voorbij was, bleef alleen de gedachte hem nog bij, hoe het fanatisme niets is dan een terugkeer tot het ruwe natuurrecht, dat zich schijnbaar op het goed recht, op de heiligheid eener wet grondt. De verbitterde ijveraar, die de inwendige wet tot een uitwendige strijdleus verlaagt, heeft altijd vervloekt, gekruisigd, brandstapels ontstoken en zijn vijand den dolk in het hart geboord. Het komt er maar op aan, de menschheid met de wetten, die haar beheerschen, bekend te maken en haar tot liefde, tot blijdschap, tot gelukzaligheid te voeren.

Den doorboorden mantel bewaarde hij tot een aandenken.

Mogen we dit als een zinnebeeld beschouwen, dat haat en onwetendheid slechts het kleed van den wijsgeer doorboorden, maar zijn inwendig wezen ongedeerd lieten?

Spinoza vernam het niet, dat er 's morgens na de op hem beproefde euveldaad een lijk uit den Amstel werd opgehaald. Het was dat van Chisdai. Hij werd als zelfmoordenaar onbetreurd ten grave gebracht, zooals eenmaal Uriël Akosta, wiens graf hij gehoond had.

Geen bericht, van welken aard ook, uit de joodsche gemeente drong tot Spinoza door, en thans had een zware ongesteldheid hem op het ziekbed geworpen.

Het vrije denken heeft hem opgevoerd in het oneindige, hij verheft zich boven de individualiteit en verdiept zich in

de kennis der algemeene wet — daar ligt hij plotseling op een eenzame kamer aan zijn legerstede gekluisterd; de wereld is dood, zijn geest verlamd, de lichtstroom der wet door het Al uitgedoofd.

Geen menschenhand had Spinoza's hart met een dolk getroffen, maar toch gevoelde hij onuitsprekelijke pijnen in de borst en vloeide het bloed hem uit den mond.

Waren het niettemin de gevolgen van zooveel inwendige ontroeringen, die hem schielijk na elkander getroffen hadden, en de kwaal, die zich eerst reeds als aankomend jongeling, later bij zijn proefpreek in de synagoge bij hem openbaarde, nu tot een uitbarsting deden komen?

Spinoza was gevaarlijk ziek.

Thans deed Lodewijk Meijer zich dag en nacht als zijn trouwe, behulpzame vriend kennen en met de hem eigen opgeruimdheid zeide hij eens in een kalm oogenblik tot zijn patiënt: »Nu zijt ge eigenlijk wat ge zijn moet, ja, nog meer, een verbannen Jood en een jonggezel. De jonggezel kan weer tot de onschuld van het paradijs, vóór de schepping der vrouw, terugkeeren, hij staat daar weer vrij en op zichzelf; mijne erfzonde — ja, lach maar — deze helpt mij. Ligt er niet een diepe zin in verborgen: zoodra een tweede wezen Adam toespreekt, is hij niet meer alleen, handelt hij niet meer zelfstandig, moet hij zijn handelingen met die van een ander vereenigen; ja, eindelijk volgt hij zelfs den wil van een ander en dan is de zondeval daar. Hij heeft niet uit eigen beweging gehandeld, maar op aanstoken van een ander. De jonggezel is echter als Adam in het Paradijs. Gij moet de geestelijke Adam blijven."

Spinoza zag den spreker glimlachend aan en legde hem uit, dat de mensch niet in de eenzaamheid, maar in de gemeenschap met anderen waarlijk vrij is; en Lodewijk Meijer stond dan dikwijls als in aanbidding verzonken naast het ziekbed van den wijsgeer, die in oogenblikken, dat hij zich vrij van pijn voelde, over zijn eigen ziekte als over een hem volkomen onverschillig feit kon uitwijden. Slechts eens sprak hij over de ondergane krenkingen en zeide, naar aanleiding van een ander onderwerp:

»De zwaarste last, dien de menschen ons kunnen opleggen, is niet, dat zij ons met hun haat, ondank of minachting vervolgen; neen, maar dat ze o n s haat en verachting in de ziel planten. Hierdoor beletten ze ons, vrij adem te halen, vrij de oogen op te slaan. 't Is echter ijdelheid en zelfkwelling, een mensch te haten; wij moeten slechts de gevolgen der booze daad onschadelijk trachten te maken en alzoo meer en meer indringen in de liefde Gods, die de wereld met vrede en zaligheid en ons telkens met blijdschap vervult."

Steeds meer verhief hij zich boven de aarde en verdiepte zich in zalige bespiegelingen, zoodat hij van zichzelf kon getuigen: »Ik heb mijn best gedaan, om de menschelijke handelingen noch te bespotten, noch te beklagen, noch te verfoeien, maar ze alleen als zoodanig te e r k e n n e n: en bij gevolg de menschelijke aandoeningen, zooals liefde, haat, nijd, eerzucht, medelijden en al de overige gemoedsaandoeningen niet als g e b r e k e n, maar als e i g e n s c h a p p e n der menschelijke natuur te beschouwen, die even goed een deel van haar uitmaken als hitte, koude, bliksem, donder en andere dergelijke verschijnselen tot de

natuur der lucht behooren; al zijn ze soms lastig, toch zijn ze noodzakelijk en hebben bepaalde oorzaken, waaruit wij hun wezen trachten te verklaren en in welker beschouwing de geest zich evenzeer verlustigt als in de waarneming der zaken, "die onze zinnen streelen."

Of hij wilde of niet, moest Meyer den zieke op zijn dringend verlangen openhartig mededeelen, wat hij van zijn toestand dacht. Slechts even, alsof hij reeds den doodsslaap over zich voelde komen, sloot Spinoza de oogen, toen Meyer hem verklaarde, dat zich de onmiskenbare teekenen van tering bij hem vertoonden en dat slechts een uiterst nauwgezette levensregel zijn dagen nog kon rekken.

Een korte poos bleef alles stil. Meyer staarde op het onbewegelijk gelaat van zijn vriend. Doch eensklaps richtte de zieke zich op; zijn oog schitterde; geen klacht kwam hem over de lippen. Met volmaakte kalmte en bezadigdheid bepaalde hij het dieët, dat hij voortaan zou volgen. En hij hief het hoofd fier omhoog, toen hij er bijvoegde, nu het leven in zijn eigen hand te hebben; kon hij het niet door bedachtzaamheid en zelfbeheersching rekken en kalm en rustig den dood afwachten?

Hij hield trouw woord. Levensmoede den dood tegen te gaan, te scheiden uit deze wereld van aanschouwen en gevoelen — 't is hard, en toch kan men zich troosten, het gewone tijdperk doorloopen te hebben. Maar in den bloei der jaren, eer men nog de middaghoogte des levens bereikt heeft, de kiem des doods in zich te gevoelen, haar dagelijks te bestrijden, iedere vrije uiting des levens zorgvuldig tegen te gaan, niet meer onbezorgd van den eenen tot den anderen dag voort te leven, maar bedachtzaam voor zijn

eigen gezondheid te moeten waken, en dan daarbij toch vroolijk en opgeruimd te blijven, vlijtig te werken, zonder zich door de buitenwereld te laten aftrekken, slechts in eigen nadenken zijn lust en vreugde te vinden, — dat kan alleen iemand, voor wien vrijheid en noodzakelijkheid, tijd en eeuwigheid zijn samengevloeid, die in de wijsheid den hoogsten trap van bestaan bereikt heeft. Want wijsheid is de zich bewuste eenheid met zijn natuurlijke bestemming, de vervulling van den plicht, die tot kennis, en, in gehoorzaamheid hieraan, tot neiging geworden is. Zulk een wijze was Spinoza.

De wereld met hare duizenderlei tegenstrijdigheden in het leven van den enkelen mensch, was voor zijnen geest in eenheid opgelost. Hij had alle zelfzucht gedood, hij mat de dingen niet af naar de uitwerking, die zij op hem, den eenzamen kluizenaar, hadden; zijn eigen bestaan met al zijn bekommernissen was opgelost in het al, en in het genot van de erkentenis der eeuwige waarheid leefde hij het eeuwige leven.

Hij was de »vrije mensch," die zeggen mocht: »Ik onthoud mij van het kwaad of tracht er mij van te onthouden, omdat het in strijd is met mijn bijzondere natuur en mij van de liefde en kennis Gods — die het hoogste goed is — zou aftrekken."

In kalme gelijkmatigheid, zooals de overlevering van de goden meldt, en zooals de natuur om ons heen onveranderlijk ten toon spreidt, leefde Benedictus Spinoza. Wat hij door zijn kennis zich verworven had, werd hem tot een zalige gewoonte, en evenals hij zijn leven eens in denken had herschapen, zoo schonk hij zich thans het leven door zijn denken.

SLOT.

Op zekeren nacht had hij een merkwaardige verschijning; een man met een zonderling uiterlijk zag hij tot zich komen. Zijn hoofd was met een breedgeranden hoed bedekt, zoo geel als de kleur der gerst onder de sikkel, en zijn haren waren wit en vielen hem tot op de schouders neder. Op zijn voorhoofd zag men een bloedvlek; zijne oogen lagen diep in hunne kassen, door ruige wenkbrauwen overschaduwd; twee diepe rimpels liepen van hier in zijn mondhoeken uit; vroeger bevatten ze een tranenvloed, doch nu waren ze ledig, daar hun bron verdroogd was. Zijn bleeke lippen waren door haren omgeven, die hem tot aan den gordel reikten; een kemelsharen hemd fladderde om zijn uitgeteerd lichaam en zijn voeten waren bloot en gekwetst. Aan zijne rechterzijde hing een tasch; hier vertoonde zich ook een vlek op zijn kleed van dezelfde kleur als zijn hoed; op zijn borst droeg hij een kleine rol in een ijzeren koker, aan een koord om den hals, waarin het een diepe snede maakte; in de rechterhand hield hij een stok, die ver boven zijn hoofd uitstak.

En de man boog zich over hem, kuste hem en zeide: »Kent ge mij wel, gij, mijn zoon, in wien ik een welbe-

hagen heb? Reeds meer dan zestienhonderd jaren zag ik de zon haar loop volbrengen, sedert dien dag, toen het »Wee u!" over mij werd uitgesproken. Ik stond voor mijn deur en had mijn kind op den arm, toen ze met Jezus van Nazareth, den zoon van Jozef en Maria, die zich onzen Messias noemde, voorbijkwamen. Ik haatte hem, want wij hadden onzen vaderlandschen grond lief en hij verwees ons naar den hemel; wij verlangden een zwaard en hij leerde ons het vreemde juk verdragen: hij was onze Messias niet. Toen hij nu op den drempel mijner woning wilde uitrusten, trad ik hem met den voet en stiet hem van mij. Hij zeide echter: »Kom met mij mede; uw voet, die mij vertreden heeft, zal geen rust vinden tot op den dag, dat ik terugkeeren en mijn rijk op aarde stichten zal." Het kind viel mij uit de handen, en ik volgde hem en zag hem den dood aan het kruis sterven; mijn huis, mijne kinderen heb ik niet weergezien: ze werden verstrooid als kaf door den wind of sneefden door het zwaard. Rusteloos en gejaagd vlood ik als Kaïn door bosschen en velden, over bergen en rivieren; de bloem sloot haar kelk voor mij; het gras zuchtte, als mijn voet het naderde; de vogels verstomden in de lucht en de uitgehongerde leeuw, die brullend op mij afkwam, week schuw terug, zoodra hij mij gewaar werd. En toch waren die wilde dieren nog liefderijk en barmhartig, vergeleken met mijne eigen natuurgenooten. Ik trok steden en landen door; zij drenkten mij met alsem en verzadigden mij met gal, ze goten gif in mijn wonden en beddeden mij op doornen; wanneer ik mijn hoofd rustig wilde neerleggen, lieten zij den grond onder mij dreunen, en wilde ik mijn hart lucht geven door

klachten, dan stopten zij mij den mond met vurige kolen. Werwaarts ik mijne schreden richtte, overal grepen zij mij bij de haren, staken brandstapels aan en wierpen mij in de vlammen; maar Jehova, de God van Israël, wiens eeuwige wet ik op de borst draag, zond telkens zijn engel tot mij. En al strekten de vlammen zich als gretige tongen naar mij uit, hij redde mij; en al werd mijn bloed in stroomen vergoten, hij wekte mij telkens op en bezielde mij met nieuwe kracht; en al werd ik in duisteren nacht gehuld, Zijn licht bleef mij bij en het werd helder om mij heen; en werd ik ook in den grafkuil neergelaten, zijn adem woei over mij en nieuw leven blies hij mij in. Dikwijls vroeg ik hem: wanneer zal dit alles een eind nemen, o Heer? Wanneer zult ge u over mij ontfermen? Wanneer mij weer liefderijk opnemen voor uw aangezicht? Wanneer zult ge balsem gieten in mijn wonden, mijn kwalen verzachten, mij ruste laten vinden? Wanneer zult ge haat in liefde veranderen, opdat ik ophoude te zijn een afschuw en een voorwerp van spot voor alle volken? Waarom moet ik eeuwig sterven, zonder den dood te ondergaan; wat heb ik aan zulk een eeuwigen dood, zonder te leven? Zie, het eene geslacht na het andere zag ik komen en gaan als het gras des velds; koninkrijken zag ik oprichten en weer in stof vervliegen voor den adem uws monds. Alles vergaat en komt weer in een nieuwe gedaante te voorschijn; slechts ik alleen ben als een droppel aan den emmer, die door den wind heen en weer wordt bewogen en toch niet vallen mag. Waar eeuwige ijs en sneeuw de aarde in hun boeien gekneld houden, dáár stond ik, zoowel als waar Arabië's gloeiend zand mij de voetzolen ver-

brandde; en nergens, nergens vond ik een land, waar ik zaaien en oogsten, waar ik een graf vinden kon. Jeruzalem, de heerlijke stad ligt in puin; wanneer zult gij haar weer opbouwen? Wanneer ons derwaarts terugvoeren? Zie, ik spreek tot den morgen: O, dat het avond, en tot den avond: O, dat het morgen werd! Zie, verdriet is mijn metgezel, smaad en ellende zijn mijn speelnooten en ik heb mij aan hen gehecht; geef mij tranen, opdat ik kunne weenen over mijn leed; wilt ge dat niet, trek uwe hand dan van mij af, laat mijne vijanden mij in de ziel treffen, laat mij sterven! — Zie, ik heb mij in haat gehuld; laat mij beleven, dat ik op mijn vijanden word gewroken; hoop tienvoudig op hun hoofd, wat zij over mij gebracht hebben; spreek tot den donder, dat hij hen doe sidderen, beveel den bliksem, dat hij hun merg vertere, of geef mij een zwaard, opdat ik mij in hun bloed bade —

Of zal de tijd eens aanbreken, dat liefde en trouw elkaar ontmoeten, gerechtigheid en vrede elkaar kussen, waarheid uit de aarde spruit en rechtvaardigheid uit den hemel nederziet?

Zie, mijn zoon, zóó klaagde, zóó wanhoopte, zóó hoopte ik. Gij zijt gekomen, om een verlosser der menschheid te worden; ook mij zult gij verlossen. Uwe stamgenooten hebben u verstooten en u naar het leven gestaan; zij, die uwe stamgenooten niet zijn, ze hebben u bedrogen en u in uw dierbaarste gevoelens gekrenkt; gij kent geen wrok, gij beloont hen met de waarheid."

Nogmaals boog de verschijning zich over den slapende en kuste hem; het was een kus van den stervenden

Ahasverus, den drager van het noodlot Israëls, waardoor Jezus Christus aan het kruis was geslagen.

Spinoza begaf zich naar Rhijnsburg en van daar naar Voorburg en 's Gravenhage, waar hij het Theologisch-politisch Tractaat en de Ethica schreef.

Eenzaam en van de wereld afgezonderd, bracht hij zijn verder leven door.

De vijf deelen der Ethica werden eerst na zijn dood uitgegeven.

Op zondag den 21sten Februari 1677 stierf hij in den ouderdom van vierenveertig jaren.

EINDE.

INHOUD.

		Bladz.
I.	AKOSTA	1.
II.	EEN VRIJDAGAVOND	15.
III.	DE JOODSCHE DOMINICAAN	27.
IV.	DE SYNAGOGE	40.
V.	VADER EN ZOON	49.
	MANUËLA	55.
VI.	TALMUD EN LATIJN	94.
VII.	HET VREDESVERDRAG	115.
VIII.	DE KABBALIST	134.
IX.	DE LUCIANIST	154.
X.	BENEDICTUS SIT	174.
XI.	EEN NIEUW MENSCH	189.
XII.	CARTESIANEN	204.
XIII.	DE NIEUWE BONDGENOOT	218.
XIV.	EEN HANDWERK	224.
XV.	HET ONUITGESPROKEN WOORD	244.
XVI.	PANTHEÏSME	257.
XVII.	PROSELIETEN	283.

INHOUD.

		Blad.
XVIII.	LIEFHEBBEN EN STERVEN	299
XIX.	AFZONDERING	309
XX.	BEKENTENISSEN	224
XXI.	DE WERELD IN HET KLEIN	338
XXII.	BIJZONDERHEDEN	351
XXIII.	AFGEZANTEN	363
XXIV.	DE BAN	386
XXV.	HET AANZOEK	398
XXVI.	NA DEN STRIJD	411
	SLOT	424

(264

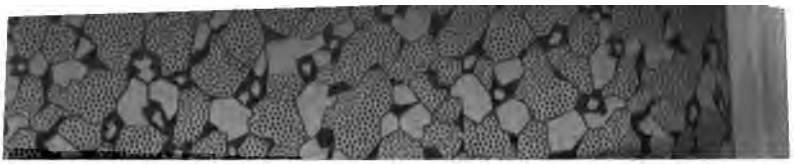

RETURN TO: CIRCULATION DEPARTMENT
198 Main Stacks

LOAN PERIOD 1 Home Use	2	3
4	5	6

ALL BOOKS MAY BE RECALLED AFTER 7 DAYS.
Renewals and Recharges may be made 4 days prior to the due date.
Books may be renewed by calling 642-3405.

DUE AS STAMPED BELOW.

SEP 21 2004		

FORM NO. DD6
50M 4-04
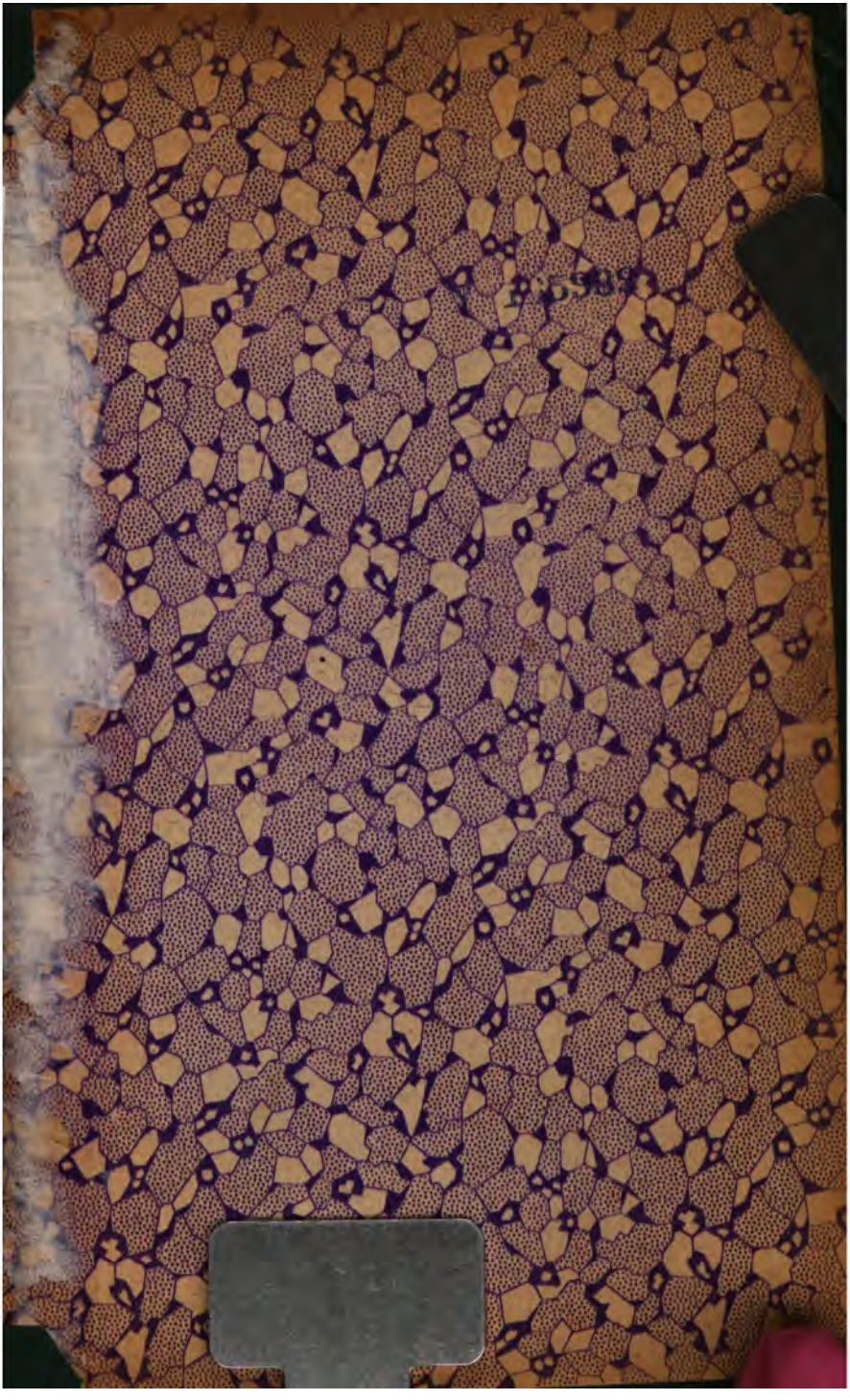
UNIVERSITY OF CALIFORNIA, BERKELEY
Berkeley, California 94720–6000